

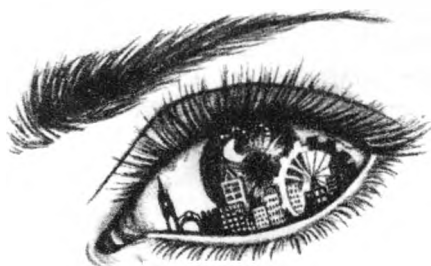

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ТУШДА КЕЧГАН
УМРЛАР

Ўткир Ҳошимов

ТУШДА КЕЧГАН УМРЛАР

«BOOK MEDIA NASHR»
Тошкент — 2019

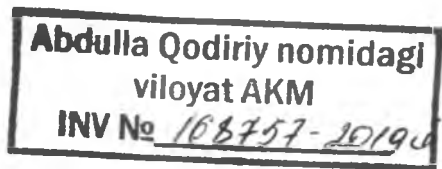
УЎК 821.512.133-31
КБК 84(5Ў)6
Х 71

Ҳошимов, Ўткир

Тушда кечган умрлар / Ў.Ҳошимов. — Тошкент: «Book Media Nashr» нашриёти. — Тошкент. 2019. — 320 б.

«Тушда кечган умрлар» – бу роман ҳақида эшитмаган инсон бўлмаса керак. Қонли ўтмиш ҳақида ҳикоя қилувчи ушбу романда воқеалар камрови жуда кенг: 30-йилларнинг машғум «қатағон» қилиш манзаралари, 80-йилларда Афғонистон уруши лавҳалари, шу йилларда содир бўлган «ўзбек иши» можаролари. Бу учта йирик, жуда катта ҳажмли воқеаларни бир-бири билан боғлашда, улар орасига «бириктириш нуқтасини» топишда муаллиф ички монологдан унумли фойдаланади. Асар йиллар ўтса-да ўқувчилар қалбидан кенг жой олиб келмоқда. Ўйлаймизки, у сизга ҳам маъқул бўлади.

УЎК 821.512.133-31
КБК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-5545-9-7

© Ў.Ҳошимов
© «Book Media Nashr»
нашриёти, 2019

РУСТАМНИНГ ОХИРГИ КУНДАЛИГИДАН

Куз ўлим тўшагида ётган беморга ўхшайди. Оёқ остида касалманд хазонлар инграйди... Эрта баҳордан бўтана бўлиб, шоша-пиша, қирғоғига сигмай оққан ариқлар тиниқлашади. Шунча уринишлари зое кетганини тушуниб, оламга маъюс боқади... Энди сув тубида шодон чайқалган майсалар эмас, хазон кўмилиб ётади... Еру кўкни кафандек оппоқ туман чулғайди. Оқ зулмат орасидан қарғаларнинг хосиятсиз фиғони эшитилади.

... Эрта-индин осмонга мотам либосини кийган булутлар чиқади. Ер устида узоқ чарх уради-да, аччиқ-аччиқ кўз ёши тўқади. Сим-сим ёмғир ёғади: тўрт кунлик умрида дунёга сигмаган, охир-оқибат жон таслим этган табиатга аза очиб, унсиз йиғлайди...

Мен неча ёшга чиқдим ўзи? Йигирма иккига?! Йўғ-э, ахир мен етмиш иккидаман-ку! Балки саксон иккидадир? Нима фарқи бор?! «Донолар ҳаётни кузатурлар жим...»

ҚУРБОНОЙ ХОЛАНИНГ ҲАР КУНГИ ТАШВИШЛАРИ

Биқини ачишиб уйғонди. «Худойим, ўзингни раҳминг келсин», деди пичирлаб. Эски дарди яна қўзғайди, шекилли. Тўрт йилдирки, аҳвол шу. Сал огирроқ иш қилса, ёқмасроқ овқат еса тамом: ўнг кўкрагининг таги симиллаб оғрийди. Бодрингдек бир нарса биқинига ботиб, тўсатдан санчиқ киради. Охири оғзи тахирланиб, кўнгли беҳузур бўлади. Қайт қилади.

Умида уч-тўрт марта қўлидан судрагудек бўлиб, дўхтирхонага олиб чиқди. Дўхтир хотин «меъдангиз айни-

ган, хола, гастрит бўлгансиз», деб қўя қолди. Банни-сага ётқизишга ордер керак экан. Ордер йўқ эмиш... Ёзда касали зўриқиб кетди. Шунақанги азоб бердики, худое тавба, бундан қўра ўнта тўққан афзал. Умида у ёққа югуриб, бу ёққа югуриб ордер топди. Ўн олтинчи баннисага, олти кишили палатага жойлаштирди.

Дўхтирлар ҳам ўлмасин! Хўп, антиқа асбоблар ўйлаб чиқарибдими, барака топгурлар! Чалқанча ётқизиб қўйди-да, қорнига мой суриб, қўлидаги асбобини у ёққа юргизди, бу ёққа юргизди. Икки кўзи телевизор-да. «Ошқозонингизда касал йўқ, хола, — деди ниҳоят. — Ўтқопчангизда тош бор. гиж-гиж тош». Худойимдан ўргилай! Бандасига атаган дардиям кўп экан-да! Тош қаёқдан келади? Атайлаб тош емагандир ахир! «Операция қилиш керак, хола, — деди дўхтир. — Бошқа иложи йўқ».

Апарайса қилармиш! Айтишга осон. Аслида-ку, ҳар кимнинг жони Худонинг омонати. Эртами-кечми олади омонатини. Боринг ана тигнинг тагидан омон-эсон қутулиб чиқди ҳам... Бир йилгача яримжон бўлиб юрадимиз? Кўчани ким супуради? Бир эмас, иккита тўрт қаватли «дўм»нинг зинасини ким ювади? Тагин нима дейди, денг? «Сизга энгашиш мумкин эмас, хола. Ишингизни ўзгартиринг», эмиш. Ҳар ким ўзидан ўтганини ўзи биларкан-да.

Қурбоной хола бўйнидан ачом қилиб ётган неварасини уйғотиб юбормаслик учун секин қаддини ростлади. Уй ичи шам ҳидига тўлган эди. Кеча чироқ ўчиб қолгани, янги қўшни — Шаҳнозадан шам олиб чиққани эсига тушди. Ним қоронғида пайпаслаб, боланинг бутига қўл юборди: қуп-қуруқ. Мана, сийиб қўймабди-ку! Шу... Умидаям хў-ўп тепса табранмас чиқди-да. Кап-катта бола ҳар куни сийиб қўяди, деб нолиган-

дан кўра ётар чоғи қовуғини жиндай ёглаб қўйса-ку, олам гулистон!

Нариги девор тагидаги каравот гирчиллади. Қизчасини қучоқлаб ётган Умида овоз берди.

— Чой қўйиб кетинг, ойи! — Шундай деди-ю, бошига кўрпа тортди.

Қурбоной хола индамай ошхонага чиқди. Ўлсин! Чирок ҳалиям келмабди. Ваннахонага ўтиб шошилмай таҳорат олди. Газга чой қўйиб, уйга қайтиб кирди. Бомдодни ўқиди. Ўтганларга Оллоҳнинг раҳматини, қолганларга имон тилади. Ўт балоси, сув балоси, тухмат балосидан асрашни сўраб, юзига фотиҳа тортди.

Қоронғи ошхонада бир бурда нон кавшаб, чой ичган бўлди. Йўлакдаги илгакда осиглиқ турган пахтали чопонини кийиб, бошига пахмоқ рўмол ўради. Биқини тагин ачишиб огриди. Бирпас иккиланиб турди-да, чопонини ечди. Тагин уйга кирди. Тимирскиланиб сандиқ очди.

Қитир-қитирдан Умида қайта уйғониб кетди шекилли, норози тўнғиллади:

— Ҳеч тинчимас экансиз-да!

— Болаларни вақтида олиб бормасанг, богча опа-си киргизмайди, — деди Қурбоной хола ўзини оқлаган оҳангда.

Сандиқнинг бир бурчидан эски шарф топди. Тўркўйлаги устидан кўкрагига танғиди. Йўлакка чиқиб тагин чопонини кийди. Рўмол ўради. Ваннахонада турган пақирни тарақлатиб юбормаслик учун ҳалқасидан оҳиста кўтарди. Бандига узун таёқ тикилган супургини қўлтиққа қистириб, қоронғи зиналардан пастга тушди.

Ойнаси синган ташқари эшикни очиши билан юзига муздек ҳаво урилди. Қор ёғяпти шекилли! Йўқ, туман тушибди. Қуюқ туман. Еру осмон оқиш, хира пардага ўраб ташлангандек. Қизиқ, ҳамма нарсa телба-тес-

кари кўринади. Ўн қадам наридаги бақатеракдан кўра икки четидаги симёғочларда чироқлар ёниб турган кўча яқинроқ туюлади. Кўчадан ўтаётган сийрак машиналар нур елпигичи билан туманни ёриб имиллайди. Қурбоной хола бир қўлида пақир, қўлтиғида супурги билан уйни айланиб ўтаётганида «дўм» чеккасидаги бақатерак тағида шарпа кўрингандек бўлди. Тўхтаб, ўша томонга қараган эди, шарпа терак орқасидан силжиб ажралди-да, шатир-шутир хазон босиб, туманлик қўйнига сингиб кетди. Қурбоной хола шарпа, бошига, ёш болаларникига ўхшаган чўққисимон телпак кийганини гира-шира илғади-ю, йўлида давом этди. Аввал магазин томондаги йўлкани супуриш керак. Жекдаги хўжайин қаттиқ тайинлаган: «Бу — катта гастроном, хола, ҳар хил одам келади, тагин битта-яримта катталар бу «дўм» кимга қарашли, деса, бизга гап тегиб қолмасин, тушундингизми?»

Тушунади. Нега тушунмасин!

Пастак нон дўконининг деразасида чироқ бор. Қизгиш нур тушиб турибди. Аммо нон машинаси кўринмайди. Бундан чиқди ҳали соат етти бўлмабди. Дўкон ёнбошида дарвоза. У ёғи гастроном. Унинг ҳам деразаларида чироқ ёниқ. Лекин гастроном соат саккизда очилди. Эшиги тепасидаги қизил чироқ кулга тушган чўғдек хира йилтирайди.

Қурбоной хола пақирини бақатерак тагига қўйди-да, «бисмилло» деб йўлкани супуришга тушди. Худойлигини айтганда, иши оғирмас. Аввал иккита «дўм»нинг атрофини супуриб чиқади. Кейин зиналарни ювади. Пешингача ишини битириб келади-да, уйдаги юмушларга қарайди. Овқат қилади. Невараларининг кийимини чаяди.

Биринчи кунлари аввал зиналарни ювиб, кейин кўча супураётган эди. Бўлмади: «дўм»дагилар жекка шикоят

ёзишибди. «Эрталабдан тарақ-туруқ қилиб уйқумизни бузади», дейишибди. Қурбоной хола қўшнилари бе-зовта қилмасликка сўз берди. Ишни супуришдан бош-лайдиган бўлди. Нима қипти: хаёл суре-еб супуравера-ди. Супурги «шиғ-шиғ» қилади. Бир йўлкани боши-дан охиригача супуриб бўлгач, ахлатни тўдалайди. Шу-нақа-ку, манави бақатерак дегани ўлгур ёмон. Баҳор-да гуллайдими, нима бало, ҳаммаёқни попилтириқ бо-сиб кетади. Осмондан қордек ёғади-я, қирғин келгур! Сув сепсанг, ерга ёпишиб қолади. Сепмасанг, супурги уришинг билан тўзғаб, бетингга сапчийди... Кузда ун-дан баттар. Хазонни тўдалаб ёқсанг, балога қоласан. Ҳавони заҳарлаяпсан дейди. Ахлат машина олмайди... Ким ўйлаб топганийкин бу бақатерак жониворни!..

Бир замонлар Қатортол қандоқ жойлар эди! Ўрик-зорлар, узумзорлар, нокзорлар... Ҳар нашватилар бўлар-дики, шираси чак-чак томиб ётарди...

Қурбоной хола енгил қадам товушини эшитиб, супу-ришдан тўхтади. Ортига бурилиб қаради. Эгнига «олим-пийка», бошига чўққисимон тўқима қалпоқча кийган икки киши шитоб билан югуриб, ёнидан шарпадек ўтиб кетди. Аввал ихчамроғи, кетидан қорин қўйган, ҳанси-раб нафас олаётгани...

Қурбоной хола икковиниям танийди. Қорин қўйгани — праписир. Униси — ўғли. Эслади: ҳали дарахт па-насида турган одам шу йигит бўлиши керак... Ота-бола қишин-ёзин канда қилмай, ҳар куни эрталаб югуриша-ди. Қўчанинг нариги бетидаги катта дарвозали участ-ка праписирники. Праписир отасига йил оши берганда Қурбоной хола бориб хизмат қилган... Ота-бола ҳар сафар унинг ёнидан югуриб ўтишади. Саломлашмайди-ям, гаплашмайди-ям... Майли, ҳар банди мўмин ўзи-дан тинсин...

Яна шигиллатиб супуришга тушди. Бикинида огрик кучайганига парво қилмади. Бибиблаб нон машина келди. Ичкаридан дўкончи чиқди. Машинанинг орқа кажавасини очишди. Туман тарқамади-ю, кун бир қадар ёришгандек бўлди.

Бир маҳал орқа томондан йўгон овоз келди.

— Супураяпсанми?

Қурбоной хола овоз эгасини таниди: Комиссар.

«Уйнапман!» — деб ўйлади энсаси қотиб. Ҳар куни «супураяпсанми?» деб сўрайди.

Ишдан тўхтаб, бурилиб қаради. Салом берди.

Комиссар беш-олти қадам нарида турар, бошида қора шляпа, эгнида қора плаш, қўлида сут бидон бор эди.

— Невараларинг омонми? — деди Комиссар ёшига ярашмаган ўктам товушда.

— Худога шукр, юришибди. Юмалаб-сумалаб.

— Ўзинг аҳмоқсан! — деди Комиссар зарда билан.

— Неча марта айтдим: куёвингни судга бер! Моягини бир бураса, қизингга дом олиб беради. Ё участкасининг ярмини кесиб беради.

«Бир камим қизимнинг кундош билан бир ҳовлида туриши қолувди, болаларини ўкситиб», — деб ўйлади Қурбоной хола дили огриб.

— Майли, — деди секин. — Худога солдим.

Комиссар кулди. Кулиши ғалати. Худди одамни майна қилгандек «хэх-хэх-хэх», дейди.

— Худонинг сендан бошқа иши йўқ! Фалончи банданинг арзи-ҳолини эшитаман, деб кўзи учиб турибди.

«Э-э! Тезроқ даф бўлсанг-чи! Сен билан гаплашиб юракни қон қилгандан кўра...»

Қурбоной хола атай гапни бошқа ёққа бурди.

— Сутга кетяпсизми?

— Бориб келдим. Бугун сут келмас экан. Дўкон кеча байрамда ишлагани учун бугун оддих қипти.

Қурбоной хола супургисини чангаллаб, ишни давом эттиромоқчи эди, Комиссар маъноли йўталиб қўйди. Чамаси яна гаплашгиси бор эди.

— Эрталаб каша пишириб емасам, меъдам огрийди.

— Кексалик-да! — деди Қурбоной хола.

— Мени қари деяпсанми, хэх!

Қурбоной хола жавоб бермади. Шахт билан супуришни давом эттираётган эди, қулоғига яна Комиссарнинг овози кирди:

— Анави ким?

Қурбоной хола Комиссар қўлини бигиз қилиб кўрсатган томонга қаради. Уй ертўласининг зинасида бир одам гужанак бўлиб ётарди.

— Қаёқдан билай! — деди Қурбоной хола бепарволик билан. — Анавиёқдан келганлардан биттасидир-да. Биласиз-ку, қиш келса қаланғи-қасанғилар кўпаяди. Кеча байрам қилиб бўкиб ичган бўлса...

— Йўқ, унақага ўхшамайди. — Комиссар шахдам қадамлар билан ўша томон юрди. — Ўтиши бежо-ку!

Қурбоной холанинг кўнглига мубҳам хавотир тушди. Супургисини судраб Комиссарга эргашди.

— Ҳой, кимсан? — Комиссар энгашиб, елкасига туртган эди, гавда қимирламади.

Қурбоной хола яқин бориб гавда устига эгилди-ю, даҳшат ичида ўзини орқага ташлади.

— Вой! Вой ўлмасам! — деди оёқ-қўлидан мадор кетиб. — Рустамжон-ку! Куёв-ку! Кечагина ўйнаб-кулиб ўтирувди-я!

Рустам ертўланинг семон зинаси устида гайритабиий ёнбошлаб ётар, бошидан оққан қон халқоб бўлиб қолган, ички кийимда, бир оёғида латта шиппак, иккинчи

шиппаги пастки зинада тўнкарилиб ётар эди. Ўнг қўли тагида қолган, негадир мушт бўлиб тугилган чап қўли зинага осилиб турар, гўё ўша ердан бир нарса олмоқчи бўлгану, шу алпозда қотиб қолганга ўхшарди. Комиссар сут бидонини ерга қўйиб чўккалади. Елкасидан тортиб секин ағдарган эди, Рустамнинг оғзидан қон сизиб чиқиб, бўйнига оқди. Шунда, Қурбоной хола унинг билаги ҳам тилиниб кетганини, тирсагидан кафтининг орқасигача қора қонга беланганини кўрди.

— Войдод! Ким бор!!! — деб жонҳолатда дод сола бошлади. — Ёрдам беринглар! Хотинини чақиринглар! Шаҳнозани чақиринглар!

Бир зумда одам тўпланди.

— Қаранглар, дераза синибди! — деди кимдир ҳаяжонли қичқириб.

Қурбоной хола аланг-жалаң бўлиб тепага қаради. Тўртинчи қаватдаги деразанинг бир тавақаси очиқ турар, ерда, Рустамдан нарироқда катта-кичик ойна парчалари сочилиб ётарди.

— Дўхтир чақирсаларинг-чи! — деди Қурбоной хола изиллаб. — Хотини қаёқда, хотини!

— Шунақа бўлишини билардим, — деди кимдир беписанд оҳангда.

Қурбоной хола бу совуқ гап кимдан чиққанини англамай аланглаган эди, праписир ўғлининг елкасига мушт туширди.

— Ўчир овозингни, аҳмоқ!

Ота-бола ҳамон ўша кийимда эди: бошида чўққисимон қалпоқ, эғнида олимпийка.

— Дўхтир қани, дўхтир? — деди Қурбоной хола илтижо билан. — Инсофларинг борми, чақиринглар ахир!

Комиссар Рустамнинг билагини ушлаб, томирини текширди.

— Докторнинг кераги йўқ, — деди совуққонлик билан. — Милицияга қўнғироқ қилиш керак.

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

Шоматова Шаҳноза. Йигирма бир ёшда. Олийгоҳнинг тўртинчи курс толибаси. Миллати — ўзбек. Турмуш қурган. Аввал судланмаган. Қатортол мавзеи, 9-уй, 23-хонадонда истиқомат қилади. Комсомол аъзоси.

— Сиз — марҳум Шоматов Рустамнинг хотини эканлигингизни тасдиқлайсизми?

— Ҳа.

— Тўйинглар қачон бўлган?

— Шу йил ёзда.

— Аниқроғи?

— Саккизинчи август куни.

— Ҳозир турган уйингларга қачон кўчиб келгансизлар?

— Сентябрьнинг охирида.

— Унгача қаерда тургансизлар?

— Қайнонамникида. Пискентда.

— Ҳовлинглар каттамини?

— Нима десам экан... Эл қатори ҳовли...

— Гражданка Шоматова, айтинг-чи, нима учун Пискентдаги ҳовлида турмай, Тошкентга кўчиб келдингизлар? Қайнонангиз билан орангиз бузилдими?

— Ойимлар билан аҳил эдик.

— Овсинингиз билан-чи?

— У киши билан ҳам.

— Бўлмасам нега...

— Ҳар куни олтиш чақиримга қатнашимиз керакмиди?

— Бир нарсага келишиб олсак, гражданка Шоматова... Саволни мен бераман! Олтиш чақиримга қат-

наш оғирлик қилган бўлса, нега студентлар ётоғидан жой олмадинглар?

— Рустам акам хоҳламадилар. Алоҳида уй олиш учун ҳаракат қилдилар.

— Шоматов бир вақтлар судда ишлаганидан хабарингиз борми?..

— Айтгандек бўлувдилар.

— Ишдан нега кетган экан?

— Анигини билмайман.

— Сиз тўртинчи курсда ўқийсиз. Эрингиз иккинчи курсда бўлган...

— Агар Афғонистонга олиб бориб, урушга солишмаса, Рустам акам ҳам тўртинчи курсда бўлардилар.

— Тушунарли... Эрингиз Афғонистонда хизмат қилган, байналмилал жангчи сифатида ўзига берилган имтиёзлардан фойдаланган... Навбатсиз уй олган...

— Рустам акам у ёққа борганларини дастак қилганларидан менинг хабарим йўқ.

— Бўлиши мумкин... Айтинг-чи, эрингизнинг асаби жойидамиди? Контузия бўлган, жараланган экан... Йиғлашнинг ҳождати йўқ.

— Жаҳллари ёмон эди... Аммо «у ёқ»даги гапларни ҳеч гапирмасдилар! Ярадор бўлганлариниям тасодифан билганман. Белларига ўқ теккан экан. «Ойимга айтма, шунчаки, дайди ўқ ялаб ўтди», деганлар.

— Йиғламанг... Марҳум эрингиз билан кўпдан танишмидингиз?

— Биринчи курсдан бери...

«СОВУҚНИ ЁМОН КЎРАРДИЛАР»

Шаҳноза мелисахонанинг файзсиз йўлакларидан ўтиб бораркан, ҳеч кимни кўрмас, ҳеч нимани эшитмас эди.

Гувоҳ сифатида «повуска» олганидан бери аяси нуқул қулоғига қуяди. «Гапингни билиб гапир, жон болам, тагин сениям оёғингдан тортиб юрмасин!» Дадаси хавотирда. Кеча «начальникка» қўнғироқ қилмоқчи эди, аяси бобиллаб берди. «Нима қиласиз подадан олдин чанг кўтариб! Мелиса «гуноҳи бўйнида эканки, типирчилаб қопти», демайдими! Нима, Шаҳноза эрини бўғиб ўлдирибдими?!»

Шаҳноза зиналардан тушиб бораркан, вужудида алақандай лоқайдлик, карахтлик сезди. Дунёларингга ўт тушиб кетмайдими, Рустам ака бўлмаганидан кейин!

Эшик олдида турган мелисага рухсат қоғозини топшириб, ташқарига чиқди ю, бир лаҳза туриб қолди.

Қор ёғаяпти. Биринчи қор... Эрталабдан бери эзиб ёққан ёмғир охири қорга айланибди. Еру кўкни кафанга ўраб ташлашга қасд қилгандек, шунақанги шиддат билан ёғаяптики, кўча четидаги дарахтлар табиатнинг муқаррар ҳукми олдида ночор таъзим бажо қилгандек энкайиб қолибди. Юпун кийинган одамлар сирпана-сирпана жонсарақ югургилайди. Машиналар гилдираги остидан лой араш қор сачрайди...

Рустам акаси қорни ёмон кўрарди. Девдек гавдали, Алпомишдек бақувват одам совуқ тушар-тушмас, бўйнига шарф ўраб олар, Шаҳноза «вой-бў, қорбобо бўп кетинг-э!» деса, «Хайронман, Шаҳноз, шу қор деган нарсга ёғмаса кимнинг кўнгли қоларкин?» деб гапни ҳазилга бурарди. «Мозори устини бир қарич қор босгандир? Қандоқ ётганин Рустам акам? Бечора Рустам акам! Нега кетдим? Нега кетдим ўша куни!» Шаҳноза тойғона-тойғона шошқин юриб кетди. Унсиз йиглаб борар, оёғидан зах ўтиб кетганини, муздек қамчиси билан аёвсиз савалаётган қор орасидан лабларига шўртанг кўз ёши сизиб кираётганини ҳис этиб турар, бироқ ҳеч

нимани ўйлагиси келмас, хаёлида қатъий бир аҳд қасамдек чарх урарди. Боради! Пиёда боради Қозиробод мазорига! Рустам акасининг бошига ёққан қорни сидириб ташлайди. Мана шу қўллари билан! Бу дунёда роҳат кўрмади, ақалли у ёқда тинч ётсин шўрлик! Ўшанда, биринчи курсда ўзининг бошига қор ёққанида кураб ташлаган, жонини асраб қолган Рустам акаси эди-ку!

* * *

Шаҳноза шаҳар мактабида ўқигани учун умрида пахтага бормаган эди. Институтда «Эртага пахтага кетилади», деган эълонни эшитиб, шошиб қолди. Барвақт бормаса, қолиб кетадигандек, кечаси билан ивир-гавир бўлиб чиқди. Талабаларнинг пахта ҳашаридаги романтик саргузаштларини кўп ўқиган, телевизорда мунтазам кўрсатиладиган манзаралар кўз ўнгида намоён бўлар, тезроқ далага боргиси, пахта тергиси келарди.

Аяси бўғирсоқ, печенье пиширди, худди Шаҳноза оч қоладигандай каттакон сумкага қуюлтирилган сут, консервалар тикиштирди.

Кўрпа-тушагини буклама каравот орқасига тикиб адасининг машинасида институт олдига келишса, ҳали одам тўпланмаган экан. Ҳатто икки қадам наридаги ётоқда турадиган талабалар ҳам тушмабди. Шаҳноза кўча четидаги чинор тагида турган Диля — Дилфузани кўриб, югуриб борди. Миттигина гавдали Дилфуза ҳам шаҳарлик эди. У ҳам биринчи марта пахтага бораётгани учунми, саҳарлаб келиб олибди...

Автобуслар карвони тушга яқин йўлга тушди. Имиллаб, узоқ юрдилар. Рақам билан номланадиган совхозлардан бирининг марказида тақсимот бўлди. Шаҳнозаларнинг автобуси яна анча юрди. Ниҳоят чўл-биёбоннинг қоқ ўртасида, бостирмага ўхшаган аллақандай

пастак, узун бино олдида тўхташди. Бинонинг бетон деворлари шўрлаб кетган, деразаларнинг ойнаси синган эди. Сал нарироқда атрофи қора қоғоз билан ўралган хожатхона қўнқайиб турарди. Юз қадамча олисда эса оппоқ попилтириқлари шамолда силкинаётган қамишзор шовуллаб эди.

Юкларни туширишди. Шахноза қўрқа-писа ичкарига бош суқди-ю, дарров қайтиб чиқди. Бостирманинг қорайиб кетган пастак шифтида олмадеккина лампочка осилиб турарди. Бор-йўқ жиҳоз шу.

Юзлари офтобда қорайган, норғил гавдали, қошлари қалин Рустам ака (курсдагилар ёши каттароқ бўлгани учунми, уни шундай деб чақирарди) дарров болаларни ишга солди.

— Бор, бурган юлиб кел! — деди йигитлардан бирига. — Қизлар, баракни супуриб чиқасизлар!

Бирпасда иш қизиб кетди. Диля баракни супурди. Шахноза пақир кўтариб, сувга кетаётган эди, Рустам йигитлардан бирига буюрди:

— Сувга сен бор! Эҳтиёт бўл, қудуққа энгашма...

Қудуқ деган семон қувурни тик қилиб ерга кўмилган нарса экан. Машинада сув олиб келиб, хлор аралаштириб, шу «қудуқ»қа қуйишаркан.

Рустам, эҳтиёт бўл, деб бежиз айтмаган экан. Бултур қайсидир совхозда талабалардан бири сирганиб, қудуққа тушиб кетибди. Ўртоқлари тортиб олгунча тамом бўпти...

Баракнинг ўртасига брезент парда осиб, иккига бўлдилар. Бир томонга болалар жойлашди, бир томонга — қизлар.

Уша оқшом нон-чой қилиб ётиб қолишди. Кечқурун Шахноза Диля билан ташқарига чиққан эди, қамишзор томондан чақалоқ йиғиси эшитилди.

— Нима бу, Диля? — деди қўрқиб.

— Чақалоқ йиғлаяпти, шекилли...

Икковлари баракка югуриб кирдилар.

— Қизлар, анави қамишзор ичида чақалоқ йиғлаяпти! — деди Диля овози титраб.

Парда — тўсиқнинг нариги томонидан Рустамнинг овози келди.

— Чақалоқмас, шоқол! — деди вазминлик билан. — Чиябўри... Қўрқманглар. — Бирпас жим турди-да, қўшиб қўйди. — Ташқарига ёлғиз чиқманглар...

Шаҳноза анчагача ухломмай ётди. Парданинг нариги томонида чироқ ёниқ турар, болалар, чамаси қарта ўйнар эди... Бир маҳал кўзи илинган экан, бўйнидан алақандай совуқ, юмшоқ нарса ўрмалаб ўтаётганини ҳис қилди. Жонҳолатда чинқириб юборди. Қўли билан силтаб ташлаган эди, бояги нарса ерга тушганини идрок этди. Қизлар уйғониб, ҳаммаёқ қий-чув бўлиб кетди. Кимдир чироқни ёқди. Шаҳноза қўрқувдан кўзлари олайганча йиғма каравотда ўтирар, нуқул бир гапни такрорлар эди:

— Аннақа... юмшоқ нарса...

Нариги томондан Рустам чиқиб келди. Эгнида эски жинси шим, кўйлақчан.

— Сичқон-ку! — деди кулиб. (Кулганда чеҳрасида нур порлаб кетгандек бўлди). — Қўрқманг. Ҳадемай ўрганиб кетасиз...

Тўғри айтган экан. Бир ҳафта-ўн кун ўтиб, қизлар тўшаги устида ўрмалаб юрган сичқонни тутиб олса бемалол думидан чимчилаб, ташқарига олиб чиқиб ташлайдиган бўлишди.

... Учинчи куни куллийёт комсорги — оппоқ, дума-лоқ юзли, мўйлови ўзига ярашган Санжар ака мажлис қилди. Айтишига қараганда, норма қатъий экан.

Пахта — етмиш кило, подбор — юз эллик кило. Ким нормани бажармаса — ўқишдан ҳайдалади!

«Санжар ака» гапиряпти ю, Дия нуқул тирсаги билан Шаҳнозанинг биқинига туртади. «Ҳа?» деб жеркиб берган эди, Дия кулимсиради. «Чиройли йигит-а?»

Шаҳноза энсаси қотиб, юзини ўтирди. Чиройлими, боломи, етмиш кило пахтани қандай теради? Кун бўйи бели сингудек бўлиб зўрға ўттиз килога олиб боряпти-ку!

Вилоятлардан келган қизлар-ку нормани бемалол бажаради. Аввал ҳам қилиб юрган иши. Шаҳноза билан Дияга қийин. Бир этакни тўлдиргунча пешин бўлади. Йўқ! гайрат қилмаса бўлмайди... Бир куни жон-жаҳди билан ишлашга қасд қилди. Биринчи этак анча тез тўлди. Иккинчисига келганда бели қақшаб оғрий бошлади. Теради. Барибир теради! Нима, бошқалардан кам жойи борми? Тушга яқин иккинчи этак ҳам тўлди. Юк оғирлик қилгандан икки букланиб қолди. Этакни бўйнидан тушириб, бирпас дам олди. Осмонда қат-қат булутлар оҳиста сузиб борар, баланд-баланддан турналарнинг ҳорғин ноласи эшитилар, аммо ўзи кўринмасди.

Орқа томондан гурсиллаган қадам товуши эшитилди. Шиббалаб пахта босилган этакни орқалаганча эгат оралаб Рустам келар эди. Кўйлакчан бўлиб, енгини шимариб олган, оёғида этик...

— Ҳорманг! — деди кулимсираб.

Шаҳноза ҳорғин жавоб қилди:

— Саломат...

— Беринг, пахтангизни топшириб келаман.

Шаҳноза иккиланиб қолди. Нима қилади бировни койитиб. Ўзи камида эллик килоча юк орқалаб кетаяпти-ку...

— Бераверинг, — Рустам Шаҳнозанинг пахта тўла этагига қўл чўзди. — Бирпас дам олдингизми?

— Анавиёқда яна бор, — деди Шаҳноза ийманиб.

Рустам елкасидаги этакни ерга қўйди. Икковлари Шаҳноза териб, марзага тўкиб қўйган пахта уюми тепасига боришди. Рустам чаккон ҳаракатлар билан пахтани Шаҳнозанинг этагига зичлаб жойлади. Қайтиб келиб, ўзининг пахтасини ҳам енгилгина кўтарди-да, йўл четида турган тележка томон тез-тез юриб кетди.

— Зўрсиз-ку! — деди қайтиб келиб. — Эллик икки кило чиқди.

Шаҳноза терган пахтаси қандай қилиб «эллик икки» кило чиққанини тушунди. Рустам ўзиникидан қўшган...

... Бир ойга деб олиб келишган эди. Икки ой ўтди. Шаҳнозанинг дадаси билан аяси тўрт марта келиб кетишди. Иссиқ тўркўйлак, кирза этик олиб келишди.

Одамни қон қилиб юборадиган куз ёмғирлари бошланди. Баракнинг шифер тоmidан чакка ўтиб, ҳаммаёқ захлаб кетди. Пахта тугул подбор ҳам қолмаган, аммо ёмғир тиниши билан уларни далага ҳайдашар, талабалар бийдек пахтазорда тентираб юришар, ҳар қадамда этикка ботмон-ботмон лой ёпишиб, марзаларнинг у ербу ерида тўкилиб қолган кўрак аралаш кир пахтани лойдан ажратиб этакка тиқишар эди.

Аллақаердан чўян печка, занглаб кетган тунука карнайлар топиб келишди.

Рустам печкани қизларнинг «бўлма»сига ўрнатди. Кўмир йўқлиги учун ўтин ёқишар, ёмғирда қолган ўтин то ёнгунча баракни аччиқ тутунга тўлдириб юборарди.

Домлалар икки ҳафтада алмашиб турар эди. Энг кейин келган Мухтабар опа деган ёш домла талабаларнинг аҳволини кўриб, йиғламоқдан бери бўлар, қайтишга рухсат йўқ эди. Жумҳурият олти миллион тоннали режани бажармагунча пахтазор фронт майдони деб эълон қилинибди...

... Қор ёғди. Шаҳноза биринчи қорнинг шу қадар шиддат билан ёғишини энди кўриши эди. Қандайдир бирон соат ичида барак томини бир қарич қор босди. Ҳамма мунғайиб қолди. Пахтазор ҳам, барак ҳам, талабалар ҳам...

Ўша кеча болалар ётган томонда аллаким туни билан қув-қув йўталиб чиқди. Шаҳноза эрталаб қараса, Рустам бўйнига қалин шарф ўраб олибди. Нуқул йўталади. Юзлари бўғриқиб кетган.

— Шу... қор деган нарсани ким ўйлаб топганийкин? — деди ҳазилга олиб. — Совуқни ёмон кўраман, Шаҳноза...

Шаҳноза аяси олиб келган бир банка қуюлтирилган сутни берди.

— Иссиқ чойга қўшиб ичсангиз ўтиб кетади.

Шунақа деди-ю, ўзининг ҳам оёқ-қўллари қақшаб оғриётганини, боши ғувиллаб бораётганини сезиб турарди... Кечга бориб, иситмаси кўтарилиб кетди. Диля олиб келган макарон шўрвани кўриб кўнгли ағдарилди. Кечаси билан алаҳлаб чиқди. Худди осмонда учиб юрганга ўхшар, тўсатдан чуқурга тушиб кетаётгандек бўлар, чўчиб уйғонар, «ая, аяжон!» деб инграар эди.

Бир маҳал кўзини очса, тепасида Мухтабар опа, Диля, Рустам туришибди.

— Ма, ичгин, асал чой! — деди Диля унинг бошига эгилиб.

Шаҳноза кўзларини ҳорғин юмиб юзини ўтирди. Қуруқ йўтал тутди. Энтикиб, нафас ола бошлади. Ташқарида трактор тариллади. Шаҳнозанинг қулоғи шанғиллар, биров унинг миясига кириб олиб, муттасил тўқмоқ билан ураётганга ўхшар эди.

Ўша томондан шовқин-сурон эшитилди.

— Туш! — деди кимдир бақириб. — Туш бу ёққа!

Бирпасдан кейин Мухтабар опа баракка қайтиб кирди.

— Рустам трактор миниб совхоз марказига кетди, — деди ўйланиб. — Қайсар йигит экан, бир балони бош-ламаса гўргайди...

... Шаҳноза кимнингдир муздек кафти пешонаси-га текканини сезиб сесканиб кўзини очди. Шифтда-ги лампочка ўлимтик нур сочар, ёнида оқ халат кий-ган семиз хотин ўтирар, оёқ томонида Мухтабар опа, қизлар тўдалашиб туришар, ялангбош сочи, елкалари-га қор қўнган Рустам эшикка яқинроқ жойда турган-ча Шаҳнозадан кўз узмас эди.

Дўхтир Шаҳнозанинг ўпкасини эшитаётганда Рустам чиқиб кетди. Кейин тагин қайтиб кирди.

— Пневмония! — деди дўхтир негадир Рустамга юз-ланиб. — Ўнг ўпкаси шамоллаган. Касалхонага олиб бориш керак. — Шундай деб ўрнидан тураётган эди, Рустам қатъий бош чайқади.

— Йўқ, опа! Сиз кетмайсиз!

— Қизиқ йигит экан-ку, бу! — Дўхтир нажот кут-гандек атрофига аланглади. — Ярим кеча бўлди. Ўн беш чақиримга тракторга босиб опкелгани етмагандек... Бу нимаси? Мен ҳам бола-чақали одамман!

— Кетмайсиз! — деди Рустам кўзлари ёниб. — Ма-шина топиб келаман. Шаҳнозани касалхонага ўзингиз олиб борасиз...

Дўхтир жавоб қилиб улгурмасдан шитоб билан чиқиб кетди. Ташқарида трактор гуриллади.

... Шаҳнозани «Нива»га ўтқазишаётганида тонг ёри-шиб қолган эди. Бир ёнига дўхтир ўтирди, бир ёнига Рус-там... Иситмаси саккиз кундан кейин тушди... Шу орада Дия, Рустам район касалхонасига икки марта келиб-ке-тишди. Шаҳноза Рустамнинг соқоли ўсиб кетганини, кўз-лари киртайиб, ранги бир холатга тушиб қолганини кўрди.

Ўша воқеадан кейин баракда мажлис бўлганини, Рустамни ўқишдан ҳайдашларига бир баҳя қолганини Диядан эшитди. Рустам учинчи марта кўргани борганида қўлини анча вақт ушлаб турди-да, пичирлади:

— Раҳмат, Рустам ака...

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

— Гражданка Шоматова, еттинчи ноябрдан саккизинчи ноябрга ўтар кечаси қаерда эдингиз?

— Мана шу... ўзимизнинг уйда.

— Кечаси биланми?

— Ҳа...

— Эрингиз мабодо, кечаси ташқарига чиқмадими?

— Йўқ.

— Уйингизга бирон шубҳали одам келмадими?

— Йўқ.

— Ўша ҳодиса рўй берганида сиз қаерда эдингиз?

— Эрталаб сутга чиқдим. Узоқ кутиб қолдим. Сут етмади. Қайтиб келсам...

— Йиғламанг... Йиғидан наф йўқ.

— Келсам... Бу аҳвол. Рустам акамни олиб кетишган экан. Уй тўла одам. Мелисалар...

— Ўйлаб кўринг-чи, гражданка Шоматова, эрингиз билан қасдлашган одамлар бормиди?

— Билмайман...

— «Эримнинг жаҳли ёмон эди», дедингиз. Айтинг-чи, масалан, қанақа пайтда жаҳли ёмонлиги билинард?

— ...

— Қулоғим сизда!

— Рустам акам ноҳақликни кўрсалар, чидаб туролмасдилар:

— Масалан...

— Умуман-да...

— Бизга умумий гап эмас, аниқ далил керак. Айтингчи, қўшнилари билан муносабатингиз қандай эди? Хусусан, эрингизнинг?

— Янги одаммиз. Қўни-қўшнилари билан кириш-чиқишимиз йўқ ҳисоб. Фақат Қурбоной холани танирдик.

— Ким у, Қурбоной хола?

— Бир уйда турамиз, фаррош хотин. Яхши аёл.

— Биронта қўшни билан сан-манга бормаганмисизлар?

— Йўқ.

— Яхшилаб эслаб кўринг?

— Йўқ, дедим-ку!

— Менга қаранг, гражданка Шоматова! Биз ҳақиқатни аниқлашимиз, эрингизнинг қотилларини топишимиз керак. Тушунарлими?

— ...

— Қўни-қўшнилари орасида марҳум Шоматов Рустамга қасд қилганлар йўқ, деб тасдиқлайсизми?

— ...

— Бўлмаса, манави протоколни эшитинг.

Шу йил йигирма иккинчи октябрь куни кеч соат 23 дан 40 минут ўтганида Шоматов Рустам ўнинчи уй 35-квартирада яшовчи гражданин Васильев Григорий Степановичнинг эшигини тақиллатган. Васильев эшикни очиши билан каратэ усулини қўллаб, уни ерга ағдарган ва бундан кейин жим юрмасанг, сўйиб ташлайман, деб дағдаға қилган. Васильев милицияга шикоят ёзган. Аммо эртасига даъвосидан кечиб аризасини қайтариб олган. Бу ҳангомадан хабарингиз йўқмиди?

— Нега хабарим бўлмасин! Ўз кўзим билан кўрганман! Васильев дедингизми? Ўша кундаги қилиғи учун тошбўрон қилса арзийди! Ишонмасангиз ўзини чақириб сўраб кўринг.

— Бу ёғи сизнинг ишингиз эмас, гражданка Шоматова... Айтингчи, мабодо эрингиз кейинги кунларда Васильев билан тўқнашмаганмиди?

— Йўқ... Менимча, йўқ.

— Марҳум Шоматов кўп ичармиди?

— Йўқ, баъзан ичардилар...

«ҲОЗИР КЕЧИРИМ СЎРАЙСАН!»

Рустам билан Шаҳноза ўша куни рўпарадаги уйда тўй бўлаётганидан беҳабар эдилар. Домда ит эгасини танимайди. Улар-ку, янги қўшни. Эскилари ҳам бир-бири билан ҳушига келса саломлашади, бўлмаса серрайиб, ўтиб кетаверади. Ростини, тўйга чиққилари ҳам йўқ эди. Қурбоний хола қўймади. «Вой, Худо урди-кетди! Кўздек қўшнининг тўйига чиқмасанглар, уят бўлмайди-ми? Эрта-индин сизлар ҳам фарзанд кўрасизлар. Тўй қиласизлар», деб дашном берди.

Тўй ширингина бўлди. Икки уй ўртасидаги майдончага дастурхон ёзилган. Тўрда келин-куёв... Ортига илиб қўйилган гиламга қўшалок никоҳ ҳалқасининг тасвирини солиб, пахта билан «Хуш келибсиз, азиз меҳмонлар!» деб ёзилган. Ҳамма ёқда гул... Хурсандчилик... Шаҳноза Рустам акаси билан этакроқ томонда қўшни уй девори тагида ўтиришарди... Шаҳноза ўзларининг тўйи бошқачароқ, фойзлироқ бўлганини, ашулачилар янаям шўхроқ қўшиқ айтганини, ёшлар янаям шодонроқ рақсга тушганини эслар, Рустам акасига дамба-дам жилмайиб қараб қўярди. Фақат бир нарсадан кўнгли ғаш эди. Рустам акаси бугун негадир кўп ичаяпти...

Навбатдаги қўшиқ тугаб, бир лаҳза жимлик чўкди. Кайвони микрофонни пуф-пуфлаб, «Энди табрик учун

сўз келинимиз Зебохоннинг дугонаси...» деб гап бошлаган эди, юқорида, худди Шаҳноза билан Рустам аксининг боши устида дераза шарақлаб, ғазабнок хайқириқ эшитилди:

— Эй! Шовқин-суронингни тўхтатасанми-йўқми?

Тўйхона сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. Келиннинг дугонасига тантанавор алпозда сўз бераётган тўйбошининг дами ичига тушиб кетди.

Шаҳноза бошини кўтариб қаради-ю, шундоқ тепасида, тўртинчи қаватнинг очиқ деразасидан энгашиб турган майкачан барзангини кўрди.

— Ухлашга қўясанларми-йўқми? — деди барзанги қаҳр билан.

Шаҳноза Рустам акаси ўрнидан туриб кетганини, ўша томонга қараб, кўзларида ғазаб тўла ўт ёнаётганини энди кўрди.

— Ўтиринг! — деди билагига ёпишиб. — Илтимос, ўтиринг, Рустам ака!

Дераза тарақлаб ёпилгани қулоғига чалинди. Рустам жойига ўтирди. Шаҳноза эрининг қўллари асабий қалтираётганини сезиб турарди.

Тўйдан файз кетди. Ҳамма мунгайиб қолган, оппоқ рўмол остидаги келин бошини қуйи солиб ўтирар, эгнига зарбоп тўн, бошига дўппи кийган куёв унинг қулоғига шивирлаб, алланимани, тушунтирар эди.

— Вой онангни!.. — Рустам рўпарасида ўтирган ингичка мўйловли йигитга пиёла узатди. — Қуй! — деди бақириб. — Тўлатиб қуй!

Дам олмай сипқорди-да, отилиб, даврага чиқди. Тюрини ғилофга тика бошлаган созанданинг олдига югуриб борди.

— Чал! — деди ғайритабиий тантана билан. — Чал дейман! «Лазги»ни чал!

Микрофон яна гумбурай бошлади. Шаҳноза Рустам акасининг рақс тушишини биринчи кўриши эди. Бутун вужуди ўйнаяпти! Шиддат билан, ғайрат билан... Давра ёшларга тўлиб кетди. Шаҳноза яна... шуни сездики... Рустам акаси рақс тушаётгани йўқ... нола чекапти... Аламли, изтиробли нола! Фақат ўзи-ю, Шаҳноза тушунадиган нола...

Шу пайт кутилмаган ҳодиса рўй берди. Шаҳноза бошига, елкасига ёғилган муздек сувдан сесканиб, ўрнидан сапчиб турди. «Вой!» деб қичқириб юборди. Нима бўлганини тушунолмади аланг-жалам қараса, атрофида ўтирганлар ҳам ўрнидан туриб кетибди. Биров жикка сув бўлган сочини силайди, биров баданига ёпишган кўйлагини сийпалайди. Оппоқ дастурхон устида парча-парча сув доғлари ялтираб кўринар, лаганлардаги газаклар ҳам ҳўл эди.

Шаҳноза Рустам акасининг адл қомати тўйхона чироғи ёритиб турган нур остидан отилиб чиқиб бораётганини кўрди-ю жон ҳолатда қичқирди:

— Рустам ака! Қайтинг, Рустам ака!

Ўша заҳоти эрининг кетидан қоронғиликка шўнғиди.

Юраги қинидан чиққудек бўлиб зинадан кўтарилди. Тўртинчи қаватда, зина рўпарасидаги очиқ эшик олдида Рустам акаси майкачан барзанги билан рўпарамарўпара турар эди.

— Сен сув сепдингми?

— Мен! — деди барзанги хотиржам оҳангда. — Ярим кеча бўлди. Тўхтат бозорингни!

Шундай деб эшикни ёпмоқчи эди, Рустам оёғини тираб қолди.

— Йўқол! — деди барзанги таҳдид билан. — Ҳозир милиция чақираман!

— Чақир!

— Рустам ака, олишманг! — Шаҳноза эрининг елкасига осилди.

— Нарн тур! Чақир ўша милициянгни!

Барзанги эшик ортига бир энгашди-ю, қўлида ароқми, виноми шишаси пайдо бўлди. Шишани Рустамнинг боши устида кўтарди. Шаҳноза нима бўлганини пайқамай қолди. Бир маҳал қараса, барзанги ерда чўзилиб ётибди. Шиша бир четга учиб кетган. Рустам акаси унинг кўкрагига тиззасини ботирганча, бўйнидан бўяпти. Бир зумда барзангининг оғзидан кўпик кела бошлади.

— Рустам ака! Нима қиляпсиз! Ўлдириб қўясиз! — Шаҳноза чирқиллаб эрининг елкасидан тортқилашга тушди. Қани кучи етса! — Рустам ака! Қамаб қўяди! — деди йиғлаб.

Рустам ҳушини йиғиб олди чоғи, қўлини бўшатди. Барзанги хириллаб нафас ола бошлади. Ўзини ўнгламоқчи эди, Рустам оёғи билан елкасидан босди.

— Менга қара! — деди ҳар сўзини таъкидлаб. — Мен сенинг хуторингга бориб тўй қиляпманми?

Барзанги типирчилаб, Рустамнинг оёғини суриб ташлашга уринган эди, Рустам қаттиқроқ босди.

— Гапир! — деди таҳдид билан. — Тўй қаерда бўляпти?

Барзанги кўзини олайтириб сўкинди.

— Шунақами? — Рустам қўлини тагин бўғзига тақаш билан барзанги ювош тортиб қолди.

— Билиб қўй! — деди Рустам тишлари гижирлаб. — Одамлар хоҳлаганча тўй қилади. Хоҳласа эрталабгача карнай чалади. Тушундингми?

Шаҳноза шундагина йўлакка одам тўлиб кетганини пайқайди. Ҳеч кимдан садо чиқмас, ҳамма у ёғи нима бўлишини кутиб турганга ўхшар эди.

— Кечирим сўра! — деди Рустам таҳдид билан.

Барзанги қаддини ростламоқчи бўлганида Рустам елкасидан қаттиқроқ босди.

— Кечирим сўра!

— Кечирасан... — Барзанги хириллаб, юзини ўтирди.

Шаҳнозанинг қулоғи остида гулдиракдек қўрқинчли овоз янгради.

— Нега миллатчилик қиласан, ўв?!

Йўқ, бу овоз баланд, асабий эмас эди. Жуда оёйишта, ишончли ва шунинг учун ҳам хатарли эди. Ким ўзи бу одам?

Зинадагилар орасидан арвоҳдек озгин, заҳил юзли чол ажралиб чиқди. Бошида қора шляпа, эгнида қора плаш, оёғида яп-янги, ялтироқ туфли.

— Миллатчилик қилма! — деди чол тошбақаникига ўхшаш ингичка бўйнини чўзиб. — Миллатчилик қилма, бола!

Рустам калтакесакни кўриб жиркангандек юзини бурди.

Барзанги қаддини ростлаб, майка-иштонининг чангини қокди.

— Барибир сени қаматаман!

— Қамата қол! — Рустам негадир кулди. — Эшитиб қўй, — деди таъкидлаб. — Ҳамманинг олдида айтяпман. Ернинг тагидан бўлсаям топаман-да, сўйиб кетаман!

— Оғзингга қараб гапир, бола! — Бояги «арвоҳ» қўлини пахса қилди. — Умринг турмада чирийди, аҳмоқ!

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

Фаниев Соат Қаниевич. Етмиш беш ёшда. Иттифок миқёсидаги пенсионер. Миллати — йўқ. Сўққабош. Аввал судланмаган. Қатортол мавзеи, 40-уй, 41-хонадонда истиқомат қилади. 1941 йилдан бери партия аъзо-

си. Қизил Юлдуз, Жанговар Қизил Байроқ орденлари, олтита медал нишондори.

— Гражданин Ганиев! Еттинчи ноябрдан саккизинчи ноябрга ўтар кечаси қаерда эдингиз?

— Биринчидан, ўртоқ терговчи, мен «гражданин Ганиев» эмас, истеъфодаги полковник, ўртоқ Ганиевман! Марҳамат қилиб, ўртоқ полковник деб мурожаат этишингизни сўрайман. Ўртоқ Комиссар, десангиз ҳам розиман. Мени таниганлар «ўртоқ Комиссар», дейишади.

— Биз сизни гувоҳ сифатида повестка билан...

— Повесткангизни пишириб енг! Хоҳласам, генералнинг ўзи билан гаплашиб қўя қоламан!

— Марҳум Шоматовни биринчи бўлиб сиз...

— Ҳа, мен кўрганман! Такрор айтаман. Мени сўроққа чақирган бўлсангиз, адашасиз. Шунчаки коллега сифатида маслаҳат сўрасангиз бошқа гап.

— Сиз кўрганингизда Шоматов ўлганмиди?

— Бадани совиб бўлганди. Замонавий экспертизангиз Шоматов қачон ўлганини аниқлай олмадимиз?

— Саволни мен...

— Йиғиштиринг демагогияни! Сўроқ қилишни билмас экансиз. Умуман системангиз айниб кетган. Тартиб йўқ. Тартиб бўлса, Шоматовни органга ишга олмас эдинглар.

— Кечирасиз, гражданин... ўртоқ Комиссар... Бу гапларни сиз қаёқдан биласиз?

— Мен ҳамма нарсани биламан. Бу соҳада иш бошлаганимда сизнинг отангиз ҳам туғилмаган эди.

— Шоматов милицияда эмас, судда ишлаган. Оддий курьер бўлиб.

— Фарқи йўқ! Милиция ҳам, суд ҳам — орган! Пайти келиб ҳайдаладиган одамни органга ишга олмаслик керак.

— Шоматов ҳайдалган эмас, ўз ихтиёри билан бўшаган.

— Аҳамияти йўқ.

— Айтинг-чи, гражданин... ўртоқ Комиссар... сизнинг тахминингизча марҳум Шоматов билан рўй берган ҳодисада қайси тахмин ҳақиқатга яқинроқ туради: қотилликми? Бахтсиз ҳодисами, ё ўз жонига қасд қилишми?

— Гапни шундан бошлаш керак эди!.. Ҳамма нарса бўлиши мумкин. Менга қолса биронтаси аввал ўлдириб, кейин деразадан ташлаб юборган.

— Экспертизанинг аниқлашича, марҳумга биров пичоқ урмаган. Боши ёрилган, бўйин умуртқалари синган. Марҳум баланд жойдан боши билан тушсагина, бўйин умуртқалари шу қадар эзгиланиб кетиши мумкин.

— Демак, Шоматов ўз жонига қасд қилган, демоқчими экспертизангиз?

— Бу — аниқ хулоса эмас.

— Унақа бўлса, марҳамат қилиб, битта саволга жавоб берсангиз. Шоматовнинг атрофида ойна синиқлари сочилиб ётган эди. Экспертизангиз ойна бўлаклари тўртинчи қаватдаги, Шоматов квартирасининг дераза-сидаги ойнага мос келиш-келмаслигини аниқладими, ё шунга ақли етмадими?

— Бизни камситяпсиз, ўртоқ Комиссар! Ерда сочилиб ётган ойна синиқлари ўша деразадан тушган. Марҳумнинг билагини ҳам ойна синиги тилиб юборган.

— Хэх! Бўлмаса айтинг-чи, Шоматов жонига қасд қилиб, ўзини ерга ташлаган бўлса, уйдаги жиҳозларни ким синдирди? Қайси аҳмоқ ўлишидан олдин ойнани синдириб, ўз билагини ўзи кесиб ўтиради? Шунчаки, деразани очиб, ерга сакраб қўя қолмайдими?

— Демак, сиз қотиллик рўй берган деб тасдиқлайсиз.

— Мен ҳеч нима деганим йўқ, коллега. Илантиришга уринмай қўя қолинг.

— Йўқ, мен бошқа маънода... Яъни... биронтасидан гумонингиз бўлса...

— Гумонми? Гумоним — ҳаммадан! Эшитдингизми? Ҳаммадан! Сизга ҳам шуни маслаҳат бераман! Юз фоиз ҳаммадан, ҳатто ўзининг хотинидан, боласидан гумон қилмайдиган одамдан ҳақиқий чекист чиқмайди! Аввало Шоматовнинг ўзидан гумон қилиш керак!

— Яъни... Қайси маънода?

— Балониям билмайсанлар! Ҳайронман, институтларингда нимани ўргатади сенларга? Ўша боланинг тили бир қарич эди! Тушунарлими?

— Кечирасиз-ку, қандай қилиб марҳумнинг ўзидан...

— Ўртоқ Сталин билан тиш дўхтир ҳангомасини эшитганмисан? Дарвоқе, нечанчи йилда тугилгансан? Тушунарли... Сенлар ўртоқ Сталинни ёмонлаб ўрганиб қолгансан! Агар ўша замон бўлса... Хэх! Бир ойдан бери арзимаган ишни очолмай тимирскиланиб юрибсанлар. Хафа бўлдингми? Хафа бўлсанг ундан нари! Кейинги ишингда фойдаси тегади. Шундай қилиб, ўртоқ Сталиннинг тиши оғриб қолибди... Дўхтир чақирибди. Дўхтир доҳийнинг тишини кавлаштириб даволашга киришибди. Бир кун ўтибди, икки кун ўтибди... Дўхтир нуқул тишнинг тузилиши, неча қатлам бўлиши, илдизи нечта бўлишини айтиб, вайсармиш... Охир доҳий дўхтирдан сўрабди. «Тиш қаттиқми, тил қаттиқми?» «Ҳазиллашяпсиз-ми, ўртоқ Сталин, — дебди дўхтир. — Тишнинг эмал қатлами шунақанги қаттиқки, пўлатни кесиб ташлайди. Тил нима? Бир парча юмшоқ мускул-да», дебди. «Шунақами?» дебди ўртоқ Сталин. Ўша куни ўртоқ Берияга буюрибди. «Лаврентий Павлович, — дебди. — Манави дўхтирнинг тили жуда юмшоқ экан. Эртага мен Сталиннинг тишини да-

воладим деб вайсаб юради, жавобини беринглар» дебди. Ярим соатдан кейин дўхтирнинг «жавобини» беришибди. Чаккасидан отишаётганда ҳам дўхтир тўхтовсиз вайсармиш: «ўртоқ Сталиннинг тишини даволашга улгурмадим-да, номим тарихда қоларди», дермиш.

— Бу гапни марҳум Шоматовга нима даҳли бор?

— Хэх! Боядан бери танбур чертяпман экан-да! Шоматов ҳам тарихда қолгиси келадиганлардан эди! Қачон қараса масала талашади. Ўзича ҳақиқат ўрнатмоқчи бўлади. Кўрганмиз, бунақаларни!.. Мен ўн беш ёшимдан комиссар бўлганман!

— Ўн беш ёшдан?

— Ҳа, ўн беш ёшдан! Сенлар нима? Амаллаб ўқишга кирасан... Амаллаб битирасан. Биламан, коллега, ҳаммасини биламан! Гапингиз ёлгон деб кўр-чи! Хэх! Чекист — чекист бўлиб туғилиши керак! Вот масала қаерда! Ҳай, майли, Шоматовнинг хотинини тергов қилдингми?

— Албатта!

— Гумони кимданмиш?

— Унисини айтмади-ку, қўшнининг тўйи куни бўлган воқеани гапириб берди.

— Хабарим бор! Менга қолса, айб Шоматовнинг ўзида эди. Айтяпман-ку, бурнини суқмаган жойи йўқ эди бу боланинг! Сен, коллега, Шоматовнинг хотинини сиқувга ол, уқдингми? Нима бало, елкасига қоқиб чиқариб юбордингми?

— Қизиқ одам экансиз. Қамоққа тиқишим керак-миди, сизнингча!

— Бўлмаса-чи! Эзиш керак буларни. Эзиш! Шунанганги бурагинки, дунёни бошига кўтариб дод солсин!

— Айби исботланмаган одамни-я?!

— Хэх! Шу кетишинг бўлса икки дунёда ҳеч кимнинг айбини бўйнига қўёлмайсан!

— Жудаям унчалик эмас, ўртоқ Комиссар... Бизнинг ҳам усулларимиз кўп...

— Кўраминиз, қаёққача бораркансан ўша усуллари билан!

ОҚИМГА ҚАРШИ СУЗГАНИМ БЎЛСИН!

Сўтаг-ей! Жўжахўроз-ей! Қўйиб берса мени сўроқ қилмоқчи! Мени-я! Жанговар Қизил Байроқ, Қизил Юлдуз орденлари кавалери, кимсан Комиссарни-я! Аввал бурнингни артиб ол, мишиқи! Совет органининг куни шуларга қолдими энди? Қаёққа қараб кетаяпмиз ўзи? Хўп замонлар ўтган экан-да? Эгинида чарм пальто. Бошинида шапка. Ёнинида наган. Қайси эшикни тақиллатсанг кўради-ю, тахта бўлади-қолади. «Гражданин фалончи сизми?» десанг, тили калимага келмайди, унсурнинг!..

Хрущев дегани чиқиб, ўртоқ Сталинга ёпишиб кўрди. Жасадини мавзолейдан чиқариб ташлади! Ўзи нима бўлди? Хор-зор бўлиб ўлди-ку! Ўз кўнгилларида халққа озодлик бердилар. Озодлик эмиш! Ким қўйибди тизгинсиз оломонга озодликни! Кейин бошқаси келди... Қоғозга қарамасдан гапирса, отини айтолмайди-ю, тагин бу киши маршал эмиш! «Генералиссимус» деган сўзни айтишга тили келишса, оларди шу юксак унвониям! Нукул орден улашиш билан овора! Охири нима бўлди? Ҳаммасида орден. Ҳаммаси порахўр!

Амбарцумян — маладес! Каллаварам ўзбекнинг нозик жойидан маҳкам ушлади! Манаман деган обкомлару райкомларни, раислару буғалтирларни гиппа ёқасидан олди! «Марҳамат қилиб, тўплаган миллионларни чўзиб қўй! Очигини айт! Кимдан олдингу кимга чўздинг? Қачон? Қанча?» Мана буни ҳақиқий сталинча метод деса бўлади! Отанга раҳмат-э, шоввоз!

Қани шунақалардан ўн мингти, боринг, ана мингтаси бўлса! Ҳаммаёқда тартиб қарор топарди!

Замон айниб кетди, замон! Ҳамма «демократия» деб чинқиради. «Перестройка» дейди! Ошкоралик дейди!

Ҳамма озод. Ҳамманинг тили бир қарич! Оғзига келганини вайсайди. Кўрамиз, ҳали нима бўларкин...

Эртага демократия диктатураси бошланади. Ҳаммаси анархияга айланиб кетади. Халқ нима? Пода-ку, мол-ку! Қамчинингни қарсиллатсанг-чи!

Нима деди анави гўдак терговчи? «Биздаям яхши усуллар бор», эмиш. Биламиз, усулингни! Уйига бир чимдим наша ташлаб қўярсан, саратонда бир ҳафта сув ичирмассан. Ўки аксинча, совуқ хонага олиб кириб, миясидан муздек сув томизарсан. Камерага қамаб, ре-цидивистларга дўппослатарсан, «қани йигитлар, манави сенларга совға, хоҳлаган ишингни қил», деб шипшитиб қўярсан. Шуми? Ҳаммаси алмисоқдан қолган методлар! Мендан сўрамайсанми? Айтиб бермайманми, бир чеккадан! Энг жўнидан, энг антиқасигача!

Дўхтирлар нима учун қон олганда тўртинчи бармоқни тешади? Биласанми шуни? Билмайсан! Нега деганда тўртинчи бармоқнинг нерв толалари нозик бўлмайди. Энг ёмон оғрийдигани қайси бармоқ? Биласанми? Билмайсан. Бош бармоқ, нодон. Бош бармоқ! Маҳбуснинг бош бармоғини эшик тирқишига тикасанда, секи-ин, ҳафсала билан қисаверасан. Дод демагунча. Кейин қўйиб юборасан. Ундан кейин қайтадан бошлайсан. Майли, тирноғи кўчиб, майдаланиб кетсин! Суяги қисирлаб синаётганини ўзи эшитсин! Шикоят қиладими? Кимга? Ўзига ўзи тан жароҳати етказган, деб протокол тузиб қўясан. Гуноҳи янаям оғирлашади. Тамом!

Буниси энг оддий усул. Йўғ-э, бундан ҳам осони бор. Жўнгина. Маҳбуснинг бирон жойи тирналмайди-

ям. Прокурорга шикоят ҳам қилолмайди. Қирқ саккизинчи йилда бир адабиётшунос олим қўлга олинган эди. Қиззиғарнинг иккита китоби чиқибди-ю, ўртоқ Сталин ҳақида бир огиз сўз йўқ. Нуқул Навоий... Нуқул Бобур... Пошшолар. Вазирлар.

Бобур деган пошшо ёзганмиш: «Жамолинг ишқида ёрим, бир ойдирки, бедорман!» Қаранг-а, Ҳиндистонни босиб олган золим пошшонинг гаплари ихтиро эмиш! Пошшойинг-ку, ўлиб кетган! Сен-чи? Профессор деган унвони бор аҳмоқ. Ўлгон-яшиқ шиғирларни мақташинг шартми? Ўтмишни идеаллаштириш эмасми бу! Қўрайлик-чи, ўша Бобур деганингни ёзганлари ростми-ёлгонми? Қани, бурчакка тур! Бир ой эмас, ақалли уч кун ухламай қўр-чи!

Чироқни кўзига тўғрилаб, саволингни бераверасан. Оч қўйиш, сув бермаслик шарт эмас. Сувиниям ичади. Мискадаги ювиндиниям вақтида бериб турасан. Фақат ухлатмайсан. Шеригинг билан алмашиб турасан, холос. Бир кеча-кундуз мижжа қоқмай тик оёқда турсин-чи, ҳоли нима кечаркин? Тагидан арра солинган теракдек гуп этиб ағдарилади. Сувга ҳам қарамай қўяди, иблис! Икки кўзи қизариб, милки осилиб кетади. Йиқилдими, бошидан сув қуйиб, уйғотасан-да, тагин сўроқ қилаверасан. Керак бўлса, гугурт чўпидан «тиргович» ясаб, милкига тиқиб қўясан. Икки кечада сулайиб қолади. Яхши! Бизнинг шошадиган жойимиз йўқ. Ҳушингга келтириб, ҳаммасини қайтадан бошлайвераимиз. Ўртоқ Ленин топиб айтган: «интеллигентлар бориб турган вайсақи бўлади». Профессор дегани шу бўлса, хэх! Бўйи бир қарич. Лилипутнинг ўзгинаси. Аммо чидамли экан, унсур! Оёқлари ипдек, пуф десанг учиб кетадиган холи бор-ку, миқ этмайди, эшшак! Начора, бошқа усулни қўллашга тўғри келди. Иккита

каллакесар ётган камерага тиқиб қўйган эди, бир соат ўтмасдан эшикни муштлаб дод солиб қолди-ку! Боласи тушмагурлар-ей! Парашадаги нажасни ейсан деб бошини пақирга тиқишибди. Ўша заҳоти ўз қўли билан ёзиб берди. «Мен профессор фалончи пистончиев Совет жамиятига ичдан зарба беришни режалаштирган яширин ташкилот аъзосиман. Шунинг учун ўтмишни улуғлаганман. Мен Ўзбекистон мустақил бўлишини хоҳлаганман. Англия разведкасининг агенти бўлганимни тан оламан. Туркияга қочиб ўтиб, ундан Лондонга бормоқчи эдим... Гуноҳимни тўлиқ бўйнимга оламан».

Албатта, баъзи муҳим нуқталарни эслатиб туришга тўғри келди. Қизиги бу эмас. Қизиги шундаки, тўрт кун уйқусизликка чидаган одам нажас ейишдан ор қилибдилар. Хэх! Бу киши Ўзбекистон мустақил бўлишини хоҳлаб қоптилар! Пантуркист! Шпион! Сени деб тўрт кун уйга боролмадим. Кетдинг энди қия бўлиб! Йигирма беш йилга! Музлаб ётган ўрмонда қарагай кессанг, эс-ҳушингни йиғиб оласан.

Ўйлаб туриб тутақиб кетасан-да, чорт возьми! Анави сўтак терговчига қўйиб берса, бир ҳафтада ҳал бўладиган терговни йиллаб чўзади. Тувакка ўтказмайсанми Шоматовнинг хотинини! Сайрамайдими булбулигўё бўлиб!

Тўғри, «горшок операцияси» хотинлардан кўра эркак кишида яхши эффект беради. Лекин бу усулни хотин кишига ҳам бемалол қўлласа бўлаверади.

Бунисиям оддий метод. Яқинда қулогига чалинди: интернационалист жангчилар асирга тушиб қолса, афгонлар ҳам ишлатаётганмиш бу усулни. Ажаб қилади. Яхши жангчи асир тушмайди!

Хуллас, «горшок» операцияси жуда қулай. Сўроқ бераётган жиноятчини қип-яланғоч қилиб ечинтирасан. Ёрдамчиларинг усти берк тувакни олиб киради. Жи-

ноятчини ўшанга ўтказасан. Ёрдамчиларинг унинг ичидаги каламушга кўз-қулоқ бўлиб турса — бас. Бундан ташқари, тувакни жиноятчининг орқасига шундай ёпиштириш керакки, мояги унинг ичига кирсин. Беш минутдан кейин каламуш нафас ололмай димиқиб қолади. Ташқари чиқиш учун сакрайверади. Ҳар сакраганда моякни тишлайди. Дунёда каламушнинг тишидан ўткир нарса йўқ. Эркак кишининг энг нозик жойи — мояк. Каламуш ҳар тишлаганда жиноятчи ҳайвондек ўкиради. Манаман дегани ҳам ярим соатда ҳушидан кетади. Қарасанг, тувак тўла қон... Каламушлар ҳам одам қонини ичишга ўрганиб қоларкан. Бора-бора тувак ичида «зиёфат»ни пойлаб жимгина ётадиган бўлиб қолади...

Ана шунақа усуллар бор, коллега! Сен бола, нима ни билардинг! Ҳалиям бўлса қўйиб бер бизларга! Любой жиноятчининг айбини уч кунда бўйнига қўйиб бермасак, туф де!

* * *

...Ҳаво совуқ, осмонда заҳардек аччиқ қор учқунлари эринчоқ кезади. Кўчаларни ойнадек муз босган, машиналар эмаклагудек қўрқа-писа имиллайди. Нафас олсанг, оғзингга совуқ олов кираётгандек бўғзингни ачиштиради. Одамлар тайғоноқда йиқилиб майиб бўлмаслик учун эҳтиётлаб қадам босади. Жуда соз-да! Қадамингни билиб бос! Қанча қўрқсанг, шунча яхши! Тартиб бўлади, интизом бўлади...

Комиссарнинг ёнидан қуён телпакли киши шитоб билан ўтиб кетди. Икки қўлини пальтосининг чўнтагига суқиб олган... Қўлтиғида — арча... Ҳовлиқ-а, ҳовлиқ! Битта йиқилсанг, арчанг беш қулоч нарига отилиб кетади. Янги йилни баннисада кутиб оласан. Хотининг байрамга «передача» олиб боради.

...Анави терговчи Комиссарнинг гапига ишонмади. Хэх! Ўн беш ёшимдан комиссарман деса, ростданми, дейди. Албатта ишонмайди-да! Буларда на касбига меҳр бор, на эътиқод!

...Тепақўрғон катта қишлоқ эди... Чор-атроф боғроғлар, узумзорлар... Соат баҳор палласи Хирмонтепага чиқиб варрак учирар, бутун қишлоқ кафтда тургандек кўринар, еру кўк ўриклару, шафтолилар гулига кўмилиб кетганга ўхшар эди. Ҳар йили сомоншувоқ қилинавериб қалин тортиб кетган томлар устида қип-қизил лолақизгалдоқлар, мунис чучмўмалар очилар, қишлоқ этагида ёйилиб оқаётган Қонқус олисдан жигарранг илондек тўлғанаётгани кўзга ташланарди. Қишлоқ ўртасида мезанали мачит. Обидхон эшоннинг тўрт пахса деворли қўрғони билан Юнусбойнинг ту누ка томли қадди баланд уйи олдида Соатларнинг кулбаси бостирмадек ғариб кўринарди. Ҳолбуки, Соатнинг дадаси унча-мунча одам эмас, Комиссар Ғаниев эди! Эгнига чарм тужурка, бошига айвонли шапка кийиб, биқинига браунинг тақиб юрар, кўча-кўйда дуч келиб қолса, Юнусбой ҳам, қозондек саллали Эшон ҳам икки букилиб таъзим қилишарди.

Шунақа-ку... Соат бир нарсага ҳеч тушунмасди. Ҳайит арафасида, Наврўз байрамида Эшоннинг қўрғони олдида от-аравалар қаторлашиб кетар, юзлаб одамлар «пири»нинг дуосини олиб қолишга ошиқар эди.

Ҳеч ёдидан чиқмайди. Бир куни Соат браунингни мойлаб ўтирган дадасидан сўради:

— Нега Эшоннинг девори бизникидан баланд?

Дадаси кулди.

— Эшон ўзининг қора қилмишларини элдан яшириш учун қўрғонини баланд девор билан ўраб олган, ўғлим! Яқинда ҳаммасига қирон келтирамиз, Эшон ҳам бўл-

майди, бой ҳам... Умуман, девор деганнинг ўзи бўлмайди. Бутун дунёда пролетариат галаба қозонади.

Соат отасининг гапига яхши тушунмаса ҳам, бир нарсани англади. Яқинда Эшоннинг девори бузилади. Юнусбойнинг ту누ка томли уйи қўпориб ташланади. Кейин ҳамма тенг бўлади...

Дадаси орзусига етолмади. Куз кунларининг бирида ўлигини аравага ортиб келишди. Тепақўрғонда қиёмат қўпди. Қизил чойхонада катта митинг бўлди. Шаҳардан «катталар» келди. Милтиқ кўтарган соллотлар ҳаммаёқни ўраб олди. «Инқилоб душманларига ўлим!» «Йўқолсин текинхўр бой ва эшонлар!» деган хитоблар янгради.

Соат дадасининг катта одам эканини ўшанда аниқ хис этди. Отасини кўмишаётганида саллотлар гумбуралиб ўқ узди.

Эртасига қама-қама бошланди. Тепақўрғонда бир-бирдан ваҳимали миш-мишлар тарқалди. «Комиссарни Юнусбойнинг одамлари пичоқлаган экан. Бойни отиб ташлашибди». «Комиссарни ўлдиришга Обидхон эшон фатво берган экан. Эшон совет халқининг душмани экан. Аввал ҳам мачитда «советский влас—очиздан ўлас» деб каромат қилганини эшитганлар бормиш... Эшонни йигирма беш йилга кесишибди. Уйдан олиб чиқиб кетишаётганида Эшон Қуръонни кўзига суртиб, қасам ичибди. «Каломулло урсин, мен бир бандаи мўъминнинг жонига қасд қилишдан қўрқаман, яратган Танграмнинг ўзи гувоҳ» деб йиғлабди».

Бир ҳафтада Тепақўрғон ўлат оралагандек ҳувилаб қолди. Йигирмага яқин одам қамалди. Мачит бузиб ташланди...

Тўғри, отасини Тепақўрғонда эмас, Бешёғоч яқинида, сиймонқўприкда пичоқлашган экан... Нима фарқи

бор? Комиссар Ғаниев йигирма беш мингчилардан эди. Демак, уни шу ерлик ички душманлар ўлдирган!

Соат бир нарсани тушунмас, тушунишни хоҳлагиси ҳам келмасди: қизиқ, ўша воқеалардан кейин онаси... тўсатдан намозхон бўлиб қолди. Жойнамоз устида юзига фотиҳа тортаётиб, баралла товалло қилади:

— Эй поки парвардигор!.. Яккаю ягона болам ҳақи, илтижо қиламан. Отасининг гуноҳидан ўт. Маҳшар кунда дўзах азобидан ўзинг халос эт! Эшон ота! Биламан, сизда гуноҳ йўқ. Қаерда бўлсангиз ҳам умр-жонингизга баракот ато этсин!

Охири Соат чидолмади. Жойнамоз устида ўтирган онасининг бошига ўдағайлаб борди.

— Ўчиринг-е! Унсурлар дадамини ўлдирсин-да, сиз уларни дуо қилинг?!

Онаси илтижоларини айтиб бўлиб, юзига фотиҳа тортди-да, ўрнидан турди.

— Мени онам десанг, — деди қатъият билан. — Отангни йўлидан бормаيسان! Борсанг, оқ сутимни кўкка совураман. Ўлсам гўримда тик тураман!

Соат бирпас серрайиб турди-да, уйдан чиқиб кетди. Жинни бўлиб қолганми онаси?!

У тенгқур болаларнинг муносабати ўзгариб қолганини аввал пайқамади. Бора-бора тушундики, ўртоқлари ундан қўрқар экан. Тўрттаси гаплашиб турган бўлса, Соат яқин бориши билан келишиб олгандек жимиб қолади. Йўқ, гаплашишади у билан. Гаплашади-ю, бегоналиги сезилиб туради. ғалати ҳолат. Соат ҳам гурурланади, ҳам кўнгли ўксийди.

Ҳеч эсидан чиқмайди. Қиш офтоби чарақлаб турар эди. Аллақанча болалар ёнғоқзор четидаги майдонда қор-бўрон ўйнаётган экан. Соат ҳам келиб қўшилди. Кафтида қор зичлаб бир отган эди, бахмал кам-

зул кийган қизалоқ юзини чангаллаган кўйи чирқиллаб қолди. Тўғриси, Соат уни урмоқчи эмасди. Шунчаки, қорни дуч келган томонга отганди.

Соат югуриб борди. Қараса, қизалоқ кафти билан юзини беркитиб, қорда чўккалаб ўтирибди. Қизалоқнинг билагидан тортган эди, бир кўзи шишиб кетганини кўрди.

— Йиғлама, — деди раҳми келиб. — Атайлаб қилмадим-ку, жинни! Отинг нима?

— Отимни айтсам нима қилардинг! — деди қизалоқ ҳамон йиғлаб. — Мениям қаматмоқчимисан? — Тагин ўкиниб-ўкиниб қиғлашга тушди.

— Ўв, зўравон! Нега урдинг Потмани?

Соат қулоғи остида янграган чийилдоқ овозни эшитиб бурилиб қаради. Ёнида ўзидан беш-олти ёш кичик Хусан чақчайиб турарди. Соат шундагина тушунди. Булар — Эшоннинг арзанда эгизаклари: Фотима—Хусанлар.

Индамай бурилиб кетаётган эди. Хусан кутилмаганда унинг ёқасига ёпишди.

— Нима ёмонлик қилди сенга? — деди биғиллаб.

Соатнинг гаши келди.

— Ўт-э, эшонвачча! — деди Хусаннинг қўлини ёқасидан олиб ташлашга уриниб. Хусан чиллакдек қўллари билан маҳкам тирмашиб олган, кўзлари мушукдек ёнарди.

Соат бир мушт солган эди, Хусан қорга чалқанча йиқилди. Лаби қонаб, қорга туфлади. Шундагина Соат қий-чув тинчиб қолганини, атрофини катта-кичик болалару қизлар ҳалқадек ўраб, ўшшайиб турганини кўрди. Дадил бориб, ҳалқани ёриб ўтди. Қулоғига раста бўлган йигитчаларга хос гўлдираган овоз кирди:

— Менга қара, ўв Комиссар! Агар Хусанни яна бир марта урсанг...

Соат ортига бурилиб қаради. Ҳаким тегирмончининг ўғли — ўзи билан тенгдош Тўлаган кўзини олайтириб турибди. Бунинг ҳам отаси сургун бўлган! Тўлаган боя-ги гапини яна қайтарди:

— Бир марта урсанг...

Соат бир зум иккиланиб турди-да, нари кетди.

* * *

Ёзда яна бир воқеа бўлди. Айни саратон эди. Соат Қонқусга чўмилишга борди. Анҳор четида тупроққа беланиб ётган қора-қура болалар орасида тўрт-бешта тенгқурлари ҳам борлигини узоқдан кўрди. Тупроққа дум тушиб ётган болалар бир нималарни гаплашиб қийқириб кулишар, ҳар кулганида завқланиб, товонини уриштириб қўярди. Бир чеккада, ўрик тагида ётган Ҳусанхўжанинг ингичка кулгиси, айниқса, жаранглаб чиқар эди.

Соат яқин келиши билан ҳаммаси жимиб қолди.

— Чўмиляпсанларми? — деди Соат бошқа гап тополмай.

Болалар орасидан кимдир тўнғилади:

— Қайиш уқалаяпмиз!..

Қийқирик кулги кўтарилди. Соат Ҳусанхўжанинг айрича завқланиб кулганини эшитди.

— Сув қанақа? — деди бепарво гапиришга уриниб.

— Тушсанг биласан.

Соат жаҳл билан қўйлагини ечиб, ўрик шоҳига илди-да, Қонқусга калла ташлади. Сув совуқ эди. Шўнғиб чиқиб, оқимга қарши суза бошлади. Ҳов анави мажнунтолга етмагунча қўймайди! Сузишга уста эди. Қизиқ, уввало уринадики, қани ақалли бир қулоч сурилса! Илгари оқимга қарши ҳеч сузмаган экан. Қанақа анҳор ўзи бу лаънати? Юзаси қилт этмайди. Ҳовузга ўхшаб жимирлаб турибди-ю, таги шиддат билан оқади.

У олдинга интилади, сув орқага тортади! Оёқ-қўлини тапиллатиб жон-жаҳди билан сузаверади. Етади! Мажнунтолга етмагунча қўймайди. Охири ҳансираб кетди. Бир маҳал қараса, анҳор соҳилида болалар қалдирғочдек тизилиб ўтирибди. Қорни, тиззаси тупроққа беланган.

— Ҳа-а, Комиссар! Қани, бир ғайрат қил-чи, кўрамиз сувга тескари сузиш қанақа бўларкан? Бунинг отини Қонқус деб қўйибди, ўв!

Соат Тўлаганнинг овозини таниди. Шу гапинг учун ҳам сузади, ўлиб қолгунча сузаверади!

Бўлмади... Ҳолдан тойди. Қараса, оқим, орқага — ўрамага суриб кетяпти. Қўрқув ичида қирғоққа талпинди. Қамишларни чангалаб сирпана-сирпана юқори чиқиб олди. Ҳансираб нафас олар, оёқ-қўли титрарди. Соҳилга чиқиши билан болалар бараварига қийқириб кулишди.

«Душман! Ҳаммаси душман! Илоннинг боласи — илон, чаённинг боласи — чаён!...» Соат дафъатан хаёлига келган гапдан кўнглида алам ва айни пайтда алла-нечук енгиллик туйди. Офтобнинг бинафшаранг ҳалқачаларидан қамашган кўзларини юмиб, узоқ ётди. Бир маҳал қараса, қўйлаги осиглиқ ўрик шохида сапсариқ мевалар ялтираб турибди. Пастда эмас, қир учида. Хаёлига ғалати ўй келди.

— Ҳўсанхўжа! Ҳўсанхўжа!

— Нима? — деган ингичка овоз келди.

— Ўрик олиб туш. Ҳов, юқори шохдан. Тез бўл!

— Йиқилиб тушаман-да.

— Йиқилмайсан.

Ҳўсанхўжа узун иштонини шалолатиб яқин келди.

— Кесак отақолай?

— Майли, — деди Соат лоқайдлик билан.

Ўрик баландда эди. Ҳўсанхўжа мўлжаллаб нукул кесак отар, кесаги тепа шохга етмас эди. Терлаб кетди.

Бошқа болалар индамай томоша қилиб ётибди. Охири, битта кесак ўрикли шохга тегди. Учта ўрик тўпиллаб тупроққа тушди. Ҳусанхўжа югургилаб олиб келди.

— Манг, Соат ака!

— Ювмайсанми, аҳмоқ! — Соат кўзини ола-кула қилди. — Тупроққа қўшиб емайман-ку!

Ҳусанхўжа анҳор соҳилига қорни билан ётиб, ўрикни чайиб келди.

— Манг, ака!

— Урилибди-ку, эшшак! Менга бутуни керак! — Соат ўрикларни анҳорга улоқтирди. — Чик шохга! — деди ўдағайлаб. — Бутунидан узиб туш!

Ҳусанхўжа бирпас анграйиб турди-да, алам билан чийиллади:

— Эй, бор! Мен сенинг малайингманми?

— Нима? — Соат сапчиб ўридан турди. — Нима дединг? — тарсакилаб юборган эди, Ҳусанхўжа ағдарилиб тушди.

Шунда... кутилмаган ҳодиса рўй берди. Овози дўриллаб қолган тенгдошлари қуюндек ёпирилиб келди. Тўрттаси баравар ёпишди. Бири қўлтигидан олди, бири оёғидан... Сувга улоқтириб юборишди. Соат Қонқуснинг қоқ ўртасига шалоплаб тушди. Худди қурбақадек. Соҳилга сузай деса, рақиблари тизилиб турибди: Ҳаммаси завқланиб кулади. Ҳусанхўжа тупроқ чангитиб маймундек иргишлайди. Нариги қирғоқ — тик. Анҳор четида ўсган маймунжонлар, найзасини қайраб турган наъматаклар сувга эгилиб ётибди. Соат тагин оқимга қарши сузишга тушди. Мажнунтолга етса, нариги бетга чиқиб олади... Бора-бора қўлларидан мадор кетганини, оёқлари увишиб қолганини сизди. Оғзига сув кириб ўқчий бошлади. Қонқус билан ҳазиллашиб бўлмаслигини, ўз йўлига оқиб ётган сувга тескари сузиш яхши эмаслигини идрок этди. Аммо

бошқа чораси йўқ эди. Сув яна озгина оқишиб борса бас. Қонқус кескин бурилади-да, ўрамага тортиб кетади.

Бир лаҳза тин олди. Шунда соҳилдаги болалар ҳам жимиб қолганини ҳис қилди. Қулоғига Хусанхўжанинг чинқироқ овози кирди:

— Тўлаган ака! Чўкиб кетади, шох синдириш керак, Тўлаган ака!

Соат бутун кучини тўплаб тагин оқимга қарши сузди. Бироқ энди мадори қуриб битган, қўллари ожиз шалоплар эди. Дафъатан тумшуғи тагида турган шохга кўзи тушди.

— Соат! — деди соҳилда ўрик шохининг бир учидан тутиб турган Тўлаган. — Ушла! Чўкиб кетасан, жинни!

Соат ҳолдан тойган қўлларини ожиз типирлатаркан, қирғоқ томонига нафрат билан қаради.

— Йўқол! — деди нафаси қайтиб. — Менга сенинг ёрдамнинг керак эмас!

Бурилиб, нариги соҳил томон сузди... Ниҳоят, наъматак шохига чанг солди. Кафтига тикан кирганини ҳам, оғриқни ҳам сезмади. Энтикиб-энтикиб нафас ростлади. Наъматаклар чангалзори оралаб тик соҳилга чиққунча тиканлар аъзойи-баданини қонатиб ташлади. Қараса, болалар нариги қирғоқда қаторлашиб турибди.

— Эшитиб қўйларинг! — деди Соат алам аралаш ғазаб билан. — Мен Комисар бўламан! Албатта, бўламан! Ҳаммангни отаман! Битта-биттадан отаман!

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

Васильев Григорий Степанович. Йигирма саккиз ёшда. Макарон заводининг ишчиси. Миллати — рус. Сўқабаш. Аввал судланмаган. Қатортол мавзеи 10-уй, 35-хонадонда истиқомат қилади. Партиясиз.

- Тошкентга қачон кўчиб келгансиз?
- Бултур. Май ойида.
- Қаердан?
- Смоленскдан.
- Бир ўзингиз яшайсизми?
- Бўлмаса ким билан туришим керак?
- Саволга жавоб беринг!
- Бир ўзим.
- Нима мақсадда келгансиз?
- Нима мақсадда бўларди. Яшаш, ишлаш учун.

Камёб мутахассис сифатида таклиф қилишган.

- Заводда нима иш қиласиз?
- Автопогрузчик ҳайдайман. Умуман, мени Алгоритм заводида таклиф этишган. Яқинда ўша ёққа ўтаман.

- Программаловчи инженермисиз?
- У нима деганингиз?
- Касбингизни сўраяпман?
- Айтдим-ку, автопогрузчик ҳайдайман.
- Шу камёб касбми?
- Демак, камёб экан-да.
- Смоленскда нима иш қилардингиз?
- Заводда ишлардим.
- Оилангиз бормиди?
- Бор эди.
- Ким билан турардингиз?
- Хотиним, қайнонам, мен...
- Яна?
- Ҳа-а, гап бу ёқда денг?!
- Яна ким?
- Лариса шикоят ёзибдими? Овора бўлади! Қизи аввалги эридан бўлган. Мендан алимент олишга ҳақи йўқ.

- Хотинингиз билан расман ажрашмаган экансиз-ку.

— Тўғри, ажрашган эмасмиз, аммо у билан турмайман. Ажрашишга тайёрман.

— Йигирма иккинчи октябрдан йигирма учинчи октябрга ўтар кечаси нима воқеа бўлганди?

— Эсимда йўқ.

— Эслатишим мумкин. Ўша оқшом тўй бўлган. Домнинг пастида.

— Э, уми? Шунга мени айбдор санаяпсизми?

— Саволга жавоб беринг! Нима бўлувди?

— Тинчлик бермаса нима қилай? Ярим кечагача гатгут! Қулоқни қоматга келтиради. Қийқиради, ёввойига ўхшаб!

— Кейин-чи?

— Нима, «кейин»?..

— Сиз нима қилдингиз?

— Уч-тўрт марта огоҳлантирдим. Кейин, деразани очиб, сув сепдим. Сал боши совусин, дедим.

— Қилган ишингиз жиноят эканини биласизми?

— Нега жиноят бўларкан? Рабочий класс дам олиши керакми ахир? Горисполкомнинг қарори бор. Соат 23 дан кейин шовқин-сурон солиш мумкин эмас.

— Горисполкомнинг тўй қилинмасин, деган қарори йўқ. Нега одамларнинг бошидан сув сепасиз?

— Хўп, ана, ҳазиллашдим, деб ҳисоблай қолинг. Нега мени тергов қиласиз-да, уйимга бостириб кирган безорига индамайсиз? Тепиб, оёғимни синдирай деди. Оз бўлса, бўғиб ўлдириб қўярди. Бу ҳақда милицияга хабар берганман. Суриштириб кўришингиз мумкин.

— Бўлмаса нега аризангизни қайтариб олдингиз? Нима учун экспертизага бормадингиз?

— Клавдия Сергеевна айтди. «Бекор қиялсан шу ишни, ундан кўра тўйда меҳмон бўлсанг, ҳеч ким сени ҳайдамасди», деди.

— Ким у Клавдия Сергеевна?

— Пенсионер. Биринчи қаватда туради. Тошкентга уруш пайтида келган экан.

— Шунинг учун қайтиб олдингизми аризангизни?

— Шу...

— Ўша куни ўзингиз қанча ичгандингиз?

— Менми? Тухмат! Нега ичарканман?

— Эшигингизни тақиллатган гражданин Шоматовнинг бошига ароқ шишаси билан урмоқчи бўлгансизми ахир?

— Гражданин терговчи, миллатчилик қилаяпсиз. Устингиздан арз қиламан!

— Марҳамат! Бу — сизнинг ҳуқуқингиз. Ўша куни фирт маст бўлгансиз. Эртасига милицияга ариза олиб борганингизда ҳам кайфингиз тарқамаган. Экспертизага боришдан қочгансиз. Кечқурун даъвойингиздан воз кечиш тўғрисида бошқа ариза ёзиб келгансиз.

— Тўғри, ёзиб келганман. Нима бўпти шу билан? Ҳақим бор.

— Гражданин Шоматовни ҳозир кўрсангиз, танийсизми?

— Мени аҳмоқ деб ўйлаяпсиз шекилли, гражданин терговчи? Уни ўлдириб кетишганини мендан яхши биласиз.

— Нега энди айнан «ўлдириб кетишган» деяпсиз? Ўлдириб кетишганини сиз қаёқдан биласиз?

— Қўшни домда бировни ўлдириб кетади-ю, қулоққа чалинмайдими?

— Еттинчидан саккизинчи ноябрга ўтар кечаси қарда эдингиз?

— Ҳ-х-ҳа! Бу ишни менга ёпиштирмоқчимисиз? Овора бўласиз, гражданин терговчи! Худди ўша кеча мен жонажон милиция паноҳида эдим! Ҳушёрхонада! Октябрь район ҳушёрхонасига телефон қилсангиз, ҳамма справкани оласиз.

«ЁВВОЙИЛАР»

Руснинг ажойиб мақоли бор: «Бахтинг чопмас эди-ку, бахтсизлик жонингга оро кирди-да». Ўша кун яхшиям ҳушёрхонага тушгани. Бўлмаса тинч қўймасди булар!

Гриша байрам кун боши гум бўлиб уйғонди. Кеча анчагина «олган» эди. Пастга тушса, нариги подъездда яшайдиган дўстлари турган экан. Лёва билан Миша. Эсида йўқ, қайси биридан яхши таклиф чиқди. «Юринглар, аччиқ лағмон еймиз. Эски шаҳарнинг лағмони зўр бўлади. Анавиндан ҳам топилади». Чорсуми—Морсуми, деган жойга боришди. Лёва бу ердаги жинкўчаларни яхши биларкан. Искиртгина ҳовлига киришди. Дастурхон ўрнига газета ёзилган, қўполдан-қўпол стол ёнига келиб ўтиришди. Овқати чиндан ҳам мазали экан. Аччиққина. «Русская водка»дан ҳам топилди. Қимматроқ экан-ку, чидаса бўлади.

Жинкўчаларни айланиб бозорга тушишди. Тарвуз егилари келди. Тўн устидан белбоғ боғлаган сийрак соқолли чолнинг тарвузига харидор бўлишди.

— Уч сўм бераман, бобой! — деди Лёва каттакон тарвузни танлаб.

— Тарозига қўй, болам, — деди чол русчани чайнаб гапириб. — Килоси етмиш тийин.

— Етмиш тийин? — Лёва ажабланди. — Калланг ишлайдими, бобой! Уялмайсанми?

Чол индамасдан тарвузни Лёванинг қўлидан олди-да, тарозига қўйди.

— Ўн икки кило, — деди оғзидаги қўкимтир нарсани туфлаб. — Саккиз сўм қирқ тийин... Майли, саккиз сўм берақол.

— Гапини қара, Гриша! — деди Лёва аччиқланиб.
— Битта тарвузни саккиз сўм дейди, спекулянт!

Разм солиб қараса, тарвузлар тоғдек уйилиб ётибди. Ҳар биттасини саккиз сўмдан сотса, миллионер бўлиб кетмайдими бу?

— Эй, бобой! — деди Гриша энсаси қотиб. — Спекуляция учун статья бор. Биласан-а?

— Мен испикулон эмасман! — деди чол тагин русчани расво қилиб. — Сам, сам экканман! Сладкий арбуз... Хоҳламасанг, ана, бошқа жойдан олавер.

Эҳтимол, шу билан гап-сўз тугаса — олам гулистон эди. Боядан бери нарироқда турган бошяланг, плаш кийган йигитча кутилмаганда савдога аралашди.

— Бу оқсоқол спекулянт эмас, — деди қандайдир асабий оҳангда. — Меҳнат қилганидан кейин сотадида молини! Яхшироқ қара, спекулянтга ўхшайдими шу одам?

Алақандай бир студентнинг гапга қўшилиши Гришанинг гашини келтирди.

— Қулоқ сол, — деди ғижиниб. — Нега мени сенлайсан?

Студент пинагини бузмади.

— Бўлмаса, нега сен отанг тенги одамни сенлайсан?! Сенинг юртингда тарвузнинг бир тишлами саккиз сўм. Ўқиганман ўша ёқларда! Ҳаммасини биламан.

Боядан бери индамай турган Миша гапга энди қўшилди:

— Жуда ақлли бўп кетибсанми? Бултур тарвузнинг kilosи йигирма тийин эди!

— Униси бултур эди, — деди «Студент». — Бу йил бошқача. Ўша томондан келадиган тракторнинг запчастии ўн баравар ошди. Нима қилсин деҳқон!

Гришанинг қони қайнаб кетди.

— Нарн тур... Сендақа «академикни»!

Бир тепган эди, тарвуз паққа ёрилиб, шимининг по-часига қип-қизил шарбат сачради. Бирпасда ҳаммаёқ қий-чув бўлиб кетди.

— Қоч! — деди Лёва. — Ўлдиради булар!

Чуриллаган ҳуштак товуши ҳавони титратди. Қома-ти нимаси биландир тарвузга ўхшаб кетадиган милици-онер пайдо бўлди.

Камида ўн беш сутка нақд эди-ку, эртасига Гриша дежур йигитга ялиниб-ёлбориб, «бир жойга» телефон қилишга рухсат олди.

Яхшиям Дима ишда экан. Аввалига қалаштириб сўк-ди. «Сен махлуқ қачон ичишни ташлайсан», деб бақир-ди. «Шу ниятда Тошкентга олиб келганмидим?» деди. Барибир, горисполком — горисполком-да! Кечга томон учовидан тилхат олиб, қўйиб юборишди.

Худди ўша кунн ҳушёрхонага тушгани ҳўп иш бўл-ган экан-да. Бўлмаса, терговчи «ҳўл иш»ни шилқ этиб бўйнига илмоқчи эди.

Тўй кунн сув сепганини гапиради! Тўғри, сепди. Сенларнинг шовқин-суронингга кўзим учиб турибди-ми! Пулинг кўп-да сенларни! Миллионерлар! Завод-да эртадан кечгача ҳўкиздеқ ишлаб, уч юз сўм маош олиб кўрчи, минг кишини тўплаб тўй қила оларми-кансан.

Буларнинг тўйи галати бўларкан. Бир кун олдиндан домнинг тагида кечаси билан говур-ғувур. Шовир-шувир... Терақ шохига мингинчи лампочка осилган. Бирови гўшт чопяпти. Бирови сабзи тозалаяпти. Яна бит-таси кетмон билан ер ковлаб ётибди. Нарироқда қо-зон! Шунақанги каттаки, борш пиширсанг, бутун бош-ли полкка етади. Кечаси билан димоғига алақандай нотаниш ҳидлар кириб, мижжа қоқмай чиқди.

Энди кўзи илинган экан, алақандай даҳшатли товушдан уйғониб кетди. Фарт-фурт! Зум ўтмай, Африка қабилаларининг там-тамига ўхшаган товуш ҳам қўшилди. Нукул бангиллайди!

Гриша юраги гупиллаб, дераза олдида борди. Очиб қараса, чироқлар машъала. Устига оппоқ дастурхон ёзилган узун-узун столлар қўйилган. Шундоқ дераза тагида биттаси икки қулоч келадиган мис трубани гартилла-лят-ляпти. Дўппи кийган тагин бири думалоқ патнисга ўхшаган барабанни боши устида кўтарганча қарсиллатиб уриб ётибди. Кечаги қозон ўрнатилган чуқур атрофида уч киши. Повар бўлса керак, биттаси оқ халат кийиб олибди. Ёнидаги пастак столда чинни лаганлар тахлаб қўйилган. Оқ халатлиси қозон устидаги лаганларни олган эди, осмонга қуюқ буғ кўтарилди. Қозон тўла сап-сарик палов кўринди. Оқ халатлиси катта-катта гўштарни узун бандли лапатка учига илиб, ёнидаги тоғорага ташлай бошлади.

Ҳали дераза шарақлаб очилганида кўзи тушган эканими, қозон тепасида турганлардан биттаси қўл силкиб, шангиллади:

— Тушавер, сосед! Палов тайёр!

Саҳар-мардонлаб кўзи учиб турибди-да, паловингга!

Гриша бошини секин ичкари тортди. Уйқусизликдан ачишган кўзларини ишқалаб, энди ваннахонага кирмоқчи эди, пастдан машинанинг кучаниб гуриллагани эшитилди. Кўнглида қизиқиш уйғониб, деразага қайтиб келди. Қараса, кўча четида бир эмас, иккита ЛАЗ турибди. Автобусларнинг эшиги вошиллаб очилди-да, узун тўн кийган, бошига салла ўраганлар туша бошладди. Мункиллаб қолган, ҳасса таянган чоллар, айниқса кўп... Ораларида Будённий қиличидан бир амаллаб жон сақлаб қолгани қанчайкин?

Дастурхон бирпасда ноз-неъматларга тўлиб кетибди. Олма-анорлар. Қаҳрабодек узумлар...

Столда ўтиришини томоша қилсанг буларнинг! Худо ҳаққи, қошиқ ушлашни билмайди! Ошни қўлда ейди. Қўлда! Чоллар-ку, майли, бошқалар-чи? Бошларида шляпа, бўйинларида галстук, ошни қўли билан ейдилар. Эрталабдан бир лаган паловни уриб қорни ёрилиб кетмагани! Ош еб бўлиб, юзига фотиҳаям тортади. Нақ кинонинг ўзи. Худо ҳаққи: декорация керакмас!

...Кун бўйи Гришанинг боши гаранг бўлиб юрди. Тушлик овқат ҳам татимади. Кечқурун ҳориб-чарчаб уйига келса, яна ўша шовқин!

Ҳой инсон! Эрталаб-ку, уйқуни ҳаром қилишга қилдинг! Мис карнайинг билан там-тамингни чалиб, бутун квартални уйғотдинг! Паловингни ейишга — единг! Бўлди-да, энди! Бу азоб ҳам бормиди ҳали?

Кун ботмасидан ҳаммаси қайтадан бошланди. Столлар безатилган. У ёқда коньяк, бу ёқда ароқ. Шампан... Ичкиликка қарши кураш деган қонун йўқ экан-да буларга! Гастрономга кирсанг бир шиша ароқ учун икки соат очередь турасан. Булар бўлса, қаторлаштириб ташлабди.

Яна бошланди. Фарт-гурт. Айниқса, бир асбоби бор экан. Вой-вой овозининг хуноклиги! Ғийт-ғийт қилади. Худди йиғлаётган хотиндек. Асабни пармалаб юборади.

Бир маҳал қий-чув бўлиб қолди. Ялтир-юлтир кўйлак кийган хотинлар, қора-қура, ирkit болалар кўча томон югургилади. Шунчаси қаёқдан пайдо бўлди? «Местныйлар» кам эди-ку бу уйда? Маҳалласи кўчиб келди-ми, нима бало? Ҳа-а! Келинни олиб келишибди. Бир эмас, бешта енгил машина. Иккита автобус! Қаранг, «Чайка»ям бор! Миллионер бўлмаса, «Чайка»ни қаердан олади булар! Ана, куёв йигит кутиб олдилар келинни.

Бошидан танга сочишдим-ей! Комедия! Куёвнинг бошида салла, эгнида ялтироқ чопон. (Камида икки минг турар?) Келин оқ либосда. Бошида фата. Ҳақиқий комедия! Бири — Европа, бири — Осиё. Нима қилаяпти анави кампир? Олов ёқаяптими? Бир нарсани тутатиб юборди-ку! Бошланди яна! Гийт-гийт. Дангир-дунгир. Қийқириқни қаранг, қийқириқни!

Гриша деразани ёпдиямки, қулоғи тинчиса қани? Холодильникда «Чашма» бор эди шекилли? Чорт! Қурибди буям, янгисини очишга тўғри келади. Ўл-а, консерва ҳам тамом бўлган экан-ку. Майли, тузланган бодринг ҳам тешиб чиқмайди!

Кечаси деярли ухламагани учунми, бир зумда боши ғувиллаб кетди. Иккинчи қадахдан кейин пастдан келаётган шовқин-сурон баттар асабини қакшата бошлади. Микрофони бунча баланд!

Бўлмади. Гриша деразани шахд билан очиб қаради. Келин-куёв тўрда ўтирибди. Орқа томонида гилам. Ўн-бошида артистлар. Ашулани ванг қўйяпти. Ўртада йигирма-ўттиз чоғлиси ўйин тушяпти. Нукул сакрайди...

Гриша шовқин-сурон босилишини кутиб турди. Ашула тугаши билан овози борича ҳайқирди:

— Эй! Тинчлик борми-йўқми?? Ярим кеча бўляпти. Эрталаб одамлар ишга боради.

Тўйхонага жимлик чўкди. Ўн-ўн бештаси барабар бошини кўтариб, дераза томонга қаради. Рақс тушаётганлар пилдирпис бўлиб, жой-жойига тарқала бошлади.

«Қўрқмас экансан-а!» деб ўйлади Гриша мамнун бўлиб. Қани, айт гапинг бўлса, дегандек очиқ дераза олдида пойлаб турди. Шунда, худди дераза тагида ўтирган бир йигит шошилмай ўрнидан турди-да, давра ўртасига чўкди. Бошланг, гавдали. Худди кинодаги ҳиндулар саркардасига ўхшайди. Тепага — Гри-

шанинг деразасига бир зум қараб турди-да, ҳокимона овозда бир нима деб қичқирди. Артистлар аллақандай шўх куй чала бошлади. Бояги «ҳинду» ёввойилардек сакраб ўйинга туша кетди. Қийқириқ, қарсак авжига чиқди. Бир зумда давра тўлиб кетди. Музика боягидан баттар гумбурлашга тушди.

— Шунақами! — деди Гриша таҳдид билан. — Кўрамиз ҳали! Ҳушингни жойига келтириб қўймасам, юрган эканман! Муздеккина душ олсанг ўзингга келасан ҳамманг!

Қадаҳни тўлатиб ичди. ғарчиллатиб бодринг чайнардан, ҳаёлига аламли ўй келди. Мен, заводда саккиз соат ҳўкиздек ишлаб, бодринг ғажиб ўтирай-да, сен — текинхўрлар, шашлик еб, коньякни урларинг!

Югуриб ваннахонага кирди. Пақирга лиммо-лим сув тўлатди. Дераза олдига бориб, пастга энгашди-да, сеппиб юборди. Яхши-и! Девор яқинида ўтирган беш-ўнта-си қий-чув солганча сапчиб ўрнидан туриб кетди. Ха-ха-а!!! Қанақа бўларкан! Овозинг ўчмас экан-а!

Зум ўтмай эшик жиринглади. Э-ҳа, тепишга тушди-ку! Бутилка қаерда эди, бўшаган бутилка? Қани, бир гаплашиб қўйайлик-чи! «Менинг уйим — менинг қалъам!» «Остонамдан қадам босиб кўр-чи? Ҳа, сен-мисан, ҳиндулар сардори?»

— Қани, туёғингни шиқиллат-чи! — деди Гриша тишини ғижирлатиб. — Ҳозир милиция чақираман!

Парво қилмайди, сурбет! Шунақами? Мана бўл-маса! Каратэчи, шекилли, сволочь, оёқни синдирдинг, аблаҳ! Қўйвор!

Бир маҳал ҳушига келиб қараса, ёш аёл «ҳинду»-нинг билагидан тортқилаб, алланималар деб чирқилла-япти. Йўлак тўла одам.

— Хўп, узр сўрайман, — деди Гриша нафаси бўғ-зига тиқилиб.

Хайрият, битта одамбашараси ҳам бор экан. «Хинду»га дашном берди.

— Миллатчилик қилма! — деди.

Ниҳоят, ҳаммаси даф бўлди.

— Адабингни бериб қўймасам, — деди Гриша аламдан титраб.

Анчадан кейин эшик яна жиринглади. Яқин боришга юраги дов бермай индамай ўтираверди. Эшик эса тўхтовсиз жиринглар эди.

— Нима керак сенга? — деди ўтирган жойидан.

Ўша томондан журъатсиз овоз келди:

— Ташвиш қилманг, қўшни... Мен Аҳмадалиевман. Учинчи квартирада турадиган.

— Ҳеч кимни танимайман! — деди Гриша. — Гаппингиз бўлса, эртага келинг.

— Қўрқманг! — деди эшик ортидаги одам. — Сизга ёмонлигим йўқ. Узр, бир минутли маслаҳат бор эди.

Гриша иккиланиброқ ўрнидан турди. Ёмон тепибди, аблаҳ! Чўлоқланиб эшик томон юраркан, хаёлига интиқомли ўй келди. Бўйним ҳам кўкариб кетгандир? Яхши! Эрталаб албатта, милицияга бораман.

Эшик олдида келганида иккиланиб қолди. Оқсоқланганча, ошхонага кирди-да, газ плита тагида ётган болтани қўлига олди. «Ғинг деса чопиб ташлайман!»

Эҳтиёткорлик билан калитни буради. Остонада бошига дўппи, эгнига кўк тўн кийган қария турар эди. Қўлида қапайган целлофан халта. Қизиқ, Гришанинг қўлидаги болтага қайрилиб ҳам қарамади.

— Хўш? — деди Гриша «гапни чўзма!» деган маънода.

— Гап бундай қўшни... — Қария вазминлик билан муқаддимани узоқдан бошлади. — Мен Аҳмадалиевман. Бугунги тўйнинг эгаси. Ўғлимни уйлантирдим.

Гриша зинада биронтаси турмаганмикин, деган хавотирда ярим очик эшикдан бўйнини чўзиб, пастга қаради. Ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилиб, истехзоли жилмайди.

— Табриклайман!

— Тўйхонага тушиб, табрикласангиз ҳам бўларди, — деди қария соф рус тилида. — Уч кун аввал тўйга айтиб чиқсам, йўқ экансиз.

— Мақсад?

— Бошимда биттаю-битта ўғлим бор. — Қария гапни яна бурди. — Ўқитувчиман. Рус мактабида ўзбек тилидан дарс бераман.

Гришанинг хаёлидан истехзоли ўй кечди. «Сенинг тилингга кўзим учиб турувди!» Дафъатан кайфи бутунлай тарқаб кетганини ҳис этди.

— Шу боламнинг тўйини ўтказай, деб йигирма беш йил йигиб-тердим.

— Қисқароқ! — деди Гриша жеркиб.

— Яхши... — Қария негадир хўрсинди. — Ёмон иш қилдингиз, қўшни. Мен болаларни интернационализм руҳида тарбиялашга умримни бағишладим. Сиз бўлсангиз...

Гришанинг тоқати тоқ бўла бошлади.

— Мен сизнинг ўқувчингиз эмасман! — деди эзма-чурук қариянинг гапини кесиб.

Қария хафа бўлмади.

— Сиз — янги одамсиз, — деди вазминлик билан.

— Мақсад! — деди Гриша таҳдид билан.

— Мақсад шуки, халқнинг миллий удумларини ҳақорат қилманг! — Қария қўлидаги целлофан қопчасини узатди. — Бу — сизнинг насибангиз!

Гриша эсанкираб қолди.

— Пора, денг! — деди ҳушини тўплаб. — Нима, мени сотиб олмоқчимисиз?

Қария алланечук осойишта кулди.

— Ўзбекда қўшни ҳақи деган гап бор. Сиз тўйда қатнашмадингиз.

Гришанинг иккиланиб турганини кўриб, қопчиқни останага қўйди.

— Хоҳласангиз, олинг, хоҳламасангиз ташлаб юборинг, — деди-да, секин-секин юриб, зиналардан тушиб кетди.

— Мени сотиб ололмайсан! — деди Гриша қўлини пахса қилиб. Эшикни қарсиллатиб ёпиб, диванга бориб ётди.

«Дима тўғри айтган экан, — деб ўйлади ижирганиб. — Биз — жанг қилгани бораёпмиз. Ўзбекистон — иккинчи Афғонистон! Ҳаммамаёқни порахўрлар эгаллаб олган!» Қаранг-а, итдек савалашади-да, кетидан пора бериб оғзини мойламоқчи бўлади! Топибсан аҳмоқни! Милицияга бунисини ҳам ёзаман!»

У ёққа ағдарилди, бу ёққа ағдарилди. Қани уйқу келса! Хаёлан дунёнинг у бурчидан кириб, бу бурчидан чиқди. Кўзини юмган эди, шовуллаб турган ўрмонзорга бориб қолгандек бўлди.

* * *

Болалик субҳидамга ўхшайди. Тонгдек тиниқ, эртақдек гузал. Ҳамма нарса сеҳрли эди. Ёз палласи чўмиладиган турнанинг кўзидек қўллар ҳам. Ўрмонда қўзиқорин териб юришганида тўсатдан гумбурлаб қоладиган момақалдиروқлару, азамат эманлар япроғини шатирлатиб қуйиб берадиган жалалар ҳам... Худо қаргаган бу юртларда ойлаб бир томчи ёмғирга зор бўласан. У ёқларда эса ёз бўйи ёмғир ёғади. Шовв этади-ю, бир зумда оламни яшнатиб юборади. Кетидан қуёш чарақлаб чиқади. Ўмғир томчилари марвариддек ялтираб турган ям-

яшил ўрмонларда югургинг, ўмбалоқ ошиб, яйрагинг келади. Куз ёмғири эса бошқача бўлади. Худди шу паллада, октябрнинг ўрталаридан бошлаб ўрмон четида жойлашган Берёзовка хутори мунғайиб қолади. Йўлларнинг аталаси чиқиб кетади. На машина юради, на бричка. Хутор бутун дунёдан ажралгандек, жунжиккан кўйи рўпарасидаги зах босган ўрмонга хавотир аралаш маънос термилади. Кечалари хаталар деразасида хира милтиллаган нур тун зулматига хадиксираб мўралайди. Итингни кўчага чиқаришни раво кўрмайдиган ҳаво деб шуни айтдилар. Берёзовканинг итлари ҳам бунақа матални эшитгандек ин-инига кириб кетади. Ҳар бир хатадан могор исига аралаш тузланган карам ҳиди анқиб турганга ўхшайди. Одамлар тезроқ қор ёғишини, олам тезроқ ёришиб кетишини худодан илтижо қилади.

Ниҳоят, қор ёғади. Аввал ёмғир аралаш яккам-дуккам учқунлаб туради-да, тўсатдан заптига олади. Олам оппоқ нурга беланади. Қор остида ўйчан мудроққа кетган ўрмон сирли ва жозибали кўринади. Ҳақиқий рус қиши бошланади. Совуқ ва жозибали рус қиши!

Нари-бериси билан бир кеча-кундузда харилардан қурилган хаталарнинг ярми белигача қор остида қолади. Яхшиям, ёмғир бошланишидан олдин теvaraгига зичлаб похол босилгани. Бўлмаса ичигача муз уриб кетади. Албатта, совуқ заптига олган кезлари баъзи ноқулайликлар ҳам пайдо бўлади. Шундоқ ётоқхонанинг ўзига олиб кирилган мегажин «хурқ-хурқ» қилиб, кечаси билан уйқу бермайди. Печ устида ётсанг, ачимсиқ хид димоғингни ёради. Зиёни йўқ: ўрганиб кетади одам. Ўрмонда бир соат чанги учсанг, муздек, мусаффо ҳаво ўпкангдаги бор ғуборни суғуриб олади!

Акаси чанги учишга уста эди. Ҳар сафар Дима ўрмонга отланса, Гриша ҳам, албатта, кетидан эргашар-

ди. Чанғи остида қор гирчиллайди. Ҳаво очиқ кунлари қуёш кўзни қамаштириб чарақлайди. Ер оппоқ, совуқ. Осмон зангори, ундан ҳам совуқ. Гўё шишадан ясалгану чанғи таёғи бехосдан тегиб кетса, синиб қоладигандек... Бошига оқ телпак кийган қарағайлар устидан дув этиб қор тўкилдими, билингки, жонсарақ олмахон шохдан-шохга сакради. Ҳали Рождествога анча бор. Бироқ хаталардан гармоннинг шодон товуши, мастона қийқириқлар эшитилади.

Колхоз-ку, бўларича бўлган. Номига хўжалик. Хуторнинг ярми ҳувиллаб қолган. Ёшлар «бахт излаб», ўзини шаҳарга урган. Эркаклар йўқ ҳисоби. Борлариям кўзини ишқалаб уйғонади-ю, қишлоқ марказидаги дўконга йўл олади. Ҳаммаси келишиб олгандек, сахар мардондан дўкон олдида тўпланишади. Қишин-ёзин — шу! Соқоллар ўсган, асабий... Тушдан кейин дўконга келадиган «борматуҳа»га очирид кутишади. Нарироқдаги ҳарракнинг қорини сидириб ташлайдилар-да, тизилиб ўтириб, домино ўйнашга тушадилар. Ютқазганни «така» қилиб харрак тагидан ўтказадилар. («Вақтни ўлдириш» керакми ахир?) На раис инсофга келтиради, на милиция йўлга солади. (Аслида ҳаммаси — улфат, ҳаммаси ҳам-шиша!) Тушдан кейин маст-аласт қўшиқлар яна авжига чиқади. Ора-чора муштлашувлар ҳам бўлиб туради. Лекин бугун муштлашганлар эртага эрталаб апоқ-чапоқ бўлиб кетаверади. Бағри кенг одамлар-да!

Гришанинг онаси тадбирли хотин эди. Бошқаларнинг карами муштдек бўлгунча, буларники чойнакдек бўлиб «қайнаб кетади». «Бабье лето» бошланмасидан туриб, уларнинг хатаси ёнида тоғдек пичан уюми пайдо бўлади. Қишлик ўтинни ҳаммадан аввал ғамлаб қўйишади.

Гришанинг эсида. Бир йили ярмаркага бориб, сигир сотиб олишди. Янги туғилган бузоғи билан.

— Эшитиб қўйинглар! — деди онаси ака-укага. — Мана шу сигир оғир кунларда сенга асқотади... Яйлов тўла ўт бўлса. Қишлоқда яшаб туриб, мол боқмаслик — гуноҳ-ку!

Сигирни етаклаб, ўтиб кетишаётганида дўкон олдида домино қарсиллатиб ўтирган мужиклардан бири гап отди:

— Табриклайман, Марья, сигир олибсан-да!

Индамай кетаверишди. Бошқаси хириллаб кулди.

— Қаранглар, мужиклар! Марья сигирли бўпти! Ҳар куни қаймоқ билан сийларкан-да бизни!

Сигир етаклаб кетаётган онаси таққа тўхтади.

— Қаймоқни нима кераги бор сенга! Борматуха ичиб ётавер!

Мужиклар «томоқни ҳўллаб олишга» улгурган шекилли, қийқириқ кулги эшитилди.

— Сигиринг ўзингга буюрсин!

— Қаймоғингга кўзимиз учиб тургани йўқ!

— Заҳарсан-да, Марья, заҳарсан! Чақиб-чақиб эринг-ни ўлдирдинг!

Дима йигитча бўлиб қолганди. Ўша томонга ғазаб билан чақчайиб қараган эди, онаси юпатди:

— Парво қилма, ўғлим! Булар — тамом бўлган одамлар.

Соқол-мўйлови тиканак бўлиб кетган тагин бир мужик мурасаомуз насиҳат қилди:

— Яхшиямас, Марья Сергеевна, яхшиямас! Ёш авлодни хусусий мулкчилик руҳида тарбиялаяпсан.

Онаси, ранги қув ўчиб, тагин тўхтади. Етовда келаётган сигир тумшуғи билан унинг елкасига урилгудек бўлиб, пишқирди.

— Сен ҳам одам бўлдинг-у! — деди онаси алам билан. Яна нимадир демоқчи бўлди-ю, шаштидан қайтди: сигирнинг арқонидан тортди. — Юринглар, болаларим, парво қилманглар буларга...

Онаси тўғри айтган экан. Сигирни қўйиб юборасан. Ўзи ўтлаб келаверади. Хатадан бир қадам чиқсанг, белинг барабар ўт! Хоҳласанг даладан пичан ўр, хоҳласанг ўрмондан! Бир эмас ўнта сигирга етади!

— Бунақанги ишқмасларни худо урмаганига ҳайронман! — деди онаси бир куни куюниб. — Колхозга-ку беш тийинлик нафи йўқ. Ақалли ўзининг томорқасини эпласачи! Йў-ў-ўқ! Буларга тайёри керак! Биров нақдлаб қўйса-да, булар молдек бўкиб, еб ётаверса!

Онаси колхоз фермасида ишлар, ниҳоятда ўқимишли хотин эди. Узоқ қиш кечалари ажойиб шеърлар ўқирди. Пушкиндан, Лермонтовдан... Блокдан... Гришанинг эсидан чиқмайди. Ташқарида бўрон увиллар, пастак деразани қор учқунлари аёвсиз савалар, онаси эса шеър ўқир эди. Гриша акаси билан печ устида ётишарди.

— Дима, Гриша! — деди онаси бир маҳал қўлидаги китобни ёпиб. — Иккаланг ҳам катта бўлиб қолдинг. Кўриб турибсанлар: ҳамма қишлоқдан қочаяпти. Одамларнинг ердан меҳри совида. Ҳеч кимнинг ишлагиси келмайди... Сенлар ишлашинг керак. Ишламасанг — очингдан ўласан! Шаҳарга борасанми, ундан наригами, ҳеч ерда текин нон йўқ. Қулоқларингга илиб олларинг. Одам бўламан десанг, ичкиликка яқин йўлама!

Дима-ку, йўлини топиб кетди. Шаҳарга бориб, ўқишга кирди. (Аълочи эди ўзиям) Гриша колхозда бричка ҳайдай бошлади. Пичан ташийди. Чўчқахона гўнгини тозалайди. «Кормовой» лавлаги олиб келади... Бора-бора ўзи ҳам қишлоқ марказидаги дўкон олдида навбат кутадиган, мужиклар билан домино ўйнайдиган одат чиқарди.

...Бир куни яна гандираклаб келган эди, онаси саржин ўтин билан ҳолдан тойгунча савалади.

Эртасига эрталаб, ўзи йиғлай-йиғлай Гришанинг дабдала бўлиб кетган юзини силаб илтижо қилди:

— Бу юришингда ҳароб бўласан! Ҳозироқ шаҳарга жўна! Димага учраш. Ялингин-ёлборгин... Агар... — деди кўзларида ғазабли учқун сачраб. — Қайтиб келсанг, уриб, оёгингни синдираман!

Начора! Жўнади поездга ўтириб. Акаси ўқишни битириб горком комсомолда ишлар эди. Ёрдам берди. Ёрдами шу бўлдики, заводга ишга жойлаб қўйди. Завод ётоқхонасидан ҳужра ҳам топиб беришди.

Лариса билан шу баҳона танишдилар. Лариса кранчи бўлиб ишларкан. Уч ой ўқиб ўзи ҳам автопогрузчик ҳайдашни ўрганди. Гриша Ларисани бир кўришдаёқ севиб қолган, эҳтимол шунинг учун бўлса керак, Ларисани кўрса, нуқул кўзини олиб қочар, тилига бирон жўяли гап келмас эди. Лариса ҳаммасини сезиб юрган экан. Саккизинчи март куни ўтириш бўлди.

Завод клубида танца ташкил этилди. Уни Ларисанинг ўзи рақсга таклиф қилди.

— Тентак! — деди танца тушишаётганда. — Мен сендан тўққиз ёш каттаман. Қизим бор. Нима қиласан, ўзингни қийнаб!

Гриша яхшигина ичиб олгани учунми, кўнгли бузилиб кетдими, тўсатдан йиғлаб юборди.

— Сендан бошқаси керакмас! Ўзимни ўлдираман, — деди ҳиқиллаб.

Ўзини ўлдиришга ҳожат қолмади. Тўйни Ларисаларнинг уйида ўтказишди. Саккиз киши йиғилди. Ларисанинг онаси — Нина Ивановна, тўртта дугонаси, куёв томондан — Дима... Тўй рисоладагидек ўтди. Меҳмонлар тўйиб ичди. Аввал ароқ. Кейин самогон... Тузланган карам, мариновка қилинган қўзиқорин билан газак қилишди. Нина Ивановна пазанда экан. Духовкада бутун бошли гоз пишириб келди. Оғзингда эриб кетади! Меҳмонлар ёшларга бахт тилашди. «Горько, горько!» деб қийқиришди...

...Турмуши яхши эди. Саккиз яшар Светочка ҳам ундан бегонасирамади. Тўғри, «ота» деб эмас, «Григорий Степанович» деб чақирарди. Нима қипти? «Дада» деди нима-ю, исми-шарифини айтиб чақирди нима?

Ҳамма галва Нина Ивановнадан чиқди. Балки, Гриша аввалига эътибор бермагандир. Аммо кейинчалик қайнонасини ўйласа, нуқул елинлари осилган сигир кўз ўнги-га келадиган бўлиб қолди. Қайнонаси уйда олди ярим очик халат кийиб юрар, лорсиллаган кўкракларини кўз-кўз қилгандек лапанглаб қадам босар, қалин, ёғли лаб-лари ҳамиша истеҳзоли қийшайиб турарди. Овози ярим кечалари Березовкадан уч чақирим нарида жойлашган станциядаги тепловоз гудоги сингари гулдираб чиқарди.

— Оёғингни артсанг-чи, оёғингни! — дерди Гриша эшикдан кириб келиши билан. — Манави нарсанинг оти — латта бўлади, куёв! Бу сенинг хуторинг эмас, буқа-га ўхшаб кириб кетаверадиган! Артдингми! Хайрият! Энди йўлакка чиққин-да, шапкангни қорини қоқ! Елканг-чи, елканг! Эрталаб эриб тушган сувни ким тозалайди, қишлоқи!.. Уни қара тагин кириб келаяпти, бу, молга ўхшаб! Оёғингни арт, дедим-ку!..

Овқат устида Гришадан янги иллат топарди.

— Қўлингдаги нарсанинг оти нима дейилади, биласанми? Вой, худойим-эй, неча марта тушунтириш керак бунга-а? Вилка деган матоҳ чап қўлда тутилади, қишлоқи! Қайси гўрдан кавлаб чиқардинг, бу плебейни, Лариса!

...Бир куни эрталаб Гриша ошхонага кирса, холодильник устида хўқача тўла сут турибди. Қишлоқда ўрганган одатига амал қилиб, силкитиб кўрди. Ичига қурвақа ташлаб қўйилган бўлса, тумшугини чиқаради. (Қишлоқда сут айнимасин, деб ичига қурвақа солиб қўйишарди). Йўқ, қурвақа кўринмади.

Тагин силкитиб кўрди. Сут кўпириб, қаймоғи юзига тепди. Гриша бир кўтаришда хўқачани яримлатди. Сутнинг таъми ғалати эканини шунда билди. Хўқачани жойига қўйиб, лабини кафти билан артиб турганининг устига лапанглаб қайнонаси кириб келди. Гришани биринчи марта кўраётгандек, кўзларини ола-кула қилиб бирпас қараб турди-да, тепловоз гудогидек чинқирди:

— Лари-и-и-и-са-а-а!

Ярим яланғоч хотини югуриб ошхонага кирди.

— Манавини қара! — деди Нина Ивановна семиз бармоғини Гришага бигиз қилиб. — Манавинг жинни бўлқопти. Крахмал ичиб қўйди! Чойшабни крахмаллайман деб ивитиб қўювдим!

Гриша ваннахонага югурди. Варақлаб қуса бошлади. Энкайиб турган жойида Лариса гарданига хўқача билан туширди. Қолган-қутган крахмал Гришанинг юз-кўзига сачради.

— Ҳайвон! — деди Лариса бақириб. — Қачон одам бўласан, чўчқа!

...Ўша куни ойнинг иккинчи числоси — маош куни эди. Гриша заводдаги улфатлари билан тўйибгина ичди. гира-шира эсида. Ёмгир ёғиб турганди. Тўғриси, йўлда бир-икки йиқилдиям. Нима қипти, йигитчилик-да!

Эшикни, одатдагидек, қайнонаси очди.

— Лариса! — деди қулоқни қоматга келтириб. — Бу ёққа қара! Томошо қил манавининг аҳволини!

Дилида тўпланиб ётган алам Гришанинг миясига урди-ю, қайнонасининг боши устида мушт кўтарди.

— Ўлдираман! — деди қутуриб. — Ҳаммангни ўлдираман!

Қий-чув, бақир-чинқир-авжига чиқди. Бир томондан қайнонаси, бир томондан Лариса юмдалаб ташлашди.

Гриша болари уясини кавлаб қўйиб, арига таланган айиқдек, лапанглаб қочди.

— Милиция! — Қайнонасининг ўкириги ёмғирли ҳавони титратди. — Милиция! Ўлдирмоқчи! Ёрдам беринглар!

...Гриша жонҳолатда югуриб кетди. Узоқ югурди. Аллақандай арча панасига яшириниб, чўнқайиб ўтириб қолди. Ҳамон ёмғир ёғар, оёғидан зах ўтиб кетган, паралон курткасининг ёқасидан сизиб кираётган совуқ томчилар гарданини музлатиб юбораётганини ҳис этиб турарди... Лой ерга ёнбошлаб, кўзини юмди. Атроф сокин, қоронғи... Олисда, кўчадан ўтиб бораётган машиналарнинг бўғиқ гувиллаши эшитилиб турарди. Негадир ҳаёлига онаси келди. Икки йилдан бери хабар олмагани, ҳатто хат ёзмагани эсига тушиб, йиғлагиси келди...

Гира-ширада уйғонди. Бирпас гарангсиб турди-да, тушунди. Заводга бориб бўлмайди. Лариса милиция чақиради. Горком комсомолга боради. Акасининг олди-га. Бошқа илож йўқ. Ҳарқалай, Диманинг қўли узун! Тўғри, ўзидан ҳам ўтди. Дима сўкади... Майли, урса ҳам майли. Бошқа чора йўқ.

Пастдаги милиционердан-ку, ялиниб-ёлбориб ўтди. Учинчи қават, тўқсон биринчи хонани тақиллатган эди, садо чиқмади. Эшик тепасидаги ёзувни қайта ўқиди. «Васильев Д.С.» Тутқичдан ушлаб тортиб кўрди. Эшик қулф эди.

— Ким керак сизга, ўртоқ?

Паркет полда қарс-қурс қадам товуши эшитилди. Гриша ёнбошига бурилди. Пошнаси бир қарич туфли кийган хушрўйгина қиз ипдек қошини чимириб рўпасида турарди.

— Ким керак, сизга? — деди қиз расмий оҳангда.

— Дмитрий Степанович, — деди Гриша ғўлдираб.

Қиз унинг лой босган курткасига, тимдаланган юзига шубҳали қараб қўйди.

— Нима иш билан келдингиз?

— Шахсий иш билан! — деди Гриша ижирганиб.

— Қаерга келганингизни биласизми? — Қиз ипдек қошини зардали чимирди. — Бу ер горком комсомол бўлади, ўртоқ! Бу ерда шахсий ишлар кўрилмайди.

— Мен Диманинг укасиман! — Гриша қўлини пахса қилди. — Акам билан гаплашишга ҳақим борми?

Қиз тагин унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди.

— Дмитрий Степанович секретариатдалар, — деди юз ифодаси ўзгармай. — Укаси бўлсангиз, уйига боринг!

— Буниси — менинг ишим!

Қиз бирпас ўйланиб турди-да, раҳми келди шекилли, йўл кўрсатди.

— Коридор бошида холл бор. Ўша ерда ўтириб туринг.

Гриша қиз имо қилган томон йўл олди. Холлда журнал столи, стол ёнида иккита курси бор экан. Ўтирди... Минг лаънат! Папириси ҳам қолмабди. Гарангсиб, атрофни томоша қила бошлади.

Деворда комсомол босиб ўтган шонли йўлни ифодаловчи плакатлар. Ундан пастда ҳар хил эълонлар... Йирик-йирик босма ҳарфлар билан ёзилган эълон алоҳида ажралиб турарди. Гриша беихтиёр ўрнидан турди. Яқин бориб ўқиди: «Ўзбекистон ССРда вужудга келган танг аҳволни тузатиш учун раҳбар лавозимларга ишга бориш ниятида бўлганлар 98-хонага мурожаат қилиши мумкин. Қалб даъвати билан борганларга барча шароит яратиб берилади».

Ҳеч балога тушунмади. Қайтиб келиб жойига ўтирди. Ҳар эснаганда кўзидан мўлдир-мўлдир ёш оқиб, пинакка кетди.

Бир маҳал гангур-гунгур овозлар, қадам товушларидан уйғонди. Йўлакка одам тўлиб кетган, ҳаммаси зина томон сурилар эди. Зипиллаб борса, тўқсон биринчи хона эшиги гира очиқ турибди.

— Мумкинми? — деди мўралаб.

Дима сигарет тутатиб, аллақандай қогозларни титкилаб ўтирган экан.

— Нима гап? — деди зарда билан.

Укасини кўриб дафъатан танимадими ё танимаганга олдимми, қайта сўради:

— Нима гап?

— Ҳеч гап йўқ, — деди Гриша сунъий илжайиб. — Мен уйдан кетдим...

Дима сигаретини чуқур-чуқур сўриб, кулдонга улоқтирди.

— Табриклайман!

— Яшолмайман! — деди Гриша йиғламсираб. — Туролмайман ўша уйда! Жонимга тегди, хотиним ҳам, қайнонам ҳам. Мана бундай жонимга тегди!

— Хўш? — Дима унга ўқрайиб қаради. — Мендан нима хоҳлайсан?

— Кетаман! Туролмайман бу шаҳарда!

— Қаёққа?

— Билмайман! — Гриша ростини айтди. — Билмайман! Аммо яшолмайман бу ерда! Ўзимни ўлдираман! Машина тагига ташлайман. Осаман. Заҳар ичаман!

— Истерика қилма, хотинга ўхшаб! — Дима қайтадан сигарет олди. — Гапимни диққат билан эшит. Сен ёш бола эмассан. Бундан бу ёғи елкамда ортмоқлаб юролмайман... — Бир зум ўйланиб турди-да, қўшиб қўйди. — Эртадан бу ерда йўқман. Оилам билан кўчиб кетяпман.

Гриша қулоқларига ишонмади. «Алдаяпти. Баҳона қиялпти!»

— Қаёққа? — деди талмовсираб.

— Ўзбекистонга! — Дима гугурт чақди. — Нима фарқи бор сенга!

— Олиб кет! — Гриша астойдил ялиниб илтижо қилди. — Олиб кет меням! Ваъда бераман! Бошқа қилмайман. Одам бўламан!

Дима шошилмай ўрнидан турди, секин-секин юриб тепасига келди.

— Аҳмоқ! — деди нафрат билан. — Мен ўйнагани кетаётганим йўқ! Биласанми, Ўзбекистон — ҳозир иккинчи Афғонистонга айланган! Кураш кетаяпти! Ҳақиқий жанг! Ҳаммаёқ порахўрлар. Ҳаммаёқ қўшиб ёзувчилар! Босмачилар! Тушундингми?

— Майли! — Гриша ростмана йиғлаб юборди. — Бу ерда тургандан кўра босмачилар қўлида ўлганим яхши!

— Қўлингдан нима келади, аблаҳ! — Дима қичқириб юборди. — Ўзбекистонни сақлаб қолиш учун раҳбар кадрлар керак, тушундингми! Принципиал одамлар. Сен кимсан ўзи?

— Дима! — деди Гриша бурнини тортиб. — Вокзалда юк ортсам ҳам майли. Обкет Дима, обкет! Бўлмаса, ўзимни ўлдираман! Барибир ўлдираман!

...Поездда икки суткадан ортиқ юришган бўлса, илондек заҳар янгаси Гриша билан бир оғиз гаплашмади. Акаси ҳам хомуш эди. Гриша бегона юртда ўзларини нималар кутаётганини тасаввур қиларди. Ака-укани ёввойи тоғлар орасига юборишади. Ҳар бир қоя орқасида биттадан босмачи милтиқ ўқталиб туради... Гриша ўзи ўлса-ўладики, акасини ҳимоя қилади. Сўнгги томчи қони қолгунча. Заҳар-заққум янгаси билиб қўйсин: Гриша акаси қилган яхшиликларни унутадиганлардан эмас!

Тошкент вокзалига келиб тушишса, ҳаммаёқ осойишта. Одамларнинг чеҳраси очиқ... Биронта «босма-

чи» рўпарасидан чиқиб, «сен кимсан, нега келдинг», демади...

Диманинг бахти бор экан. Олис қишлоққа юборишмади. Қоқ марказда — Тошкентнинг ўзида қолди. Тагин горисполкомга зампред қилиб «сайлашди». Қаранг, Гришани ҳам «камёб мутахассис» сифатида дарров ишга олишди. Уй беришди...

Гриша аввалига эҳтиёт бўлиб юрди. Кейин ўзини татом эркин ҳис этди. Кўча кезадиган, бозор айланадиган бўлди. Смоленск билан солиштирганда бу ер ҳақиқий жаннат эканини тушунди: «Тошкент — нон шаҳри» деганлари рост экан! Ҳар қадамда — нон! Ҳар қадамда мева-чева! Магазинларда узун «дум»ли навбат йўқ...

Бора-бора ўзини хўжайиндек ҳис эта бошлади. Смоленскда бир кило узум — йигирма беш сўм. Бу ерда икки сўм! У ёқда қовуннинг kilosи — ўн сўм. Бу ерда — элик тийин. Нега шунақа? Ўйлай-ўйлай бир ҳақиқатга тушуниб етди: бу юртнинг одамлари қаллоб. Чайқовчилар мевасини Смоленскка обориб ўн бараварига пуллайди! Ана сизга текин даромад!

...Бугун ўглини уйлантирган анави чол ўқитувчиман, дедими? Ўқитувчи эмиш! Оддий педагог бунақа тўй қилолмайди. Демак, бу ҳам қаллоб! Қаранг, пора бермоқчи бўлди-я!

...У стол устидаги соатга қараб қўйди. Иккидан ошибди.

Эриниб ўридан турди. «Ухлаш керак». Чироқни ўчираётганида хаёлига ғалати фикр келди: «Нимайкин, анави қопчиқдаги? Нима қипти, очиб кўрса, биров бир нима дермиди? Яхшиси, милицияга олиб боради. Ашёвий далил сифатида».

Иккиланиб бориб, эшикни очди. Йўлак ним қоронғи, ҳеч зог кўринмас, қопчиқ остонада қийшайиб ётарди. Гриша ўғирлик қилаётган одамдек олазарак бўлиб, қоп-

чиқни юлқиб олди-да, шоша-пиша эшикни ёпди. Қопчиқни очса, ичида бир шиша «Столичний» арақ, пишган гўшт бўлаклари, тўртта нон, беш-олтита олма-анор чиқди.

— Яхши! — деди у ўзига-ўзи пичирлаб. — Арагингни ичаман. Анорингни ейман... Кейин милицияга шикоят ёзаман. Менга пора таклиф қилди, дейман!

...Гриша шикоят аризасини ёзиб бўлганида тонг отиб қолган, мияси гум эди. Аризани ич чўнтагига солиб, зинадан тушаётганда чайқалиб кетди.

«Минг лаънат! — деб ўйлади ўзини сўкиб. — Арақни охиригача ичиш шартмиди?»

Пастга тушса, аксига олиб йўлак рўпарасидаги харракда Клава хола ўтирган экан. Гриша уни ёқтирмас эди. Ўлгудек эзма кампир!

— Салом, Клавдия Сергеевна! — деди қаддини гоз тутишга уриниб.

Клава хола энсаси қотиб, юзини ўгирди.

— Кеча қанақа «қаҳрамонлик» кўрсатганингни биласанми? — деди қаҳр билан.

— Нима қипман?!

— Аҳмоқ! — Клава хола олмадек мушти билан харракни урди. — Нима ҳақинг бор бировнинг тўйини бузишга!

— Мен? Мен бузибманми! — Гриша астойдил ҳайратланди. — Анавининг ўзи урди-ку мени! Милицияга шикоят қиламан! — Бурилиб кетаётган эди, лаънати оёғи панд берди. Мункиб тушди.

— Борақол, — деди Клава хола ачитиб. — Кўрамиз, қўлингдан нима келаркин? Одамларга ўхшаб тўйда меҳмон бўлиб ўтирсанг, ўлармидинг? Қирқ беш йилдан бери шулар орасида яшайман, аҳмоқ! Бунақа бағри кенг халқ йўқ дунёда. Мен биламан-ку!

— Э-э! — Гриша асабий қўл силтади. — Насихатингизни неварангизга қилинг!

...Милицияда хайрихоҳлик билан қарши олишди. Протокол тўлдира туриб мулойимлик билан таклиф этишди:

— Экспертизага боришга тўғри келади, гражданин Васильев! Оёғингизни, бўйингизни текшириб кўриш керак.

Гриша ўрнидан туриб кетди.

— Кечирасиз! — деди саросимага тушиб. — Мен ишга боришим керак...

«ҚУЛОҒИНГНИ ДИНГ ҚИЛГИН-У, ТИЛИНГНИ ТИЙ!»

Комиссар сут бидонни кўтариб пастга тушганда тонг отмаган, ҳаво совуқ эди. Бақатераклар шохи қорнинг оғир юки остида эгилиб, шу туришда музлаб қолгандек. Бир-икки кун эрувгарчилик бўлиб, тўсатдан яна совуқ тушди. Шунинг учун шекилли, том чеккасида узун-узун сумалаклар таҳдидли осилиб ётибди. Комиссар икки букланганча йўлканинг қорини кураётган Қурбонойни узоқдан кўрди. Қор қотиб қолгани учун курак ҳар текканида гашни келтириб қартиллайди. Эғнига қалин пахталик чопон кийган, бошига жун рўмол ўраган Қурбоной кучана-кучана қорни йўлка четидаги ариққа суриб туширишга уринади.

Шу ҳам одамман, деб яшаб юрибди-да! Сахармардонлаб кўча супуради. Қишда қор курайди. Беш вақт энкайиб намоз ўқийди. Бошига кулфат тушса, курашиш, ҳақ-хуқуқини ҳимоя қилиш ўрнига Худога солдим, дейди-да, бўзрайиб тураверади. Начора, ота-бобосидан қолган мерос... Эшонлар эшак бўлади, дегани шу бўлса керак-да!

Яна қор бошлади шекилли! Тошкентга Россия қиши кўчиб келдими, нима бало... Москва атрофларида ҳам

қор кўп бўлади. Бир ҳафсала қилса, ҳафталаб ёгади. Қирқ биринчи йил декабрида шундай бўлганди. Совуқ! Гапирган гапнинг оғзингдан муз бўлиб тушаётгандек... Фашист Москва остонасига келиб қолган, қочоқлар, ваҳимачилар кўпайган... СМЕРШчилар жасорат кўрсатмаса ким билсин, нима бўларди бу ёғи! СМЕРШнинг оддий лейтенантини кўрса, унча-мунча полковникнинг қути ўчиб кетарди... Ҳеч эсидан чиқмайди. Қор уриб турибди. Бутун полкни сафга тизишди. Окопни ташлаб қочган иккитасини тутиб келишган экан. Ўша ернинг ўзида дала трибунали бўлди.

Бир маҳал капитан Захаров чақириб қолди.

— Лейтанант Ғаниев. Анави биттаси осиеликларданга ўхшайди. Билмайман, ўзбекми, тожикми... Биттаям гапига тушуниб бўлмаяпти. Ўзинг тиллаш.

Ўрмон четидаги яйдоқ майдонда саф тортган аскарлар рўпарасида иккитаси безрайиб турар эди. Иккаласи ҳам бошланг, шинели ечиб олинган, яланг оёқлари қорда гўштдек қизариб кетган... Соат шахдам қадам ташлаб бориб берироқда тўхтади.

— Кимсан? — деб сўради қора сочилигидан. — Қардан келгансан?

Қочоқ ўзбекча сўз эшитиб, жонланди.

— Ўзбекман, ака! — деди йиғламсираб. — Менда гуноҳ йўқ. Тепамда Худо турибди. Гуноҳим йўқ, жон ака!

— Саволга жавоб бер. Нега жанговар постингни ташлаб қочдинг, хоин!

— Мен хоин эмасман... — Қочоқ шундай деди-ю, бир зум Соатнинг юзига тикилиб туриб, шодон хитоб қилди. — Соат ака! Мени танимадингизми, Соат ака! Мен-ку, бу мен! Ҳусанман, Ҳусан! Тепақўрғондан... Яратганга минг қатла шукур! Худо етказди сизни, Соат ака! — У ҳўнграб йиғлаб юборди... — Тушунтиринг бу-

ларга, менда гуноҳ йўқ! — Илтижо билан икки қўлини осмонга чўзди. — Илоё дунё тургунча туринг, жон ака! Ота-буваларимнинг арвоҳи қўлласин! — Ялангоёқ қор кечиб яқин кела бошлади.

— Нар и тур, эшонвачча! — деди Соат нафрат билан. — Нега қочдинг? Нега қуролингни ташладинг?

— Қурол? Қанақа қурол? — Хусан ирkit қўли билан кўз ёшларини артди. — Ёғоч милтиқ берганди. Устимга танк бостириб келди. Қўрқиб кетдим.

— Нима деб алжираяпти, Фаниев?

Соат ярқ этиб қаради-ю, капитаннинг шубҳа билан чақчайиб турган кўзига кўзи тушди. Юраги музлаб кетгандек бўлди. Особист учун Ватан хоинини ҳимоя қилишга уринди, деган битта тамганинг ўзи кифоя!

— Орқамизда Москва турганини унутдингми, илонвачча! — деди Соат газаб билан. — Шахсан ўртоқ Сталиннинг ўзи Кремлдан жилмай ўтирибди-ю, сенинг жонинг ширинлик қилиб қолдими! — Шундай деб пистолетини чиқарди.

— Отманг, жон ака! — Хусан тиз чўкди. Қорда тошбақадек судралиб келди-да, оёгини кучоқлади. — Тавба қилдим. Жон ака, тавба қилдим! Ака-а-а!

Соат унинг бошини мўлжаллаб ўқ узди. Хусан чакасидан тепки егандек ёнбоши билан қорга ағанади. Оғзи ланг очик қолган, ҳамон «ака-а-а!» деб чинқираётганга ўхшарди.

— Ўртоқ капитан! — деди Соат қаддини ростлаб. — Халқ душманининг ўғли экан. Отаси эшон экан. Сибирга сургун қилинган. Жанг қилишни хоҳламай, атайлаб қочибди. Ўзи тан олди.

...Ўз қўли билан биринчи марта одам ўлдиргани учунми, Хусан анчагача Соатнинг кўз ўнгидан кетмай қолди. Нуқул «ака-а-а» деб дод солаётганга ўхшай-

ди. Баъзан кечалари «ака-а-а» деган чинқироқ овоздан уйғониб кетади...

Ҳар нарсанинг бошланиши қийин бўларкан. Кейин-кейин ўрганиб кетди.

...Иши оғир эди. Урушда жасорат билан қўрқоқлик, фидойилик билан хоинлик кўпинча ёнма-ён юради. Фронтни бунақа маразлардан тозаламасанг, ёмон ярага ўхшаб, маддалаб кетади...

Ўзбекча хат ўқийдиганлар йўқ ҳисоб эди. Соат кечалари ухламай хат титкилаб чиқар, ўзбек аскарларининг гапига зимдан қулоқ солиб юрарди. Ўзбеклар уни кўрса, ўз жигаргўшасини топиб олгандек, яйраб кетади. Оғзига келганини қайтармай вайсайди. Соатнинг вазифаси хоин ва қўрқоқларни фош этиш... Факт эса етарли...

— Хэх! Жанг қилиш ёқмай қолдими? Хотинингни соғиндингни!.. Ҳа-а, гап бу ёқда дегин! Немиснинг кучи кўп эканми? Яхши-и-и! Қани, марш «штрафной»-га! Немиснинг кучини яқиндан кўрасан. Олдинга юрсанг, фашист отади, орқага чекинсанг, ўзимизникилар. Керак бўлса, ижтимоий келиб чиқишингни ҳам текшириб кўрамиз. Битта сен ўлганинг билан аскар камайиб қолармиди! Хотининг бир кун йиғлайди. Икки кун йиғлайди. Чўлоқми, маймоқми, топиб олади ўзига муносибини!

Эҳ-хе! Беш йил урушда юриб нималарни кўрмади бу бош!

...Яна бир воқеа ҳеч эсидан чиқмайди. Айтсанг биров ишонмайди. Биттаси немис билан картошка кавлаганини вайсаб юрганмиш, деган сигнал келди. Борса, сийрак мўйловли қозоқ. Элликлардан ошган. Соат секин гапга солди.

— Немис билан картошка қазидингни?

Соддагина солдат экан. Устига-устак атрофида кўпдан бери на қозоқча, на ўзбекча гаплашадиган одам бўлмагани учунми, севиниб кетди.

— Ўй-бай! — деди офицер билан гаплашаётгани ҳам эсидан чиқиб. — Немис-де, одам экан-гўй!

— Қара-я! Немис одам эканми, қани бир бошдан айтиб бер-чи!

...Солдат ҳаммасини гапириб берди. Олдинги линияга бир ҳафтача кухня келмабди. Нейтрал зонада картошка полизи бор экан. Кечаси Бондаренко иккаласини картошка кавлаб келишга юборишибди. Қуюқ туман экан. Картошка қазишаётганида ўн қадамча нарида немисча шивир-шивирни эшитиб қолишибди. Немислар ҳам оч қолиб, иккитасини картошка кавлашга юборган экан. Бондаренко энди отмоқчи бўлганида немислардан биттаси «не штрлай, не штрлай», дебди. Русчани унча-мунча биларкан. Буни қарангки, гапдан-гап чиқиб, гурунглашиб қолишибди. Русчани биладиган бояги немис уруш жонига текканини, уйини, учта боласини соғинганини айтибди. Қозоқ ҳам саккизта боласи борлигини, колхозда «молши» бўлиб ишлашини айтибди. Бондаренко онасини соғиниб кетганини гапирибди. Кейин улар у ёққа — булар бу ёққа кетаверишибди.

— Улар-де кетди. Биз-де кетдик! Жаҳси немис экэн, шорт возми! — деди қозоқ илжайиб.

— Қачон қочиб ўтадиган бўлдинг немис томонга?

Солдат сийрак киприкларини пирпиратди.

— Не дейсин?!

— Қачон қочмоқчисан, аблаҳ?

— Мен қошмаймин, жўлдас нашайник!

Соат сапчиб ўрнидан турди.

— Бондаренкони ҳибсга олинглар. Тез!

Буниси ёш бўлса ҳам қув экан. Командирнинг буй-руғини бажариб, икки пақир музлаган картошка кавлаб келдик, ҳеч қанақа немисни кўрганимиз йўқ, бу бобой туш кўряпти, деб туриб олди.

— Ротадан яна неча кишини қочишга кўндирдиларинг? Қачон асирга тушмоқчисанлар? — деди Соат қистовга олиб.

Бондаренко «ўламан саттор немисни кўрганимиз йўқ», дейди. Содда қозоқ бўлса нуқул бир гапни такрорлайди:

— Биз-де атпадиқ, немис-де атпади. Атпаса жах-сиғўй!..

Соат батальонни сафга тиздирди. Трибунал ҳукми-ни ўқиб эштирди: «Аскарларни фашист томонга қочиб ўтишга даъват қилгани учун...»

...Урушда орттирган тажрибаси кейин ҳам қўл кел-ди. Кўп марта қўл келди...

Баъзилар орган деганда нуқул жазо берувчи ташкилот-ни тушунади. Унақа эмас! Орган жамиятни ёт унсурлар-дан ҳимоя қилади. Шундай экан, унинг қўлигина эмас, «қулоғи» ҳам яхши ишлаши шарт. Ҳар қандай ташки-лотда, ҳатто ямоқчининг дўконида ҳам «қулоқ» бўлса зиён қилмайди. Тўғри-да! Вақти-вақти билан «тозалаш» ўтказиб турмаса бошқариб бўладими бу турфа жамиятни!

Урушдан кейинги «тозалаш» ҳам бежиз қилингани йўқ. Айниқса, олифта интеллигентлар ҳаддидан ошиб кетди. Газета-журналларда совет жамиятини масхара қиладиган нарсалар пайдо бўла бошлади. Мактаб ўқи-тувчисидан тортиб олимгача — ҳаммаси «доно!» Ҳам-маси — «даҳо!» Хэх!

• • •

Аниқ эсида бор. Қирқ олтинчи йил эди. Тошкент-да Навоий театри қурилаётган кезлар... Тепакўрғонда-ги етти йиллик мактабдан сигнал тушди.

Математика ўқитувчиси Ҳакимов катта танаффусда оғзидан бол томиб японларни мактабди. Эмишки, Ҳакимов Пиёнбозорга олма сотгани борган. Қараса, қурилиш кетаётган жойда, симтўсиқ ортида оёғига ёғоч кавуш кийган япон асири мўлтираб турганмиш. Ҳакимов гўё асирга раҳми келган. Тўрт-бешта олмани симтўсиқдан узатган. Гўё асир рус тилини билармиш. «Мен сизнинг молингизни текинга ололмайман, сиз уни етиштириш учун меҳнат қилгансиз», деган. Қоровулхонада турган соқчи кўриб қолиб, японни ҳайдаб юборган. Ҳакимовнинг айтишича, гўё япон жилмайиб таъзим қилган. «Раҳмат сизга, яхши одам экансиз», деган. Ҳакимов оғиз кўпиртириб, японни улуғлаган. «Бунақанги маданиятли одамни биринчи кўришим, ҳамма халқ орасида ҳам яхшилар бўларкан-да!» деган.

Шунақами, ҳали? Самурай ёқиб қолдими сизга? Биласизми, жаноб Ҳакимов! Бунинг отини камида КРА дейдилар! Контрреволюцион ташвиқот! Қани, бир текшириб кўрайлик-чи чиққан жойингизни! Ҳакимов... Ким бўлди бу қушча? Тепақўрғонликларнинг ҳаммаси таниш эди-ку. Ким билсин тагин... Қишлоқдан чиқиб кетганига, эҳ-ҳе, қанча бўлди! Тошкентдаги ўқиш... Москвадаги олий мактаб... Онасининг таъзиясига ҳам келолмади. Айни имтиҳон пайтлари эди. Аслида гап бунда ҳам эмас. Соат онаси Тепақўрғондан Тошкентга кўчиб келганидан хабардор эди. Бироқ онасидан келган ҳар бир мактубни ўқиганида юзига совуқ нафас урилаётгандек бўларди. Онаси ҳеч кимга зуғум қилмасликни, ҳеч бир банданинг бурнини қонатмасликни илтимос қилар, унга сайин Соатнинг гаши келарди. Мамлакат ички душманларга тўлиб ётибди-ю, саводсиз бу хотин насиҳатгўйлик қилади... Орада фин уруши бошланди... Кейин яна уруш...

Хў-ўш... Ҳакимов... Ҳакимов... Отаси инқилобдан аввал тегирмончи бўлган... Э-ҳа! Тўлаган-ку бу! Уни Қонқусга чўктириб юбормоқчи бўлган оғайниси. Хэх! Ушанда «ҳаммангни отаман!» деган ваъда бўлганми-ди? Биттанг Ватан хоини сифатида насибангни олдинг. Энди — сенга навбат... Хў-ўш... Хотини — Обидхонова Фотима. Отаси эшон бўлган. Сибирга сургун қилинган... Ҳакимов ҳозир ўша эшоннинг қўрғонида яшайди. Бу ёғи неча пулдан тушди? Демак, сен Эшонга ичкуч бўлган экансан-да! Фотимага уйланганман, дегин! Ана, ҳаммаси аниқланди-қолди. Қисматнинг ҳазилини қаранг: тагин эшонзодалар билан рўпара келди. Хэх!

Японга олма бергинг келиб қолдими? Олма баҳона — дийдор ғанимат, дегин! Самурай ими-жимида узатган қоғозни япон резидентига беришга улгурдингни-йўқми? Балки резидент ўзингдирсан!

Шошилиш керак! Сен шоҳида юрсанг, биз баргида юрамиз, эшоннинг ичкучёви!

Ярим кечада йўлга тушдилар. Қора машина Тепақўрғонга етиб боргунча тонг ёришай деб қолди. Кўройдин. Қишлоқ деярли ўзгармаган. Ўша пастак уйлар, пахса деворлар. Фақат бузиб ташланган мачит ўрнида клуб қурилибди. Тунука томли клуб. Девори оқариб турибди... Куз салқини сезилиб қолган. Тун осуда... Машина ортидан итлар кўксов бўлгандек бўғиқ акиллаб югуради. Чанг-тўзон кўтарилади. Қонқус бўйидаги толлар қоронғида хурпайиб турибди.

Соат мийиғида кулиб қўйди. Уни анави ерда чўктириб юбормоқчи бўлишган эди... Ўзларининг уйи ҳоварида, жинкўчанинг охиридайди. Турганмикин ҳозир? Турган бўлса нима? Бу ерлар энди унга бегона... Аллақачон бегона бўлган...

Соат ҳайдовчига буюрди.

— Чапга бур. Ёнғоқзор томонга... Йигитлар, чаққонроқ ҳаракат қилинглари! Тонг отяпти...

«Операция»ни саҳарга яқин бажаришда маъно бор. Биринчидан, «объект» хотинининг қучоғида мириқиб ухлаётган бўлади. Иккинчидан, қўни-қўшнилар ёпирилиб чиқмайди. Чиққанида қўлидан нима келарди-ку, ҳар қалай бегона кўздан ҳолироқ бўлган яхши-да!

Дарвозани узоқ қоқдилар. Ўлиб қолганми бу! Ойнани тақиллатай деса, ташқарига қараган деразанинг ўзи йўқ. Эшоннинг қўрғони-да! Бир замонлар дадаси айтган гап Соатнинг эсига тушди. «Эшон қора қилмишларини яшириш учун баланд девор орқасига беркиниб олган». Тўлаган ҳам шуларнинг биттаси-да! Эшонзода Фотиманинг эри! Бу деворлар орасида бутун бошли антисовет ташкилот штаби жойлашмаган деб ким кафолат беради!

Ниҳоят, йўлак томонда шошқин қадам товуши эшитилди. Уйқусираган эркак овози келди.

— Кимди? — деди ҳуркиб.

— Очинг! Районодан хабар бор.

Тамба сурилди.

Соат орадан шунча йиллар ўтиб кетган бўлса ҳам фонус тутиб турган Тўлаганни дарров таниди. Кўзидан таниди! Йиллар ўтиб, одамнинг қиёфаси, гавдаси, ҳатто гапириш оҳанги ҳам ўзгариб кетиши мумкин. Фақат кўзи ўзгармайди. Соатнинг рўпарасида айнан Тўлаганнинг ўзи турар эди. Улғайибди. Соч қўйибди. Вой илон-ей! Мактабда интеллигент бўлиб юрасан-да, уйингда аксилинқилобий фаолият олиб борасан! Хэх!

Тўлаган рўпарасида турган бир эмас, уч нафар нотаниш одамни кўриб тахта бўлиб қолди.

— К-кечирасизлар, к-к-ким керак сизларга? — деди дудуқланиб.

— Овозингни чиқарма! — Соат плашининг чўнтагидаги пистолет бандини маҳкам қисиб буюрди. — Бошла!

Тўлаган талмовсираб орқага чекинди. Қоронги йўлакдан ўтиб, ҳовлига чиқишди. Тонг ёришиб келар, ҳовли ўртасидаги бир туп тут шохида чумчуқлар уйқусираб чирқиллар эди.

— Сизларга ким керак? — деди Тўлаган ҳаммага бир-бир қараб. У елкасига авра тўн ташлаб олган, бошланг, сарпойчан оёғига калиш илган эди. Шу аснода Соатга узоқ тикилиб турди-да, чеҳраси ёришди.

— Ие, ўзингмисан, ўртоқ? — деди дадилланиб. — Марҳамат, қани, ичкарига! Одамнинг капалагини учириб юбординг-ку, оғайни?

Айвон томонга қараб «аяси», деб чақирган эди. Соат паст, таҳдидли оҳангда таъкидлади:

— Мен сенга оғайни эмасман! Қонун номи билан қамоққа олиндинг!

— Эсинг жойидами, Соат?

— Соат эмас, Комиссар Ғаниев бўламан! Хатни топ, унсур! — деди Соат гижиниб.

Тўлаганнинг ранги бўзариб кетди.

— Қ-қанақа хат? — деди баттар дудуқланиб.

— Японнинг хати, ҳайвон! Японнинг хати! Қаёққа тиқдинг, самурайдан олган хатни?

— Нима деяпсан, Соат? — Тўлаган кўзини ола-кула қилди. — Ё қуруқ туҳматингдан! Ўлимдан хабарим бор, бунақа гапдан...

— Майли, керакли жойда эсингга солиб қўямиз. Тезроқ, йигитлар! Қани фонусни бер бу ёққа!

Зум ўтмай ичкаридан аёл кишининг «нима қила-яписизлар?» деган қўрқинч тўла хитоби эшитилди. Кимдир «ая, ая» деб йиғлаб юборди. Тўлаган ўша томонга юра бошлаган эди, Соат қўлидан тутди.

— Қимирлама! Биқинингдан дарча очиб қўяман.

Айвонга аввал ўн тўрт-ўн беш ёшлардаги кўйлак-чан қиз, кетидан нимча кийган дўмбоққина аёл югуриб чиқди. Иккаласининг ҳам сочлари тўзғиб кетган, қиз кўрқиб йиғларди.

— Нима гап? Кимсизлар? — деди аёл кўзлари ваҳи-мадан катталашиб.

— Сиз, хоним, тек туринг! — деди Соат вазминлик билан. — Керак бўлса, сизниям чақиртирамиз.

Йўқ, Фотима уни танимади.

Йигитлар бирпасда ўрни тит-питини чиқариб юборишди. Ҳовлининг бурчак-бурчакларига кириб чиқишди. Китоблару қоғоз-дафтарларни айвонга уйиб қўйишди.

Фотима гап нимадалигини тушунди, шекилли, қизини бағрига босган кўйи ҳайкалдек қотиб қолди. Тажрибаси бор-да! Обиск дегани нима эканини билади! Тўлаган ҳам миқ этмай безрайиб турар, фақат қизалоқ кўрқувдан дағ-дағ титраб, йиғлар эди.

— Мана, ўртоқ полковник, — йигитлардан бири айвон пешида туриб Соатга ихчам Қуръонни узатди.

— Болаларга математика ўрнига Қуръон ўқитяпман дегин! — Соат Тўлаганга қараб истеҳзоли кулди. — Хэх, хэх, хэх!

— Уларникимас! — Фотима қуюндек учиб келиб, Қуръонга ёпишди. — Меники, отамдан қолган ёдгорлик. Беринг бу ёққа!

— Нарӣ, тур, илонвачча! — Соат тирсаги билан бир туртган эди, Фотима тисарилиб бориб, айвон пешига ўтириб қолди. Икки ўрим узун сочи кўксига ёйилиб тушди. Этаги кўтарилиб, жиякли узун иштон остидаги бўлиқ сонлари лорсиллаб кетди. Соат Фотиманинг юзлари оппоқ, силлиқ эканини идрок этди. «Шунақа чиройли жувон бўпти-да!» деган ўй хаёлидан лип этиб ўтди.

— Хэх! — деди кулиб, Қуръонни шошилинч ва-
рақлади. Орасида ортиқча қогоз йўқлигига ишонч ҳо-
сил қилгач, китобни парча-парча қилиб йиртди. Ерга
улоқтирди-да, тепкилай бошлади. — Мана сенга ёдгор-
лик! Мана!

Шахдам юриб борди-да, Фотиманинг нимчасини
тортқилаб еча бошлади. Фотима жонҳолатда нимчаси-
ни чангаллаб Соатга ҳам қўрқув, ҳам ҳайрат билан тер-
милди. Кўзлари катта-катта, чиройли эди. Бир вақтлар
Соат беҳосдан қор отганда йиғлаган кўзлар.

Орқа томондан Тўлаганинг таҳдидли овози келди.

— Нима қияпсан, Соат?

Соат ижирганиб бурилди. Тўлаган кўзлари ғазабдан
ёниб шу томонга талпинди, йигитлардан бири рўпара-
сида тўппонча ўқталиб турар эди.

— Қўйвор! Қўйвор аямни! — Айвон бурчагида қу-
нишиб турган қизалоқ қуюндек учиб келиб, Фотима-
нинг елкасидан қучоқлаб олди. — Дадажон! Айтинг,
аямга тегмасин!

Фотима Соатни энди таниди. Кўзидаги қўрқув ўр-
нини нафрат эгаллади.

— Чўнтагингни кўрсат! — деди Соат совуқ қатъи-
ят билан.

Фотима елкасига осилган қизини кифти билан нари
итарди. Нимчасини ечаётганида кўкраклари диркиллаб
кетди. «Керак бўлса, олақол!» дегандек нимчани ерга
улоқтирди. Нимча чўнтагида ҳеч нима йўқ экан. Соат
Тўлаганга ўгирилди.

— Олдимга туш!

Тўлаган бир қадам юриб тўхтади.

— Фотима, — деди видолашгандек оҳангда. — Қур-
бонойни эҳтиёт қил. Сени Худога, Қурбонойни сен-
га топширдим.

«Қурбоной эмиш! Хўп топибсанми, қизингни отини! Демак, Қурбон ҳайитида туғилган. Мактабда ўқитувчилик қиласан, уйингда Қуръон ўқийсан... Илон! Мунофиқ!» Қизалоқ ҳамон онасини қучоқлаб турар, чамаси дадасининг олдига учиб бориб бўйнига осилгиси келар, аммо нотаниш «амаки»дан қўрқар эди.

— Марш! — деди Соат. — Бизни, куч ишлатишга мажбур қилма!

Шу пайт Фотима ўтирган жойида у ёқдан-бу ёққа тебрана бошлади.

— Эй, поки-парвардигор! — деди икки қўлини осмонга чўзиб. — Бу золимларгаям боққан бало борми, Худо!

— Ая, туринг, аяжон! — Қизалоқ йиғлаб Фотиманинг қўлидан торта бошлади. — Дада, айтинг, аям йиғламасинлар!

— Илоё Қуръон урсин сени, билдингми? — Фотима кўзлари ўтдек ёниб Соатга чакчайди-да, тиззаларига шапатилаб, фарёд солди. — Қуръон урмаса, розимасман. Отамнинг арвоҳи урмаса, розимасман! Болаларинг етим бўлиб, чирқиллаб қолмаса розимасман! Мунча шўрпешона бўлмасам, Худойим!

Ҳаммаси бир гўр. Ўрмон четида укаси ҳам шунақа саннаган эди. Ҳаммасини отиш керак, битта қўймай!

Соат йўлакка етганида беихтиёр бурилиб қаради. Фотима айвон пешида ўтириб ҳамон айёҳаннос солар, қизи эса бўйнидан қучиб йиғларди. Фотима шу ўтиришда ҳам қандайдир... жозибали эди.

Соат мийиғида кулиб қўйди.

«Хэх. Майли қаргайвер-чи! Кўрамиз ҳали, қандай сайраркинсан? Мана шу қўлларинг билан елкамни силаб, мана шу тилларинг билан «Соат акажон» деб эркаламасанг, отимни бошқа қўяман!»

ҲАМКАСБЛАР СУҲБАТИДАН

— Хў-ўш, коллега, ишлар қалай?

— Саломатмисиз, ўртоқ Комиссар? Марҳамат!

— Васильевнинг сўроғидан бирон наф чиқдими?

— Васильевнинг юз фоиз алибиси бор, ўртоқ Комиссар. Жиноят содир бўлган куни у ҳушёрхонада ётган.

— Хм... Хўш? Хотини-чи? Шоматовнинг хотини нима дейди?

— Нима дерди? Ўша гап. Эрталаб сутга чиққан. Қайтиб келиб, рўй берган ҳодисани кўрган. Чиндан ҳам ўша куни оператив группа етиб борганида Шоматова уйида эди.

— Уйида дегин? Хэх! Кечаси қаерда тунаган экан ойимча?

— Гувоҳлик беришича, тун билан уйида бўлган.

— Хотин кишининг макри қирқ эшакка юк бўлади! Эрталаб сутга чиққан эмиш! Ўша куни сутга чиқмаган! Чиқса, мен кўрардим, мен!

— Аниқми шу гап?

— Мен ноаниқ гапирмайман, коллега! Бундан ташқари... Суриштириб кўрдингми? Шоматов уйни қандай қилиб олди экан?

— Ўртоқ Комиссар... Ўлган одамни маломат қилиш...

— Мен учун ўлик-тирикнинг аҳамияти йўқ. Сенга ҳам шуни маслаҳат бераман.

— Шоматов Афғонистонда жанг қилган. Навбатсиз уй олишга ҳақи бор!

— Жанг қилганмиш! Эътиборингиз учун, ўртоқ терговчи, горисполкомнинг уй тақсимооти комиссиясида камина ҳам борлар! Бир мажлисда бу боланинг ўзини ту-

тишини кўриб, аниқ хулосага келганман. Уй нари турсин, молхонани ҳам раво кўриб бўлмасди унга...

— Ўртоқ Комиссар. Шоматов ҳалол жанг қилган. Контузия бўлган, жароҳатланган. «Жасорати учун» медали бор...

— Жасорат эмиш! Кўрганмиз бунақаларни! Ҳозирги особистларга ҳайрон қоласан киши! Бир-биридан ландовур! Бўпти... Муваффақият тилайман! Маслаҳатим шуки, Шоматовани қаттиқроқ сиқувга ол. Ҳа, айтганча, Қурбоной деган хотин бор. Тўлаганова Қурбоной. Фаррош... Кирмаган эшиги йўқ. Ҳақиқий наводчица! Ўшаниям... бир обработка қилиш керак.

РУСТАМНИНГ БИРИНЧИ КУНДАЛИГИДАН

...Кундалик ёзиш — қизларнинг иши. Қизларда бунақа «касал», шоирлар айтмоқчи, «шудринг томчисидек мусавффо, қалбига илк муҳаббат чўғи тушгач» пайдо бўлади. Ўз хаёлида муҳаббат деб аталмиш қасрни бунёд этади. Хаёлий Малика, хаёлий Шаҳзодасига айтолмаган гапларини қоғозга туширади... Ёзаверади... Ёзаверади... Бир куни кўз ёшларидан суйкалиб кетган дафтарни сирдош дугонасига ўқиб беради. Икковлари бир хонага кириб олиб, тонготар пичир-пичир қилишади...

Шуям машгулот бўлди-ю! Тажаннинг қум барханларида устингдан қора комбинезон, ичингдан ўн саккиз килоли ўқ ўтмас нимча кийиб югуришнинг ўзи бўладими? Фақат бир нарсани орзу қиласан: тўйиб сув ичсангда, ётиб ухласанг... Қоғоз қоралашни ким қўйибди сенга, солдат!

Шунақа-ку, барибир ёзишим керак. Эрта-индин Афғонистонга «ташлашлари» аниқ. Худо насиб этиб, уйга омон-эсон қайтсам, эсдалик бўлиб қолади. Бир

нарсани аниқ биламан. Дафтарни ҳеч ким кўрмайди. Ҳеч ким! Ойим ҳам, дадамнинг вақти йўқ, акам ҳам... Шаҳноза ҳам. Умуман ҳеч ким! Мен уни ҳеч кимга кўрсатмайман! Нима кераги бор?!

МАЙ ОЙИНИНГ ЙИГИРМА УЧИНЧИ КУНИ

Военкомат дегани қассобхонадек гап. Қайси молни қачон сўяди, қандоқ сўяди — қассобнинг иши. Дўхтирлари ҳам баайни мол дўхтири!

Болаларни трусичан қилиб қўяди-да, худди молнинг қанча тош босишини чамалагандек, тортиб кўради. Кейин бўйингни ўлчади. Бошингни, белингни, оёғингни... Турнақатор турасан.

Бир томонда дўхтирлар. Бир томонда ярим яланғоч «призывниклар».

Энди сенлар одам эмас, ҳамманг бир хилда «призывник»сан.

Қулоқ солиб турсанг, антиқа савол-жавобларни эшитасан...

— Шикоятинг борми?

— Бор. Бошим оғрийди. Кечалари ухламай чиқаман, дўхтир!

— Менинг бошим ёрилиб кетай деяпти! Ўт! Яроқли!

— Сен нима дейсан?

— Жигарим касал. Сарик бўлганман...

— Қачон?

— Уч йил аввал.

— Мен яқинда гепатит бўлиб, госпиталдан чиқдим. Яроқли! Следующий!

— Бир касалим бору... айтишга уялиб турибман, дўхтир...

— Гапиравер! Бу ер сенга хотинлар монастири эмас.

— Шу... кечаси... тагимни ҳўллаб чиқадиган одатим бор. Болалигимдан бери шу... Ҳеч тузалмаяпти.

— Зарари йўқ! Мен кун ора «каттасини» қилиб чиқаман. Ўт! Яроқли! Сен-чи! Сен нима дейсан?

— Тутқаноғим бор, дўхтир. Рост айтяпман. Ишон-масангиз, госпиталга ётқизиб текшириб кўринг.

— Шуям касал бўпти-ю! Мен — кеча жиннихонадан қочиб чиқдим. Следующий!

...Қараб туриб ҳам кулгинг келади, ҳам йиғлагинг. Буларгайм осонмас. Ҳамма жойда план бор. Пахта плани, пилла плани, газлама плани... Военкоматники — одам плани! Бажариш керакми ахир? Европа томонларда хотинлар кам туғадиган бўлиб қолган. Бундан чиқди, Ватан ҳимоячиларининг ўрнини Ўрта осийлик болалар билан тўлдириш керак! План — қонун дегани! Бажармай кўрсинчи?

— Шикоятинг борми?

— Йўқ!

Дўхтир қалин гардишли кўзойнаги устидан менга олайиб қаради.

— Ҳеч касал бўлмаганмисан?

— Йўқ!

— Маладес! Спорт билан шуғулланасанми?

— Ҳа!

— Қайси тури билан?

— Каратэ. Сарик белбоғим бор.

— Маладес. Ўт!

Каталакдек хонага кирдим. Бояги «беморлар» тагин сўроққа тутилди.

— Ҳунаринг борми?

— Йўқ.

— Ўқийсанми?

— Ҳа!

- Нечанчи курсдасан?
- Биринчи.
- Сен-чи?
- Иккинчи.
- Имтиҳонларингни топширганмисан?
- Йўқ, ўртоқ капитан. Битта қарзим бор.
- Меники иккита.

Навбат менга келди.

- Ҳунаринг борми?
- Шўпирман. Курсни битирганман.
- Ўқийсанми?
- Ўқийман.
- Нечанчи курс?
- Биринчи.
- Имтиҳонларни топширганмисан?
- Топширганман.

Ранги заҳил капитан ҳужжатларим солинган папканинг тепасига қизил қалам билан йўғон қилиб «А-20» деб ёзди.

Индамай турган эдим, тушунтирди:

- Боравер, бир ҳафтада повуска оласан.
- Айтинг-чи, — дедим кўнглим ғаш тортиб. — Мен қаерга боришим мумкин?
- ТуркВО ихтиёрига.
- Қанақа қисмга? Тахминан қаерга?
- Билмайман! — Капитан пашша қўригандек қўлини силкитди. — Следующий!

Юрагим шиф этди. Демак — Афғонистонга жўнатади.

Ташқарига чиқсам, бояги — мендан олдин навбатга турган талабалар гурунглашиб, сигарет тутатяпти.

— Бир эмас, учта имтиҳондан қарзим бор, деб қўя қолмадинг-да, Роберт! Бу — салдофонлар билиб ўтирибдими!

Индамай нари кетдим. Нукул ўзимни сўкаман. «Аҳ-моқ! Мақтанчоқ эшшак! Каратэга бало бормиди! Ҳайдовчилик гувоҳноманг борлигини айтиб нима қиласан? Ақалли битта зачётдан қарзим бор десанг-ку, кузги чақириққача тинч қўярди!

Заҳил капитан «А-20» деб ёздими? ТуркВО ихтиёрига ўтасан, дедими? Тамом!

Авваллари болаларни Ленинградга борасан, Литвага юборамиз, деб лақиллатган-да, шаппа босиб, Афғонга олиб кетган. Капитаннинг гапидан кўриниб турибдики, энди алдамай қўйишибди. «Афғонистон» демади-ку, ақлинг бўлса, тушуниб олавер, қабалида гапирди. «Бир ҳафтада повуска оласан», дедими? Бундан чиқди...

Соатга қарасам, тўртдан ошибди. Шаҳноза уйига келган бўлиши керак. Метродан қўнғироқ қилдим. Телефондан одатдагидек ингичка, эрка овоз эшитилди.

— Алё-ё-ё! Ким бу-у-у?

Овозидан танидим: Шаҳнозанинг синглиси. Опасини чақириб бергунча одамни қон қилиб юборади.

— Илтимос, Шаҳнозани чақиринг.

— Ким ўзи бу-у?

Авваллари қизалоқнинг эркалигига кулиб қўя қолардим. Бу гал гашим келди. Ҳали Пискентга ҳам бориб келишим керак.

— Чақир Шаҳнозани! — дедим зарда билан.

Бахтимга Шаҳноза яқинроқ жойда экан шекилли, телефон қулоғидан «бер бу ёққа, жинни!» деган товуш эшитилди.

— Шаҳноза, — дедим иложи борича вазминлик билан. — Бир соатдан кейин кўришсак... «Ўзимизнинг» жойда.

— Тинчликми? — Шаҳнозанинг овозида хавотир бор эди.

— Тинчлик! — дедим кулиб. — Жудаям кўргим кел-
япти сизни.

...Шаҳноза атлас кўйлак кийиб, сочини бежирим турмаклаб олибди. Анҳор бўйида, наъматак тагида-
ги харракда ўтирибмиз. Нариги соҳилда калта ишто-
ни жикқа ҳўл қора-қура болалар қий-чув солиб чў-
миляпти. Бошимиз устида ярим-ёрти гулини тўккан
наъматак шохлари эгилиб турибди... Тиканлари ҳали
қотмаган. Юзингга, бўйнингга урилса, оғритмайди...
Фақат қитиқлайди... Эрта-индин беозор бу тикан-
лар найзадек қайрилиб, ҳар биттаси ўққа айланиши
мумкин... Қизиқ, ўқ тегса қандай аҳволга тушаркин
одам?..

— Нима гап? — деди Шаҳноза кўзимга термилиб.

Мунча чиройли бу кўзлар! Мунча ақли! Мунча жо-
зибали бу қайрилма киприклар! Ҳозир... Капалак қа-
нотидек бир-икки силкинади-ю... айнан юракнинг ўзи-
ни сўраб турган кўзлардан ёш оқади...

— Ҳеч гап йўқ... — дедим илжайиб. — Шунчаки,
сизни соғиндим. Кўргим келди. Ёмонми шу?

Шаҳноза анойи экан-да! Кафтлари билан юзимдан
беозор тутиб, ўзига қаратди.

— Ростини айтинг...

— Нимани?

— Рустам ака? — Шаҳноза кўзимга узоқ, синчков
тикилди. — Ёлгон гапиришни эплолмайсиз. Айтинг,
нима бўлди?

— Чақиришди... — дедим хушчақчақ гапиришга ури-
ниб... — Бир ҳафтада кетсак керак.

Шаҳноза кафтини бўшатди.

— Қаёққа? — деди аламнок ўйчанлик билан.

Ярқ этиб қарасам, елкасини харрак суянчигига ташла-
ганча номаълум нуқтага, осмонга термилиб ўтирибди.

Чехраси шу қадар хомуш, шу қадар аянчли эдики, қўриб кетдим.

— Билмайман, — дедим ростини айтиб. — Билмайман.. Ҳарқалай, чет элга бўлса керак. Германиями, Мўғулистонми...

Шаҳноза қилт этмай утирар, ўзи ёнимда-ку, хаёллари узоқ-узоқларда кезаётганини ҳис этиб турардим.

— Қўй энди, Шаҳноз... — дедим умримда биринчи бор сенсираб. — Кўрасан, ҳаммаси яхши бўлади.

Анчадан кейин осойишта бурилиб қаради.

— Алдаманг! — деди овози титраб. — Алдаманг, Рустам ака! Афғонистонга юборади. — Тўсатдан ўкраб йиғлаганча бўйнимдан қучоқлаб олди. — Ўзингиз хоҳлагансиз! Ўзингиз айтгансиз! — деди чинқириб. — Аҳмоқсиз! Аҳмоқ! Мени ўйламадингизми?

— Жиннимисан? — дедим ҳансираб.

— Рустам ака! Нега унақа қиласиз, Рустам ака!

Кўз ёши оқиб турган юзларидан, ёш таъми анқийётган лабларидан ўпарканман, титрар эдим.

Бирин-кетин ёпирилиб келган аламли, аёвсиз саволлар юрагимни гижимлар, дод деб юборгим келарди. «Сен аҳмоқ, сен галварс, нега қадрига етмадинг шундай қизни! Эслаб кўр! Бирон марта, ақалли бирон марта айтдингми? «Сени яхши кўраман, сенсиз менга у дунёю бу дунё қоронғи», деддингми? Сенинг нимангни севади бу қиз?»

— Шаҳноза... — дедим ялиниб. — Қўй энди, Шаҳноз! Худо урсин! Рост айтяпман. Ҳали қаёққа боришимиз маълум эмас.

У эса ҳамон йиғлар, бўйнимдан, юз-кўзимдан, лабимдан тўхтовсиз ўпар эди. Вужудим таранг тортилиб кетган. Худо ҳаққи, бунақа паллада шайтон эркак кишини ҳар кўйга солиши мумкинлигини ҳис этиб турардим.

— Шаҳноз, — дедим энтикиб, — Шаҳноз... Илтимос. Жон Шаҳноз...

— Мен сизни кутаман, Рустам ака! Кутаман...— У илкис қучоғимдан чиқиб ёш тўла кўзлари билан илтижо қилди. — Э, Худо! Бизга раҳминг келсин. Караминг кенглиги рост бўлса, шафқат қил бизга!

Тўсатдан жимиб қолди-да, менга ўтирилди.

— Агар...— деди пичирлаб. — Агар... сизга бир нима бўлса...— Кўз ёши аралаш жилмайди. Эркаланиб елкамга бошини ташлади. — Мен Худога ишонамен, — деди хўрсиниб, — Кўнглим сезиб турибди. Сиз соғ-саломат қайтиб келасиз. — Бирпас ўйлаб турди-да, кўшиб қўйди. — Рустам ака... Мен... кутаман. Келинг, бир нарсани келишиб оламиз. У ёқдан қайтган кунингиз мана шу ерда, худди шу ерда учрашамиз. Хўп?

МАЙ ОЙИНИНГ ОХИРЛАРИ

СССРнинг энг совуқ нуқтаси — Оймакон, энг иссиқ нуқтаси — Кушка, дейишади. Билмадим! Менга қолса — СССРнинг энг иссиқ жойи — Тажан! Ҳаммаёқ саҳро. Қум барханлари... Ковушдек жағини осилтирган кўйи сўлак оқизиб юрган туяларни, рўпарангдан чиқиб қолса, икки лунжини шишириб одамни қўрқитиш учун вишиллаб қўядиган — «саҳро тимсоҳлари» — эчкиэмарларни ҳисобга қўшмасанг, тирик жонзот йўқ ҳисоби! Шунақаям Худо қарғаган жой бўладими? Хаёлингда яккаш бир ўй чарх уради. «Сув!» «Сув!» Қани энди, Тошкентда кўча четида шовиллаб оқиб турган жўмракка шундоқ лабингни боссанг-да тўйгунча, ёрилиб кетгунча ичсанг! Ёки Пискентдаги сойнинг ажриқлар қоплаб ётган соҳилига ётиб олсангу, юз-кўзингни сувга ботириб, ичаверсанг... Ичаверсанг...

Эрталаб томоғинг қақраб, кўзларинг ачишиб уйғонасан. Сув эмас, аллақандай тахир сарғиш нарса ичасан. Темур ака тушунтирди: бу ернинг сувини ичиб бўлмас экан. Аскарлар орасида сариқ касали тарқалганмиш. Шунинг учун сувга янтоқ қўшиб қайнатиб бераркан. Флягангдаги сув кун чиқмасдан қизиб кетади. Бурама қопқоғига бир қултум қуйиб ичанг — томоғингни ачиштириб, баттар чанқатади. Кечқурун ётаётиб, тагин хаёлингда ўша гап чарх уради. «Сув! Бир қултум, ақалли бир қултум муздеккина сув бўлса-чи!»

ИЮНЬ ОЙИНИНГ БОШЛАРИ

Туш кўрдим. Олма тагидаги сўрида ўтирган эмишман. Сўри остидан шарқираб сув оқаётганмиш. Ховучлаб ичаверибман-ичаверибман. Чанқоғим ҳеч босилмасмиш. Бир маҳал ойим коса олиб чиқибди. «Вой болам-ей! Ҳалиям ёш болага ўхшайсан-я! Косада ичақолмайсанми», дебди. Косани ботирсам, сув қумга айланиб қолибди.

ИЮНЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИ

Қумлар орасида «Душман шаҳарчаси» бор. Бўлажак «душман объекти» тахминан шунақа. Пахса деворли пастак уйларга «ҳужум» қиламиз. «Душман» бизни «ўққа тутади». Биз бостириб борамиз. Ҳаммаси ҳарбий тактикага мувофиқ қилинади. Разведгруппа... Сапёрлар. Зирхли қисмлар: Т-62 танклари, БТРлар, кейин пиедалар...

Мактабда ўқиб юрганимда дадамнинг «Нива»сини ҳайдаб, права олганим яхши бўлган экан. Танкчиликка ўқитяпти. Темур аканинг айтишига қараганда, «у ёқда»

айниқса, сапёрларга қийин бўлармиш. Темир қутида ўлиги келаётганларнинг қўпчилиги — сапёрлар эмиш.

ИЮНЬ ОЙИНИНГ ОХИРЛАРИ

Замполит тагин мажлис қилди. Социализм душманлари Афғонистондаги Савр инқилобини бўғиб ташлашга жон-жаҳди билан уринаётганини, ўзининг интернационал бурчини адо этаётган совет жангчилари порлоқ галабаларга эришаётганини айтди. Афғонистон Совет давлати билан тарихда биринчи бўлиб дўстлик битимини тузган қардош мамлакат эканлигини, эрта-индин биз ҳам Афғон тупроғига кириб Ватан олдидаги йигитлик бурчимизни адо этажагимизни тушунтирди.

ИЮНЬ ОЙИНИНГ ОХИРЛАРИ

Бир йўла иккита хат олдим. Биттаси — акамдан, биттаси — Шаҳноздан.

Акам дадамнинг, ойимнинг, келинойим, жиянларимнинг номидан қизгин дуойи саломлар йўллабди. «Мабодо у ёққа олиб кетишса Муғулистонга тушдик, деб ёзавер, бўлмаса ойимлар Рустам борган шаҳарнинг адресини нега ёзмайди, деб шубҳаланадилар», дебди. Акамнинг гапи жўяли. Конвертга барибир «полевая почта» деб ёзилади-ку!

Шаҳнозанинг узундан узоқ хатида қайта-қайта такрорланган бир илтижо бор эди. «Ўзингизни асранг! Мен сизни кутаман. Соғиниб-соғиниб кутаман!»

ИЮЛЬ ОЙИНИНГ БОШЛАРИ

Экипажимиз тўрт киши. Мен — командир. Темур ака механик ҳайдовчи. Саша — отувчи. Хайриддин — ўқловчи.

Машқ пайти танкнинг ичи дўзахдек ёниб кетади. Люкни очсанг, қум тўзони ёпирилиб киради. Тўрт-бешта снаряд отмасингдан танк ичи порох исига, тутунга тўлиб бўғиб ташлаётгандек бўлади.

Биров йўталади, биров хириллайди... Фақат Темур ака — бепарво.

— Қўявер, ука! — дейди нуқул қўл силтаб. — Ҳали «у ёқда» шунақанги тутунларни кўрасан-ки...

Темур аканинг ёши ҳаммамиздан катта — бақувват, чайир йигит. Бир гал ечинганида кўрсам, кўрагига нина билан ўйиб бургутнинг расми солинган экан. Чап билагида «Темур» деган кўкимтир ёзув.

— Нима бало, гражданкада рассом бўлганмисиз? — десам кулди.

— Ҳар бало бўлганман, ука! Сўрама!

Ҳайриддин — Темур аканинг акси — гавдаси муштдеккина. Қизларникига ўхшаган чиройли кўзлари ўйчан боқади. Айтишига қараганда Форишда турадиган онасидан бўлак ҳеч кими йўқ экан. Педагогика билим юртини битирган заҳоти армияга олибдилар. Ҳайриддин — художўй бола. Пайқашимча, намоз ўқигиси келади-ю, атрофдагиларга кулги бўлишдан истиҳола қилади. «Бандасининг боши — оллонинг тоши, — дейди чоллардек салмоқлаб. — Худо хоҳласа юртимизга омон-эсон қайтамиз, жўра... Кўнглим сезиб турибди».

«Ёғочнинг бўшини қурт ейди», деганлари рост экан. Танк экипажида энг «қора касб» — ўқловчи ҳисобланади. Ҳайриддин ўрисчани яхши билмагани, ювошлиги учун ўқловчи бўлиб қолган. Бироқ ўз юмушини сидқидилдан бажаради. Баъзан муштдек жасади билан ҳар бири салкам қирқ килоли снарядларни кучаниб ташишини кўриб, раҳмим келади. Ёрдам берай, десам ийманиб рад этади... «Қўйинг жўра, сиз — командирсиз...»

ИЮЛЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИ

Шаҳноза иккаламиз анҳор лабида, ўзимизнинг наъматак тагида ўтирган эмишмиз. Сув ичгим келармиш... «Шаҳноза, сув бергин, сув!» десам, ҳовучида сув олиб узатармиш-у, оғзимга олиб келиши билан ҳовучи орасидан тўкилиб кетармиш... Чўчиб уйғондим. Томоғимда ўт ёнаётганга ўхшарди.

АВГУСТ ОЙИНИНГ ОХИРЛАРИ

Темур ака ғалати гап айтди.

— «Гирт аҳмоқ экансан, Рустам! Масалан мен эртага ўлиб кетсам, ачинадиган одамим йўқ. Етимхонада ўсганман. Мен-ку, майли! Афғонистонда пишириб қўйибдими сенга! Ана! Қанча солдатларнинг оталари ўртага тушиб, боласини бошқа қисмга ўтказяпти. Бири «касал» бўляпти, бири бошқа баҳона топяпти... Отанг раис бўлса, депутат бўлса, йўлини қилолмайдами? Офицерда нафс йўқ деб ўйлайсанми?»

Ўйлаб қарасам, Темур ака рост айтяпти. Қанча болалар бошқа қисмга ўтиб кетди... Шунақа-ку, Афғонистонга боришимиз мумкинлигини фақат акамга айтганман. Башарти бу гапни акамдан эшитган тақдирда ҳам дадам бу ишга бош қўшмайди. Одатини биламан-ку!

СЕНТЯБРЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИДА

Хайриддин қизиқ гап айтди.

- Эрта-индин «у ёққа кетамиз».
- Қаёқдан биласиз? — десам, маъюс кулимсиради.
- Туш кўрдим, жўра... Кетяпган эмишман, йўлнинг охири кўринмасмиш.

29 СЕНТЯБРЬ

«ИЛ-76» самолёти бунчалик катта бўлишини билмаган эканман. Қанор қопга туршак босгандек тикдилар. Биров тик турибди, биров тўрвасининг устида ўтирибди. Самолётнинг темир «қорнида» чўккалаб ўтирган Хайриддин бир нималарни пичирлаяпти. Овози эшитилмайди-ю, лаби қимирлаётганини кўриб турибман. Моторнинг гувиллаши қулоқни қоматга келтиради.

Негадир ҳаммаёқ совиб кетди. Юрагимнинг туб-тубида қўрқув пайдо бўлди. «Худо, ўзинг паноҳингда асра!» дедим унсиз илтижо қилиб. Бир маҳал алаким елкамга туртгандек бўлди. Темур ака! Ёнимда турган экан. Эътибор бермабман. Кулиб нимадир деган эди, эшитмадим. Қулоғимга эгилиб бақирди:

— Қўрқма! Бир бошга бир ўлим!

Анчадан кейин самолёт пасая бошлади. Қулоқларим шанғиллаб кетди. Ўша заҳоти дум томонда ғалати шувиллаган овоз эшитилди. Самолёт ортидан муттасил мушак отилиб чиқа бошлади. Қутимиз учиб, ҳаммамиз аланг-жалаңг бўлиб қолдик. Хайрият, самолёт ҳамон учиб борар эди. Кейин тушундик: қўниш олдидан учувчилар самолётдан ракета чиқарар экан. Мақсад — душман «Стингер»ини чалғитиш: «Стингер» учиб бора-туриб «иссиқ объект» томонга буриларкан. Агар самолётдан ракета отилса «Стингер» моторга эмас, ўша ракеталарга бориб уриларкан. Худога шукр, омон-эсон қўндик.

Ерга қадам босишим билан Хайриддин огоҳлантирди:

— «Бисмилло» денг, жўра! Бу тупроқда аждодларимиз ётибди.

Айтганини ихлос билан адо этдим.

Бунақанги қаттиқ шамолни энди кўришим. Қўйиб берсанг, думалатиб кетади. Ҳаммаёқ чанг-тузон. Аэродромда самолётлар, вертолётлар қаторлашиб кетган. Худди пана-панада душманлар яшириниб олгандек, автоматини айнан менга ўқталиб тургандек, бошимни ичимга тортдим. Қарасам, бошқа болалар ҳам билаги билан шамолдан кўзини тўсганча олазарак аланглаб боряпти.

«Урал» машиналарига ўтқазишди. Карвон тизилиб йўлга тушди. Ипдек чўзилиб кетган иланг-биланг йўл гоҳ юқорига ўрмалайди, гоҳ пастга шўнғийди. Ҳамон шамол гувуллайди. Бир томон яланғоч тоғлар, бир томон — чўл.

— Қаранг, жўра, қаранг!

Ёнимда ўтирган Хайриддин елкамга туртди.

Урушнинг изи қанақа бўлишини биринчи бор кўрдим. Шундоқ йўл четида мажақланган «КамАЗ»лар, портлаб, ёниб кетган бензовоз қолдиги, танк занжири, дабдаласи чиққан, ёнбошлаб қолган БТРлар ётибди. Ҳов пастда, жарлик орасида вертолёт бўлаклари кўзга ташланади. Парраклари гайритабиий қийшайиб кетган...

Қисмимиз Фарах шаҳрига яқин жойда экан. Манзара деярли ўша-ўша. Бир томон — қизғиш қояли тоғлар, бир томон қумли саҳро. Пастда лойқаланиб оқаётган илонизи сой кўринади...

Кечаси ўқ товушидан уйғониб кетдим. Пастда, чамаси сой томонда вақти-вақти билан автомат тариллаб кўяр эди. Совуқ... Ухлашга кўрқдим.

ОКТАБРЬ ОЙИНИНГ БОШЛАРИ

Казармаларимиз ғалати: девори фанердан ясалган. Икки қават фанер орасига қумми, нима бало солинган. Элик қадамча нарида офицерлар учун қурилган мо-

дул. Бу бино ҳам казармадан фарқ қилмайди... Аскар болаларга разм солиб, бир нарсани англадим. Ҳаммасининг ранги заъфарон. Ҳаммаси бадқовоқ...

Қисмда бемалол, ясан-тусан қилиб юрган аёлларни кўриб, кўнглимда таскин уйғонгандек бўлди. Бундан чиқди, душманнинг ҳужум қилиш хатари йўқ.

ОКТАБРЬ ОЙИНИНГ ЎНИНЧИ КУНИ

Темур ака «Охотничий» сигарет чекиб ўтирибди. Бир ўзи эмас. Уч киши. Булар биз билан келган «чижик»ларми, аввалдан хизмат қилаётган «қария»ларми, ажратолмадим: ҳаммамиз аралаш-қуралаш бўлиб кетганмиз. Учов бир сигаретни галма-гал чекапти.

— Тортасанми? — деди Темур ака негадир илжайиб.

— Мен сигарет чеккан эмасман, — деган эдим, яна кулди.

— Сигарет эмас бу, чарс!

ЭРТАСИ КУНИ

Дунёда энг қудратли, энг енгилмас, энг иноқ... шонли Совет Армияси ҳақида телевизорда ҳафтада бир кўрсатув бўлишини биласиз. Менга қолса ўша томошада «дедовшина» қанақа бўлишини кўрсатган бўлардим. Янги келган «чурик»ларни хўрлашни, миллатчилик қилиб дўппослашларни... Мен-ку, ўзимни ҳимоя қилиш қўлимдан келади. «Қариялар» Хайриддинни хўрлай бошлашди. Гоҳ халажой тозалатади. Гоҳ «бичок» теришга мажбур қилади. Темур ака биринчи кунларданоқ «қариялар» билан тил топишиб олгани яхши бўлган экан. Кечқурун Хайриддинга зуғум қилаётганлардан иккитасини чақириб олди-да, «тушунтирди».

— Эшитиб қўй, земляк! Мен «блатнойларданман». Биринчи жангдаёқ отиб ташлайман! Иккалангниям!

ОКТАБРЬ ОЙИНИНГ ЙИГИРМАНЧИ КУНИ

Олисда юрган одамга юртидан келган ҳар бир хат — битта байрам! Шаҳнозадан хат олдим. Сурастингизни юборинг, соғиндим, дебди.

ЭРТАСИ КУНИ

— Ҳалиям бўлса, чарс тортишни ўрган! — деди Темур ака. — Ажойиб нарсда, лаънати!

— Қўйинг, ака, — деди Хайриддин ялиниб. — Ўргатманг шунга.

Чарс дегани — наша экан. Қисм атрофида ўралашган жулдурвоқи афгон болалар чарс олиб келиб, алюмин қошиқками, керосин ёки дудама мушакками, алишиб кетаркан.

Экипажимиз деярли ўзгармади. Хайриддин ўқловчи, Саша — отувчи... фақат Темур ака резведкачилар батальонига тушиб қолди.

Комбатга илтимос қилдим.

— Ўртоқ капитан, экипажимизда механик ҳайдовчи Жўраев Темур бор эди, — деб гап бошлаган эдим, офицер жеркиб берди:

— Бас қилинсин!

— Парво қилма! — деди Темур ака юпатиб. — Менга барибир.

Кейин ўйласам, капитан тўғри қилган экан. Экипажимизда жанг кўрган бирон киши бўлиши керак-ку, ахир!

ОКТЯБРЬ ОЙИНИНГ ОХИРИ

Бугун илк бор ўлим шарпасини сездим. Постга келганимизга бир ҳафта бўлди. Танкимизни катта йўл муъолишидаги окопга жойлаштириб олганмиз. Атрофимизда қоялар сўппайиб турибди. Нарироқда снарядлар омбори. Юз йигирмата снаряд тахлаб қўйилган. Танкнинг ўзида қирқта снаряд. Гардез томон кетаётган «ип»ни қўриқлашимиз, хавфли муъолишдан омон-эсон ўтказиб юборишимиз керак. Вазифамиз — рўпарадаги қоялар орасидан снаряд отилиб қолса, объект координатларини аниқлаб, ўт очиш.

Танк люкидан бошимни чиқариб қараб турибман. Ёмғир ёғаяпти. Олисда, иланг-биланг йўлда «ип» кўринди. (Карвонни «ип» дейишади). Бирпасдан кейин рўпарадаги тоғдан гумбурлаган товуш эшитилди. ғира-шира кўринаётган қоя ортида тутун бурқсиди. Осмонда ғалати товуш эшитилди: машина сувдан ўтаётганида, ғилдирак қандай вошилласа, ўшанга ўхшаган овоз. Ракета снаряди карвон яқинига тушиб портлади. Чамамда, карвонга шикаст етказмади.

Люкни ёпишим билан шлемофондан командирнинг буйруғи эшитилди.

— Размах етмиш олти! Координат, — деди тушунтириб. — Иш бошла! Бешта снаряд.

Бу бешта снаряд от, деган маънони билдирарди.

— Бешта снаряддан ўт оч! — дедим бақариб.

Танк силкиниб, ҳаммаёқни порох ҳиди тутиб кетди. Тримплексдан қараб турибман. Бояги жойда тагин тутун бурқсиди. Атрофимизда кетма-кет снарядлар портлаб, қоятошлар ағдарила бошлади. Танк зирхига оскол-калarmi, тошларми чарсиллаб урилаётганини ҳис этиб

турардим. Улар худди бошимга ёғилаётганга ўхшар, терлаб кетгандим.

— Яна бешта снаряддан ўт оч!

«У ёқ» томонда ҳам тошлар ўпириляпти. Снаряд тушган жойда тутун аралаш олов осмонга сапчияпти. «Карвон» шиддат билан гувуллаган кўйи муюлишдан ўтиб, пастга шўнғиётганини тримплексдан кўриб турибман. Шу ердан ўтиб олса бас, тоғ панасига яшириниб хатарсиз жойга чиқади.

Механик Викторнинг ҳаяжонли хитоби эшитилди:

— Командир! Омборга ракета тушди!

Люкни очиш ниятида қўл чўзган эдим Виктор сўкиб берди.

— Эсинг жойидами, командир! Снайпер Бур билан пойлаб турган бўлса пешонангдан дарча очиб қўяди.

Ёнбош томонда гумбурлаган портлаш эшитилди. Танк титраб кетди. Шу заҳоти хаёлимдан ваҳимали ўй лип этиб ўтди. «Тамом!» Омборда бир юз йигирмата снаряд бор. Ҳозир портлайди-да, танкни ҳам, тўртталамизни ҳам майда-майда қилиб ташлайди». Беихтиёр комбинезон киссасидаги автомат гильзасини пайпаслаб қўйдим. Ҳамма бажариши шарт бўлган қонда бор: ўқ ўтмас нимча кийиш. Исми-шарифи, шахсий қуролининг рақами ёзилган қоғозни гильзага тиқиб, бирон жойига яшириб қўйиш. Мабодо парчаланиб кетсанг ё куйиб кулга айлансанг, гильза барибир ёнмайди. Отингни билиб, уйингга жасадингни юборишади. Бу гаплар хаёлимдан бир сонияда кечди.

Гумбурлаш тагин такрорланди. Шлемофон рақиясидан взвод командирининг товуши эшитилди:

— Размах! Тирикмисан?

— Тирикман, ўртоқ командир!

— Нега ишламаяпсан?

Буйруқни беихтиёр такрорладим:

— Яна бешта снаряддан ўт оч!.. Ўртоқ командир, омборга ракета тушди. Снарядлар портлаяпти.

— Қўрқма! — деди командир тасалли бериб. — Ҳаммаси бирдан портламайди. Охирги снаряд ёрилгунча ку-тасан. Танкдан чиқиш тақиқланади.

Карвон ўтиб бўлган, душман ҳам ўт очишдан тўхта-ган, аммо биз ёнбошимизда портлаётган снарядларнинг гумбурлаши, танкнинг титраб-қақшашини кутиб ўтириш-га мажбур эдик. Танк ичи порох ҳидига тўлиб, қизиб кетган, Хайриддин бўғилиб йўталар эди. Снарядлар эса шошилмай, битта-битта портлашда давом этарди.

Қанча қолдйкин, Виктор? — дедим ички алоқада.

Ким билади дейсан? — Виктор чарс чекди шекил-ли, димоғимга ўткир ҳид урилди.

Шлемофонда командирнинг овози эшитилди:

— Шошма, Размах етмиш олти! Кутиб тур...

... Ярим кунча кутдик. Сўнгги снаряд портаб бўл-ганидан кейин ҳам йигирма дақиқалар пойлаб турдик.

Командирнинг буйруғи билан люкни очмоқчи эдим, кучим етмади. Елкамни тираб кўтарсам, қандайдир оғир юк нари сурилгандек бўлди. Люк қопқоғини харсанг босиб қолган экан. Юзимга муздек ҳаво, ёмғир урил-ди. Қарасам, снаряд омборининг ўрни ҳовузга айланиб қолибди. Замбаракнинг мис гильзалари бетартиб сочи-либ, тутаб ётибди. Танкимиз тошлар уюми орасига кў-милиб кетибди.

НОЯБРЬ ОЙИНИНГ БОШИ

Хосиятсиз туш кўрдим. Отам ҳовлидаги сўрида ётган-миш. Тагида кўрпача ҳам йўқ, қуруқ тахта устида ётибди. Дада, кўрпача солиб берай десам, индамай-

ди. Нуқул йиғлайди. Дадамнинг йиғлашини ҳеч кўрган эмасдим. Қўрқиб кетибман. Ёнига югуриб борсам, дадам ғойиб бўлиб қопти.

Ярим кун хомуш бўлиб юрдим. Охири, Хайриддинга дардимни ёрдим.

— Қизиқмисан, жўра! — деди Хайриддин кулимсираб. — Кўз ёши ёруғлик бўлади. Ниятни яхши қилинг, жўра! Яхши ниятгайм, ёмон ниятгайм фаришта омин дейди.

— Айтганингиз келсин, — дедим елкасидан қучиб. Ажойиб йигит-да Хайриддин! Кўзлари шунақа самимийки, ичида ғубор йўқлиги шундоқ кўриниб туради. Танк ўқлаш эмас, бошланғич синф болаларини ўқитиш ярашади Хайриддинга!

НОВАБРЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИ

«Губба»га тушишимга бир баҳя қолди.

Худо ярлақаб қисмга келган эдим. Онда-сонда постдан қисмга келиб-кетишга рухсат бўлади. (Ўшанда ҳам «карвон»га қўшилишга ижозат тегса.) Постдагиларга почта, сигарет, лезвие, совун дегандек майда-чуйдаларни олиб келиш сенинг зимманга тушади. Менга хат йўқ экан. Руҳим тушди. Шаҳнозадан-ку, ҳафтада хат келиб турибди. Қизиқ, уйдагилар нега ёзмайди? Тинчликмикан? Гарангсиб, магазинга кирдим. Магазин тушгача офицерларга, пешиндан кейин солдатларга хизмат қилади. Инсоф билан айтганда, дўконда одамнинг жонидан бўлак ҳамма нарса бор: Югославия сигаретидан тортиб, япон магнитофонларигача, ялтироқ «сим» рўмолдан тортиб, шода-шода дурларгача...

Солдатлар ўзига теккан маош — «чек»ларга нима харид қиларди? Сигарет, зажигалка... Хайриддин қуюлтирилган сут сўраган эди (Нима қилсин, чўчқа кон-

серваси емайди, нуқул сутга ружу қўйган). Саша билан Виктор сигарет сўрашган...

Дўкон эшигидан киришим билан лабини беармон бўйган, совуқ бўлса ҳам кўксини ярим яланғоч очиб, бўйнидаги шода-шода дурни намойишкорона ялтиратиб турган сотувчи бобиллаб берди:

— Магазин ёпиқ, чиқ!

— Ҳозир очилди-ку, — деган эдим, негадир жаҳли чиқиб кетди.

— Переучет деб ёзиб қўйибди-ку, галварс! — деди бақириб. — Рус тилини биласанми ўзи? — Генераллардек қаддини ғоз тутиб буюрди. — Кругом марш!

— Эй, баба! — дедим ғазабдан титраб. — Сен ким бўпсанки, менга буйруқ берасан!

Кимдир билагимдан тутди.

— Юр, танкист, юр!

Жаҳл билан бурилиб қарасам, ёнимда бушлат кийган танкчи йигит турибди. Ўрис йигит. Танимадим-ку, ҳарқалай ўзимизнинг батальондан бўлиши керак.

— Юр, земляк, юр, — деб ташқари судради.

Беш-ўн қадам юришимиз билан рўпарадан келаётган майорга кўзим тушди. Ўлганимнинг кунидан честь бердим. Шилтиллашиб қор босганча нари кетдик.

— Эсинг жойидами, земляк! — деди танкчи овозини пасайтириб. — Олиша кўрма бу хотинлар билан. Эрига бир оғиз, «ҳақорат қилди», деб шипшиб қўйса, нақ трибуналга тушасан, тентак!

— Кимнинг хотини у? — дедим ҳамон ғижиниб.

— Қаёқдан билай! — танкчи елкасини қисди. — Биронта каттароқ офицернинг «прокат»га олган хотинида! Бу ерда ҳамма катталарнинг «вақтинча» хотини бор: сотувчи, кир юувчи, санитарка... — Нотаниш ҳамкасбим ғалати илжайиб қўйди.

— Тўғри-да! Ўлсинми, булар ҳам. — У елкамга дўстона қокди. — Сен жангга кириб, ўлмай чиқсанг Ватан номидан раҳмат эшитасан, катта офицернинг «прокат»га олган хотини бўлса, Ватан олдидаги «хизматлари» учун орден олади! Билдингми!

Ниманидир англагандек бўлдим.

Янги келган кунларим кечалари офицерлар модули томонидан қулоғимга бот-бот кириб турган гармон товуши, хотинларнинг қийқириги, кулгиси эсимга тушди.

— Эҳ танкист, танкист! — деди ҳамкасбим аламоник илжайиб. — Содда экансан. Солдат уйига тирик қайтса дипломатига бир пачка сақич солиб кетади. Ушандаям таможняда олиб қўймаса! Офицер отпусмага борса, чамадонларини самолётга чиқаргунча терлаб кетасан. Қаждан олади шунча нарсани? — Нотаниш танкчи овозини янаям пасайтирди. — Афғондан! Тушундингми? Афғондан.

Анграйиб қолганимни кўриб, тагин елкамга қокди:

— Уруш ўз йўлига, ҳаёт ўз йўлига! Бизда нима кўп: дизтоплива, керосин, КАМАЗ гилдираклари, алюмин қошиқлар... Афғонда нима кўп: радиотехника, япон соатлари, латта-путта... Қарабсанки, савдо авжида. Воситачилар ҳам топилади, таржимонлар ҳам. Бир айтдим-қўйдим, танкист! Офицерни сен десанг ҳам, «прокат»га олган хотинини сиз дегин!

ЎША КЕЧА

Ғалати туш кўрдим. Тўйимиз бўлаётганмиш. Ёнимда Шаҳноза ўтирганмиш. Эғнида атлас қўйлак, бўйнида шода-шода дур. Негадир лабини қизил бўёққа қуюқ чаплаб олганмиш. Тўйга нуқул солдатлар, офицерлар келганмиш. Тагин ҳаммаси бегона одамлар. Муттасил

гармон гийқиллармиш. Шаҳнозани бағримга тортсам, қаршилиқ қилмасмиш... Негадир ёмғир ёғаётган эмиш. Қарасам, ёнимда ҳеч ким йўқмиш. Бир ўзим қолибман. Ёлғиз ўзим. Вужудим титраб уйғондим. Совуқ эди. Анчагача қаердалигимни билмай қарахт бўлиб ётдим. Охири, постдаги «уйчамиз»ни танидим. Печка ўчиб қопти. Саша, Виктор, Хайриддин уйқуни ураяпти...

НОЯБРНИНГ ОХИРИ

Бугун мен учун байрам бўлди. Бир йўла учта хат олдим. Акам уй ичилар тинчлигини, дадамдан асло хавотир олмаслигимни тайинлабди. Шаҳноза бўлса, галати гап айтибди. «Суратингиз жуда чиройли чиқибди... Пискентда Дилянинг холаси бор экан. Янги йил арафасида бориб келамиз, деб қўймапти. Майлими борсам!»

Учинчи хат устига «Жалилов Турсунбойдан» деб ёзилган экан. Хайрон бўлдим. Қайси Турсунбой бўлди бу? Э-ҳа! Мендан уч йил олдин мактабни битирган Турсунбой ака-ку! Айтмоқчи, у ҳам Афғонистонда эди шекилли? Бундан чиқди, соғ-саломат қайтибди-да. Хайрият!

Турсунбой аканинг хати оғир таассурот қолдирди.

«Жон укам, сенинг олдинда гуноҳкорман, — деб ёзибди у. — «У ёқда» хизмат қилаётганингни акангдан эшитган эдим. Холамлардан хабар олай деб кирибман-да, кўнгилларини кўтараман, деб қовун туширибман. «Хола, хафа бўлманг, ҳозир Афғонистон тинчиб қолди, мана, ўзим ҳам хизмат қилиб келдим-ку, ҳеч кўнглингизни бузманг, эрта-индин Рустамжон ҳам келиб қолади», дебман. Уйга келсам, онам қаттиқ койидилар. Эсинг борми аҳмоқ, холанг Рустамжоним Мўғулистонда хизмат қиляпти, деб юрибдилар-ку, дедилар. Қайтиб чиқдим. Бир нарса ҳеч хаёлимдан кетмаяпти, жон

ука... Ҳамон ўзимни гуноҳкор сезаман... Чиксам, холам дарвоза олдида турибдилар. Офтоб ботаётган эди. Холам қиблага қараб узоқ илтижо қилдилар... Рост, олдиларига боришга юзим чидамади. Рустам! Укажон! Холамларга кўпроқ хат ёз. Ўзимнинг бошимдан ўтган, биламан-ку! Мен уйингдагилардан тез-тез хабар олиб тураман... Яна бир гап, ука! Худо хоҳласа, эсон-омон қайтиб келсанг, тўйингда куёвжўра бўлмаган номард!»

ДЕКАБРЬ ОЙИНИНГ БОШИ

Дадам яна тушимга кирди. Тоғли йўлдан «Нива» ҳайдаб бораётган эмишман. Бир қарасам, ўзимизнинг Тошкент—Қўқон йўлига ўхшайди, бир қарасам, Афғонистонга... Дадам ясан-тусан қилиб олганмиш. Бошида янги дўппи... Эғнида қора костюм. Фақат оёғида доим кийиб юрадиган, оқариб кетган жигарранг этиги. Гаплашдикми, йўқми, эслолмайман. Бир маҳал осмонда вишиллаган овоз эшитилди. «Дада! Снаряд! Снаряд!» дебман бақариб. Шундоқ машина ёнида снаряд портлабди. Дадам машина эшигидан отилиб кетибди. Қарасам, тошлар орасида йиқилиб ётибди. «Кетавер, ўғлим, кетавер» дермиш қўл силтаб. «У ёқда духлар бор, дада» десам, нуқул қўл силкитармиш. «Кет болам, сен кетавер!» дермиш.

Чўчиб уйғониб кетдим... Акамга хат ёздим: «Дадам нега ёзмайдилар? Нима бўлди? Ўз қўллари билан хат ёзсинлар!»

ДЕКАБРЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИ

Қалин қор ёққан. Совуқ... Бу ернинг табиати ҳам, одатлари ҳам ғалати. Қиши ўлгудек совуқ. Ўзи ўлгудек иссиқ. Бошқа жиҳатлари ҳам бор. Масалан: афғон

қишда кўп ҳужум қилмайди. Лекин йўлдан уларнинг машинаси ўтмай қолса, ҳушёр бўлиш керак: мина қўйган. Мабодо «улар» икки-уч кун катта йўлдан юрмаса, демак отишма бўлади...

Одатдаги кунлардан бири эди. Кеча қор ёққан, бу-гун эса чиннидек тиниқ осмонда офтоб чарақлаб турибди. Тушга яқин пост рўпарасида иккита БМП тўхтади. «Шиндонга кетяпти», деб ўйладим танк ёнида турганча. Шу пайт БМПдан бушлат кийган гавдали одам сакраб тушди. Мен томонга узоқ қараб турди-да, қичқирди:

— Рустаммисан?

Овозидан танидим.

— Тему́р ака!

«Уйча»мизга отилиб кирдим.

— Хайриддин! Тему́р ака келди!

Қор босган сўқмоқдан сирғана-сирғана пастга, катта йўлга югурдик. Тему́р ака билан қучоқлашиб кўришарканман, димоғимга чарс ҳиди урилди.

— Бормисиз? — десам, Тему́р ака бош бармоғини диккайтирди.

— Чики-пики! Разведкачилар билан унча-мунча офицерларинг ҳам ўйлашиб гаплашади. Ўзинг қалайсан?

Ўша заҳоти югуриб келган Хайриддинни даст кўтарди-да, чирпирак қилиб айлантирди.

— Сен бола, ўзингни асра! — деди ясама пўписа қилиб.

Шунда... Тему́р аканинг ранги бир ҳолатга келиб қолганини, кўзларининг таги кўкариб кетганини пайқадим.

— Ҳамма жой-жойига! — деган асабий буйруқ янгради.

Тему́р ака яна менга қучоғини очди.

— Рустам, — деди шошқин шивирлаб. — Шу болани эҳтиёт қил! Биласан-а, имонли йигит!

— Ҳамма жой-жойига!

Темур ака ўрнидан жила бошлаган БМПга тирма-
шар экан, ҳайқирди.

— Хайриддин, — деди кулиб. — Эсингдан чиқма-
син, укам... Мабодо менга бирон гап бўлса, бир кали-
ма Қуръон...

Юрагим шув этди. БМПлар қорни тўзғитганча шид-
дат билан узоқлашди. Қарасам, Хайриддиннинг кўзла-
ри жикка ёш...

ДЕКАБРЬ ОЙИНИНГ ЎТТИЗ БИРИНЧИ КУНИ

Пост командири қисмга бориб келишни буюрди.
«Точка»га хат-хабарлар, янги йил дастурхонига ўзимиз-
га яраша ноз-неъматлар олиб келиш керак экан. Шин-
дон томон кетаётган колоннадаги БМПга чиқиб олдим.
Постларнинг ораси йигирма-йигирма беш чақирим. Қор
учқунлаб турар, совуқ эди. Қанча юрганимизни бил-
майман. Бир маҳал карвон тўхтаб қолди. Мен ўтир-
ган БМП карвоннинг олдироғида эди. Нима гап бўл-
ганини билолмай машинадан тушдим. Ўша томон юрган
эдим, карвоннинг энг бошидаги танкдан эллик қадамча
олдинда турган БТРни кўрдим. Ҳайрон бўлиб, яқин
бордим. БТР томондан кимдир зарда билан бақирди:

— ... еб ғўдайиб турибсанми, ёт!

БТР орқасида, қорга дум тушиб ётган капитанга
кўзим тушди.

— Ўт, аҳмоқ! — деди капитан ўдагайлаб.

Беихтиёр ўзимни панага олиб, қорга узала тушиб
ётдим.

Шундагина йўл устида гимираётган уч нафар сол-
дат, уларнинг атрофида гингшиб айланаётган овчарка
итга эътибор бердим. Хаёлимга ўқдек хатарли фикр

келди. «Мина бор экан!» Шунча пайтдан бери йўллар тинч эди. Бундан чиқди, «дух»лар шўравийларга байрам совғаси қилишни яхши кўради, деганлари тўғри экан.

Сапёрлар шошилмай ҳаракат қилар, кўринишидан осойишта эди. Иккитаси чўнқайиб ўтирибди. Битта — шуф ушлагани тик турибди. Ҳаммасининг ранги ўчиб кетганини, чўнқайиб ўтирганлар дамба-дам пешонасидан оқаётган терни билаги билан сидириб ташлаётганини кейин пайқадим.

— Ўртоқ капитан, — деди чўнқайиб ўтирганлардан бири минадан кўз узмай. — «Итальянка»!

— Зарарсизлантир! — БТР панасида ётган капитан бўйинини ичига тортиб буюрди: — Зарарсизлантир!

Сапёрлар анча уринди. Атоф сокин, қор учқунлари юзимга урилаётганини аниқ эшитиб тургандек эдим. Ниҳоят, сапёр энгашган кўйи дадамнинг «Нива»сидаги ҳаво фильтрига ўхшаган, япасқи каструлкадек нарсани чуқурдан тортиб ола бошлади.

Тўсатдан гумбурлаган овоз еру - кўкни ларзага солди. Тик турган сапёр билан ит бир томонга, энгашиб ўтирганлар бошқа томонга учиб кетди.

Жонҳолатда югуриб бордим. Алланимага қоқилиб кетдим. Қарасам, қор устида қўл ётибди... Қўл билакдан чўрт узилиб кетган, қон оқаётган гўшт орасидан оппоқ суяк туртиб чиқиб турар, бармоқлар эса, нуқул қорни чангаллаб гимирлар эди.

Даҳшат ичида ўзимни орқага ташладим. Оёғим остида одам боши думалаб ётарди. Кўзлари ола-кула, тилини ғарчча тишлаб олган... Бир қаричча сарғимтир кекиртак ҳамон нафас олаётгандек қорда биланглайди... Қандайдир ёвуз, бешафқат қўл шўрлик каллани кекирдаги билан узиб олгану улоқтириб юборгандек. Чучмал қон иси димоғимни ёриб юборгудек бўлди.

Кўз ўнгим қоронғилашиб чўккалаб қолдим. Кўнглим ағдарилар, лекин қуса олмасдим.

ЯНВАРЬ ОЙИ

Бир ҳафта ухлолмадим. Кўзимни юмдим дегунча қорда думалаб ётган калла, биланглаётган сарғимтир кекирдакни кўраман... Хаёлимга мудҳиш ўй келади. Сен ҳам ўша боланинг ҳолига тушишинг мумкин.

ФЕВРАЛЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИ

Ниҳоят, дадамдан хат келди. Акам отамнинг хатини ўзиникига қўшиб жўнатибди.

«Рустамжон! Ўғлим! — дебди дадам. — Соғ-саломатмисан? Нега мендан хавотир оласан, болам! Худога минг қатла шукур, мен яхшиман. Биласан-ку, колхозда иш кўп. Годовой атчўт пайти... У ёқларга кетганинг учун мен ҳам айбдорман. Олиб қолишим керак эди. Ўша пайтда қўлимдан келарди... Майли, қирқ йил қиргин бўлса, ажали етган ўлади. Биламан, Рустамжон! Сен — азамат йигитсан... Онангни куйдирма. Тез-тез хат ёзгин. Онанг шўрлик бу дунёга келиб, нима рўшнолик кўрди!...»

ФЕВРАЛЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИ

Постда БТР тўхтади. Бир гуруҳ йигитлар постдаги «уйча»мизга қора чопон кийган, салла ўраган эчкисоқол «дух»ни судраб киришди. Пост бошлиғи бир ёққа кетганмиди, атайлаб ғойиб бўлдим, билмайман. «Дух»ни суянчиқли курсига ўтқазиб оёқ-қўлини чандиб боғлашди. Аллақадан сим топиб, бир учини аккумулятор-

га улашди-да бир учини «дух»нинг оғзига тикишди. Афгон аъзойи-бадани қалтираб, ўкириб юборди. Бошидан салласи учиб кетди... «Дух» қанча ўқирса, йигитлар шунча завқланиб хо-холар эди. Афгон ҳушига келганида нуқул бир гапни қайтарарди: «Ман — дўст! Ман — дўст!»

— Дўст бўлсанг, автоматни қаёққа олиб кетаётгандинг? Нега қочдинг? — Йигитлар шундай деб, симни яна оғзига тикади. «Дух» кўзи косасидан чиқиб дод солади.

Хайриддин бунақа томошага тоқат қилолмади, шекилли, югуриб ташқари чиқиб кетди. Биламан, Хайриддин пуштунчани озми-кўпми тушунади. Кетидан чиқсам, ранги ўчиб кетган, юзига қор ишқалаяпти.

— Нима гап? — деган эдим, тушунтирди.

— Йигитлар туяда қурол олиб кетаётган «дух»ни қўлга туширибди. — Хайриддин юзини бурди. — Одам боласини шунчалик қийнаш шартми, жўра!

Бир маҳал «уйча»дан Саша чиқиб келди.

— Парво қилма, командир! — деди елкамга кафтини босиб. — Аккумулятор токи одамни ўлдирмайди. Бирпас «танца» туширишади-да, «дух»ни сарандойларга топшириб юборишади...

ФЕВРАЛЬ ОЙИНИНГ ОХИРИ

Кечаси билан тишим оғриб чиқди. Жағ тишим... Худди биров миямни эринмасдан пармалаётганга ўхшайди. Шунақанги азоб бердики, думалаб бўкиргим келарди. Хайриддин ҳам мижжа қоқмади. Гоҳ сочиқни печка дудбуронида иситиб, лунжимга босади, гоҳ илиқ сув ичириб кўради. Виктор тумшуғимга чарс тикиштиради... «Битта тортгин, ўтиб кетади», дейди. «Йўқот!» дейман...

Эрталаб туриб синиқ кўзгуга қарасам, чап лунжим оқиб тушган нонга ўхшаб қопти. Пост бошлиғи ҳазиллашди:

— Зиёни йўқ, сержант. Тўйинг бўлгунча тузалиб кетади.

«Тузалиб кетармиш! Ўзингники шунақа оғрисин, лунжимдан яраландим, деб медалга ёздирарсан!»

«Дард кетидан қувонч келади», деганлари рост экан. Уйдан хат олдим. Илҳом акам ойимнинг гапларини сўзма-сўз ёзиб юборибди.

«Рустамжон, жон болам. Мўғулистонда совуқ қаттиқ бўлади, дейишади. Қийналаётганинг йўқми? (Ойим маладес-да! Қаерда юрганимни мендан яхши билади-ку, ҳар хатимни «Қардош Мўғулистондан салом» деб бошлаганим учун мени ёлғончи қилгиси келмайди.) Худодан соғлигингни тилаб ўтирибман. Қаерда бўлсанг ҳам жонинг омон бўлсин... Янги йил арафаси уйимизга меҳмонлар келди: учта қиз... Бири-биридан чиройли, бири-биридан одобли. Айниқса, биттаси бошқача экан. Оти — Шаҳноза. Менга нима деди дегин? «Ойижон, — деди. — Ташвиш қилманг, Рустам ака эрта-индин келиб қоладилар», деди. Қанийди, менга шундоқ келин ато қилса. Насиб этса, келишинг билан тўйни бошлаймиз. Уша қиз сен билан ўқийдими? Онам рози бўлсин десанг, ҳар кун хат ёз Шаҳнозага!»

Чехрам ёришиб, тишимнинг оғриғи ҳам эсимдан чиқиб кетди. Вой Шаҳноз тушмагур-эй! Вой шум-эй!

МАРТ ОЙИНИНГ ОХИРЛАРИ

Баҳор — барчага баравар! Шоҳона саройлар олдидаги гулзор нима, гўристонда маъюс дўппайган қабрлар нима — танлаб ўтирмайди. Ҳаммасини бир текис

майсаларга буркайди. Барчасига баравар меҳр ила чечаклар улашади.

Кеча пастга, сув бўйига тушдим. Катта йўл четида қачондир узилиб кетган танк занжири занглаб ётибди. Худди аждар терисига ўхшайди. Қарасам, «аждар териси» орасида бир нима қизариб кўриняпти. Яқин бордим... Танк занжири орасидан майсалар гуркираб ўсиб чиқибди. Иккита қизгалдоқ баҳор шабадасида силкиниб турибди... Дузах оловида ёнган занжирни ҳам, урушни ҳам, меням масхара қилаётгандек... Ажиб ҳақиқатни англагандек бўлдим.

Баҳор учун барча баравар. Кўклам қуёши рўпарада, доvon томонда туриб бизларга реактив снаряд отаётган «дух»нинг бошидан қанча мўл-мўл нур сочса, душманни танкдан ўққа тутаётган бизнинг бошимиздан ҳам шунча нур сепаверади. Баҳор шабадаси бизнинг юзимизни қанчалик эркалаб сийпаласа, уларниям шунчалик сийлайверади...

Баҳор — урушни тан олмайди!

АПРЕЛЬ ОЙИНИНГ БОШИ

Шаҳноза ўрисча, ўзбекча газеталардан қирқиб олинган мақолаларни хатига қўшиб юборибди. Деярли ҳаммасида қайта қуриш, ошкоралик деган сўзлар... Мақолалардан бирида Афғонистон уруши адолатсиз эканини ёзибди. Бу гапни жудаям аниқ қилиб айтмаган бўлса ҳам маъно шунга келиб тақалади. Хайрон бўлдим. Бу ёқда замполитлар қаҳрамонликка ундайди, савр инқилоби душманларига шафқат қилмасликка чорлайди. У ёқда...

АПРЕЛЬ ОЙИ

Билмаган одам уруш деганда нуқул отишмалару портлашларни тушунади. Тўғри, отишмалар ҳам бўлиб туради, портлашлар ҳам. Бироқ энг жонга тегадигани бу эмас. Энг ёмони — ҳамиша кўнглинг ғаш бўлиб юрасан. Неғалигини ўзинг билмайсан. Янаям ёмони — зерикиш, ўлик сукунат. Снаряд қутилари-ю тошлардан наридан-бери қўнқайтириб ясалган «уйча»дан туриб, ҳар куни бир хил манзарани кўрасан. Куну - тун бир хил манзара. Шундан кўра тезроқ отишма бўлишини ёки экипажингни «точка»дан олиб, жангга ташлашларини хоҳлаб қоласан...

ЎША КУНИ

Тушлик пайти Хайриддин кўринмай қолди. Қўрқиб кетдим. Югуриб «уйча»дан чиқсам, қоятошлар орасидаги сўқмоқдан битта-битта юриб тепага кўтариляпти. Қўлида лолақизгалдоқлар, чўл чучмўмалари...

— Э, қаёқда юрибсиз? — десам, маъюс жилмайиб қўйди.

— Биласизми, жўра? — деди гул териб юрганидан ўзи хижолат бўлгандек кулимсираб. — Ўйлаб қарасам, уруш тескари ҳақиқат дегани экан. Одам бўлгинг келса, шафқатсиз бўл. Ўлгинг келмаса — ўлдир. Қизиқ-а, жўра...

АПРЕЛЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИ

Тағин тишим оғрий бошлади. Оғриқ кучайгандан кучайиб, дод дейдиган аҳволга келдим. Нима қилай ахир! Бошимни деворга уриб ёрсам қутуламанми бу азобдан!...

— Хайриддин! Танкда омбур бор, олиб келинг, жон дўстим!

Хайриддин худди ўзининг жони оғриётгандек юзимни силади.

— Сабр қилинг, жўражон! Дардни берган Худо давосиниям беради.

Тажангланиб турганимни кўриб, юпатди.

— Хафа бўлманг, жўра, насиб этса, ҳаммаси изга тушиб кетади. Тиш оғриғи, кўз оғриғи — қутлуг дард. Ухланг, жўра.

Уйқу келса, қани! Хаёл минг кўчага олиб киради. Уйимиз кўз ўнгимга келди. Ойим... Дадам... Шаҳноза... Ўзимизнинг анҳор... Ўзимизнинг наъматак...

Ўрнимдан турдим. Эшик гийқиллаши билан Хайриддин уйғонди.

— Оғрияптими? — деди уйқу аралаш хавотирланиб.

— Йўқ, дўстим, ётаверинг!..

Ташқари чиқиб, харсанг қиррасига ўтирдим. Салқин шамол эсиб турибди. Чигирткалар мастона нағма чалади. Ҳаммаёқ сокин.

Бир маҳал Хайриддин ёнимга келиб ўтирди. Озгин елкаси билагимга тегиб турибди. Осмонда янги ойнинг олтиндек тиниқ, нозик ўроғи ялтирайди. Ҳов нарида, рўпарадаги қад кериб турган тоғлар ғира-шира нур қўйнида мудраб ётибди. Гавҳар доналаридек йирик-йирик юлдузлар сирли порлайди. Ана, Олтин Қозиқ. Униси — Катта Айиқ... Ҳов ана, кунботар томонда Зухро юлдузи милтиллаб турибди. Бир вақтлар Хумсонга — Опоқтоғамникига борганимда кечаси худди шунақа манзарани кўрган эдим... Ҳаммаси таниш, ҳаммаси қадрдон. Ва ҳаммаси... сенга ёт...

— Ўша ой, ўша юлдузлар... — дедим ўзимга-ўзим.

— Аммо барчаси бегона...

Хайриддин кулди. Елкалари силкиниб кетди.

— Шунақа денг?

Хайрон бўлиб бурилиб қарадим. Қизиқ, Хайриддин камдан-кам кулар эди.

Ҳозир бўлса, елкалари силкиниб-силкиниб кулаяпти.

— Бегона денг, жўра! — деди ҳамон кулиб. — Улар бизга бегона эмас, биз уларга бегонамиз!

Кейин тўсатдан кулгиси кесилди.

— «Донолар ҳаётни кузатурлар жим»... — деди ўйчанлик билан. — Ёзуғимизни қарангки, ҳаётни идрок этишга ҳам қўймадилар...

БИР ҲАФТАДАН КЕЙИН

Бахтимга карвон ўтиб қолди. Пост бошлиғи карвонни бошқариб бораётган капитандан мени медсанбатга олиб боришни илтимос қилди.

— Навбатдаги «ип» билан қайтасан.

Қисмгача эллик чақиримдан кўп. Бир қўлим билан жағимни чангаллаб, бир қўлимда автоматим солинган сафар сумкасини ушлаган кўйи йўл-йўлакай инқиллаб бордим. (Қоида шунақа: ҳар қандай вазиятда ҳам қўлдан қуролни қўймаслик керак.)

Тиш дўхтир, мендан ҳам найнов, гавдали, йигит экан. Пармаловчи машинасини кўришим билан оғриқ тақатақ қолса денг! Дўхтир дўмбира бўлиб кетган жағимни сийпалаб кўрди. Оғзимга ялтироқ темир тиқиб, томоша қилди... Бир маҳал миямга биров мих ургандек ўкириб юбордим.

— Томоша қил! — деди дўхтир омбирга қисилиб турган, ярми кўкариб кетган тишимни бурним тагига тиқиштириб. — Уч кун фурацилин билан оғзингни чайиб турасан!

... Батальонга етиб келганимда рухсат этилган муддат ўтиб бўлган эди. Бу ёғиям «точка»га йигирма чақиримча бор. Танк батальони командирига шундоқ-шундоқ, деб аҳволни тушунтирдим.

— Бугун-эрта йўлга чиқадиган карвон йўқ, — деди капитан. — Майли, бир йўлини қиламиз, еттинчи постдан яна бир солдат бор.

«Яна бир солдат» дегани Хайриддин экан! Минг йил кўришмагандек, қучоқлашиб кетдик.

— Тишингиз тузукми? — деди юзимга тикилиб.

— Қутулдим! Ўзиям лўмбоздек экан. Илдизи учта!

— Сизсиз жуда сиқилиб кетдим, — деди Хайриддин маъюсланиб. У постагиларга почта олгани келган экан.

— Менга хат йўқми? — десам, айбдорона бош чайқади.

— Ташвиш қилманг, жўра, — деди юпатиб. — Янаги сафар, албатта, келади. — Бир зум ўйланиб турдида, юзимга тезгина қараб олди. — Пост бошлиғи нега рухсат берганини биласизми? — деди сирли кулимсираб. — Бугун — менинг туғилган куним.

Қайтадан қучоқлаб, қутладим.

Бир маҳал комбат чақириб қолди.

— Зампотехдан илтимос қилдим. Сенларни йўлдан ташлаб кетади.

Сочларига оқ оралаган майор мен билан Хайриддинга қараб қўйди-да, норози тўнгилади:

— Қайси аҳмоқ бир экипаждан бира тўла икки кишига рухсат берди?

Бироқ комбат билан олишиб ўтиргиси келмади шекли, бизларга буюрди:

— Чиқ иккалангам бортга!

Шоша-пиша «Урал» машинасига чиқиб олдик. Машинада юк йўқ эди ҳисоб. Иккита танк аккумулятори,

битта эски баллон. Резина гилдиракка ёнма-ён ўтириб, гурунглашиб кетдик. Бугун Хайриддин ҳар пайтдагидан шод эди, дамба-дам жилмайиб қўярди.

— Хат келди, — деди кулимсираб. — Онам туғилган куним билан табриклаб, суратини юборибди. Худди шу бугун келганини қаранг...

— Қани? — деб қўл чўзган эдим, хижолат чекиброк суратни узатди.

Бошига гулдор рўмол ўраган аёл Хайриддинникига ўхшаган ўйчан кўзлари билан маъюс термилиб турарди.

Қизиқ, нимасинидир ойимга ўхшатдим... Ҳамма оналар бир-бирларига ўхшайди шекилли. Сурат орқасига нотекис ҳарфлар билан ёзилган сўзларга кўзим тушди... «Оллога топширдим, болам! Ўзингни эҳтиёт қил...»

Негадир машина тўхтади. Иккаламиз барабар ўрнимиздан туриб кетдик. Машинамиз адир тепасида тўхтаган, пастда, анча олисда қоя панасидаги муюлишда «бурбухайка» (афгонларнинг юк машинасини шунақа деймиз) турар эди. Олисда, қонталаш уфқда қуёш оғиб боряпти. Қатъий қонда бор: афгон машиналари катта йўлдан қоронғида юриши тақиқланган. «Бурбухайка»нинг кечга томон йўлга чиққани шубҳали кўринганми, бир чеккада тўхтаб туришими, ҳарқалай кекса майор «Урал» кабинасининг зинасида турганча ўша томондан кўз узмас эди. «Бурбухайка»дан беш-ўн қадам нарида, йўл устида қора чопонли бир одам тик турар, яна биттаси чўнқайиб ўтирарди.

«Мина қўйяпти!» Хаёлимга яшиндек урилган фикрдан сесканиб кетдим. Душманнинг куппа-кундузи мина қўйиши ақлга сиғмайдиган гап! Лекин улар ҳам айнан шунақа — шубҳадан ҳоли пайтни танлаган бўлиши мумкин. Кейинги кунларда йўллар камқатнов бўлиб қолган, пастқам жой... Майор кабинага ўтириб, эшикни қарсиллатиб ёпди.

— Ҳайда!

Бояги одамлар мотор овозини эшитиб, шу томонга қаради-ю шоша-пиша машинасига югурди. «Урал» пастликка шўнгиди. «Бурбухайка» ўрнидан жадал жилиб, юриб кетди. Бояги жойга етиб келганимизда янги кавланган чуқурга кўзим тушди. Ҳўл тупроқ қорайиб турарди. Майор кабина деразасидан бошини чиқариб, «Бурбухайка» томонга автоматдан ўқ узди. Трассаланувчи ўқлар оловли из қолдириб учиб бо-раётгани кўриниб турар, бу — тўхта, деган буйруқни билдирарди.

«Бурбухайка» тўхташ ўрнига шиддат билан елиб борарди. Хайриддин иккаламиз автоматларга ёпишдик. Афғон машинаси зум ўтмай тепалик ортига шўнгиб, кўздан йўқолди. «Урал» қир устига чиққанида «Бурбухайка» тагин кўринди. Йўлнинг чап томонида, бир чақиримча нарида қишлоқ кўзга ташланарди.

Энди ҳаммаси аён эди. «Дух»лар ими-жимида мина қўйиб қоронғи тушмасдан қишлоққа кириб олишни мўлжаллаган. Эрталаб ҳеч нима бўлмагандек, яна йўлга кетаверади.

Майор ўша томонга тагин ўқ узди. «Бурбухайка» катта йўлдан қишлоқ томонга бурилиб, адр тепасига чиқа бошлади. Аммо йигирма-ўттиз қадам юрмасдан кечаги ёмғирдан кейин аталаси чиқиб кетган лойда тайғона-тайғона тўхтаб қолди. Кучаниб вағиллаганча гилдиракларидан лой сачратишга тушди. Бизнинг машина рўпарага келиб тўхташи билан, «Бурбухайка» кабинасида автомат тариллади. «Урал»нинг чап эшиги тарақлаб очилганини эшитдим. Ҳайдовчимиз бошини чангаллаган кўйи чинқирганча кабина зинасига йиқилганини кўрди-му ўзимни ерга ташладим. Қарасам, ёнимда Хайриддин ётибди. Ранги қув ўчиб кетган...

Майор ўнг эшикдан тушди. Оқсоқланиб кабина олди-га ўтди-да, «Бурбухайка»га тўхтовсиз ўқ уза бошлади.

«Бурбухайка» эшиги ҳам очилди. Саллали бир одам лойда тайғониб тепаликка қоча бошлади. Аниқ кўриб турибман, «дух» бошини елкаси орасига тортиб, лойда сиргана-сиргана қочиб борар, қўлида қуроли йўқ эди. Ё отишмада қуроли ишдан чиққан, ё автомат шериги-да қолган. Ҳозир буни ўйлаб ўтиришга вақт йўқ эди.

— Тўхта! — Хайриддиннинг овозида ҳаяжон, аниқроғи қўрқув борлигини ҳис этдим.

— Тўхта! — деди Хайриддин адир томон югуриб. У қандайдир дақиқалар ичида «дух»га яқинлашиб борди. Орада беш-олти қадам қолди. Жонҳолатда кетидан югурдим.

— Қўлингни кўтар! — деди Хайриддин қичқириб. «Дух» тўхтади. Секин бурилиб қаради-да, қўлини кўтарди. Бошида салла, қоп-қора соқоли кўксига тушган, ранги қув ўчиб кетган эди. Хайриддин ҳамон югуриб борар, негадир автоматини ўқталиш ўрнига ҳадеб бир сўзни такрорларди:

— Қўлингни кўтар!

«Дух» ерга энгашгандек бўлди. Қўлида пичоқ ярақлади.

— Отинг, Хайриддин! От! — дедим нафасим бўғзимга тиқилиб. Шунда кутилмаган иш бўлди. «Дух» бир ҳамла билан Хайриддиннинг автоматини қўлидан учуриб юборди. Етиб борганимда Хайриддин чалқанчасига ағдарила бошлаган эди. «Дух» унинг автоматига энгашганида жағига тепдим. Салласи учиб кетиб, тақир боши яланғочланиб қолди. Қаддини ростламоқчи эди, яна тепдим. Томоғидан гиппа олиб, қанча бўғиб турганим ёдимда йўқ. Хириллаб оғзидан кўпик келди. Типирчиламай қўйди. Шундагина ҳушим жойига кел-

ди. Йўқ, хириллаётган «дух» эмас, Хайриддин экан. У шундоқ ёнимда ётар, қонталаш уфққа тикилиб қолган, кўзлари ўйчан ва сокин эди.

— Нега? — деди инграб. — Мен уни отмоқчи эмасдим-ку...

Оғзидан қон сизиб, лабининг четидан оқиб туша бошлади. Негадир йўталди. Оғзидан варақлаб қон келди.

— Хайриддин! Дўстим! — Ҳўнграб йиглаб юбордим.

Қандайдир ички сезги билан «дух» гимирлай бошлаганини ҳис этдим. Илкис қарасам, чўккалаб Хайриддиннинг ерда ётган атоматига қўл чўзаяпти. Ёқасидан бўғиб силкита бошладим.

— Нима қилдинг, мараз! Нима қилдинг! — дедим йиглаб.

— Қўйиб юбор! — У ожиз типирчилаб билагимга осилди. — Қўйиб юбор!

Шундагина бир нарса шууримга етди: «дух» ўзбекча гапираётган эди.

— Сен...— дедим газабдан қалтираб. — Сен... ўзбекмисан? Буям ўзбек-ку! — Башарасига кучим бори-ча мушт туширдим. — Буям мусулмон боласи-ку, ит! Нима ёмонлик қилди, сенга!

— Сенлар ўзбекми! — «Дух» ёрилган лаблари орасидан қон тупуриб, тишларини гижирлатди. — Йўқ! Сенлар ўзбекмас! Сенлар мусулмонмас! — У эсдан оғгандек хахолаб кулди. — Сенлар «шўравий»! Ким чақирди сени бу ерга! Ўз юртингни сотиб бўлиб, энди Афғонни ҳам ҳаром қилмоқчимисан! Тўнғиз!

Хайриддин қаттиқ хириллади. Бир лаҳза кўзим тушиб қолди. Ботиб бораётган қуёшдан мадад олмоқчи бўлгандек ўша томонга қўл чўзиб, қаддини ростлашга уринган эди, йиртилиб кетган комбинезони остидан қонга беланган ичаклари қайнаб чиқди.

Қорасоқолнинг кўкрагини мўлжаллаб тепкини босдим. У ётган жойида бир сапчиди. Тепкини босиб туравердим. Бош чанағи ёрилиб миясининг қатиғи сачраб кетганини, гўштлари, суяклари парча-парча бўлиб атрофга отилаётганини кўриб турардим. «Магазин»даги ўқлар тугади шекилли, автоматнинг тариллаши эшитилмай қолди. Фақат «А-а-а-а!» А-а-а-а!» деган ваҳший ҳайқириқ ҳамон ҳавони титратар эди. Кейин билсам... бақираётган ўзим эканман.

Бир маҳал ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Оёқ-қўлимдан мадор кетиб, Хайридиннинг ёнбошига чўккаладим. У ҳамон уфққа тикилиб ётар, очик кўзларида ҳайратми, ийманишми, шунга яқин ифода муҳрланиб қолган. Қўм-қўк ўтлар устида ичаклари айқаш-уйқаш бўлиб чўзилиб ётганидан уялгандек, уларни қорнига қайтиб солишга уринаётгандек, нозик бармоқлари билан чангаллаб олган эди.

— Бўлди, танкист, бас...

Бошимни кўтариб қарасам, ўн қадамча нарида кекса майор турибди. Бошланг, оқ оралаган сочлари ёйилиб чеккасига тушган...

— Тур, энди, ўғлим...— деди йиглаб.

«Бурбухайка» кабинасида яна бир «дух» мук тушиб ётар, йўл устида тўхтаб қолган «Урал»нинг ойналари чил-чил бўлиб кетган, бизнинг ҳайдовчи қонга беланиб, зинада узала тушган кўйи қотиб қолган эди.

...Заставага келган заҳоти айтган биринчи гапим шу бўлди:

— Виктор! Чарсдан ол!

...Саша билан Виктор уч кунгача Хайридиннинг овқатини тўшаги бошига келтириб қўйиб юришди... Одат шу экан... Мен эса дўстимнинг руҳига ўзим билганча дуойи - фотиҳа ўқидим...

...Хайридиннинг ўрнига бошқа ўқловчи юборишди; латиш бола экан. Қизиқ... Яхши йигит эди-ку, негадир ҳаммамиз бегонасираб турардик. Кейин билсам, Хайридинни бутун экипаж яхши кўриб қолган экан. Виктор ҳам, Саша ҳам...

ИЮНЬ ОЙИ

Хайрият, постга бошқа экипаж юбориб, бизнинг танкни қисмга қайтариш ҳақида буйруқ бўлди. Албатта, қисм ҳам — жоннинг ҳузури эмас. Тез-тез йўлга чиқиш, колонналарни ҳимоя қилиб, «объект»ларга кузатиб қўйишга тўғри келади. Бошқаларни билмадим-у, менга «точка»да туришдан кўра шуниси кўпроқ ёқади. Ҳарқалай, қисмда одам кўп... Кунинг тезроқ ўтаётганга ўхшайди...

Барибир Хайридин хаёлимдан кетмайди. Қаёққа қарамай рўпарамга келиб, маъюс жилмайиб тураверади. Уруш одамнинг дийдасини қотириб юборади дейишади. Бўлса бордир. Аммо келиб-келиб, фариштадек беозор йигитнинг ўлиши...

Ўйламай дейману, бари-бир хаёлимга келаверади. Ана, эс-ҳушини йўқотиб, телбаваш бўлиб қолган она темир қутини қучоқлаб дод соляпти. Қути ичида ётган қорақош, қорақўз ўғлини кўриб тургандек... Темир тобут нега бунчалик совуқлигини, формалин ҳиди қаёқдан келаётганини ўйлашга холи йўқ. Билмайдики, қути ичида жондан азиз боласининг ичак-чавағи ағдарилиб ётибди...

ИЮНЬ ОЙИНИНГ 22-КУНИ

Чақчаронга карвон олиб бордик... Ўқ-дори ортилган КамАЗлар, бензовозлар, ҳатто автокран ҳам. Карвон-

ни кузатишнинг аниқ тартиби бор. Энг олдинда бошқарувчи танк, кетидан БТР, ундан кейин КамАЗлар, кейин тагин танк, кетидан бошқа КамАЗлар, бензовозлар, автокран... орқасидан яна БТР, уларнинг кетидан бизнинг танк, оптимиздан яна иккита БМП...

Одатда, бошқарувчи танкда, мианага дуч келса бешикаст портлатадиган мослама бўлади. «Тухум» дейди. Аммо мина дегани ҳам анойи эмас. Баъзан карвон энди ўтиб бўлди деганинда тўсатдан портлаб қолади. Механизми шунга мослаштирилган... Хуллас, йўл олис, хатарли эди. Энг хавфлиси қишлоқ яқинидан ёки чакалатор орасидан ўтиш. Хайрият, манзилга омон-эсон етдик.

Қайтишда тагин ўша тартибда йўлга тушдик. Бошловчи танк, юкини бўшатган бензовозлар, БТР, юкини алмаштирган КамАЗлар, БМП, яна КамАЗлар, бизнинг танк, оптимизда иккита БМП...

Атроф бийдек чўл. Танк ичи бир қарич чангга тўлиб кетган. Нафас олиб бўлмайди... Бунақа пайтда ўқ ўтмас нимча у ёқда турсин комбинеzon ҳам ортиқчалик қилиб қолади. Икки кеча ухламаганмиз. Автоматим тасмасини люк қопқоғига илганча, туйнукдан бошимни чиқариб боряпман. Кўзим юмилиб кетяпти. Бир лаҳза, ақалли бир сония ухлаб олгим келади.

Викторнинг хавотирли овозидан чўчиб уйғонгандек бўлдим.

— Мой босими тушиб кетяпти, командир. Мотор қизиб кетди.

Бошловчи танкка хабар қилдим.

— Ўртоқ командир! Етмиш олтинчининг мотори қизиб кетяпти.

Шлемофонда капитаннинг ҳорғин овози эшитилди:

— Тушундим... Олтиш бир! Ортиндаги «кутилар» сени кутади.

Демак, тўхташим керак: «олтмиш бир» дегани — тўхта, деган маънони англатади. «Қутилар» эса орқада келаётган БМПлар.

Карвон чанг кўтариб, йўлида давом этди. Бизлар бийдек чўлда тўхтаб қолдик. Орқамизда турган БМП-дагилар хуноб бўлишар, ҳар лаҳзада «тезроқ бўл, броня» деб қисташар эди.

Йўлга тушдик. Уч-тўрт чақирим юрмасдан танк яна секинланди.

— Командир! — деди Виктор хавотирланиб. — Мотор қизиб кетди. Яна бир чақирим юрсак, двигатель ишдан чиқади.

Танк ичи чиндан ҳам дўзахдек қизиб борар эди.

Бошловчи танкни чақириб, вазиятни тушунтирдим. Шлемофондан капитаннинг норози тўнғиллагани эшитилди:

— Олтмиш бир. Сабр қил, шатакка олишади.

Люкдан бошимни чиқариб, атрофни кузатдим. Қуёш аёвсиз қиздирар, кўз илғагунча кетган қумликлар қўнгилда ғашлик уйғотар, олисда, йўлнинг ўнг томонида чакалакзор кўзга чалинар эди. Бехосият жой...

Бошқа танк келиши билан машинадаги сим арқонни унинг «думи»га уладик. Танк вағиллаганча орқасидан қуюқ тутун, чанг-тўзон кўтариб судраб кетди. Ортимиздаги БМПлар ҳам йўлга тушди. Ҳамон люкдан бошимни чиқариб, кузатиб борардим.

Пинакка кетдим шекилли... Онамни тушимда кўрдимми — ўнгимдами билмайман. Аммо овози қулогимга ўқдек кирди:

— Кўзингга қара, болам, чуқур бор!

Даҳшатли гумбурлашдан танк силкиниб кетди. Бошим люк қопқоғига урилиб, ҳушимни йўқотдим. Хаёлим жойига келганида беихтиёр энгашиб, пастга қара-

дим. Ўнг томондаги занжир узилиб кетган, танк мина портлаганда пайдо бўлган чуқурга ёнбошлаб қолган эди. Нариги танк минадан қандай ўтиб олгани-ю, нега бизники портлаганига ақлим етмасди. Ўша заҳоти чакалакзор томонда автомат тариллади. Бошим устидан ўқлар визиллаб ўтаётганини эшитиб беихтиёр люк қопқогини ёпдим. Танк яна бир силкинди. Викторнинг хаяжонли ҳитоби эшитилди:

— Танк ёняпти, командир. Миномёт тушди!

Чиндан ҳам зум ўтмай, машина ичини аччиқ тутун қоплаб, ҳеч нима кўринмай қолди.

— Эвакуация люкига! — дедим бақириб.

Экипаж тушиб бўлишини кутиб турдим-да, охири ўзим ҳам танк тубидаги люкдан эмаклаб ерга тушдим.

Танкимиз қуюқ тутун ичида қолган эди. Чакалакзордан муттасил автомат тариллар, орқадаги БМПлардан бири оёғи осмондан бўлиб ётар, атрофни дод-вой, сўқинишлар тутиб кетган, нариги танк эса, замбарагидан чакалакзор томонга кетма-кет ўқ отар эди.

Атрофда ўқлар чийиларди. «Ўқ чийилладими, демак, четга кетган бўлади, ўзингга тегадигани овоз чиқармайди», деган эски ақида хаёлимнинг бир чеккасида турган бўлса-да, танк панасидан чиқишга юрагим бетламас эди. БМПдагилар пишиқ йигитлар экан. Чакалакзор томонга муттасил ўқ узишарди. Тутаб ётган танк олдига эмаклаб чиқдим. Чакалакзор томонга автоматдан кетма-кет ўқ ўздим. Белим жиз этгандек бўлди. Тўғриси, оғриқ ҳам, қўрқув ҳам сезганим йўқ. Автомат қўлимга ёпишиб қолганга ўхшар, ҳеч нимани ўйламай, нуқул отгим келарди. Ўша томон эмакларканман, ёнбош томонда биров гапиргандек бўлди. Беихтиёр бурилиб қарадим.

— Мама! Мама!

Димоғимга калла куйдирганда чиқадиган исга ўхшаган ҳид урилди. Қарасам, Сашанинг сочлари ёниб, жизганақ бўлиб кетибди. Комбинезони куйиб, баданига ёпишиб қолган, юзлари қорайиб кетган...

— Мама...— деди алаҳсираб. — Мамочка...

Тўхтовсиз ўқ узганча, чакалакзорга югурдим...

Отишма қандай кутилмаганда бошланган бўлса, шундай тугади. Атрофга сукунат чўкди. Ҳамон офтоб чарқлаб турар, чакалакзор тутун ва оловга бурканган эди. Рўпарамда Виктор пайдо бўлди.

— Командир! — деди қўрқувдан кўзлари олайиб. — Ҳаммаёғинг қон-ку, Рустам!

Ажаб! Ҳамон оғриқ сезилмасди. Белимни ушлаб кўрсам, кафтимга илиқ, хўл нарса уннади. Жон аччиғида уч-тўрт қадам юриб кўрдим. Кейин тўсатдан йиқилиб тушдим.

... Гувуллаган овоздан ўзимга келдим... БМПда кетаётганимни ғира-шира англадим. Йўқ, аввал димоғимга аччиқ ҳид урилди. Кўзимни очсам, шундоқ Сашанинг бошига юзимни қўйиб ётибман. Чамаси, Саша тамом бўлган, боши муздек, ҳамон куйинди ҳиди анқир эди. Қон, аралаш куйинди иси... Кимдир қорнимга қўлини ташлаб олган... Белим чидаб бўлмас даражада оғрир, сув ичгим келарди... Жаҳл билан силтаб тортган эдим, ўша — кимнингдир қўли шилқ узилди-да, худди саржин утиндек, лўп этиб олдимга тушди... Яна ҳушдан кетдим.

КЕЧАСИ

Медсанбат дўхтири — сочлари оқарган киши бошимда жилмайиб турибди.

— Омадинг бор экан, солдат! — Ўқ танк зирҳидан сачраб, белингга тегибди. Агар аортага тегса бор-

ми, ҳозир яшиқда ётган бўлардинг... — Гуё мен жарроҳлик илмини сув қилиб ичиб юборгандек тушунтирди. — Умуртқа поғонасининг думгаза қисмидан иккита аорта томири ўтади. Тушундингми? Ўқ ўшанга тегса — тамом эдинг! Ё бир сантиметр ўнгроққа — умуртқага санчилса, бир умр инвалид бўлиб қолардинг.

Оғриқ баттар кучайган, аъзойи-баданим ёниб борар, чанқаб кетган эдим.

— Маша! — деди дўхтир эшик томонга қараб — Уролог қаёққа йўқолди?

Оппоқ халат кийган ёшгина, дўмбоққина жувон кириб келди.

— Текшир бун! — деди кекса дўхтир зарда билан. — Сенга тааллуқли жойи борга ўхшайди.

Қарасам, дўмбоқ жувон бемалол чойшабни очиб, белимдан пастини яланғочлаяпти. Бир камим шу қолувди!

— Доктор! — дедим ялиниб. — Керакмас. Мен соп-па-соғман! Илтимос!

— Илтимос эмиш! — кекса дўхтир қалин қошини чимирди. — Булар ҳаммаси олифта! Бронжилет кийса ҳақи кетади! — деди қовоғини солиб. — Биламан, ўлмайсан! Аммо эшитиб қўй; уйингга борганингдан кейин ҳам урологдан маслаҳат олиб турасан! Англадингми? Урологдан!

ОКтяБРНИНГ БОШЛАРИ

Уч ойдан бери ҳеч нима ёзмадим. Умуман... Ҳеч ниманинг қизиғи йўқ менга. Ҳеч нимага ҳайрон ҳам қолмайман... Қисмда ҳар ҳафтада янги гап тарқалади. «Фалон жойда кўприк портлабди». Хўш, нима бўпти? Кўприк бўлганидан кейин портлайди-да! «Битта «дух»-ни тутиб олиб, танк замбарагига тросс билан осишиб-

ди». Нима қипти! «Дух» бўлганидан кейин осиш керак-да! Хоҳласа дарахтга осади, хоҳласа танк замбарагига!.. Бошимас, оёғидан осса, яна яхши!»

Ёлғиз қувончим юртимиздан келадиган хатлар...

Шаҳноза суратини юборибди. Калта енгли, оппоқ кўйлак кийиб жилмайиб турибди. Синчиклаб қарасам, суратдаги манзара таниш кўринди. Ахир бу... ўзимизнинг анҳор-ку! Ана ўша харрак, ўзимизнинг наъма-так! Вой, Шаҳноза тушмагур-ей... Панага ўтиб суратини ўпдим...

ОКТАБРНИНГ ЎН ЕТТИНЧИ КУНИ

Жанговар тревога эълон қилинди. Ҳаммаёқ югур-югур бўлиб кетди. Бундан чиқди, жанг бўлади! Ким билсин, душман бирон объектга ҳужум қилгандир. Йўлда бораётган колоннага шошилиш ёрдам керакдир. Ё бўлмаса, разведгруппа қамалда қолгандир... Ҳамма нарсаси бўлиши мумкин...

Катта куч ташланганига қараганда жанг ҳам катта бўладиган кўринади. Танклар, БТРлар, БМПлар елиб борапти.

Кун пешиндан оған... Куз осмони тиниқ, сокин. Тримплексдан қизғиш тоғлар аниқ-таниқ кўринади. Олисда, йўлдан бир чақиримча чеккада қишлоқ кўзга ташланади. Узоқдан қараган одамга Афғон қишлоқлари, нима десам экан, мазористонга ўхшаб кўринади. Паҳса деворли уйларнинг томи Тошкент атрофидаги қишлоқларникига ўхшаб тунука ёки шифердан қиялатиб ёпилган эмас. Фарғона водийсидаги уйларникига ўхшаган текис том ҳам эмас... Қандайдир ғалати: ҳар бир уйнинг томи лойдан қуббасимон қилиб ясалган. Ҳафсала билан суваб қўйилган қабрдек...

Танклар, БТРлар шиддат билан қишлоқ томонга бурилди. Ўша ёқда қуюқ тутун, қизғиш аланга кўзга ташланар, портлаш садолари эшитилар эди. Демак, қишлоқда жанг боряпти. Йўл четида тўхтаб турган БМПга кўзим тушди. Маскахалат кийган йигитлар машина олдида уймалашиб турарди. Устав бўйича танкни тўхтатишга ҳақим йўқ. Кўнглимдан нима кечганини ўзим билмайман. Механикка буйруқ бердим:

— Тўхта, Виктор! Бир минутга...

Люкдан бошимни чиқаришим билан қишлоқ томонда гумбурлаётган портлаш садолари, автоматларнинг муттасил тариллаши яна қаттиқроқ янграгандек бўлди. Димоғимга тутун, порох ҳиди кирди.

Маскахалатли йигитлар йўл четида тўхтаган БМПга ўлик ортишаётган экан. Ўликлар негадир яланғоч эди. Учта жасад машинага, плашпалатка устига қатор ётқизиб қўйилган. Ерда тагин иккитаси ётарди. Йигитлар портлаш овозларига, автоматларнинг тариллашига парво қилмай, ўз юмушларини қандайдир совуққонлик, ҳатто хотиржамлик билан адо этишар, бири жасаднинг қўлтиғидан, иккинчиси оёқларидан олиб, машинага ортар эди. Навбатдаги жасаднинг қоп-қора сочларини кўриб, беихтиёр ерга сакраб тушдим. Яқин бордимۇ сесканиб кетдим. Қип-яланғоч жасаднинг гавдаси оғир шекилли, машинага ўлик ортаётган йигитлардан яна бири югуриб келиб, унинг белидан қучоқлаганча дўстларига кўмаклашди. Шунда жасаднинг чап қўли шилқиллаб ерга осилди. Билагига татуировка билан қинғир-қийшиқ қилиб ёзилган «Темур» деган сўзга кўзим тушди.

— Темур ака! — юрагим сирқиллаб, жасад бошига эгилдим. — Темур ака!

— Нарн тур, танкист! — деди йигитлардан бири ҳансираб. — Ундан кўра жангга кирсанг-чи!

— Темур ака! — дедим инграгудек бўлиб. Ҳарчанд тикилиб қарамай афтини таний олмадим. Жасаднинг юз-кўзи, аъзойи-бадани қора қонга беланган эди. Шунда... Бир нарсани аниқ кўрдим! Темур аканинг қулоқлари, бурни... ва... олати кесиб олинган эди! Қанча фурсат туриб қолганимни билмайман.

Танк зирхига қандай тармашдим, люкдан қандай кирдим, эсимда йўқ.

— Бос, Виктор! — дедим ҳайқириб.

Шлемофондан командирнинг баджаҳл товуши эшитилди:

— Размах. Етмиш олти. Нега тўхтаб қолдинг?

— Кетяпман, — дедим хириллаб.

— Объектни жануб томондан айланиб ўт. Эҳтиёт бўл, мина бўлиши мумкин...

«Мина эмиш! Мина тугул атом бомбаси бўлмайдим!»

— Бос, Виктор!

— Люкни ёп, командир...

— Ўчир овозингни! Бос!

Пастак девор ортида саллали бош кўринди. Елкасидаги гранатамётни деворга тираб рўпара қилди. Вужудимда ўлим шарпаси бир лаҳза ўрмалаб ўтгандек бўлди.

Қизиқ, негадир қўрқмадим. Тушунтириб беролмайман. Ажал билан рўпара келсанг-да, қўрқмасанг! Шуниси ёдимдаки, хотиржам буюрдим:

— Учта снаряддан ўт оч!

Одамнинг талқондек майда-майда бўлиб кетишини ўз кўзим билан кўрдим. Тутун тарқалгач, қарасам, девор ҳам йўқ, бояги саллали ҳам... Рўпарадаги қуббасимон уй ичидан автомат товуши эшитилди. Ўқлар танк зирхига урилиб чийиллаганча сакраб кетаётганини ҳис этиб турар, аммо люкни ёпиш хаёлимга келмас эди.

— Ўт оч!

Қубба томли уй хотинларнинг упадонидек оппоқ кукунга айланди. Эсдан оғиб қолганга ўхшардим.

— Виктор! Бос! Бос! — дердим нукул бақириб.

Танк қутурган буқадек ўқирар, пулемётидан тўхтовсиз ўқ узганча йўлда дуч келган нарсани пайҳон қилиб борар, қуббасимон томли уйлар, толми, қайрағочми, қандайдир дарахтлар, узум токлари, думини хода қилиб, у ёқдан-бу ёққа югураётган сигир, қанотини жонсарақ патирлатганча учиб-қўнаётган товуқлар кўзга чалиниб қоларди.

— Бос! Бос! — дердим бақириб, автоматдан муттасил ўқ ёғдирардим.

Бир маҳал ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Ҳолдан тойиб, жойимга ўтирдим. Тримплексга ўқ теккан шекилли, ойнаси дарз кетган, ташқари кўринмасди. Атрофда гумбур-гумбурлар тинган, ўқ овозлари эшитилмайди... Ҳатто танкнинг гувиллаши ҳам...

Танк жим. Автоматлар жим... Қишлоқ жим... Гўё ҳеч нима бўлмагандек.

Қаддимни ростлаб, атрофга қарадим. Ҳаммаёқ тутунга тўлган, осмонда чанг-тўзон муаллақ туриб қолган. Қишлоқда соғ уйнинг ўзи кўринмас, олисда қонга ботган калладек қип-қизил қуёш уфққа чўкиб борарди.

Синчиклаб разм солсам, алақандай ҳовли ўртасида турибмиз. Ипга илинган, ҳали қуриб улгурмаган чойшаблар, хотинларнинг кўйлаги тупроққа қоришиб ётибди. Томи ўпирилиб, девори қулаган уй ичидан тутун аралаш тўзон бурқсиб турибди. Ҳовли юзида қўй қумалогига ўхшаш қора нарсалар тупроққа қоришиб, ер билан битта бўлиб ётибди. Гарангсиб, узоқ тикилиб қарадим-да тушундим: майиэ экан. Бир чеккада танк занжири эзгилаб, илма-тешик қилиб ташлаган гилам... Одам қонидек қип-қизил...

Аллақайси бурчақдан қулоқлари шалпайган, кўрқувдан кўзлари жавдираган олапар ит чиқиб келди. Танкка хавотирли назар ташлади-да, думини қисганча, сўриток томон юрди. Япроқларини чанг босган сўриток тагига бориб, алланимани ҳидлади. Дор узилганда аёлларнинг қизил кўйлаги чеккага отилиб кетган шекилли, сўриток тагидаги ариқ ичида беўхшов чўзилиб ётарди. Ит илтижо қилгандек, гингишиб кўйди-да, кўйлакни яна ҳидлади. Чўнқайиб ўтирган кўйи, осмонга қараб гайритабиий овозда бир-икки вовиллади. Кейин вовиллаши ўз-ўзидан увлашга айланиб кетди... Бир дақиқа ўтди... Беш дақиқа... Умрим бино бўлиб, бунақа нолани эшитган эмасдим.

Юрагимни тушунарсиз ваҳима гижимлаётганга ўхшарди. Сакраб ерга тушдим.

— Кет! — дедим овозим титраб.

Ит қайрилиб қарамади. Чўнқайиб ўтирганча нолали увлайверди. Ердан кесак олиб отдим.

— Кет!

Ит увлашдан тўхтади. Мен томонга қараб кўйди. Назаримда «ўз ҳолимга қўясанми-йўқми, нима гуноҳ қилдим сенга!» деган илтижо билан термилгандек бўлди.

— Йўқол! — дедим дағдаға билан.

Ит думини қисиб нарироққа борди, чўнқайиб ўтирганча, тумшуғини осмонга чўзиб қайтадан увлашга тушди.

Негадир кўрқиброқ яқин бордим. Сўриток тагида ётган нарса, кўйлак эмас, одам гавдаси экан. Хотин кишининг гавдаси. Сўритокнинг панасидан паноҳ топмоқчи бўлгандек, ёнбошлаб ётибди. Бошида шарфга ўхшаган рўмол, эгнида узун кўйлак. Аммо оёқяланг... Оёқлари сўриток тагидаги ариққа тушиб қолган... Бирпас иккиланиб туриб қолдим.

— Туринг, — дедим кўрқа-писа елкасига қоқиб. — Туринг, опа, кўрқманг.

Аёл қимир этмади. Худди гапимни тушунадигандек далда бердим:

— Туринг, биз сизга тегмаймиз.

Танк томондан Викторнинг овози келди.

— Қайтиш керак, командир!

Бурилиб қарасам, ҳайдовчи люкдан бошини чиқариб турибди.

— Қайтишга буйруқ бўлди, командир.

Ит эса ҳамон увлар, қулоғингни тешиб, юрагингни ўртаб юбормагунча тинчимайман, деб қасд қилгандек нола чекар эди.

Автомат затворининг шақир-шуқури эшитилди. Қарасам, Виктор итни мўлжалга оляпти.

— Отма! — дедим ўшқириб. Тагин аёлнинг бошига эгилдим.

— Опа! — Аёлнинг елкасидан тортган эдим, чалқанча ётиб қолди. Жонҳолатда ўзимни орқага ташладим. Ахир бу... Шаҳноза-ку! Оппоқ юзи, қоп-қора сочлари, қайрилма киприклари... Йўқ... Бу — Шаҳноза эмас. Шаҳнозанинг кўзлари қора. Буники — зангори... Барибир... Барибир Шаҳнозага ўхшайди. Юзининг тиниқлиги, катта-катта кўзларининг ҳайрат билан термилиши...

Бирон ерида жароҳат изи кўринмасди. Фақат кўйлагининг ёқаси очилиб, оппоқ, бўлиқ сийналари яланғочланиб қолган эди. Гуноҳ иш қилиб қўйган одамдек яна орқага тисарилдим. Шундагина бўйинини тешиб ўтган ўқ ўрнига кўзим тушди. Тешикдан ипдек оқиб қон сиза бошлади. Кейин тўсатдан, қон оқиши тезлашиб кетди. Аввал тўшига тушди, кейин сийнасига... Бирпасда сийнаси қип-қизил қонга беланди...

Даҳшат ичида гандираклагудек бўлиб, танк томон чекиндим. Шу пайт вайронага айланган, тутаб ётган уй ичидан бола йиғиси эшитилди. Зум ўтмай вайро-

на остонасида нимча кийган, аммо иштонсиз, бир ярим ёшлардаги ўғил бола кўринди.

Қизиқ! Ит увлашни бас қилиб, боланинг олдига югуриб борди. ғингиб, боланинг бурнини ялади. Бола дўмбоқ қўлчаси билан ит бошини нари итариб, баттар йиғлай бошлади. Ит кўзларида мутелик билан бир зум тикилиб турди-да, оҳиста бурилиб аёл томон лўкиллади. Бола ҳамон йиғлаганча ўз тилида ғужур-ғужур қилиб, итга эргашиди. Оёқяланг тупроқ кечиб, алпанг-талпанг юрган кўйи аёл тепасига келди. Бир зум туриб қолди: йиғлашдан тўхтади. Аммо ўпкасини тутолмай ҳиқиллаганча «мўржона-мўржона» деди. Аёлнинг ёнига чўккаладди-да, ёш тўла кўзлари билан негадир ғудраниб кулди. Тупроққа беланган қўлчалари билан онасининг маммасини чангаллаганча эма бошлади. Бирпас эмди-да, илкис бошини кўтарди. Ҳайрон бўлиб, гоҳ онасига, гоҳ итга, гоҳ менга мўлтиради. Оғзини каппа-катта очиб, чирқиллаб йиғлаб юборди. Ғудакнинг оғизидан сўлак аралаш қон оқар эди.

...Аввал ич-ичимдан титроқ келди. Кейин қўлимнинг бармоқлари музлай бошлаганини ҳис қилдим. Ундан кейин оёқларим қалтирай бошлади. Танкка қандай етиб бордим, эсимда йўқ.

— Отаман! — дедим ўкириб. — Ҳаммангни отаман! Ўзимниям отаман!

...Кейин нима бўлганини билмайман.

НОЯБРЬ ОЙИ

Уйдан хат келди. Акам ойимнинг гапларини сўзма-сўз ёзиб юборибди. «Худога шукр, Рустамжон, нурли тушлар кўряпман. Офтоб чарақлаб турган далада чопқиллаб юрибсан. Соғиниб кетдим-ку, болам, кел,

битта бағримга босай, десам, югуриб олдимга келибсан. Ойижон, сут ичгим келяпти, сут беринг, дебсан. Мен сенга коса тўла сут бердим. Охиригача симириб, ичиб олдинг... Сут — ёруғлик, жон болам, Худо хоҳласа, кўпи кетиб ози қолди...»

...Мени нега туғдингиз ойи? Нега туғдингиз!!

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

Тўлаганова Қурбоной. Эллик беш ёшда. Тураржойлардан фойдаланиш бошқармасининг фарроши. Миллати — ўзбек. Оилали. Қатортол мавзеси, 9-уй, 44-хонадонда истиқомат қилади. Партиясиз.

— Гражданка Тўлаганова Қурбоной сиз бўласизми?

— Ҳа, мен бўламан. Нима гуноҳ қилдим, холанг айлансин!

— Ўтиринг!

— Ўзинг асра, Худойим... Гуноҳим нима? Унақа одамни кўрқитмагин, жон болам... Оёқ-қўлим титраб кетаяпти.

— Биров сизни гуноҳкор деяптими, нега ваҳима қиласиз, гражданка Тўлаганова!

— Ана! Тагин «гражданка» деяпсан! Мен юрак олдириб қўйганман, холанг қоқиндик.

— Ўтиринг!

— Хўп, ўғлим, хўп. Бирпас ўзимга келиб олай, майлими? Илоё бола-чақангни роҳатини кўргин.

— Неча йилдан бери ЖЖда ишлайсиз?

— ЖЖда ишламайман, холанг ўргилсин, уборши-саман, кўча супураман. Икки «дўм»ни ажратиб берган. ЖЖни хўжайини айтган. Хола, мана шу дўмла-ни атрофи тоза бўлсин, зиналари ярақлаб турсин, деган. Умридан барака топгур, хўжайин яхши одам. Ин-

софли. Байрамда пирмиялни берди — ўттиз сўм. Хола, деди, биз сизга ўхшаган пўристой одамларни ҳурмат қиламиз, деди.

— Кимлар билан турасиз?

— Нима?

— Квртирангизда кимлар туради?

— Ўзи бир ҳафтадан буён мазам йўқ. Совуқ тушганидан бери касалим ўлгур қўзиб қолди. Бўйра бўйи қорни курагунча ҳарсиллаб кетаман, болам. Шу савил қолгур ўт қопчасини олдириб ташлаб қутуламан, шекилли. Дўхтир айтди: қўрқманг, хола, деди, буям кўричакни кестиришдек гап, қийналиб юрасизми, бунақа қилиб, ундан кўра кестиринг-у, қутулинг деди.

— Квртирангизда неча киши туради, деяпман?

— Одамни унақа қўрқитмагин-да, холанг айлансин. Мана, ҳамма қоғозларни обкеганман. Уйни налугини вақтида тўлайман, ўғлим. Мана, ойма-ой тўлаганман.

— Уфф, неча киши турасизлар?

— Нима қилай, холагинанг айлансин. Битта-ю - битта қизимни жўжалариминан кўчага ҳайдаб қўяйми? Тор қорнимга сиққан кенг уйимга сигмайдими?.. Бошида айтгандим. Умида, жон қизим, эсингни йиғ, бўладиган савдо эмас, бу боланинг кўзи бежо, дегандим. Ҳозирги ёшларни биласан-ку! «Ўламан саттор, шундан бошқасига тегмайман», деб туриб олди. Мана нима бўлди?

— Мен қизингизни сўраётганим йўқ, гражданка Тўлаганова! Ким билан турасиз, деяпман. Савол тушунарлими?

— Бўлмаса неча участкавой кун ора кириб сиёсат қилади? Квртиранинг майдони тўрт кишига тўғри келмайди, дейди? Кечаям борди. Нўрмага тўғри келмасмиш. Бўлмаса, уй олиб бер, уч хоналими, тўрт хоналими, десам, мен сизга квртир берадиган исполком

эмасман, дейди. Комиссар неча марта айтди: куёвингни сўтга бер, қизинг билан невараларингга уй олиб беради, деди. Умида бир жаҳлга минганди, насиҳат қилдим. Қўй болам, шайтонга хайф бер, пешонангдагини кўриб кетарсан, дедим. Нима қилади жанжал қўзаб. Тўғри-ми? Куёвим яхшими-ёмонми, уям Худонинг бир бандаси-да! Иккинчи хотинидан боласи бор. Умида эрига жабр қилса, ўша боланинг ҳам кўнгли ўқсийдими, ахир?

— Миямни қоқиб, қўлимга бердингиз-ку, хола. Айт-япман-ку, мен бошқа нарсани сўрамоқчиман.

— Сўрайвер, болам, сўрайвер.

— Шоматов Рустамни танирмидингиз?

— Анави... куёвними? Албатта танирдим. Яхши бола эди, раҳматли. Ҳар кўрганда «Ҳорманг, хола, чарчаб қолмадингизми?» деб сўрарди. «Сизни Пискентга олиб бориб, бир ўйнатиб келаман», дерди. Бу дунёга келиб нима кўрди, бола шўрлик! Қандоқ яхши йигит эди...

— Йиғлашнинг ҳожати йўқ. Шоматов билан кириш-чиқишинглар бормиди?

— Албатта, бор эди! Келин-куёв дўмга кўчиб келган кунлари энг аввал мен билан танишган...

— Шоматовнинг оиласи билан муносабати қандай эди?

— Келин биланми? Қўш каптардек иноқ эди. Қанийди, менинг куёвим ҳам Умида билан шунақа тотув бўлса, деб орзу қилардим.

— Наҳотки, Шоматов хотини билан ҳеч уриш-жанжал қилмаган бўлса?

— Бегуноҳ бандасига тухмат қилиш — одам ўлдириш билан тенг, жон болам.

— Ҳарқалай-да! Турмушда нималар бўлмайди.

— Тавба! Худоё тавба! Мен кетсам бўладими? Ҳали-замон невараларимни боғчадан олишим керак. Бу ҳафта

Умида иккинчи исменда... Анави участковойнингга айтиб қўясанми? Уйимдан ҳайдаб чиқармайдими?

— Ўтиринг, гражданка Тўлаганова! Соат энди тўрт ярим бўлди.

— Хўп дегин, умрингдан барака топгур. Асир намозим қазо бўлмасин...

— Намоз ўқийсизми?

— ...

— ...Намоз ўқийсизми, деб сўраяпман. Ҳозир диндорларга қарши қанақа кураш олиб борилаётганини биласизми?

— Ўқисам, ўзим учун ўқийман-да, болам. Комиссарга айтмай қўяқол бу гапни.

— Қизиқ хотин экансиз-ку... Айтинг-чи, эрталаб барвақт турасизми?

— Албатта-да! Одамлар ишга кетгунча йўлчаларни супуриб қўйишим керак-ку!

— Шоматовнинг хотини эрталаблари кўчага чиққанини кўрганмисиз?

— Шаҳнозами? Кўрганман! Худойлигимни айтаман, ҳар куни бўлмасаям куни аро бидон кўтариб сутга чиқарди. Сут дўкони — гастрономни ёнбошида. Тонг отмасдан турнақатор очирид бўлиб кетади. Қараб туриб ёқамни ушлайман. Сенга ёлғон, Худога чин. У ёғи Тепақўрғон, бу ёғи Қатортол қандоқ жойлар эди. Ҳаммаёқ — боғ, ҳаммаёқ дала. Ҳар хонадонда ўлдим деганда биттадан сигир бўларди. Бешёғочга сут обориб сотардик. Энди-чи? Эрталабдан сутга очирид...

— Уфф! Келин ўша куни ҳам сутга чиқдими?

— Қайси куни?

— Эри ўлган куни!

— Кўрмадим. Ёлғон гапиришга Худодан кўрқаман. Тагин билмадим. Туман эди. Қуюқ туман. Худо би-

лади-ку, ё мен пастга тушишимдан олдин, ё уйнинг орқа томонига ўтиб кетганимда сутга борган бўлишим мумкин.

— Эслаб кўринг-чи, уй атрофида биронта бегона одамни учратмадингизми?

— Йўқ!.. Тўғри, анча нарида бир шарпа кўрингандек бўлди. Назаримда, мени кўриб дарахт панасига ўтганга ўхшади... Тагин, билмадим. Туман эди.

— Бўй-бастини илғагандирсиз, ахир! Келбати қанақайди? Семизми, ориқми? Новчами?

— Назаримда, бошида тўқима қалпоқча бордек кўринди. Анавинақа, ёш болалар совуқда киядиган қалпоқча бўлади-ку...

— Ўша одамни ҳозир кўрсангиз танийсизми?

— Вой ўлмасам! Қаёқдан танирканман? Айтдим-ку, туман эди. Ўн қадам нарини кўриб бўлмасди.

— Айтинг-чи, Шоматовни охириги марта қачон кўрган эдингиз? Яъни ўлмасидан олдин?

— Рустамжонними? Байрам куни кўрдим. Кечга томон дўкондан невараларимга кампут олиб келаётгандим. Кичик неварам кампутга ўч. Ошгаям кампут қўшиб ейди...

— Рустам нима қилаётган экан?

— Рустамжонми? Кўча бўйида турган экан. Салом берди. «Келинни олиб уйга кинирлар, Умида ош дам-лаяпти» десам, «рахмат» деди...

— Кейин-чи?

— Кейин... Умидага айтдим, «янги қўшнилари меҳмонга чиқиб қолиши мумкин, аччиқ-чучук қил, труп тўғра», дедим.

— Чиқишдими?

— Йўқ... Аксига олиб, чироқ ўлгур ўчиб қолса дегин... Уйингга бугдой тўлгур невараларим қоронгидан

қўрқади. Чироқ хадеганда ёнавермади. Иккаласи хар-хаша қилишга тушди. Уйда шам қурмагур тамом бўлган экан. Пастга тушдим. Қарасам, тўртинчи қават деразасида нур бор. Янги қўшниларикида.

— Шоматовларникидами?

— Ҳа. Чиқдим.

— Эшикни ким очди?

— Келин, Шаҳноза. Шунақа-шунақа, дедим. Биттагина шам бериб...

— Шошманг. Ичкарида ким бор экан?

— Ичкари кирмадим.

— Ҳеч қандай овоз ҳам эшитилмадими?

— Йўқ... Назаримда эшикни тақиллатаётганимда ичкаридан Рустамжоннинг овози келгандек бўлувди.

— Нима деди Рустам?

— Тавба! Бировнинг гапига қулоқ солиш гуноҳ-ку, холанг айлансин!

— Келиннинг кайфияти қандай эди?

— Қоронғида кўриб ўтирибманми? Биноийдек эди шекилли.

— Уйқунгиз зийракми?

— Билмасам... Баъзан кечалари ўт қопим оғриб, тўлганиб чиқаман.

— Ўша кеча Шоматовларнинг уйи томонидан шубҳали овоз, бақириқ-чақириқ эшитилмадими?

— Йўқ. Рустамжонлар икки йўлак нарида туради.

— Яхши... Билишимча, сиз ҳамма қўшнилари яхши танийсиз. Тўғрими?

— Йигирма беш йил бирга тургандан кейин...

— Одатлариниям биласизми?

— Бу нима деганинг?

— Яъни... масалан... Кимникига ким киради, ким чиқади. Ким-ким билан яқин?

— Бировнинг турмушига аралашиш — шайтоннинг иши... Ҳадиси шарифда айтганларки...

— Хўп. Ҳадисингизни қўя туринг. Ўша куни эрталаб Шоматовларнинг подъездидан биронтаси чиқмадими?

— Худо шоҳид: ҳеч кимни кўрмадим.

— Ўша томондан шовқин-сурон, дейлик, дераза сингани эшитилмадими?

— Йўқ.

— Шоматовнинг жасадини биринчи бўлиб сиз кўрдингизми?

— Ертўла зинасида ётган Рустамжон эканини қаёқдан билибман? Эсимга тушса, юрагим туздек ачийди! Қандоқ яхши бола эди! Ун гулидан бир гули очилмаган ёшгина йигит нима қилувди сенларга, Худо беҳабарлар! Бировнинг жонига қасд қилишдан оғир гуноҳ борми? У ёқда бола бечоранинг ёш жони кетди. Бу ёқда келин шўрлик чирқилаб қолди...

— Жасад устига биринчи бўлиб отставкадаги полковник Ғаниев бордимми?

— Комиссарни айтаяпсанми?

— Ҳа, ўша кишини!

— Тўғри, худойлигимни айтаман. Аввал Комиссар борди, кейин мен...

— Айтинг-чи, хола... Комиссарни яхши танийсизми?

— Танийман, ўғлим. Яхши танийман. Ҳаммамиз тепақўрғонлик бўлганимиздан кейин...

— Нима учун намоз ўқишимни Комиссарга айтма, дедингиз?

— ...

— Сизнингча Комиссар қанақа одам?

— ...

— Нега индамайсиз?

— Нима дей, болам. Уям Худонинг бир бандаси...

— Қизиқ экансиз... Майли, сизга рухсат. Бориб, на-
мозингизни ўқийверинг. Фақат... Бу гапни мен айтма-
дим, сиз эшитмадингиз. Тушунарлими? Манави про-
пускни эшикдаги дежурнийга берасиз... Бормайсизми,
ахир?

— Бир нарсa сўрасам, майлими, болам? Отинг нима?

— Бу ёғи қизиқ бўлди-ку! Терговчи менми, сизми?

— Айтақол, жон болам.

— Ана! Повесткага ёзилган-ку: «Старший тергов-
чи Сайдалиев С.» деб, Фамилиям Сайдалиев, отим —
Саидаъзам.

— Бундан чиқди, саидлар авлодидан экансан.

— Ғалати гапларни гапирасиз, хола! Бунинг нима
аҳамияти бор?

— Яна битта гап айтсам, кўнглингга келмайдими?

— Оббо! Боринг, энди!

— Кетаман, болам. Ҳозир кетаман. Худо ҳаққи,
эшигингдан кириб келганимда кўрққан эдим. Кейин...
қарасам, юзингда нур бор. Мана энди тушундим. Па-
лагинг тоза экан.

— Жа-а, бошни айлантириб юбордингиз-да, хола?

— Билдимки, руҳинг тоза, болам! Бировга ёмон-
лик қилиш кўлингдан келмайди. Аждодларингни ар-
воҳи йўл қўймайди.

— Бўпти, хайр, гражданка Тўлаганова!

— Яна битта гап айтсам майлими?

— Уфф! Боринг дедим-ку!

— Бу ҳунар сенга ярашмайди, холанг, айлансин!
Бўлак тирикчилик қил... Бунақа ҳунарнинг нонини ей-
диганлар бошқача бўлади.

— Терговчилар ёмон одам деб ким айтди сизга?

— Бошимдан ўтган, болажоним! Бошимдан ўтган...

ҚУРБОНОЙ ХОЛАНИНГ ЭРТАКЛАРИДАН

Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим замонда етти иқлимни сўрайдиган пошшо ўтган экан. Пошшонинг Худодан тилаб-тилаб олган якка-ёлғиз ўғли бор экан. Бола — барибир бола-да! Бир куни шўхлик қилиб, дарахтга чиқибди. Йиқилиб боши ёрилибди. Пошшо чопиб бориб, ўғлини ердан кўтариб олибди. Қараса, боласининг ёрилган пешонасида «Никоҳ куни бўри ейди» деган ёзув бормиш. Пошшо бу синоатни ҳеч кимга айтмабди. Табиблар болани тез кунда тузатиб юборишибди. Аммо ўғли катта бўлган сайин пошшонинг кўнглига гулгула тушаверибди. Юртидаги жамики бўриларни қириб ташлашга фармон берибди.

Орадан ой ўтибди, йил ўтибди. Пошшо шахзодани уйлантирадиган бўпти. Ой деса юзи, кун деса кўзи бор келин топишибди. Тўй куни пошшо саройнинг атрофига мингта соқчи қўйибди. Куёв билан келин қўшиладиган куни остонада ўзи пойлаб ўтирибди. Бир маҳал ичкаридан дод-фарёд эшитилибди. Пошшо қиличини яланғочлаб кирса, келин куёвнинг бўғизини ғажиб турганмиш. Пошшо бу нима қилганинг, деб келиннинг боши устида қилич кўтарса, келин айтибди: «Нима бўлганини ўзим билмайман, осмондан «сен бўрисан, ёнингдаги қўзичоқни ейишинг керак», деган нидо келди», дебди.

ОЛЛОҲ ҲАР НАРСАНИ КЎРГУВЧИДИР

Қора плаш кийган сўхтаси совуқ кишилар дадасини олиб кетганида Қурбоной ўн тўрт-ўн беш ёшларга бориб, бўйи чўзилиб қолган эди. Олиб чиқиб кетишаётганда дадаси йўлак бошида туриб, «Қизимни эҳтиёт

қил», дегани Қурбонойнинг қулогидан кетмас, кечалари маъюс кулимсираб турган отаси тушларига кириб чиқар, аясига билинтирмай бурчак-бурчакка бориб, юм-юм йиғлар эди.

Аяси бир гапни қайта-қайта такрорларди:

— Дадангда гуноҳ йўқ, болам! Даданг — фаришта-дек тоза одам. Нима қилайлик: ёзигимиз шу экан. Буванг қамалди, тоғанг урушда бедарак кетди. Дадангни қисмати бу бўлди... Майли, яратган Эгам суйган бандасининг бошига шунақа синовлар солар экан.

Сентябрь ойида одатдагидек ўқиш бошланди. Қурбоной еттинчига кўчган эди. Одатдагидек, мактабга борди. Ўқитувчиларнинг муомаласи ўзгариб қолганига, синфдошларининг бири ачиниб, бири хавотирланиб қараётганига эътибор бермасликка ҳаракат қилар, дадасидан эса на хат, на хабар бор эди. Қурбоной, иложи бори-ча яхши ўқишга уринар, дадаси қулогига қайта-қайта қуйган гап эсидан чиқмас эди. «Сен, шунчаки ўқувчи эмас, муаллимнинг қизисан, болам, аъло ўқишга, ўртоқларингга намуна бўлишга мажбурсан... Бирон фандан «тўрт» баҳо олсанг, хафа бўламан. Активист бўл, жамоатчилик топшириғини сидқидилдан бажар!»

Кеч куз кунларидан бирида ғалати воқеа рўй берди. Қурбоной синф бўйича навбатчи эди. Катта танаффусдан кейин латтани ҳўллаб келиб, доскани хафсала билан артди. Кейин... дугоналари билан ўйнаб кетди... Дарсга қўнғироқ бўлганида югуриб, синфхонага кирса, синфдош болалардан қай биридир шумлик қилиб доскага бўр билан чизма-чизиқ тортиб ташлабди. Қурбоной, зир югуриб, латта излайдики, топса қани?

Бир маҳал, гиштин «плита-печка» дудбуронининг қир учига илиб қўйилган латтага кўзи тушди. (Кўтармадаги Сталин номли мактаб «энг катта», «энг намунали»

ҳисобланар, бу даргоҳда синфхоналар жўн тунука печкалар билан эмас, гиштин «плита-печ» билан иситилар эди.) Жон ҳолатда плитага тармашди. Оёғини печка қиррасига тираб, энди латтага қўл чўзган эди, «плита» четидаги гишт кўчиб кетди-ю, Қурбоной ёнбошига йиқилди. Бир амаллаб қаддини ростлади. Кўнгли беҳузур, чап тўпиғи сирқиллаб оғрир эди.

Бир маҳал қараса, бошида рус тили муаллими Хайруллин турибди.

— Своиш! Чуждый элемент! — деди дағдаға билан. — Ни қилдинг, враг народа?! Совет печкасини специ-ально ломать иттинг!

Қизик... Қурбоной йиғлагиси келди-ю, йиғламади. Йиғлай олмас эди...

Кейин... мажлис бўлди... Уч кеча... Дарсдан кейин... Айнан, дарсдан кейин... РайОНОдан одамлар келди. «Номи айтиб бўлмайдиган» ташкилотдан вакил иштирок этди. Уч кун мажлис қилиб, бир қарорга келдилар. Еттинчи синф ўқувчиси Тўлаганова Қурбоной совет мактабининг печкасини атайлаб синдирди. Эрта-индин совуқ тушса, ўқувчилар ўртасида норозилик кайфиятини туғдириш учун қасддан шундай қилди. Бобоси — эшон бўлган. Сибирга сургун қилинган. Онаси — Фотима — ашаддий халқ душманининг қизи. Отаси — Ҳакимов Тўлаган шу мактабда математикадан дарс берган. Афсуски, мактаб педагогика коллективи Ҳакимовнинг япон разведкаси билан алоқаси борлигини ўз вақтида тушуниб етмаган. «Тегишли ташкилот»ларнинг хушёрлиги билан Ҳакимов керакли жазосини олган. Аммо шунда ҳам мактаб педагогика коллективи сиёсий хушёрлик кўрсатмаган. Яъни, ўқувчиларга собиқ математика ўқитувчиси Ҳакимов Тўлаган халқ душмани эканини тушунтирмаган...

Эртасига мактабда умумий «сбор» бўлди. Юқори синф ўқувчиларини сафга тизиб қўйиб, аввал Ҳакимов Тўлаганнинг жиноятини бирма-бир исботладилар. Кейин ўша душманнинг қизи — бузгунчи Қурбонойнинг қисмати ҳал этилди. Хулоса шу бўлдики, Тўлаганова Қурбонойга совет мактабида ўрин йўқ. Ҳушёр бўлиб турилмаса, бу қиз эртага мактабни портлатиб юборишдан ҳам тоймайди...

Ажаб! Онаси ҳам, ўзи ҳам бу нарсани оддий ҳақиқат деб қабул қилишди. Қўни-қўшнилари у ёқда турсин, қариндошларинг ҳам қадамини тортиб қўйганда, мактабдаги муаллимлар халқ душманининг қизини жиноят устида қўлга тушириб, ўқишдан ҳайдаса, нима бўпти!

...Бундан қарангки, улуғ доҳий мактаб муаллимларидан бошқачароқ фикрлар экан. «Ота учун бола айбдор эмас!» деган шиор бор экан. Бундан чиқди — Қурбоной гуноҳкор эмас! Тўғри, бобоси — эшон, яъни душман, отаси — япон разведкаси агенти, у ҳам душман. Бироқ Қурбоной душман эмас. Унсур бўлсаям онгсиз, тасодифий унсур. Башарти совет печкасини қасддан бузган тақдирда ҳам уни тарбиялаш керак. Устига-устак етти йиллик мажбурий таълим деган қонун бор. Бундан чиқди, Кўтармадаги Сталин номли намунали мактаб ўқувчиси Тўлаганова Қурбоной етти йиллик тўлиқсиз ўрта маълумотни олиши — мажбурий!

Барибир, Қурбоной мактабга бормади. Ўқишдан кўнгли муз бўлиб кетган эди.

Қурбоной аясига қўшилиб дўппи тикишни ўрганди. Намоз ўқийдиган, рўза тутадиган бўлди. Ҳайҳотдай ҳовлида она-бола шумшайиб қолишган, аммо аяси ҳеч қачон ҳеч кимга ҳасрат қилмас, дўппи тикиб топган чақаларига амаллаб рўзгор тебратиб туришарди.

Эшон бувадан қолган қўрғоннинг деворлари баланд, ҳовли саҳни кенг эди. Ўртадаги бир туп азамат тут ҳов-

лига салқин бериб турар, этакдаги отхоналар, бостирмалар ҳувиллаб ётарди. Аясининг айтишича, бир замонлар отхоналару қўралар назир-ниёзга тўлиб кетаркан. Аммо Эшон бува элдан тушган назирларни элнинг ўзи билан баҳам кўрар, етим-есирларга хайр қиларкан. Шунинг учун ҳам муридлар Эшон бувага айрича ихлос қўйишган экан.

Қурбоной аясининг гаплари ростлигига шубҳа қилмасди. Буваси шундоқ машҳур эшон бўлса ҳам молдунё тўпламагани аниқ. Дунёга ҳирс қўйса атиги бир уй, бир айвонга қаноат қилмай, қўша-қўша иморатлар солдирган бўларди.

Қурбонойнинг эсидан чиқмайди. Дадаси қамалган йили қиш қаттиқ келди. Кетма-кет қор ёғиб, совуқ заптига олди. Ҳовлидаги тут шохлари қор залвори остида эгилиб турар, мусичалар айвонда пилдираб нон-ушоқ излар, она-бола илиқ-милиқ танчага тиқилиб, кечалари алламаҳалгача ухлолмай ётишарди.

Шундай кечалардан бирида кўча эшик қаттиқ гурсиллади. Қурбоной сандалнинг нариги томонида ётган онаси «Астаффулло, ўзинг паноҳингда асра, Худо-йим», деб ўрнидан турганини кўрди. Онаси токчадаги еттинчи лампани ёқди. Қурбонойнинг юраги гупиллаб урар, ўрнидан туришга мажоли йўқ эди.

— Ким, ая? — деди қўрқувдан титраб.

Кўча эшик ҳамон гурсиллар эди.

— Билмасам... — Онаси эгнига эски камзулини кия туриб тагин Оллоҳга тавалло қилди. — Ўзинг асра, яратган Эгам!

Қурбоной лампани кафти билан пана қилган қўйи айвонга йўл олган аясига эргашиди. Ҳовлини қалин қор босиб ётар, аммо ҳаво очиқ, совуқ эди. Она-бола калишни пойма-пой кийганча, катагига мушук оралаган каптардек типирчилаб, эшик олдида боришди.

— Кимди? — деди онаси овози қалтираб.

Дарвоза ортидан эркак кишининг дағдағали буйруғи эшитилди:

— Очинг!

Онаси баттар титраб-қақшаган кўйи қайта сўради:

— Кимсиз ўзи?

— Қонун номи билан буюраман! Оч!

Буйруқ шу қадар қатъий эдики, онасининг қўли қалтираб, лампанинг шишаси жиринглаб кетди. Беҳуш бир тарзда тамбани сура бошлади.

— Очманг, ая! — деди Қурбоной йиғламсираб. — Очманг, ёмон одамлар!

— Бўласанми-йўқми? — Нариги томондан янаям дағдағали товуш келди. — Буйруққа бўйсунмасанг, қонун олдида жавоб берасан!

— Мана, ҳозир... — Онаси титроқ қўли билан, амаллаб тамбани сурди.

Ўша заҳоти эшик очилиб қора чарм плаш, шапка кийган одам остона ҳатлаб кирди.

— Ўлиб қолганмисан! — деди ғазабдан тиши ги-жирлаб.

Қурбоной чироқ ёруғида таниди: бу ўша! Дадасини олиб кетган одам. Соқоли қиртишлаб олинган. Шапкасини қуюқ қоши устига бостириб кийган, кўзлари ёниб турибди.

— Ким бор уйингда? — деди атрофга аланглаб.

— Ўзимиз... — онаси шапкалининг кетидан бошқалари ҳам келиши муқаррардек тагин бир лаҳза туриб қолди. Ҳамон қўллари қалтирар, лампа шишаси нола чеккандек ожиз жирингларди.

— Бошла! — деди шапкали ияги билан имо қилиб.

Аввал онаси, кетидан шапкали, унинг кетидан Қурбоной қори куралган сўқмоқдан тизилишиб айвонга чиқишди. Онаси калишини ечмай кавшандозда туриб қолди.

Шапкали паст, таҳдидли оҳангда тагин ҳукм қилди:
— Бошла!

Онаси каловланиб уйга кирди. Шапкали унинг кетидан эргашди. Аммо ичкари кирмади. Кавшандозда тўхтаб қолди.

— Чироқни қўй! — деди сандалга имо қилиб.

Қурбоной айвон ўтасида тўхтаб қолган, шапкалининг нияти нималигига ақли етмас, ҳамон қўрқувдан юраги гурсиллаб урар, фақат бир нарсани аниқ билар эди: бу ёмон одам. Дадасини олиб кетган!

Онаси талмовсираб, ичкари кирди. Чироқни сандал устига қўйди шекилли, айвонни ярим зулмат чулғади. Фақат очик эшикдан чироқнинг қизғиш нури тушиб турарди.

Шапкали этигини ечмай, шиддат билан уйга отилиб кирди. Қурбоной нима гаплигига ҳамон тушунолмай, кавшандозга келди. Онаси сандал ёнида қўрқувдан кўзларини катта-катта очганча қунишиб турарди. Шапкали негадир, ўнг қўлини чарм пальтосининг чўнтагига суқиб, уй тўрига борди. Чап қўллаб кирпеч, дорпечларни шарт-шарт узиб туширди. Кўрпа-тўшак йиғилган тахмонларни бирма-бир кўздан кечириб чиқди. Кўрпача устига этикли оёғи билан чўккалаганча сандал кўрпасини ҳам кўтариб кўрди. Қизиқ, ўнг қўли ҳамон чўнтагида эди.

Охири, кўнгли бир қадар жойига тушди, шекилли, қадини ростлади.

— Кўтар! — деди чироққа имо қилиб.

Қурбоной аждар сеҳрига дуч келган қуёндек ҳамон қотиб турган онасига қаради-ю, дод солиб йиғлагиси келди. Ажаб, негадир йиғлай олмади. Ич-ичидан отилиб келган фарёд томоғида тиқилиб қолганга ўхшарди.

— Кимни қидиряпсиз? — деди ниҳоят онаси тилга кириб. — Ким керак ўзи сизга?

Шапкалининг кўзлари тагин чақнади.

— Кўтар! — деди таҳдид билан.

Онаси чироқни кўтариб кавшандозга чиққанида Қурбоной беихтиёр четлаб, йўл берди. Шапкали унга қайрилиб ҳам қарамади. Гўё қадами остида пайдо бўлган чувалчангни кўрмагандек.

Қурбоной сарпойчан калиш кийган онасининг чироқ тутганча гарч-гурч қор босиб бораётганини кўриб турар, ачинар, аммо нима қилишини билмас эди. Шапкали эса унинг кетидан эргашиб борарди.

Бостирмага, молхонага, ҳатто ҳовли бурчагидаги ҳожатхонага ҳам кириб-чиқишди. Қурбоной айвон устунига суяниб турар, эски калишидан зах ўтиб, оёқлари музлаб кетганини ҳис этар, жойидан жилишга кўрқар эди. Ҳовлининг бурчак-бурчакларини айланиб чиқишди. Олдинда чироқ тутган онаси, орқасида чарм пальтосининг ўнг чўнтагига қўл солган, мушукдек эҳтиёткорлик билан қадам босаётган шапкали...

Ниҳоят, айвонга қайтиб келишди. Онасининг эс-ҳуши энди жойига келдими, ё қизи совуқда дилдираб кетганини ҳис этдими, хийла дадил, меҳрибон оҳангда қойиди:

— Уйга кирмайсанми, жон қизим! Музлаб кетдинг-ку!

Шапкали Қурбонойга тезгина қараб олди-ю, ҳеч нима демади. Кавшандозда энгашиб, этигини ечди. Лекин ўнг қўлини ҳамон чўнтагидан олмади.

Сандалга оёғини тиққанидан кейингина Қурбоной совуқ жон-жонидан ўтиб кетганини сездди. Елкалари силкинар, аъзойи-бадани титрар, негадир нафас олишга қийналарди.

Қизиқ, шапкали ҳам сандалнинг бир томонига чўкди. Оёғини сандалга тиқиб, бир зум кўзларини юмиб турди-да, буюрди:

— Ўтиринг! Нега қаққайиб турибсиз?

Ажаб, бу сафар негадир сизлаб гапирди.

Токча олдида турган онаси бош чайқади.

— Зиёни йўқ, мен туравераман...

— Ўзингиз биласиз... — Шапкали бошидан шапкасини ечиб, сандал устига тўнкариб қўйди. Икки чаккасидаги сочлари ёйилиб, қулоғига тушди. Уч ой олдин дадасини олиб кетаётганида бу одам Қурбонойнинг кўзига Азроилдек ваҳимали кўринган эди. Йўқ, ҳаммага ўхшаган одам экан. Қалин қошли, юзлари қорамағиз. Лаблари юпқа... Фақат сояси девга, сочлари пахмайган алвастига ўхшайди.

— Сандал — жоннинг роҳати-да, — деди тўсатдан.

— Бирпасда баданинг яйрайди.

Шундай деб, жилмайди. Қаранг! Жилмайиши ҳам одамга ўхшаркан! Юпқа лаблари ёйилиб, кўзлари сузилиб кетаркан.

— Э, ўтирсангиз-чи, Фотимахон! — деди бир қадар самимият билан.

Қурбоной онасига илтижо аралаш термилди. Ўтирсачи аяси! Нима қилади жаҳлини чиқариб?

Онаси бир нуқтадан кўз узмай турар, сарпойчан оёғи гўштдек қизариб кетган эди.

— Дадаси тирикмилар? — деди ниҳоят тилга кириб.

— Жонлари омонми?

— Буниси сизга боғлиқ! — Шапкасини ечиб қўйган «шапкали» тагин кулимсиради.

— Хат-хабар борми?

— Бунисиям сизга боғлиқ! — «шапкасиз шапкали» сандалдан қўлларини чиқариб, кафтларини ғайрат билан ишқалади. — Бизга бир хатни топишда ёрдам берсангиз, эрингиздан хат олишга рухсат этамиз.

— Нима деганингиз бу? Қанақа хат? — Онаси кўзлари ҳайратдан кенгайиб сўради. — Тўлаган акамнинг

ҳамма нарсаларини олиб кетдинглар-ку, яна нима керак?..

«Шапкасиз шапкали» қаҳ-қаҳ уриб кулди. Қурбонийнинг юраги зирқиллаб кетди. Умрида бунақа совуқ қаҳқаҳани эшитмаганди. Йўқ, бу кулги эмас, калтакесакнинг хонишига ўхшаган мудҳиш бир товуш эди.

— Вой Фотима-ей! Вой муғомбир-ей, — «шапкасиз шапкали» тагин калтакесакдек чирқиллади. — Сен бизни шунчалик содда деб ўйлайсанми? Хат қани, хат? — тўсатдан вазоҳати ўзгариб, шу қадар ғазаб билан сандалга муштладики, лампа пилиги лопиллаб кетди. — Эринг япон разведкачисидан олган хатни қаёққа тикдинг?

Қурбоной кўрқув ичида ўрнидан туриб кетди. Онаси мадори қуригандек сандал четига чўккалаб қолди.

— Соат ака! — деди илтижо қилиб. — Бандаси билмаса, Худойи таоло кўриб турибди-ку! Бир жойдаги одаммиз-ку! Оллоҳ шоҳид, эримнинг гуноҳи йўқ! — У алам билан сандал четидаги кўрпачани чангаллади. — Йўқ! Йўқ! — деди бутун гавдаси билан тебраниб. — Нега бунча қийнайсиз одамни, барака топгур! — Тиззаси билан судралиб келди-да, кўзидан дув-дув ёш оқиб ёлборди. — Илоё мартабангиз бундан ҳам баланд бўлсин. У дунёи бу дунё ғам кўрманг! Дадасини чиқариб юборинг, Соат ака! Биттагина боламини етим қилманг!

— Нарӣ тур-э! — «Соат ака» ҳазар қилгандек, ўзини четга олди. — Хат қани, хат? — деди ўкириб.

«Соат ака»нинг вазоҳати шу қадар таҳдидли эдики, Қурбоной онасига ёпишди.

— Туринг ая! — деди чирқиллаб. — Йиғламанг, аяжон!

Шунда... онасининг ҳам қиёфаси бирдан қаҳри тус олди. Қурбоной аясини бунақа алпозда биринчи кўриши эди.

— Қачон қонга тўясан, одамхўрлар! — деди ўтирган жойида намати муштраб. — Отамини ўлдирдиларинг, укамини бедарак йўқотдиларинг. Энди боламиниям етим қилмоқчимисан, Худо беҳабар!

— Ая! — Қурбоной онасининг қўлтигидан кўтаришга уринар, аммо кучи етмасди. — Бўлди, аяжон!

— Эрим билан бирга ўқигандинг-ку, имонсиз! — Онаси сочлари ёйилганча фарёд чекди. — Душман эмаслигини билардинг-ку, виждонсиз! Обкеб бер! Обкеб бер, боламининг отасини! — Шундай деб «Соат ака»нинг ёқасига ёпишди.

«Соат ака»нинг ранги гезариб кетди. Кучи борица тарсаки туширган эди, онаси Қурбонойнинг оёғи остига шилқиллаб йиқилди.

— Мана сенга, унсурвачча! — «Соат ака» тагин мушт кўтарган эди, Қурбоной чирқиллаб қўлига ёпишди.

— Урманг! Жон амаки, урманг, аямини! Аяжон! Кўзингизни очинг, аяжон!

— Обке, сув-пув! — «Соат ака» кўзи олайиб Қурбонойга дағдаға қилди.

Қурбоной калиш билан қор кечганча қоронғи бостирмага югурди. Пақирдаги сув музлаб қолган экан. Ўғлоқ билан уриб, музни синдиргунча талай фурсат ўтди. Ниҳоят, титроқ қўллари билан тўкиб-сочиб ёғлоқда сув олиб келди.

Онаси кўзини очган, ўнг юзи моматалоқ бўлиб кетган эди. Сандал четида худ-бехуд чайқалиб ўтирар, «Соат ака» бир нималарни гапирарди. Қурбоной унинг сўнги сўзларини эшитиб қолди:

— Гапинг тўғри, Фотима! Бир жойдаги одаммиз... Лекин нима қилай, мен ҳам давлатнинг одамиман-да...

Онаси Қурбоной тутқизган сувдан бир қултум ичиб, ёғлоқни кафти билан нари сурди. Кўзидан шашқатор ёш оқиб ялинди:

— Соат ака! Тўлаган акам туҳматга қолганини бошқалар билмаса, сиз биласиз-ку, барака топгур!

«Соат ака» бир зум ўйланиб турди-да, чарчаб кетгандек хўрсинди:

— Болам етим бўлмасин, десанг, хатни топ!

— Қанақа хат, туҳмат қилмай, туҳмат балосига йўлиққур, қанақа хат! — Онасининг чеҳрасида яна чексиз алам, қайсар қатъият пайдо бўлди. Қўшқўлаб, тиззасига шапатилар кетди. — Нима қилай ахир! Нима дей? Худога ишонмасанг! Қуръонга ишонмасанг! Биттаю битта боламни ўртага қўйиб онт ичсам ишонасанми? Ёлғон гапирсам илоё, яккаю ёлғиз қизимнинг ўлигини устида ўтирай! Майлими? Агар сен туҳмат қилаётган бўлсанг, у дунёю бу дунё кун кўргин-у, куни рўшнолик кўрмагин! Хўпми? Болаларининг ўлигини устида ўтиргин, майлими?

«Соат ака» пинагини бузмади.

— Хат? — деди истеҳзоли кулимсираб. — Хат қани?

— Ана! Хоҳлаган жойингни қидир! — онаси қатъий қарорга келди шекилли, Қурбонойга анчайин осойишта оҳангда буюрди. — Ёт, қизим, ухла!

Қурбоной ҳамон қўлида тутиб турган ёғлоқни тоқчага қўйди. Энди сандал четига ўтирмоқчи эди. «Соат ака» гудранди:

— Қизингга айт, чиқиб кетсин. Обиск қиламан. Қўлимда ордер бор!

— Қизим сенга халақит бермайди, — деди онаси аланечук вазминлик билан. — Хоҳлаган жойингни текширавер.

— Чиқсин! — «Соат ака» тишларини гижирлатди. — Мен ёш авлодда совет органларига қарши кайфият уйғотишни хоҳламайман! Айт, чиқиб кетсин!

Онаси бир зум иккиланиб турди-да, эгнидаги камзулни ечиб Қурбонойга узатди.

— Кий, болам... Майли, айвонга чиқиб тур.

Қурбоной айвонга чиқиб, устунга суянди. Тиниқ осмонда етим ой ғариб мўлтирар, совуқ юлдузлар дийдирар эди. Ичкаридан садо чиқмас, фақат аҳён-аҳёнда қогозларнинг шитир-шитири эшитилиб қоларди... Қурбоной шу кўйи анча турди. Оёғидан ях ўтиб кетди. Ичичидан музлатиб юбораётган совуқ титроқни босиш учун чуқур-чуқур нафас олиб кўрди. Тишлари такиллаб ер тепинди. Охири, уйқу босди. Айвон бурчагига бориб, гужанак бўлиб ўтирди. Кўчада қолган мушук боладек...

Бир маҳал эшик занжири шиқиллагандек бўлди. Умид билан ўша томонга қаради-ю, негадир ичкаридан нур тушмай қолганини кўрди. Нимадан қўрқаётганини ўзи англамай, оёқ учида эшик олдига борди.

Қулоғига ҳансираган овоз кирди.

— Ечин! Бўл тез!

— Йўқол! Қоч, ифлос! Ҳозир додлайман!

— Додла! Додлайвер, унсур! Обиск пайтида менга пичоқ ўқталди, дейман-да, отиб тишлайман!

— Бу қанақа бедодлик!

— Яхши кўраман, сени, тентак! Эсингдами, ҳов ўшанда қор отганим? Ҳазиллашган эдим, жинни! Ёмон қаргагандинг... Мен сени... сени... ўшанда яхши кўриб қолганман.

— Қоч! Қоч, имонсиз! Ё Худо! Бу қандай шармандалик! Айвонда бўй етган қизим турибди!

Қурбоной эшикни итарган эди, очилмади. Ичкаридан занжирлаб қўйилган экан.

— Ая! — деди чинқириб. — Аяжон! Очинг! Қўрқиб кетяпман!

Эшикни муштлай бошлади.

Ичкарида бир зум сукут чўкди. Кейин «Соат ака»нинг гўлдираган овози келди.

— Қизингнинг бўйи етиб қолганми?.. Яхши! Чақи-
рақол, қизингни!

— Ая! — Қурбоной эшикни тепкилади. — Аяжон!

— Давай! — «Соат ака» тагин гўлдиради. — Ўзинг
ҳал қил. Ё сен, ё қизинг...

— Қурбоной! — Бу онасининг овози эди. — Қур-
боной! Кет! Кет бу ердан! Тезроқ!

Қурбоной кетиши кераклигини тушунди. Аммо қаяққа
борсин ярим кечада? Кимникига боради? Эшик олди-
да тураверди.

Ичкаридан яна ҳансираган товуш келди:

— Сочинг мунча узун, Потти? Айб ўзингда. Халқ
душманига бало бормиди? Менга тегсанг-ку... Мен-
га қара, Потти... Йиғламагин... Ҳалиям бўлса кечмас...
«Эрим халқ душмани эканини билмагандим, воз ке-
чаман», деб битта тилхат ёзсанг, газетада чиқарамиз.
Кейин... Қизингни энг яхши институтларда ўқитамиз,
идрокли кўринади. Фотима, бўлди, энди, йиғламагин...

Қизиқ, Қурбоной ҳеч нимани ўйлагиси келмасди.
Энди оёқларидан муз ўтмас, совуқдан елкалари титра-
мас, фақат уйқуси келарди. Шуурсиз бир алпозда айвон
бурчагига борди. Бошини муздек деворга босган кўйи
уйқуга кетди. Туш кўрибди. Гуллаган олмазор эмиш.
Қор ёғиб турганмиш. Қорлар ёғиб-ёғиб олма шохла-
рига қўнармиш-да, гулга айланиб қолармиш. Қурбо-
ной олма тагида ётган эмиш. Бир маҳал гуллаган ол-
мазор орасидан дадаси чиқиб келибди. Бошида янги
дўппи, эгнида жужунча халат, шим эмиш. «Қурбоной,
тур, жон қизим, сени соғиниб кетдим-ку», дермиш.
Қурбоной ўрнидан туриб дадасининг бағрига отилмоқ-
чи бўлармиш-у, қаддини ростлай деса, оёқ-қўли қи-
мирламасмиш.

— Қурбоной! Турақол, жон қизим!

Билмайди, бу гапни тушида эшитдими, ўнгидами? Шуниси эсидаки, онаси — сочлари тўзғиб кетган онаси қўлтигидан кўтарганича судраб уйга олиб кирди. Сандал четига ётқизиб оёқларини уқалади, устига кўрпа тортди.

— Чой ич, жон болам, чой ич! — деди йиғлаб.

Қурбоной кўзларини ярим-ёрти очди. Шунда аясининг қовоқлари шишиб кетганини гира-шира кўрди. Тагин уйқу босди.

— Ухлайман, ая, — деди бемажол шивирлаб.

Онаси унинг бошини силади, узоқ силади. Кейин юзидан ўпди. Қурбоной юзига иссиқ ёш томчилари ёғилаётганини элас-элас идрок этар, аммо кўзини очишга мадори йўқ эди.

Қанча ётганини билмайди. Бир маҳал эти жунжикиб уйғонди. Сандал совиб қолган, уй ичи нимқоронғи эди. Хаёлига «ҳалиям тонг отмабди-да», деган ўй келди. Яна бирпас ухламоқчи эди, негадир кўнглига ғулғула тушди.

— Ая-я! — деди ётган жойида.

Уй ичи жимжит. Токчадаги мушук кўзли соат шошқин чиқиллар, миллари олтини кўрсатиб турарди. Ҳеч нимага идроки етмади: эрталабми ҳозир, кечқурун?

— Ая! — деди тагин. Садо бўлмагач, сирғалиб кўрпа ичидан чиқди. Каловланиб айвон томон юрди. Вужудда мадор йўқ. Негадир оёгининг бармоқлари ачишиб оғрирди.

— Ая-я! — товуши пастак айвоннинг шифтига урилиб қайтди. Ҳовли ўртасидаги тутнинг қор босган новдалари совуқ шамолдан титрар, шохларнинг уч-учида оқшом шафағи ялтирарди. «Кун ботаяпти, шекилли, кечгача ухлабманми?» деган ўй хаёлидан лип этиб ўтди. Оёғига эски калиш кийиб, ҳовлига тушди. Яна онасини чақирди.

Кечаси бўлган воқеани эсламасликка ҳарчанд уринмасин аясининг зор қақшаб йиғлагани, анави «Соат ака»-

нинг дағдағалари ёдига тушиб, юрагига ваҳима ўрмалади. «Ҳадича холаминикига чиққанлар», деди ўзини-ўзи юпатиш учун пичирлаб. Муздек калиш ичида оёғининг бармоқлари баттар санчиб оғрий бошлади. Айвон бурчагида гужанак бўлиб ўтиргани, онасининг анави кишига ялинганлари яна эсига тушди. Йўлак томонга юрди.

Кўча эшик тақа-тақ берк, тамба бостирилган эди. Ваҳимаси кучайиб кетди. Оёғининг ачишгани ҳам ёдидан чиқиб, калиши қорга тўлганча ҳовли бурчагидаги молхона эшигига борди. Йиғламсираб чақирди:

— Ая-я!

Кўркув ичида молхона эшигини очди. Нимқоронғи молхонадан чириган хазон, эски гўнг ҳиди келар эди. Қор кечиб бостирма олдига борди. Пастак эшикни тортган эди, негадир очилмади. Эшик ҳалқасидан тутганича куч билан қўшқўллаб силтай бошлади. Занжир ичкаридан илиб қўйилган, асабий шиқирлар, аммо очилмасди.

— Очинг, ая! Кўрқиб кетяпман! — деди Қурбоной баралла йиғлаб.

Жон-дахди билан тортган эди, занжир узилди чоғи, пастак эшик нолали гийқиллаб очилди. Ичкаридан кўзлари йилтираб турган бир нима отилиб чиқди-да, шувиллаб ёнидан ўтиб кетди. Қурбоной кўркқанидан додлаб юборди. Аммо овози чиқмаганини кейин пайқади. Қараса, муз босган остонада ўтирибди. «Мушук-ку!» деди ўзига-ўзи далда бериб. Мушук айвон зинасида тўхтаб, унга ёвқараш қилиб қўйди. Қип-қизил, юпка тилини чиқариб, лабини ялади-да, унсиз сакраб айвонга чиқди. Қурбоной қорга беланган этагини кафти билан тозалаган бўлди. Қоронғи бостирмага бош суқди. Ичкари киришга юраги бетламади, бир зум туриб қолди. Кейин, дадилланиб остона ҳатлади. Икки қадам босиши билан кўкраги аралаш юзига муздек нарса урилиб,

лопиллаб кетди. У бошини кўтариб қаради-ю, шундоқ тумшуғи тагида икки оёқ шалвираб турганини кўрди. Сарпойчан оёқлар қоронғида сарғимтир рангда кўри-нар, вазмин лопиллаб у ёқдан - бу ёққа бориб келарди.

Қурбоной даҳшат ичида орқасига тисарилар экан, вассажуфтига илинган арқонни, арқонда осилиб ётган гавдани кўрди. Қўрқувни ҳам унутиб, сарпойчан оёқлар-ни чангаллади.

— Ая, аяжон! — деди чинқириб. Шундай қил-са арқон узилиб, онаси ҳалос бўладигандек оёқларини пастга торта бошлади.

— Унақа қилманг, аяжон! Жон, аяжон, унақа қилманг! Онасининг оёқлари муздек совуқ, таёқдек қаттиқ эди.

ХУДО УРГАН ОДАМ

Қурбоной хола одатдагидек эрта уйғонди. Ачом қи-либ ётган неварасини оҳиста бағридан чиқариб, усти-га кўрпа тортди. Таҳорат олди. Ошхонага кириб, газ-га чой қўйди. Бомдодни ўқиб бўлиб, ўтганларга имон, жумла-мўмин қатори Умидага, невараларига умр тилади. Қуруқ тўхматдан, бевақт ўлимдан сақлашни Тангри-дан илтижо қилди. Бир қўлида курак, бир қўлида су-пурги билан пастга тушди. Хайрият, ҳаво анча илибди.

Гастрономнинг эшиги тепасида қизил чироқ ёниб турибди... Нон дўкони олдига машина келиб тўхтади.

Қурбоной хола шошилмасдан қор курай бошлади. Бирпасда терлаб кетди. Орқа томондан Комиссарнинг йўғон овози келди:

— Ҳорма, қизим!

Қурбоной хола куракка суянган кўйи хотиржам бу-рилиб қаради.

— Саломат бўлинг, — деди салом бериб.

Комиссар қора пальто кийган, томоғини ола-була шарф билан ўраб олган, қўлида сут бидонча кўтариб турарди.

— Совқотмадингми? — деди меҳрибонлик билан.

— Йўқ! — Қурбоной хола жун рўмоли остида терлаб чаккасига ёпишиб қолган сочини кафти билан силади. — Кун ташлабди-ку, анча...

Комиссар томоқ қириб қўйди.

— Хабаринг йўқми, анави болани ўлдирганлар топибдими?

— Билмасам, — Қурбоной хола елка қисди. — Топилар...

— Топилади! — деди Комиссар ишонч билан. — Топилмай қаёққа борарди?

Қурбоной хола индамади.

— Келин қалай, келин? — Комиссар тўртинчи қаватга, Рустамларнинг деразасига имо қилди.

— Жабр бўлди, бечорага! Қон йиғлаб ўтирибди, шўрлик...

— Оёқ олиши қалай? Олдига бегоналар келмаяптими?

— Вой, манов одамни! — Қурбоной хола астойдил ажабланди. — Худодан қўрқмайсизми?

Комиссар бирпас қор тепкилаб турди-да, тўсатдан сўради:

— Қалай, намоз ўқиб турибсанми?

Қурбоной холанинг юраги шиг этди. Кечаги терговчи айтган! Яхши болага ўхшовди-ку? Ким билсин, тагин...

— Ким айтди? — деди шошилиб. — Мен намоз ўқимайман.

— Ўқийса-а-н! — Комиссар бармоғи билан пўписа қилди. — Билама-а-ан! Мен ҳамма нарсани биламан.

— Сут бор эканми? — деди Қурбоной хола гапни айлантириб.

— Бор экан, — Комиссар ўйланиб қолди. — Энди бориб манний каша пишираман.

— Болаларингиз хабар олмайдими? — деди Қурбоной хола. — Ўғлингиз бор... Невараларингиз...

— Хэх! — Комиссар истеҳзоли кулди. — Ҳаммаси бир гўр!

— Унақа деманг, — деди Қурбоной хола астойдил ранжиб. — Боланинг ёмони бўлмайди.

— Тфу! — Комиссар асабий қўл силтади. — Бола чақа боқиб роҳат кўраман, деганнинг падарига лаънат!

Қурбоной холанинг юраги сиқилди. Индамай қор курашга тушди. Бирпасдан кейин қулоғи остида тагин Комиссарнинг гўлдираган товуши эшитилди:

— Менга қара, Қурбоной.

Қурбоной хола қаддини ростлади. Комиссар сут бидонини қор устига қўйиб, алланечук қунишиб турар, заҳил юзи ўйчан эди.

— Ростингни айт! — деди кинояли илжайиб. — Жойнамоз устида ҳар кун қарғасанг керак мени? Ота-онанг учун, ўзинг учун... Фақат тўғрисини айт!

— Ўзимга нима қипти? — деди Қурбоной хола дили оғриб.

— Хэх! — Комиссар калтакесакдек чирқиллаб кулди. — Ўзинг бўлмаса ота-онанг учун...

— Мен ҳеч кимни қарғамайман, — деди Қурбоной хола ишонч билан. — Қуръонда битилган: Оллоҳ ҳар нарсани кўргувчидир. Танграм ҳаммасини кўриб турибди.

Комиссар бирпас гезариб турди-да, бидон бандидан кўтарди. Индамай нари кетди.

Қурбоной хола куракнинг муздек дастасини чангаллаган қўйи узоқ туриб қолди.

Нима деса бўлади бу одамга?! Бутун аждодига қирон келтиришга келтирди. Бувасини ўлдирди, отасини

ўлдирди, онасидан жудо қилди. Аммо ўзининг бахтсиз бўлишида бу одамнинг айби йўқ...

Қурбоной хола эридан ажрашгани учун ўкинмайди. Шунчаки, турмуши келишмади, холос.

...Онаси ўлганидан кейин амакилари ота ўрнида оталик қилди. Ўраб-чирмаб узатди. Эри яхши йигит эди. Халол, меҳнаткаш... Фақат қайнота-қайнонаси Қурбонойни ҳеч икки суймади. Келин бўлиб тушган оиласи замонавий экан. Қайнотаси олим, қайнонаси — инженер. Қурбоной атеизм деган илм қанақа бўлишини билмас эди. Қайнотаси ўша илм бўйича олим экан. Қурбоной бурчак-бурчакда яшириб намоз ўқиб юрди-ю, рўза тутганда қўлга тушиб қолди. Ўшанда Умида икки ёшга чиққан эди. Қайнотаси бир коса сув келтириб, ҳозир ичасан, деб туриб олди. «Ўзим коммунист бўлатуриб, атеист бўлатуриб, оиламда диндорлик авж олишига йўл қўймайман», деди. Орага куёв аралашган эди, «феодализм давридан қолган бу махлуқни қаёқдан топгансан?» деб ўдагайлади...

Қурбоной қараса, ота-бола ёқалашиб кетадиган. Қизчасини кўтарди-ю, чиқди-кетди. Эри сўроқлаб келган эди, тушунтирди. «Жон дадаси, мен сиздан мингдан-минг розиман. Хафа бўлманг, барибир турмушимиз тўғри келмайди. Мен сизга муносиб эмасман. Ўзингиз рози бўлиб, талоқ қўйинг...» Ёзуғи шу бўлса нима қилсин!

...Комиссар бўлса мени қарғайсанми, дейди.

Қурбоной хола ҳамон курак дастасидан тутиб тураркан, хўрсинди:

— Худонинг ўзи уриб қўйибди-ку, сени, мен нимангни қарғай.

ҚУРБОНОЙ ХОЛАНИНГ ЭРТАКЛАРИДАН

Бир куни Ҳаж сафаридан қайтаётган карвон шаҳарга яқин жойда тўхтаб, дам олибди. Ўша ерда булоқ бор экан. Сув ичишибди, салқинлаб, хордиқ чиқаришибди... Карвонда учинчи марта Ҳаж қилган нуроний чол ҳам бор экан. Чол сафар бўйи ҳамманинг ҳожатини чиқарган, донишманд одам экан.

Бир маҳал шаҳар томондан битта отлиқ елиб келибди. Бўза ичиб олган, маст йигит отдан сақраб тушибдида, югура келиб, чолни тарсакилаб юборибди. Карвондагилар йигитни ўраб олишибди. «Бу одам сенга нима ёмонлик қилди?» — дейишса, маст йигит индамасмиш. Одамлар унинг адабини бермоқчи бўлиб шайланиб турган экан, чол уларни шаштидан қайтарибди. «Тегманглар, бу — менинг ўғлим бўлади», дебди. Одамлар баттар газабга минибди. «Бу қандай фарзандки, ўз отасига қўл кўтарса!» «Майли, — дебди чол шунда. — Бу болада айб йўқ. Менда ҳам гуноҳ йўқ. Отамнинг жазоси менга қайтди. Болалигимда қулогимга чалинган эди; бир вақтлар отам ёшлик қилиб бувамни урган экан. Ўшанда бувам дуойибад қилган экан...»

ҲАЁТНИНГ БОШ МАЗМУНИ – ПРИНЦИПИАЛЛИК

Қурбонойга нега унақа деди? «Жойнамоз устида мени қарғайсанми?» эмиш! Шуям гап бўлди-ю! Қарғиш-парғиш, дуо-дуойибад... Ҳаммаси абсурд! Чепуха! Нега шу эшонвачча уборшица билан пачакилашди? У ким-у, фаррош ким?

Комиссар сут бидонни кўтариб бораркан, ўзининг гапи ўзига нашъа қилиб, гижинар эди. Қарияпсан, би-

родар, қарияпсан. Кўп гапириш — кексалик белгиси, чекист эса кўп гапирмаслиги керак...

... Ўша ҳодисадан кейин уйланишга қарор қилди. Биографиясига доғ тушиб қолиши мумкин эди. Орган бунақа нарсаларни кечирмайди. Албатта, Фотима ўзини осиб қўйгани учун полковник Ғаниевни айблайдиган мард йўқ эди. Финг деб кўрсин-чи, «халқ душмани»ни ҳимоя қилган шубҳали шахс сифатида қия бўлиб кетади! Нима қипти, Ғаниев «халқ душмани»нинг уйида тинтув ўтказди. Ҳакимовнинг хотини ўзини осиб ўлдирди. Бунга Ғаниевнинг нима даҳли бор? Эшонзода Фотима Обидхонованинг айби бўйнидадирки, ўзига ўзи сиртмоқ илгандир! Қизи масаласига келсак... Ёш қизалоқ нимани биларди? Оила аъзосининг гувоҳлиги инobatга ўтмайди. Факт шуки, Ғаниев Обидхоновага зуғум қилмади, тан жароҳати етказмади. Ҳар ким ўз жонига ўзи ҳўжайин. Обидхонова ўлгиси келган бўлса — марҳамат, ўлаверсин!

Комиссар, мабодо устидан шикоят тушгудек бўлса, далилларни қаторлаштириб қўйган эди. Ҳеч қандай шикоят тушмади. Бироқ Соат Ғаниевич энди уйланмаса бўлмаслигини ҳис этди. Ўйлаб қараса, ёши ҳам ўттиз бешга борибди... Ана, тенгдоши Тўлаганинг қизи бўйига етиб қолибди. Эрта-индин эрга тегса, болали бўлади. Душманми, балoми, ишқилиб уйланибди, ҳузур-ҳаловат кўрибди. Соат Ғаниевич нима кўрди дунёга келиб?

Кўз очиб кўрган хотининг бошқача бўларкан-да! Назира ҳалиям тушларига киради. Ювошгина эди. Майингина... Тўғри, у пайтда «Қизил тўй» қилиш удум бўлмаганди. Назиранинг отаси «Бир камим қизимнинг шунча меҳмон олдида куёв билан ўтиришини томоша қилишим қолувди!» деб туриб олди. Куёв унча-мун-

ча одам эмас, полковник эканини, НКВД билан ҳазиллашиб бўлмаслигини тушунтириб қўйишди шекилли, чол шаштидан қайтди. Эсида, тўй ниҳоятда хушчақчақ ўтди, ҳатто генералнинг ўзи ҳам келди. Соат оилавий бахт деганлари қанақа бўлишини илк бор тотиб кўрди. Ярим кечада келадими, тонг-отарми, ош-овқати тайёр. Формаси дазмолланган. Туфлиси ялтиратиб артиб қўйилган. Уйи — чинни-чироқ...

Соат тўйнинг эртасига Назирага масалани кўндаланг қўйди:

— Уйдан чиқиб кетаётганимда қаёққа кетяпсиз, қачон келасиз, демайсан. Келганимда қаердан келдингиз, нега шунча йўқ бўлиб кетдингиз, демайсан. Ишим тўғрисида умуман сўрамайсан. Вазифам шунақа!

Назира эрининг ҳукмини қулоқ қоқмай бажарадиган аёллар тоифасидан экан. Соат нима деса — ҳаммасини ўрнига қўйди... Соат уйда кам бўлар, бор пайтида ҳам эр-хотин деярли гаплашишмас эди. Қизиқ, улар ўртасида қандайдир сирли, хатарли девор турганга ўхшар, иккови ҳам ўша деворга яқин келса, бирон корҳол рўй беришидан ҳадиксираб туришарди.

Бир куни Назира «ёрилди». Соат кечаси уйғониб кетди. Қараса, чироқ ёниқ. Тепасида хотини термилиб ўтирибди. Юзини доғ босган, қорни катта. Пишиллаб нафас олади.

— Нима гап, Назира? — деди Соат.

Хотини индамади. Киприк қоқмай ўтираверди. Баайни ҳайкал! Кўзи унда-ю, хаёли бошқа жойда.

— Ҳой, — деди Соат туртиб, — кўзингни очиб ухлайпсанми?

Хотини алланима деб пичирлади.

— Нима? — Соат унинг елкасига беозор қўл ташлади.

Назира негадир ўзини четга олди.

— Қўрқаман... — деди пичирлаб.

Соат кулиб юборди.

— Нимадан қўрқасан, овсар!

— Қўрқаман... — Назира тагин пичирлади. — Сиздан қўрқаман!

— Мендан? — Соат унинг юзини силамоқчи эди, Назира тагин ўзини орқага ташлади.

— Сиз — қўрқинчли одамсиз! — деди юзини ўгириб.

Соатнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Нима деяпсан, аҳмоқ! — деди зарда билан. Қаддини ростлаб, иягидан тутганча хотинининг кўзига чақчайди. — Қаёқдан олдинг бу гапни?

Ажаб, Назира қилча ҳам чўчимади. Бир нуқтага тикилиб ўтираверди. Анчадан кейин ўйчан оҳангда сўради:

— Кўп қарғиш олганмисиз?

Соатнинг хаёлига лоп этиб Фотима келди. Юраги шувиллаб кетди. (Ажаб, ҳеч қачон бундай бўлмаган эди.) Ўзининг бир лаҳзалик ожизлигидан ўзи газабга минди.

— Ким айтди? — деди дағдага билан.

— Ҳеч ким. — Назира юзини девор томон бурди.

— Йўқ, айтасан! — Соат муштини тугди. — Ким ўша иғвогар?

— Ҳеч ким! — деди Назира унинг кўзига тик қараб. Кейин тўсатдан йиғлаб юборди. — Соат ака! — деди бўйнидан кучоқлаб. — Туғишдан қўрқаяпан... Кўнглим сезиб турибди. Ўлиб қоламан!

Соат бир қадар енгил тортди: ҳа-а, гап бу ёқда экан-ку!

— Жиннимисан! — деди юпатиб. — Хотин киши туғади-да! Битта сенмисан?

— Соат ака! — Назира унинг бўйнига янаям қаттиқроқ тармашди. — Бўшанг ишингиздан, тезроқ бўшанг! Биламан, бу ишингизда гуноҳга ботасиз, жон Соат

ака! Биттаси бўлмаса биттаси қарғайди. Ўзингдан қайтмаса, бола-чақангдан қайтсин, дейди. Барибир айтади.

Назира эс-ҳушини йўқотиб қўйганга ўхшар, нуқул «бўшанг! бўшанг!» деб ёлборарди.

— Э, ўчир-е! — деди Соат тоқати тоқ бўлиб. — Биринчидан, отставкага чиқишимга ҳали анча бор. Иккинчидан, мен совет офицериман, бурчимни бажаряпман. Тушунасанми шуни, аҳмоқ хотин!

Ўша кеча хотини тонггача ҳиқиллаб ётди. Эрта-лаб тўлғоқ бошланди. Назира бекорга қўрққан экан... Паҳлавондек ўғил туғди. Отини Маузер қўйишди.

Икки йил ўтиб, яна бир ўғил кўришди. — Мэлс!

Соат тўнгич ўғлига айрича меҳр қўйган эди. Маузер ўзига ўхшаган офицер бўлишини хоҳларди. Ҳарбий интизомга ўрганса, юрганида ер титраса... Йўқ, Маузер ота йўлидан кетмади. Журналист бўлармишлар. Газетада ишлармишлар. Аҳмоқ! Колхозма-колхоз юриб хабар ёзишинг қолувди энди. Отанг кўрган, бунақа «ёзувчи»лардан қанчасини! Ҳамма ерга бурнини суқади. Бировларнинг қабулхонасида соатлаб ўтиради...

...Йўқ! Маузер Соат Фаниевичнинг ўзига ўхшаган қайсар чиқди. Журналистликка ўқишга кирди. Бу пайтда Комиссар истеъфога чиққан эди. Ўғлининг раъйига кўнишдан ўзга чора тополмади. Маузер бешинчи курсни битираётганида уйлантиришди. Келин инсофли эди. Хушрўйгина, одоблигина. Энг муҳими — камгап... Назира икки гапнинг бирида келинни мақтар, ўғлининг пешонаси ярақлаганидан хурсанд эди... Маузер ўқишни битириб республика газетасида ишлай бошлади...

...Бир куни уйни меҳмон босди: Маузернинг ўртоқлари. Ярим соат ўтмай квартирада қадахлар жаранги, қий-қирик кулги авжига чиқди. Комиссарнинг гаши келди. Бу хонадонда ҳеч ким, ҳеч қачон қийқириб кулган эмасди.

— Нима бу, ҳайвонот боғининг эшиги очилиб кетди? — деб ўдағайлаган эди, Назира имлаб, ошхонага чақирди.

— Одамни шарманда қилманг, жон дадаси! — деди ялиниб. — Ўғлингиз ўртоқлари билан гап еган. Бугун Маузернинг навбати...

Орага Мэлс қўшилди:

— Қизиқсиз, дада! Акам уйимизга меҳмон чақирса ёмонми?

Нимани билади булар? Нима тушунади? Ўттизинчи йилларда худди шунақа «гап» туфайли қанчаси қармоққа илинган!

Киши билмас қулоқ солди. Бири латифа айтади, бошқаси сиёсатдан олади. Сиёсатдан! Комиссар Фаниевнинг ўғли алақандай қингир-қийшиқ улфатлари билан сиёсат сўқияпти!

Зиёфат тугагунча тишини тишига қўйиб чидади. Меҳмонлар кетгач, Маузерни сиқувга олди.

— Ким булар?

— Дўстларим, — деди ўғли ҳайрон бўлиб.

— Қаерда ишлайди? Фамилияси нима?

Маузер ичган эди. Кўзлари сузилиб, илжайди.

— Ҳаммасининг анкетаси керакми?

Орага яна Назира қўшилди.

— Жон дадаси, — деди ёлвориб. — Ухланглар. Кеч бўлди. Эрталаб гаплашасизлар.

Соат Фаниевич қараса, ўғлидан тузук-қуруқ гап чиқадиغان эмас. Эрталабгача кутишга қарор қилди. Тонг-саҳарда Маузерни қайтадан сўроққа тутди:

— Кечагилар ким эди?

— Ўртоқларим, — деди Маузер оромкурсида ўтирган кўйи хотиржам сигарет тутатиб.

— Нега сиёсатга аралашади?

— Ижтимоий ҳаётга аралашмаган журналист йўқ, — деди Маузер гўлдираб.

— Сен ҳам аралашасанми ижтимоий ҳаётга?

— Албатта!

Комиссар уриб юборишдан ўзини аранг тийиб, ўйланиб қолди. Хаёлига ғалати фикр келди.

— Майли, — деди ён бериб. — Гапга қўшилишингга қарши эмасман. Биламан, йигит кишининг улфати бўлиши керак. Фақат... — У ёғини иложи борида ботмайдиган қилиб, осойишта тушунтирди. — Биласанми, ўғлим... Сенлар ёшсан, ҳаётни яхши билмайсан... Ораларингда системамизнинг душманлари бўлиши мумкин... — Шундай деб, ўғлининг кўзига қаттиқ тикилди.

Маузер бўзрайиб қолган, киприкларини овсарларча пирпиратар эди.

— Яхши! — Комиссар унинг елкасига қокди. — Бемалол гапга қатнайвер. Ҳаммасининг гапини эшит... Фақат... Биронтаси жамиятимизга душман эканини пайқаб қолсанг...

Маузернинг оғзи ланг очилиб, башараси янаям аҳмоқона тусга кирди.

— Нима? — деди ниҳоят. — Сиз мени... мени... агент қилмоқчимисиз?! — Ўша заҳоти ранги гезариб кетди. — Овора бўласиз! — деди бақириб. Шахт билан турди-да, хонадан чиқиб кетди.

Комиссар умрида бундай аянчли аҳволга тушмаган эди. «Аҳмоқ!» деди ижирганиб.

Икки ҳафтагача уйлари сув қуйгандек сукутга чўмди. Ота-бола гаплашмай юришди. Мэлс бўлса, умуман камгап йигит. Шарқшунослик куллиётининг урду бўлимида ўқийди. Эрта кетади, кеч келади.

Икки ҳафталик сукунатдан сўнг портлаш рўй берди. Маузер навбатдаги гапдан ғирт маст бўлиб кел-

ди. Оёқда туролмайди. Келин қўлтигидан олиб, ётоққа бошлаётган эди, Маузер нари итарди.

— Шошма! Д-д-дадам билан г-гаплашиб олишим к-к-ерак!

Назира келиннинг ёнига кирди. Айланиб-ўргилиб, ўғлини инсофга чақирди.

— Қўй, болам, ҳар қанча гапинг бўлса, эртага гаплашасан.

— Йўқққ! — деди Маузер оғзидан кўпик сачратиб.

— Ё ҳоз-з-зир, ё х-х-хеч қачон!

Аҳволини қара, бу молнинг! Қўйиб берса Гамлет монологиниям ўқиб беради, мишиқи интеллигент!

— Қани, бу ёққа юр-чи!

— Дадаси, жон дадаси. — Назира палапонини қўриқлаган она чумчуқдек чирқиллаб қолди. — Кўриб турибсиз-ку, ҳолини, дадажониси!

— Маузер ака, қўйинг, — деди келин қўрқиб. — Юринг, дамингизни олинг.

— Сиз нари туринг, келин, — Соат Фаниевич газабини тийиб, осойишта тушунтирди. — Қани нима гапи бор экан? Эшитайлик-чи.

Ота-бола рўбарў ўтиришди. Бири столнинг у томонида, бири бу томонида.

— Хўш, гапир. Қулоғим сенда! — деди Комиссар.

— Йў-ўқ, — деди Маузер. — Аввал булар чиқиб кетсин. Ойи, чиқиб туринг, ил-л-лтимос. Гуля, сен ҳам чиқ-қ-қиб тургин. Ж-жон Гуля... Ўз-з-зинг ақл-лисан-ку!

— Бўлдимми? Гапир энди!

Маузер негадир кулди — оғзидан сўлак оқизиб, жуда хунук кулди.

— Дад-д-да! — деди илжайиб. — Н-н-нега менинг отимни Маузер қўйгансиз. Н-н-нима? М-м-мен тўп-пончаманми?

Комиссар дафъатан эсанкираб қолди. Чиндан нега Маузер? Иккинчи ўғлига-ку, улуғ доҳийлар исмини қўйган. Бунга-чи?

— Шу проблема қизиқтириб қолдими? — деди қовоғини солиб.

— Қ-қ-қизиқтиради. Д-д-доим қизиқтиради. — Маузер шимининг чўнтагидан гижимланган сигарет олиб тутатди. — Н-н-нима? — деди ҳамон илжайиб. — М-мен билан б-б-бировни от-т-тмоқчимисиз?

— Аҳмоқ! — деди Комиссар беозор койиб. — Мен сен қуролдек кучли бўлишингни хоҳлайман, билдингми?

— Ш-шунақа денг! — Ўғли кўзлари юмилиб-юмилиб сигарет тортди. — Ўз-з-зига ишонган одам, — деди дудуқланиб, — бир-р-ровга тўп-п-понча ўқталмайди. С-с-сиз ўзингизга ишонмайсиз! — Шундай деди-да, тагин кулди. — Танийсизми? — деди тўсатдан. — Фақат р-р-ростини айтинг. Ҳамидов деган ак-ак-академикни танийсизми?

— Қанақа Ҳамидов?

— Танийси-и-из! — Маузер бош чайқаб бармоғи билан пўписа қилди. — Ёлғон гапирма-а-анг! Танийсиз.

— Мен ҳеч қанақа академик Ҳамидовни танитайман.

— Бўлмаса... — Маузер мастона кўзлари билан қаттиқ тикилиб таъкидлади. — Бўлмаса... у сизни танийди. Билдизми! У мендан с-сўради. Сиз ўша Комиссар Ганиевнинг ўғлимисиз, деди.

— Мен ҳеч қанақа Ҳамидовни танитайман! — деди Комиссар гижиниб.

— Алдаманг! Уни с-с-сиз сўр-р-роқ қилгансиз. Т-тарихни бузиб кўрсатдинг, деб с-с-сиз қамагансиз! — Маузер қўлини бигиз қилиб чўзди. — С-сиз юборгансиз К-к-курил оролларига! Йигирма беш йилга с-с-сиз жўнатгансиз.

— Мана сенга Ҳамидов! — Комиссар кучи борича мушт солган эди, Маузер ўтирган стули билан қўшилиб ағдарилиб тушди. Бурнидан шариллаб қон келди.

Хонага Назира билан келин учиб киришди.

— Вой ўлай! Вой ўлмасам! — Назира титраб-қақшаб Маузерни бошидан кўтарди. — Гулнора! Сув обкелинг! Тезроқ!

Маузер кафтининг орқаси билан оғиз-бурнини артди. Қизиқ, бирпасда кайфи тарқадими, бурро-бурро гапира бошлади.

— Билиб қўйинг! — деди таҳдид билан. — Сиз ўша академикнинг тирногига арзимайсиз!

— Ўчир овозингни! — Комиссар столни бор кучи билан муштлади. Гулдон ағдарилиб, сиренлар сочилиб кетди. Дастурхон устига жилдираб сув оқди.

— Урмоқчимисиз? — Маузер хотини келтирган сувга ўтирган жойида чала-чулпа юз чайқади. — Уринг! — деди аччиқ илжайиб. — Сиз уришга устасиз, Комиссар Ғаниев. Аммо, билиб қўйинг, эрта-индин ҳаммангни сиринг очилади.

Комиссар столни шитоб билан айланиб ўтди. Ўғлининг елкасига тепиб ерга михлаб қўймоқчи эди, Назира дод солиб, йўлини тўсди:

— Вой ўлмасам! Бу қандай, кўргилик!

— Қўяверинг ойи, ураверсин! — деди Маузер. Сўнг отасига тик қаради-да, дона-дона қилиб айтди. — Сиз — қотилсиз! Ҳамманг қотилсан! Йигирма миллион одамни гумдон қилган жаллодсан!

— Йўқол кўзимдан!

— Отлан, Гуля! — Маузер чайқалиб ўрнидан турди. — Бу уйда тургандан кўра ваҳший ҳайвонлар билан яшаган яхши. — Отасидан жиркангандек четлаб ўтди-да, эшик томон йўл олди.

Онаси ўкраб йиғлаганча этагига осилди.

— Унақа дема, болам. Отанинг юзига тик қараб бўлмайди, Маузержон! Эсингни йиғ, жон болам.

Маузер онасининг қўлтигидан кўтарди.

— Туринг ойи, кетамиз. Юринг, биз билан. — Тўсатдан йиғлаб юборди. — Ойи! Мен бу одамнинг ўғли бўлганимдан уялиб кетаяпман, ойи!

Комиссар кечаси билан тўлғониб чиқди. Уйда бир ўзи қолган.

Мэлс негадир келмаган. Назира эса ўғли билан келинининг кетидан ҳайҳайлаб югурганича, аллақайси гўрга ғойиб бўлган эди.

Қаранг, бу олифта интеллигентни! Ўз отангни тергашни ким қўйибди сенга! Замон қанақа бўлганини сен қаёқдан биласан! Инқилоб ғалабаларини ҳимоя қилиш керакмиди? Мамлакатни ички душманлардан тозалаш керакмиди? Бундан ташқари ҳарбий қасамёдга садоқат, офицерлик бурчи, деган гаплар бор! Нега шунча йил писиб юрган экан ўша академигинг! Замон ўзгариб энди тиллари чиқиб қолибдими? Курилга жўнатилганми, ундан наригами, итдек ўлиб кетмаганига шукур қилмайдими! Кўрамиз, ҳали чархи гардуннинг ғилдираги қаёққа қараб айланаркин? Ер юзида коммунизм тўла ғалаба қозонмагунча душманлар бўлаверади. Демак, қора кучларга қарши курашадиган ташкилот ҳам бўлаверади!

...Назира эртаси кечқурун қайтиб келди. Бир кунда чаккасидаги сочларининг оқи кўпайганга ўхшар эди. Унинг айтишича, Маузер Юнусободдаги сўққабош кампирникидан ижарага бир хона олганмиш.

— Баттар бўлсин! — деди Комиссар энсаси қотиб. — Бурнига озгина сув кирсин, вайсамайдиган бўлади.

— Дадаси, жон дадаси! — Назира унинг оёғига йиқилди. — Хафа бўлманг, ўглингиз ёшлик қилди. Кайф устида алжиради-қўйди, гуноҳидан ўтинг!

Маузернинг кечаги гаплари эсига тушиб Комиссарнинг вужуди ёниб кетгандек бўлди.

— Йўқ! — деди қатъий қилиб. — Бу — принципиал масала! Менинг Маузер деган ўғлим йўқ! Бу мавзуда бошқа гаплашмаймиз!

...Икки орада Назиранинг касалга чалиниб қолгани чатоқ бўлди. Ёши элликдан ўтиб-ўтмай қон босими кўтариладиган одат чиқарди. Комиссар ўзини юпатди. Майли, Маузердан кўрмаганини Мэлсдан кўради. Мэлс — эсли бола. Камгап, мулоҳазали. Мактабни олтин медал билан битирди... Ўшанда Назира ғалати гап айтган эди:

— Болаларингиз антиқа чиқди-да, дадаси! Маузер ўз киндигини ўзи кесган хилидан. Қиламан деган ишини қилмай қўймайди. Кичиги бўлса ичимдагини топ дейди. Яккаш уй уйлайди. Минг ерига пичоқ урса бир еридан қон чиқмайди. Ҳайронман...

Хотин киши хотинча уйлайди-да! Мэлс кам гапириб, кўп уйласа ёмонми? Ўқиши аъло, мана, урдудан ташқари инглиз тилини ҳам мукаммал ўрганиб олди. Институтни битирса, чет элларга бориб ишлайди. Жамият равнақига ҳисса қўшади. Анави телба акасига ўхшаб кўча-кўйда вайсаб юрмайди. Комиссар Фаниевнинг ўғли қанақа бўлишини кўрсатиб қўяди.

Она — барибир она экан-да! Назира кунаро Маузернинг олдига қатнар, ҳар гал янги гап топиб келар эди. Ишхонасида Маузернинг ҳурмати зўр эмиш. Бир йил ичида уй беришармиш. Гулноранинг анор егиси келаётганмиш... Аммо бирон марта «ўғлингиз қилмишидан пушаймон, узр сўради», деган гап бўлгани йўқ...

...Комиссар ўйлаб-ўйлаб бир қарорга келди: Мэлс-ни уйлантириш керак. Шунда онасининг кўнгли жойига тушади. Анави аҳмоқнинг олдига камроқ югурадиган бўлади...

Мэлс ювош кўрингани билан боло экан. Тўй ҳақида гап очилганида онасига Лоланикига совчи бўлиб боришни тайинлабди. Лола дегани автодорожний институтда ўқиркан...

Тўй рисоладагидек ўтди. Айни меҳмонлар тўпланаётган пайтда Назира югургилаб келиб қолди.

— Дадаси! — деди яйраб-яшнаб. — Ўғлингиз келди! Чиқинг, сўрашинг мундоқ!

Комиссар гарангсиб турган эди, тушунтирди:

— Маузер келди! Қаранг, укасига қанча нарса обкепти!

Комиссар энсаси қотиб, ҳовлига тушди. Бир четда юк машинаси тўхтаб турар, Маузер тўйхонадаги йигитларга кўмаклашиб, машинадан қутига солинган телевизор, холодильник туширар эди. Ёнида қорни дўппайиб қолган Гулнора турарди.

Эр-хотин баравар ярқ этиб шу томонга қарадилар. Гулнора ийманиб, салом берди. Маузер илжайиб яқин келаётган эди, Комиссар юзини чириллатиб ўгирди-да, бурилиб кетди...

...Ростини айтганда, Лола Комиссарга маъқул тушди. Хушчақчақ, чаққон. Ишниям боплайди, гапнияш! Бир ой ўтмасдан ҳаммага лақаб қўйиб улгурибди. Назира айтиб қолди:

— Эшитдингизми, дадаси, менинг отим амортизатор эмиш.

— Нима дегани у?

— Уй ичимизнинг тинчини тутиб турган эмишман. Мен бўлмасам, ҳаммаёқ алгов-далгов бўлиб кетармиш.

Комиссар ўйлаб туриб, келиннинг мулоҳазаси жўяли эканига тан берди.

— Ўғлингнияш лақаби бордир?

— Бор! — Назира кулди. — Домкрат!

— Нега энди домкрат?

Назира нечундир қизариб, елка қисди.

— Билмасам...

— Ўзи-чи? Ўзигаям от қўйганми?

— Бўлмасам-чи? Лолаҳон тушмагур биринчи бўлиб ўзига лақаб топган-да! Ойна тозалагич эмиш. Дворник.

Комиссарга нашъа қилди.

— Дворник? Бунга қара-я! Биров уни чўри қилиб қўйгани йўқ, шекилли?

— Мен ҳам шуни сўрадим. Йўқ, дейди. Мен чўри эмасман, шунчаки ойна тозалагичман, мен бўлмасам, бу хонадонга нур кирмасди, дейди.

Бу гаплар Комиссарнинг эсидан чиқиб кетган эди-ку, бир куни ҳаёлига ғалати ўй келди. «Менгаям лақаб қўйган бўлса-чи, бу маҳмадона!» Назирадан шуни сўраган эди, бош чайқади:

— Ўлибдими? Сиздан қаттиқ ҳайиқади келин!

Йўқ, бирон ҳафталардан кейин Назира кулиб-кулиб айтиб берди:

— Сизникиям бор экан: глушитель!

— Рул десин, мотор десин... Глушители нимаси?

— Машинанинг тутун чиқарадиган жойи бор-ку, ўшанақа нарса экан.

— Мен шунақа эканманми? — деди Комиссар аза-базза ранжиб. — Ким қўйибди бу жиблажибонга...

— Йў-ўқ, дадаси, — Назира тушунтирди. — Гап тутундамас. Сиз овоз ўчирадиган аппарат эмишсиз. Бу хонадонда фақат шивирлаб гаплашиш мумкинмиш.

...Айни қиш чилласида Назира эшикдан ҳовлиқиб кирди:

— Суюнчи беринг дадаси, неварали бўлдингиз! Гулнора ўғил туғди!

Комиссарнинг кўнглини мубҳам бир илиқлик силаб ўтгандек бўлди. Бироқ Маузернинг маст бўлиб айтган гаплари тагин эсига тушиб, юрагидаги муз янаям қалинлашди.

— Хотин бўлгандан кейин туғади-да, — деди совуқкина қилиб.

Назира каттакон сумкани диванга қўйиб, ичидан бир кучоқ латта-путталар чиқарди: йўргаклар, кўйлак-иштончалар, халатчалар...

— Жон дадаси, — деди ёлбориб. — Эртага чақалоқни туғруқхонадан олиб чиқишади. Умрим бино бўлиб сиздан ҳеч нима сўрадимми? Илтимос, бир марта хўп денг, борайлик... Майли, кўпмас, беш минута... Бир оғиз табриклаб чиқинг. Бува бўлдингиз ахир.

Комиссар хотиржам қўл силтади:

— Ўзинг боравер!

Назиранинг кўзида ёш ғилтиллади.

— Одаммисиз ўзи нимасиз?! — деди илтижо қилиб. — Бир оғиз гап учун ўз пушти камарингиздан бўлган фарзандингиздан кечасизми?

— Кечаман! — Комиссар ҳар сўзини чертиб таъкидлади. — Мен принцип учун онасидан кечган одамман!

...Диалектика қонунлари қизиқ экан. Бугун йўқотасан, эртага топасан... Маузернинг хотини битта ўғил туққан бўлса, Мэлснинг хотини бир йўла иккита — эгизак туғиб берди: Ҳасан—Ҳусан! Бирпасда уйлари тўлди-қолди...

Болкайларнинг бижир-бижир тили чиқди, йўлга кирди. Бора-бора Назира ҳам неваралари билан андармон бўлиб, Маузерни кўп гапирмай қўқди. Невара яхши бўларкан. Хонадонга алланечук файз кирди. Ҳасан—Ҳусанлар ясли ёшига етгач, «дедушка»га ҳам иш топилди. Иккаласини икки ёнига олиб, эрталаб яслига элтади, кечқурун олиб келади.

...Мэлсни аспирантурада олиб қолишди. Комиссар бунга асло ажабланмади. Билими чуқур, ҳар томонлама етук... Бошқаларга ўхшаб домлаларга пул тикиштириб ўқимади.

Бир йилдан кейин ўғли маслаҳат солди:

— Покистонга стажировкага юборишмоқчи. Уч ойга.

— Бориб кел! — деди Комиссар. — Тилни тағинам мукаммал ўрганасам. Ҳаётни кўрасан...

— Шунақа-ку.. — Мэлс кўзойнагини йилтиратиб, хижолатли жилмайди. — Баъзи ташкилотлар...

Комиссар дарҳол тушунди. Хэх! Булар Комиссар Ганиевнинг фарзандига ишонмаса...

— Чамадонингни тайёрлайвер, — деди ишонч билан.

...Бирон ойлardan кейин «у ёқ»дан телефон бўлди. Эртага эрталаб соат ўнда «Тошкент» меҳмонхонасининг фалон номерида кўришсак, деб илтимос қилишди.

Комиссар ажабланмади. Отставкага чиққан бўлса ҳам тажрибали ходим сифатида маслаҳатга ва умуман... «баъзи юмуш»ларга чақириб туришарди.

Фуқаро кийимидаги ходим очиқ чехра билан кутиб олди. Комиссар уни биринчи кўриши эди. Ходим комиссарни орқаворотдан яхши танишини, ҳурмат қилишини айтди. Соғлигини суриштирди, фарзандлари, невараларининг кайфиятини сўради...

Даромад чўзилиб кетганидан Комиссарнинг қўнгли ғаш тортди. Ҳаёлига лоп этиб Маузер келди. «Яна бир қилиқ қилган бу эшшак! Ким билсин, газетада қалтис мақола чиқарганми? Қачонгача отасини шарманда қилади, аҳмоқ!»

— Бўпти, ўртоқ, — деди лўнда қилиб. — Мақсадга ўтайлик!

— Яхши, ўртоқ полковник! — ходим тортмани очиб, унинг олдида бир тўп газета ташлади. — Қараб кўрингчи, шулар орасида биронтасини танийсизми?

Комиссар, ҳайрон бўлиб инглизча газеталарни ва-
рақлай бошлади. Деярли ҳар биттасида Мэлснинг кў-
зойнак ортидан илжайиб турган сурати босилган эди.

— Нима бу? — деди оёқ-қўлидан мадор қочгани-
ни ҳис этиб.

— Нима эмас, ким денг? — ходим истехзоли кул-
ди. — Танимаётган бўлсангиз, эслатиб қўйишим мум-
кин: бу кимса собиқ совет фуқароси Мэлс Соатович
Ғаниев бўлади! Сизнинг ўғлингиз!

Комиссар бошидан ҳуши учиб бораётганини, ҳозир
йиқилиб тушиши муқаррарлигини сезиб турар, тили ка-
лимага келмас эди.

— Тухмат! — деди ниҳоят бутун иродасини йиғиб.
— Бўхтон! Менинг ўғлим унақа бўлиши мумкин эмас!

— Мумкин экан-да! — Ходим алланечук хотиржам
жилмайди. — Мэлс Соатович Ғаниев Карачидаги Ан-
глия консулхонасига сиёсий бошпана сўраб борган. Со-
вет Иттифоқида эркинлик йўқлигини айтиб, расмий
баёнот берган, совет фуқаролигидан воз кечишини айт-
ган... Ўқиб берайми?

Комиссар туш кўраётганга ўхшар, пешонасидан дўл-
дек тер қуйилаётгани, ўтирган жойида муттасил чай-
қалаётганини ўзи билмас эди. Бир маҳал қараса, ерда
чўзилиб ётибди.

Ходим уни қўлтигидан қўтариб, оғзига стаканда сув тутди.

— Генералга кираман! — деди Комиссар хириллаб. —
Мен... бораман! Бориб, ўз қўлим билан отиб ташлай-
ман! Отмасам, мени отинглар!

Бу гапларни сидқидилдан айтар, аммо айна пайтда
қийноқ камералари, карцерлар, одам бошига ит кун-
ни соладиган, нажас ейишга мажбур қиладиган реце-
дивистлар, каламушли горшоклар бирма-бир кўз ўнги-
дан ўтар эди.

— Отаман! — деди ҳайқириб. — Менинг бунақа ўғлим йўқ! Отаман!

Қизиқ. Уни қўйиб юборишди. Ҳатто «Волга»да уйига кузатиб ҳам қўйишди.

«Бу ҳам бир манёвр! — Комиссар шаҳар марказидаги тўрт хонали уйига ҳорғин чиқиб бораркан, хаёлидан аламли ўй кечди. — Одатдаги усул. Энди менинг ким билан алоқам борлигини кузатишади... Керак бўлса, квартирага эшитувчи аппаратураларни жойлаб қўйишади... Хэх! Аллақачон жойлаб қўйган бўлса-чи?!»

Эшикни Назира очди. Эрининг вазоҳатини кўриб кўрқиб кетди.

— Нима гап? — деди қути ўчиб. — Нима бўлди?

— Ўл бўлди! Дард бўлди! — Комиссар алам устида хотинига тарсаки солди. Назира юзини чангаллаганча кавшандозга чўккалаб қолди.

Ичкаридан йилтироқ халат кийган Лола югуриб чиқди.

— Болалар ухляпти, дада! — деди таънаомуз. — Секинроқ гапириш мумкинми?

— Нима? Болалар?! — Комиссар квартирага ўрнатилиши эҳтимол бўлган «қулоқлар» ёки пастда, йўл четида пойлаб турган машинадаги «локатор» эшитсин учун овози борица ҳайқирди. — Итдан бўлган қурбонлиққа ярамайди! Эрингни нега Покистонга жўнатдинг? Ниятинг нима эди, унсур! Айт! — деди Лоланинг ёқасига чанг солиб. — Ҳозир айтасан! Эринг Англия разведкасига сотилганини нега яширдинг?

Лола, кўзлари ола-кула бўлиб, нуқул талпинар, аммо қайнотасининг чайир чангалидан чиқиб кетолмасди.

— Дада! — деди бир маҳал чинқириб. — Ойим ўлаптилар, дада!

Шундагина Комиссар чангак бўлиб қолган бармоқларини келинининг ёқасидан бўшатди. Иштончан Ҳасан—

Хусанлар ётоқ эшигидан мўралаб турар, негадир иккаласи ҳам илжаяр эди. Назира йўлакда узала тушиб ётар, юзи қордек оппоқ, қимир этмасди. Назарида хотини маккорлик қилаётгандек туюлди.

— Тур, — деди хотинининг елкасига нуқиб. — Тур, алвасти! Бу ҳайвонларни сен туққансан! Уларни менга қарши сен қайрагансан!

Ажаб! Назира қилт этмади. Комиссар энкайиб хотинининг юзига кафтини босди. Назиранинг юзи муздек эди. Худди холодильникдаги гўштдек... Қўрқув ичида қўлини тортиб олди.

— Чақир! — деди бақириб. — Скорий чақир! Тезроқ!

Лола нариги хонага, телефонга югурди. Комиссар хотинининг ёнига мук тушди.

— Назира! — деди елкасидан силкитиб. — Онаси! Кўзингни оч, онаси!

Комиссар кўп ўлимларни кўрган, аммо инсон боласи бу қадар тез, бу қадар осон ўлиши мумкинлигига ақли етмасди. Назира ҳаётида ҳеч ким билан олишишни истамагани каби ўлимда ҳам ажал билан тортишиб ўтиргиси келмагандек осойишта ётар, лабларида аламли табассум қотиб қолган, гўё охир-оқибат, бу азоблардан қутулганига шукр қилгандек, сен билан ўтган умримга ҳам, дунёнинг ишларига ҳам пушаймонман деб маъюс кулаётгандек эди...

— Назира... — Комиссар ўкраб йиглаб юборди. — Ташлаб кетма мени, Назира!..

Бу — унинг умрида биринчи ва охириги марта йиглаши эди...

* * *

Бирпасда тумонат одам йигилди. Маузер билан Гулнора тўрт яшар ўғилчасини етаклаб келишди. (Комиссар

неварасининг оти Алишер эканини энди билди.) Хотин-халаж, тўн кийган, салла ўраган чоллар, Маузернинг ҳамкасблари бўлса керак, оёғи олти, қўли етти бўлиб югургилаган ёш-яланглар тўпланди. Комиссар эшик тагида гарангсиб турар, кўнгил сўраганларга нима деб жавоб қилишини билмас, шунчаки, бош силкиб қўя қолар, нуқул атрофга аланглар эди. Ким булар? Уни қаёқдан танишади? Нега бунчалик меҳрибонлик қилади ҳаммаси!..

...Тобутни олиб кетишаётганида Лола, айниқса, кўп гирён қилди:

— Онасиз ўсгандим, ойижон! Энди онали бўлдим, дегандим, ойижон!

...Комиссар уч кун эшик тагига харрак қўйиб ўтиришга мажбур бўлди. Тўн кийиб, бел боғламаса ҳам ҳарқалай бошига дўппи кийди.

...Учинчи кун кечқурун Маузер дадасини юпатди:

— Сиқилманг, дада. Бизникига бориб тураверасиз. Мен бор, неварангиз бор...

Комиссарнинг кўнгли юмшаш ўрнига адоватга ўхшаган нарса уйғонди. «Шуни кутиб юрган экансан-да, кўрнамак. Сеникига бораманми? Сеникига-я?!»

Қизиқ, Лола бир ой ичида лабларининг икки чети тиришиб қаримсиқ бўлиб қолди. Назарида ўзи ҳам арвоҳга айланиб қолгандек эди. У хонага киради-чиқади. Бу хонага киради-чиқади...

Лола у билан гаплашмасди. Гўё рўй берган қўшалоқ фалокат учун қайнотаси айбдордек.

Комиссар ўйлаб қараса, умрида биронта улфатга қўшилмабди. Биронта жонкуяр дўст орттирмабди. У ёқда Мэлс масаласида жони ҳалак. Қачон чақириб қоларкин, деб юрагини ҳовучлайди. Йўқ... Уни тинч қўйишди. Персональный пенсиясини ойма-ой олиб туради. Ҳеч ким изидан кузатмайди. Фақат сиқилади. Ошхонага

кирадим, ваннахонагами, рўпарасидан Назира чиқиб келаётгандек бўлаверади. Бу ёқда келиннинг зардаси...

Эркак кишига ёлғизлик оғир бўларкан. Ўтиши бор, туриши бор... Нима қипти? Ўши энди олтмиш тўртга чиқди. Яшаши керакми, ахир? Лола тенгини топиб кетса, ўзи ҳам...

Бир куни келинини ёнига ўтқизиб қўйиб гапни узоқдан бошлади.

— Анави хоин энди қайтиб келмайди, — деди ишонч билан. — Башарти келса ҳам ўзим бўғиб ўлдираман... Бир нарсага ақлим етмайди. Нима етишмабди экан бу аблаҳга! Уйи бўлса, жойи бўлса, гулдек хотини бўлса...

Лола унга ёвқараш қилиб мум тишлаб ўтираверди.

— Сиз нима деб ўйлайсиз, қизим? — деди Комиссар вазиятни юмшатиш ниятида маъюсланиб. — Нега шунақа қилдийкин? Нима етмаган экан, унга?

Келин истеҳзоли кулди...

— Нима етмаганини билмайсизми? — деди лабини асабий буриб. — Меҳр етишмаган! Тушундингизми, меҳр! Бу одам (Лола «Мэлс акам» демади, «отаси» ҳам демади, «бу одам» деди), бу одам умрбод ўз уйида бегона бўлган, тушунасизми шуни?

Комиссарнинг гаши келди. Нима бало, келини оқла-япти шекилли ўша ватан хоинини?

— Болалари-чи? — деди газабдан кўзи ёниб. — Ҳеч бўлмаса болаларини ўйламайдими, бадбахт?!

Лола янаям истеҳзоли кулди:

— Куш уясида кўрганини қиларкан-да...

Гап тамом бўлган, Комиссар у ёгини қандай «улаш»ни билмасди. Лола ўрнидан туриб кетаётган эди, тўхтатди.

— Шошманг, — деди вазминлик билан. — Бўлар иш бўлди. Сиз... ёшсиз. Дунёдан тоқ ўтиб кетолмайсиз-ку,

тўғрими қизим? Эўр келса, болаларни интернатга берамиз. Яхши интернатлар кўп. Танишларим бор.

Лола эшик олдида тўхтади. Кўзи газабдан қисилиб кетди.

— Эрга тегаман деб кўзим учиб тургани йўқ! Ўзим етимхонада ўсиб мана бундай бўлганман, — деди кафтининг қиррасини томоғига тираб. — Болаларимни интернатга бермайман! Ўзингиз уйланишни хоҳлаб қолган бўлсангиз, катта кўча! — Шахт билан хонадан чиқаркан, эшиттириб пичинг қилди. — Бетингдан бузилгур, юзсиз! Ойимнинг кўзига тупроқ тўлмасдан туриб...

Ўша гапдан кейин Лола бутунлай ўзгарди. Неваралари «дедушка» деб этагига ёпишса, бобиллаб беради. «Эмасанми дедушкангни? Бор ухла, кўмилиб!» Товоқни қошиққа, қошиқни товоққа уриб тўнғиллайди: «Чолодам дегани мачитга чиқади, чойхонага чиқади, бу нимаси, эртадан кечгача уйда биқсиб ўтириш!»

Хэх! Бир ками салла ўраб намоз ўқиши қолувди. Комиссар Ғаниев намоз ўқиса! Чойхонада пишириб қўйибдими? Носкаш чолларнинг висир-висирини эшитадими?

Комиссар қатъий қарорга келди. Уйланади! Ҳар кимнинг жони ўзига керак. Бу жиблажибон билан ҳар куни юрагини қон қилишдан наф йўқ. Уй ўзининг номида. Ғинг деса ҳайдаб чиқаради...

Ўша кеча Назира тушига кирди. Бошига оппоқ рўмол ўраб олганмиш. Худди отинойиларга ўхшармиш. Ҳеч гапирмасмиш-да, нуқул юм-юм йиғлармиш. «Ҳеч рўмол ўрамасдинг-ку, онаси, бу қанақаси», деб ёнига борса, Назира ўзини орқага ташлабди. «Қочинг! Қўрқаман сиздан. Маузерни нега урдингиз?»

Комиссар таъби тирриқ бўлиб уйғонди. Ваннахона томондан невараларининг баравар йиғлаётгани, Лоланинг бобиллаши эшитилди:

— Э, авлодинга ўт тушсин! Совунлаб ювин деяпман!
Йўқ! Бу аҳволда узоққа боролмайди. Ё келинини чо-
пиб ташлайди ё ўзи инфаркт бўлиб ўлади! Чала-чулпа
чоё ичиб, кўчага чиқиб кетди. Узоқ айланиб юрди. Ҳаво
дилгир, оёқ остида хазон шитирлайди... Бир маҳал қорни
очгани билинди. Боши айланиб, «Лаззат» қаҳвахонасига
кирди. Сосиска олиб еди... Эртаси ҳам, индини ҳам...

Аввалига қаҳвахонада янги хизматчи пайдо бўлганини
сезмади. Аниқроғи, дуруст разм солмаган экан. Кирроқ
оқ халат кийган хушрўйгина дўмбоқ жувон ҳар куни
столни артиб, санчқи-тарелкаларни йиғиштириб олаёт-
ганига кейин эътибор берди. Гапирай деса, кўрқади.
Бир куни дастурхон устидаги нон ушоқларини сидириб
олаётганида ташаккур билдирди:

— Раҳмат! Овқатинглар ширин бўпти.

— Ош бўлсин! — деди жувон жилмайиб.

— Мен ҳар куни шу ерда тушлик қиламан, — деди
Комиссар.

— Биламан, — Жувон яна самимий жилмайди.

— Қаердан келгансиз?

— Свердловскдан.

— Қачон.

— Яқинда.

— Тошкент ёқдими? — деди гапга солиб.

— Бўлмаса-чи!

— Раҳмат сизга! — деди Комиссар айрича меҳр билан.

Тўғри қилди. Бу сафар шунисиям етарли эди.

Бир ҳафта ичида Наташа билан яқиндан танишиб
олди. Тошкентга келганига икки ой бўпти. Ўттиз бир
ёшда экан. Пропискаси йўқмиш. Шу боисдан қаҳва-
хонанинг ўзида ётиб юраркан.

— Менга эрга тегмайсанми? — Комиссар бу гап оғзи-
дан қандай чиқиб кетганини ўзи билмай қолди. Юмда-

лаб ташласа, нима қиламан, деб юраги пўкиллаб турган эди, Наташа ундай қилмади.

Отаси (аҳтимол бобоси) тенги бу одам нима деётганини дафъатан тушунолмагандек, бир зум киприкларини пирпиратиб турди-да, мовий кўзларида табассум пайдо бўлди.

— Пропискадан ўтказсанг, тегаман!

Сенсирадими, демак яқин олгани шу! Мана буни очиқча савдо деса бўлади! Дунёда ўзбек хотинларидан инжиқ, кажбахси йўқ. Гуё уйланиш фақат эркак учун керакдек! Уйландингми, бўйнингга бўйинтуруқ қилиб осиб юришга мажбурсан! Оила қуриш ҳар иккала томон учун зарурат эканини ўйлаб ўтирмайди бу ойнисалар! Назиранинг арвоҳи чирқилламасин-ку, аслида бор гап шу.

— Наташа! — деди жиддий қилиб. — Сен нима хоҳласанг, ҳаммаси бўлади. Прописка ҳам, ЗАГС ҳам... Хотиржам бўл, ўзимдан тинчиганман. Ёлғизлик жонимга тегди.

— Мени ҳам! — деди Наташа ўйчан. Бу гапни оддий ва самимий айтди.

Лола Наташани кўрган заҳоти ҳаммасини тушунди. Серрайиб қараб тураверди. Ичкаридан неваралари чиқиб, Комиссарнинг оёғига ёпишди.

— Дедушка!

— Дедушканг сенларга янги бабушка олиб келди! — деди Лола асабий кулиб. — Яқинда бабушканг сенларга дядя туғиб беради. Сенлар кўтариб юрасан!

Комиссар муштини туғиб бақирди:

— Ўчир овозингни, қанжиқ!

— Мен қанжиқ эмасман! — деди Лола дона-дона қилиб. — Орқасидан ит эргаштириб юрганларни қанжиқ дейди!

— Марш бу ердан итваччаларинг билан! — деди Комиссар оёқ-қўллари асабий қалтираб. — Бўшатиб қўй уйни!

Лола киприк қоқмай тикилиб тураверди.

— Биринчидан, — деди осойишта оҳангда. — Ойимларнинг суви тўкилган уйдан кетмайман. Иккинчидан, болаларим билан кўчама-кўча тентираб юрмайман! Мен — Гулнора эмасман.

Наташа ҳайрон бўлиб қолган, гоҳ Комиссарга, гоҳ Лолага мўлтираб қарар эди.

...Комиссар уй топмаса бўлмаслигини тушунди. Келинини иккита боласи билан ҳайдаб чиқаролмайди. Устига-устак Мэлс масаласи қўзғалса, ўзига яхши бўлмайди. Аммо бу алвасти билан бир хонадонда туришнинг ҳам иложи йўқ.

Начора! Елди-югурди. Ватан олдидаги хизматларини ҳисобга олишди. Горисполкомнинг уй тақсимоти бўйича жамоат комиссиясига аъзо бўлганлиги ҳам иш берди. Эр-хотин Қатортолдаги мана шу бир хонали уйга кўчиб келишди.

Наташа чаққонгина экан. Бир кунда янги уйга файз кирди-қолди. Ҳаммаёқ саришта. Турмушиям тартибга тушгандек бўлди. Хотини саҳарлаб сутга гириллатади. Ширгуруч пишириб беради. Тушда «Сагатчик, яхши ўтирибсанми, колбаса олиб чиқиш ёдингдан кўтарилмадимми», деб телефон қилади. Кечқурун қаҳвахонадан котлетми, бифштексми олиб келади. «Совимасдан еб олгин», деб оғзига тутати. Жиндай олсанг, қонинг юришади, деб коньяк ҳам ичиради...

Буни қаранг: умрида қўлига капгир ушламаган Комиссар бир ойда бинойидек ош дамлашни ўрганиб олса денг! Наташа ўзбекча паловни хуш кўраркан.

Албатта, ёш хотин билан туришнинг ўзига яраша ғалвалари ҳам бўларкан. Наташа бир куни туф-

ли кўтариб келади. Оёғига кийиб у ёққа юради, бу ёққа юради. «Ярашдими?» дейди-да, диркиллаб келиб эрининг юзидан ўпади. «Юз эллик сўм». Эртасига пальто олиб келади. Индинига чўмилганда кийиладиган костюмча. Бафуржа қип-яланғоч бўлиб ечилади-да, костюмчани кийиб кулади. «Сагатчик, қалай, ёзда Ташморяга оборасанми, жаҳлинг чиқмасин, қиммат эмас, юз сўм»...

...Спортчиларда «иккинчи нафас» деган гап бор. Силанг қуриб, тамом энди, йиқилиб қоламан деганингда, тўсатдан «иккинчи нафас» очилади-ю, вужудингда янги куч, янги гайрат пайдо бўлади... «Анавинақа» масалада ҳам шунақа ҳолатлар рўй бераркан. Ёнингда оппоқкина, ёшгина, сўлқиллаган жувон ётса... Бундай паллада Наташа уни қойилмақом қилиб эркалатар эди.

«Ах, кобель! Ах, паразит! Ўн етти яшар йигитчага ўхшайсан-а!» Унга сайин Комиссар гайратга минар, «мақтов»нинг биринчи қисми — «итлиги», «битлиги»ни эмас, ўн етти яшар йигитчага ўхшашини ўйлаб, ўзидан ўзи фахрланиб кетар эди: «Молодец Комиссар! Баданингда сув бор эканки, шундоқ ёш жувонни эплайсан! Молодец Наташа! Хотин киши дегани мана бунақа бўлади! Назирага ўхшаб молдек пишиллаб ётмайди. Минг хил «поза»ни билади!»

...Шунақа-ку... «иккинчи нафас» қургур ҳар куниям очилавермас экан.. Наташа бўлса, ақалли кун ора эри «ўн етти яшар йигитга айланиши»ни хоҳлайди... Устига устак, ўзинг қари, хотининг ёш бўлса, худа-беҳудага рашкинг қўзғайвераркан... Орадан бир-икки ой ўтиб, Наташа ишидан алла-паллада келадиган одат чиқарди. Комиссар сиқувга ола бошлади. Деярли кун ора шу ғалва. Комиссар сўроққа тутади:

— Қаёқда юрибсан? Қара. Соат неча бўлди?

— Қизиқмисан, Сагат? — дейди Наташа жўнгина қилиб. — Ишимни биласан-ку. Тўй бўлди. Ўзбекининг нимаси кўп — тўйи кўп. Тағинам эримнинг жаҳли ёмон, деб, шефдан рухсат олиб келдим.

Ҳаммаси рисоладагидек кетаётган эди-ю, янги йил кечаси хунук ҳодиса бўлди. Наташа ярим кечагача қолиб кетди. Янги йил киришига ярим соатча қолган эди. Бир маҳал эшик жиринглади. Комиссар эшикни очса, турибди илжайиб: кўзлари сузилган. Комиссар:

— Ичдингми? — деб дағдаға қилган эди, Наташа ёш боладек эркаланиб юзидан ўпди.

— Палов тайёрни? Шампан борми? Молодец! А, менинг сенга сюрпризим бор. Меҳмон олиб келдим. — деди кулиб. — Володя, келавер. Танишинглар. Бу — менинг эрим Сагат Ганиевич! Володя синфдош дўстим. Янги йил кутиш учун атайлаб Свердловскдан келибди.

Комиссар эс-ҳушини йигиб олмасидан оғзидан гурираб ароқ ҳиди анқиб турган, штанга кўтарадиганларга ўхшаш бақувват келбатли йигит сурбетларча илжайиб қўл узатди:

— Салом! Янги йил билан!

— Сагат Ганиевич пиширган паловни есанг, бармогингни ялаб қоласан! — деди Наташа яйраб-яшнаб. — Володя умрида ўзбекча палов емаган. Тезроқ бўлақол, Сагатчик!

Палов егиси кептими? Минг лаънат меҳмонинггайм, ўзинггайм! Комиссар ижирганиб ошхонага кирди. Ошнинг гуручи сув теришини кутди.

Қозонга товоқ босиб, уйга кирса, ароқлар очилган, шампанлар қуйилган... Қай кўз билан кўрсинки, «штангачи» диванда Наташани бамайлихотир эзгилиб ўтирибди! Комиссар ғазабдан қалтираб қолди. Тили калимага келса қани!

— Марш! — деди аламноқ гулдираб. — Йўқол икковинг ҳам!

— Секин, қария, секин! — деди Володя пинагини бузмай.

— Нима қипти! — Наташа хандон отиб кулди. — Ўзинг эплолмаганингдан кейин...

— Ма-а-рш! — Комиссар қўлидаги капгирни отди. Капгир деворга урилиб, сакраб столга тушди. Шампан шишасини баранглатиб ёриб юборди. Володя сапчиб ўрнидан тураётган эди, Наташа қўлидан тортиб қолди.

— Керакмас, — деди юзига сачраган шампанни кафти билан сидириб. — Арзимаиди. Ўлдириб қўйиб, балосига қолиб юрма тагин.

Пальтосини киятуриб дона-дона қилиб таъкидлади:

— Эй, пичанни қўриқлаб ётган қари ит! Билиб қўй, ЗАГСдан ўтганмиз, квартирада менинг ҳам улушим бор. Бир ой ичида уй топиб бермасанг, Володя билан қўчиб келиб, шу ерда турамиз...

Яхшиям, Комиссар қонун кодексини сув қилиб ичиб юборгани. Бўлмаса энка-тинкасини чиқариб юборарди бу хотин! Шунда ҳам уйдаги бор буд-шудини шилиб кетди.

Жаҳонда энг донишманд халқ биласизми, ким? Австралия аборигенлари! Оғир жиноят қилганни қамамайдди. Отмайди. Осмайди. Ёлғиз қолдиради. Битта ўзини! Мана, ўн йилдан ошдики, Комиссар танҳо... Битта ўзи!

Тўғри, ора-чора ветеранлар йиғилишига, шаҳар ижроқўмидаги уй тақсимоти комиссияси мажлисига чақириб туришади. Лекин мажлис дегани ҳар куни бўлмайди-да.

Уч-тўрт бор Маузер келди, хотини билан. Юринг, дада, бунақа ғариб бўлиб ўтирманг, деди. Очиғи... Комиссарнинг кўнгли сув ичмади. Билади, ўғли бутунлай бошқа дунё. Ҳафта ўтмай ораларида ихтилоф чиқади.

Соғлигидан-ку, шикоят йўқ. Фақат асаблари чарчади, шекилли. Уйга киргиси келмайди.

...Кундузи-ку, ўзига юмуш топади. Саҳарлаб сутга чиқади. (Наташа ўргатган одат.) Сут олиб қайтаётганида албатта, Қурбонойни кўради. Гапга солади. Арслон қариса куни сичқон тутишга қолади, деганлари шу бўлса керак-да! Ақалли шу хотин билан гаплашса ҳам ҳарна-да. Вақт ўтади...

Шошилмасдан юриб уйига киради. Манний каша ёки ширгуруч қилади. Унгача газета дўкони очилади. Очирид туриб газета олади.

Ундан гастрономга киради. Очиридга туради. Нима беряпти, нима сотяпти, аҳамияти йўқ. Очиридда турса бас. Очирид қанча катта бўлса, шунча яхши. Одамларнинг гапига секин қулоқ соласан. Янгиликларни эшитасан...

Кеч кирган сайин юраги сиқилаверади. Ёлғиз овунчоғи — телевизор. Ярим кечага бориб, унинг ҳам овози ўчади. Ўтишга қўрқади. Ўтса, уйқусида ўлиб қолаётгандек. Ҳаммаёқ жим. Ҳаммаёқ зимистон...

Уни хаёл олиб қочади. Кейинги пайтларда ҳар куни эмас-ку, гоҳо-гоҳо кўнглининг бир бурчида мавҳум саволлар гимираб қолади.

(Нега шунақа бўлаётганини ўзи билмайди. Бугун Қурбонойга «жойнамоz устида мени қарғасанг керак», дегани ҳам шундан бўлса эҳтимол.)

Балки Назира ҳов ўшанда — тўнғичини туғиш арафасида кўп қарғиш олганмисиз, деб сўрагани бежиз эмасдир? Балки ўзи ҳам жиндай ҳаддидан ошиб кетгандир? Шунча одамнинг умрига зомин бўлиб тўғри қилмагандир?

У хира пашшадек бемаъни гингиллаган саволларни ўша заҳоти қувиб солади. Биринчидан, у умрбод кетмон уриб, ер ковлаб ётадиган аллақандай колхозчи эмас!

Қайси томондан илиқроқ шамол эсса, ўша ёққа қараб эгиладиган, бир қарасанг феодал ўтмишни улуглайдиган, бир қарасанг гарбга топинадиган бетайин зиёли ҳам эмас! Комиссар Фаниевнинг букилмас эътиқоди бор! У ўзи чин дилдан ихлос қўйган жамиятни ички ва ташқи душманлардан ҳимоя қилди. Керак бўлса энди ҳам ҳимоя қилади. Иккинчидан эса, буйруқни бажарди!

Офицер деганнинг битта-ю - битта ҳуқуқи бор: у ҳам бўлса буйруқни бажариш! Юқоридан фалончини қама, деган буйруқ келдими, ўша заҳоти қамайди. Сургун қил, деса, сургун қилади. От деса — отадиям... Башарти эртабириси куни фалончи бегуноҳ экан оқлансин, деган ҳукм бўлса — оқлайди! Бу дунё муттасил айланиб турадиган мураккаб механизм. Одамлар ўша механизмнинг кичик бир винтчаси, холос. Ҳар битта винтча ўз вазифасини адо этмоғи керак. Биттаси ишламай қолса, кўрасан, нима бўлишини! Бутун бошли механизм чок-чакидан сўкилиб кетади... Йўқ, Комиссар Фаниевнинг бировдан тили қисик жойи йўқ. Нимаики қилса, бурчини адо этди. Виждонан адо этди...

У илиқ сув билан уйқу дори ичади-да, тўшакка чўзилади (назарида тўшак лаънати кун сайин совиб бораётганга ўхшайди). Чўзилади-ю, кўзини юмади. Тун — ёлғизларни синаш учун юборилган жазо элчиси. Аввал, кўзингни кўр қилади. Кейин қулоғингни шанғиллатади. Ундан кейин юрагингни гижимлай бошлайди. Шошилмасдан... Алоқ-чалоқ тушлар кўрасан...

Яна бошландими?.. Анави ким? Башараси таниш кўринади? Ие, Ҳусанхўжа-ку! «Ўлмаганмидинг?» «Ўрик ейсизми, ака-а-а? Манг ўрик». «Обор! Обор ўрингингни!» «Енг ака, битта енг!» «Йўқол, дейман». Кулишини қаранг! Кулиши мунча хунук! Ие, скелет-ку, бу! Ҳусанхўжанинг скелети! Тишлари иржайиб туриб-

ди. Оғзини каппа-каппа очиб «ака-а-а» дейди. Йўқол! Ифлос, унсур! Пистолетим қани, пистолетим! Ким бор? Ёрдам беринглар!..

Уфф... Нима бўлди? Нега титрайди? Туш кўрди-ку, туш. Тушдан ҳам кўрқадими, одам? Йўқ, ухлагани йўқ эди, шекилли. Аниқ кўрди-я! Девор орасидан сирғалиб чиқса бўладими? Валидол қаёқда эди. Уф-ф-ф..

РУСТАМНИНГ ИККИНЧИ КУНДАЛИГИДАН

МАЙ ОЙИНИНГ ЎН ОЛТИНЧИ КУНИ

«Ил-76»да кетяпмиз. У ёққа олиб кетишаётганда солдатларни қандай «босишган» бўлса, бу ёққа келаётганда ҳам, шундай зичлаб жойлаганлар. Фарқи шуки, у ёққа борганлар орасида дўстларим бор эди: Хайридин, Темур ака, Саша... Ҳозир атрофдаги болаларни деярли танимайман: турли қисмлардан тўпланган «дембиллар». Яна бир фарқи бор: у ёққа сумка кўтариб кетган эдик. Буёққа ҳар бир солдат биттадан «дипломат» кўтариб келяпти.

Мотор товуши ғўриллаб, қулоқни қоматга келтиради. Аскар болаларнинг ҳаммаси — жим. Ҳамма бир нарсани ўйлаб турибди-ю, айтолмайди. «Самолётга «Стингер» тегмаса бас!»

Хаёлимга бемаъни ўй келди. Самолётда «икки юзинчи» юк бормикин? Йўқ бўлса керак. Ўлик ташийдиган махсус самолёт бўлади, дейишади. Аслида-ку, темир қутида ётганларга барибир. Самолётда олиб келадими, Хайратондан машинада олиб ўтадими? Нима фарқи бор?

Хўп, онанг сочини юлиб дод солади. Отанг кавшарланган сандиқни қучоқлаб, «ўғлим, жон болам», деб

изиллайди. Қаяқдан билиб ўтирибди: кутида қонга беланган жасадинг ётибдими, бир пой этигингми, ё шунчаки тузми?.. Севган қизинг (агар бўлса) «у ёқ»дан юборган суратингни юзига босиб, кечаси билан унсиз йиглаб чиқади.

Бир маҳал кабина тепасидаги қизил чироқ таҳдидли ёниб-ўча бошлади. Ҳамма беихтиёр ўша томонга қаради. Эшик очилиб, учувчи кўринди.

— Йигитлар, чегарадан ўтдик! — деди жилмайиб.

Самолёт ичи бир зумда шодон шовқинга тўлиб кетди. Биров Тошкентнинг ҳавоси қандай экан, деса, бошқаси қулупнай егиси келаётганини айтди. Нарироқда дипломат устида омонат ўтирган бир бола кафти билан юзини тўсганча юм-юм йиғлаяпти...

Аэропорт Тошкентга ўхшамас эди. (Бошқа аэродромга қўнганимизни кейин билдим.) Торгина залга кирдик. Божхонанинг бадқовоқ ходимлари худди биров Афғонистондан атом бомбаси ўғирлаб келаётгандек ҳар битта солдатнинг дипломатини тит-пит қилиб текширишга тушди.

Бир чеккада сигарет чекиб турарканман, қулоғимга жуда азиз, жуда қадрли куй эшитилди. Радиода «Муножот»ми, «Чўли Ироқ»ми янграр, номини эслай олмасдим-у, йиғлагим келарди.

Ташқари чиқишим билан сурмаранг такси гириллаб келиб шундоқ ёнбошимда тўхтади. Ёш бўлса ҳам афти қаримсиқ таксичи қўлимдаги дипломатга ёпишди.

— Чамадонинг қани, солдат? — деди шанғиллаб.

— Чамадон йўқ, — деган эдим, шоширди.

— Ўтир! Тезроқ бўл! Бу ерда тўхташ мумкинмас.

ГАИ талонимни тешади.

Қанақа одам бу? Мен такси чақирган бўлмасам!

— Автостанцияга! — дедим ёнига ўтириб.

— Уйинг қаерда ўзи?

— Узоқда. Автостанцияга оборсансиз бўлди.

— Қаерда турасан? — Таксичи машинани чаққон гизиллатиб кетди.

— Пискентда.

— Қизик экансан-ку, Хиротга бўлсаям обориб қўярман!

— У ёққа таксида боришга пулим етмайди! — дедим тўғриси айтиб. — Автостанцияга оборсангиз бас.

— Пули билан нима ишинг бор! — У қўлини пахса қилди. — Пискентнинг ўзига борасанми ахир?

Индамай бош ирғаган эдим, сўради:

— «Афғонмисан?» Хўп, дейвер, ука! Қалай, омон-эсон келдингми, ишқилиб? Суюнганидан уйингдагиларнинг юраги қоқ ёриладиган бўлди-да! Мен-чи, вей! «Афғонларни» узоқдан танийман. Сениям кўриб, дарров билдим. Шошма, дедим, шу болага бир хизмат қилиб қўяй, дедим.

Мунча шақиллайди бу шопир!

Тошкент ўзгармабди. Ўша-ўша шаҳар. Ўша-ўша кўчалар. Йўл четида ям-яшил дарахтлар яшнаб ётибди. Машиналар бир-бирини қувиб, шамолдек елади. Гўё ўн беш қадам олдинда бораётган машина минага дуч келиб, портламайдигандек! Кўчада одам мунча кўп? Гўё олисда, қоялар орасида биқиниб турган снайпер хоҳласа беш минутда йигирматасини ер тишлатмайдигандек...

— «Сув париси»дан борми, солдат?

Нима дейди бу?

— Нима?

Таксичи қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Мен шохида юрсам, сен баргида юраркансан, солдат! Отинг нима?

Айтдим.

— Вой, Рустамжон-эй! Вой муғомбир-эй! — У навбатдаги машинани қувиб ўтаркан, сигнални бибиблатди. — Мендан ҳам қув экансан. Кўрдим, дипломатинг енгил! Аммо-лекин битта дипломатга анча-мунча «сув париси»ни жойласа бўлади! Бизда бир кийими беш юз туради! Эшитдингми, беш юз! Хўп десанг пуллаб бераман! Қуругини арра қиламиз! Келишдикми?

— Йўлга қаранг, ака! — дедим тишимни тишимга қўйиб. — Менда ҳеч қанақа «сув париси» йўқ!

— Ола-а! — Таксичи ишонқирамай юзимга қараб қўйди. — Ўтган ҳафта битта капитанни Севера Востокка обориб қўйган эдим. Сенга ўхшаб гаплашиб кетдик. Аммо-лекин маладес! Кўнгли очиқ одам экан. Ўзиям Афғонистондан тўртта чамадон билан келди, азамат. «Мен офицерман, бунақа ишларга уқувим йўқ, деди. Қўмаклашиб юборсанг, бизнес қиламиз», деди...

Шаҳардан чиқдик. Ям-яшил далалар бошланди. Йўл четида хўппайган толлар, осмонга хитоб қилган мирзатераклар... Димоғимга алланечук қадрдон ис урилди. Аввалига эслолмадим. Нима бу? Маст қилувчи ҳид қаёқдан келаяпти? Бир чақиримча юргач ўнг томондаги кумуш япроқли жийдаларга кўзим тушди-ю, дилим яйраб кетди. Жийда гуллабди, жийда!

— Ростини айт, ука! — деди таксичи машинани шиддат билан ҳайдаб бораркан. — Чиндан ҳам ҳеч нима обкелмадингми Афғонистондан?

— Олиб келдим! — дедим тоқатим тоқ бўлиб. — Пистолет олиб келдим. Чўнтагимда турибди.

Худого шукур! Уни ўчди. Йўл чети ям-яшил... Бедазорлар, энди қўшқулоқ бўлиб чиққан пахтазорлар. Унда-мунда қўйлар, ола сигирлар ўтлаб юрибди.

Таксичи кўчамиз бошида машинани тўхтатди.

— Қайси уй? — деди шанғиллаб.

— Ҳов ана! Тол соясидаги дарвоза.

— Бўпти! Тушавер! — у азда-базда машинасини айланиб ўтиб, ўнг эшикни очди. — Аввал суюнчисини чўзиб қўйишсин-да, мундоқ.

Эс-ҳушимни йиғиб олгунча такси чанг кўтариб, дарвозамиз томон елди. Узоқдан кўриб турибман. Машина дарвоза олдида тўхтади. Таксичи жонсараклик билан дарвозани қўшқўллаб муштлади. Зум ўтмай ўзини ичкарига урди. Бирпасдан кейин эғнида янги тўн, бошида дўппи билан қайтиб чиқди. Мен томонга имо қилиб, бир нималар деди. Дарвоза олдида турган Илҳом акамни кўрдим-у, юрагим орзиққанча югурдим. Таксичи дипломатни тол тагига қўйди-да, машинасини шиддат билан орқага қайтарди. Акам ҳам мен томонга чопди.

Машина менга рўпара келганида бир сония секинлади.

— Солдат! — деди таксичи деразадан бошини чиқариб. — Аканг берган уч юзига рози бўлсин.

Юрагим қинидан чиқиб кетаётганга ўхшар, жон ҳолатда уйим томон югурар эдим.

Акамнинг қучоғидан чиқдим у бўйнимга осилган онамни бағримга босдим. Шунда ойим таниб бўлмас даражада ўзгариб кетганини оғриқ билан ҳис этдим. Рўмоли елкасига сирғалиб тушган, сочлари дув оқарган, билаклари косовдек қорайиб, ингичка тортиб кетган. Хиралашган кўзларидан дув-дув ёш оқар, нукул «болам, жон болам», деб юзларимни силар эди.

Димоғимга райҳон ҳиди урилиб, юрагим қалқиб кетди. Болаликдан шууримга сингган, унутилаёзган кадрдон ис... Шунақа-ку, сочлари нега бунча оқариб кетган? Кетаётганимда бунақа эмасди-ку! Гавдаси нега бир тутам бўлиб қолди. Одамзод шунчалик тез ўзгариши мумкинми?

— Йиғламанг, ойи, — дедим кулиб. — Мана, мен келдим-ку!

Ойим ҳамон бўйинимга осилганча ҳиқиллар эди.

— Йиғлаётганим йўқ, болам, — деди кўз ёшларини артиб. — Сен келдинг, болажоним. Энди ҳечам йиғламайман.

Қизик, келинойим ҳам аллақандай қаримсиқ бўлиб қопти. Пешонамдан ўпаркан, ҳорғин кўзларида қувонч порлади.

— Бўлди, ойижон! — деди онамни юпатиб. — Худога шукур, Рустамжон соғ-саломат қайтдилар. Энди тўй қиламиз.

— Албатта қиламиз! — Ойим кўз ёшлари аралаш жилмайди. — Худо хоҳласа тезлаштирамиз тўйингни, Рустамжон!

Остона ҳатлаб ўтишим билан ойим жонсарак алпозда келинойимга буюрди:

— Салимахон! Тез бўлинг, жон болам! Патирни олиб чиқинг! Чаққон-чаққон!

Келинойим бирпас гарангсиб турди-да, уйга югурди. Зум ўтмай бир чеккаси тишланган патирни қўшқўллаб кўтариб чиқди. Онам патирни менга тутқизди.

— Бисмилло, деб тишла, болам! — деди овози қалтираб.

Икки йил аввал худди шу остонада туриб бир четини тишлаб кетган патирни қўлимга олдим. Патирнинг кемтик қиррасида ўзимнинг тишларим изи кўриниб турарди. Бир томонида ип осилиб қолган. Ажаб, икки йил деворда осиглиқ турган нон могорламаган, ҳатто гард ҳам қўнмаганди.

— Илоҳи оми-ин! — Ойим косовдек қўлларини фотиҳага очди. — Омон-эсон келганинг рост бўлсин, болам! Жумла-мўминни дилидаги ниятига етказсин. У дунё-ю

бу дунё уруш бўлмасин! Сув балосидан, ўт балосидан, туҳмат балосидан яратган Эгамнинг ўзи асрасин!

Ҳовли ўзгармабди. Этакдаги икки уй бир айвон томига чиқариб юборилган сўритокда узум шўралари осилиб турибди. Бурчакдаги тандир ҳам, эшиги қия очик молхона ҳам, чап томондаги акамнинг шипир томли уйи ҳам ўша-ўша.

Пастак девор олдидаги икки туп гилос шигил мева солибди. (Пастдаги шохларни жиянчалар «қийратгани» аниқ.) Сўри ёнидаги олма гулини тўккан, аммо тугган меваси ҳали майда, шекилли, қалин япроқлар орасида кўзга илинмайди. Ҳовли ўртасида бир вақтлар дадам атайлабдан Бешариқдан ҳавас қилиб олдириб келган қўқонгуллар яшнаб ётибди. Зангори, қизил, напармон... Гулзорнинг чор атрофи яшил рангга бўялган пастак сим панжара билан ўралган. Панжара ортида райҳонлар...

Келинойим бирпасда ёғоч сўрига жой қилди. Қават-қават пойандоз ташлади. Дастурхон ёзди. Ойим сўри четига омонат ўтирган кўйи тагин узундан-узоқ фотиҳа ўқиди, келинойим ҳовлига кўлоблатиб сув сепаётганда райҳон иси гуркираб кетди.

Ростини айтсам, очикқан эдим. Тандир нонни иштаҳа билан еб, кўк чой ичарканман, боядан бери хаёлимда айланаётган саволга энди жавоб топгандек бўлдим. Ҳовлида нима етишмаётганини билдим. Кираверишда, тепасини ёпиб, гаражга мослаштирилган йўлакда одатда саргиш «Нива» турарди. Дадам уни деярли минмас, акам шаҳаргами, районгами борганда ҳайдар эди. Ҳозир «гараж» супуриб-сидириб қўйилган, девор четида турадиган эски канистрлар ҳам кўринмасди. «Дадам миниб кетгандир-да!»

— Дадамга хабар қилдингларми? — дедим чой ҳўплаб.

— Хабар қилдик, укам, хабар қилдик! — деди акам елкамга қоқиб. — Қани, нонга қара. Ойимларнинг нонларини соғингансан! Ойим маладеслар-да, Рустам! Нонни ўзлари ёпмасалар, кўнгиллари жойига тушмай-ди. Бугун эрталаб ишга кетаётсам, хамир қориб ўтирибдилар. «Нима зарил, Салиманинг ўзи ёпади», десам, нима дейдилар дегин? Нима дедингиз, ойи, ўзингиз айтинг!

Ойим бир акамга, бир менга қараб, кулимсираб қўйди-ю, индамади.

— Айтдиларки, — деди акам тантанавор оҳангда, — мени айтди, дерсам, Илҳом, бугун укангдан ё дилгиром келади, ё ўзи кириб келади, хамир учди, дедилар. Тўғрими, ойи?

— Туш кўрсам... — деди ойим ёшланган кўзларини дастурхон попугидан узмай. — Бог эмиш. Ка-а-атта бог... Бир маҳал ичида от кўринибди. Оппоқ от. Қарасам, от устида сен ўтирибсан. Вой, болам, қачон келдинг, десам, индамай кулиб турибсан. Қарасам, отни жиловни йўқ. Қўрқиб кетдим. Тушақол болам, тезроқ туш, йиқилиб нетиб юрмагин тагин десам, яна индамайсан. Бир маҳал даданг пайдо бўлиб қолдилар. Ҳой, дадаси, ушланг, анави отни, Рустамжонни опқочиб кетмасин, десам... — Ойим тўсатдан жимиб қолди. Ошхона томонга қараб, ожиз, йиғлоқи овозда чақирди:

— Салимахон-у-у! Ҳой, Салима! Рустамжонга қатиқ бермабсиз-ку!

Ошхона эшигидан келинойим мўралади.

— Чопинг! — деди ойим тайинлаб. — Ақиданикига чиқинг. Бир коса қатиқ берсин. Рустамжон келди, денг.

Келинойим ошхонадан чиқиб, кўчага зингиллади.

Ҳайрон бўлдим.

— Ўзимизнинг сигир-чи?

— Ўлсин! — Ойим шоша-пиша қўл силтади. — Қи-
сир қолувди, сотиб юбордик.

— Яна биттаси бор эди-ку! — дедим ҳайратланиб.

— Унисини гўштга топширдик. — Акам беписанд
кулди. — Қорни шишиб кетди. Жиянларинг ўйинга ан-
дармон бўлиб, беда оралаб кетганини билмай қолибди...
Шўх-да, шумтакалар!

Ростини айтсам, жаҳлим чиқди. Қишлоқда туриб си-
гир боқмаса, қанақа гап бу?

Акам кўнглимдан ўтганини сезди чоғи, елкамга ша-
патилади.

— Э, ука! Шунгаям ота гўри — қозихонами? Бош
омон бўлса, дўппи топилади.

— Салима чиққунча мен овқатга қарай, — онам
инқиллаб сўридан тушаётган эди, дарвоза томондан шо-
дон қийқириқ эшитилди:

— Ур-ре! Кичик дадам кептилар!

Акамнинг икки ўғли ҳовлига отилиб кирди. Ўқдай
учиб келиб, иккаласи икки томондан ёпишди. Икко-
ви алақаерда роса футбол тепган шекилли, терга бо-
тиб кетган.

— Менга нима обкелдиз? — деди каттаси.

— Менга-чи? — деди кичиги.

— Сенларгами? — дедим дилим яйраб. — Жевач-
ка олиб келдим.

Яна ғалва бошланди:

— Менга ўнта берасиз!

— Менга ўн бешта, хўп?

— Беради! Иккалангаям беради! — Ойим болаларни
мендан нари сурди. — Аввал қўшнилардан суюнчи ол-
майсанларми? Кичик дадам келдилар, демайсанларми?

Жиянчалар бир зумда бутун қишлоққа хабар қилиб-
дими, кун ботмасдан меҳмон босди. Биринчи бўлиб,

Турсунбой ака чиқди. Белимдан силтаб-силтаб бағрига босаркан, ойимга хитоб қилди:

— Айтмабмидим, хола! Рустамжон бирон ери тирналмасдан, келади, демабмидим! Сиз бўлсангиз йиглаб юрибсиз! Тўйни тезлаштиринг, тўйни! Укамга ўзим куёвжўра бўламан! — У менга қараб, гапини тасдиқла-тиб олди. — Тўғрими, гапим? Хатда ёзганмидим шуни? Ана! Гап битта бўлади!

Ховлига катта жой солинди. Шўрва тортилди, ош дамланди.

Шу пайтгача дадам келмаганига жаҳлим чиқа бошлади. Акам юпатди:

— Тошкентда сессия бор экан. Хали-замон келиб қоладилар.

...Меҳмонлар тарқаб, ҳовли жимжит бўлиб қолди. Олма тагидаги сўрида тагин тўртовлон қолдик. Ойим, акам, келинойим, мен... Вақт аламаҳал бўлиб қолган, дарво-за рўпарасидаги тол тепасида муаллақ тўхтаган тўлин ой мўл-мўл нур сочар, чигирткалар куйиб-ёниб чириллар эди.

Ой бунақа ёруғ бўлиши ёмон. Заставада пешоб қилгани ҳам боролмайсан. Маскахалат-ку, гавдангни асрайди. Қоялар панасида кўзга кўринмайсан. Аммо соянг бор-ку, соянг! Бир чақирим нарида пойлаб турган «дух» снайпери соянгни кўрмайди, дейсанми? БУР тепкисини битта босса...

Нима бўлди менга? Афғонистон қолиб кетди-ку! Хов олисларда! Совуқ тоғлар ортида. «Қизиқ, нега дадам йўқ? Соат неча бўлди, ўзи? Мажлис шунча чўзиладими?»

— Дадам қачон келадилар, ака? — дедим тоқатим тоқ бўлиб.

— Келадилар, укам, келадилар. — Акам ғайрат билан чой қайтаришга киришди. — Баъзан сессия уч кунлаб чўзилади. Биласан-ку, депутат бўлгандан кейин...

...Айвонда майкачан жияним кўринди. Кичиги.

— Ая-я! — деди йигламсираб. — Сияма-ан!

Келинойим югуриб айвонга чиқди. Болани ҳожатхона томон етаклади. Ўша ёқдан «бўл тез, жойингга бориб ухла!» дегани эшитилди.

Келинойим қўлидан етаклаб кетаётган эди, бола гулзор рўпарасида тўхтади. Сўри томонга бурилиб қаради-да, ер тепиниб хархаша қилди.

— Жевачка! Кичик дада, жевачка! — деди йигламсираб.

— Жиннивой-эй! Сенга жевачка ваъда қилувдим-ку! — Сўридан сакраб тушиб, айвонга чиқдим. Бурчақда турган дипломатни очиб, тиш чўтка, сочиқ сингари лаш-лушлар орасидан бир қути сақични олдим.

— Ма! — дедим кулиб. — Юзта!

— Битта ўзимгами? — Болакай кўзлари ҳайратдан очилиб сўради. — Акамга-чи?

— Аканггаям бор! — дедим меҳрим товланиб.

Келинойим боланинг бошини силади.

— Бўлдим, юр энди. Ухла!

Қайтиб келиб сўрига ўтиришим билан жиянчам останада тагин пайдо бўлди. Сув сепилган ҳовли саҳнида дикир-дикир югуриб ёнимизга келди. Чамаси бутунлай уйқуси ўчиб кетган эди.

— Очиб беринг! — деди сақични узатиб. — Очиб беринг, кичик дада-а!

Болани тиззамга олиб, сақич қоғозини очдим. Бола маза қилиб чайнарган, сўлаги оқиб илжайди.

— Вой, кичик дада, қулупнайга ўхшаркан! — Бир зум қарсиллатиб чайнаб турди-да, бўйнимга осилди. — Кичик дада-а, — деди қоп-қора кўзларини катта-катта очиб. — Сиз келдингиз-а?

— Кўриб турибсан-ку, келдим, — дедим кулиб.

— Энди кетмайсиз-а?

— Йўқ, — дедим гапи нашъа қилиб. — Кетмайман!

Болакай бир зум ўйланиб турди-да, сўради:

— Бобожоним қамоқдан чиқадилар-а?

Ичимда бир нима узилиб кетгандек бўлди.

Келинойим югуриб келиб, боланинг билагига чанг солди.

— Юр! — деди таҳдид билан. — Ухласанг ўласанми, зумраша!

— Йў-ў-ўқ! Кичик дадамминан ўтираман! — Бола оёқ-қўлларини типирлатиб чинқирди. — Ухламайман! Ухламайман!

— Ўчир! — Акам қўлини пахса қилиб келинойимга ўдағайлади. — Обкир уйга!

Ойим ўтирган жойида тебраниб йиғлаб юборди:

— Худо уриб қолди бизни, болам! Худога нима ёзувдик, ўғлим! Отанг бечора шунча йил меҳнат қилиб, кўрган кун шу бўлди, Рустамжон?

* * *

— Юр, ука, уйга кирайлик. — Акам ўрнидан турди. — Ойи, — деди юпатувчи оҳангда. — Сиз дамингизни олинг. Ака-ука бир отамлашайлик.

Онам индамади. Аммо ёнимизда ўтиргиси келаётгани кўриниб турарди.

— Хоҳласангиз, юринг, сиз ҳам... — Акам онамнинг қўлидан тутиб, сўридан тушишга кўмаклашди.

Учовлашиб, Илҳом акамнинг «катта зали»га кирдик. Акам чироқни ёқиши билан гарангсиб остонада туриб қолдим: уй деярли шип-шийдон эди. Янгам иккита болали бўлганда ҳам «катта зал»ни келиннинг уйидек безатиб қўядиган одати бор эди. Сервантда дид билан терилган сервизлар, тахмонда қўша-қўша бахмал кўр-

палар, деворда чўгдек гиламлар... Энди бўлса, уй ўғри ургандек ҳангиллаб қолибди. Ўртада хонтахта. Атрофида тўртта кўрпача. Бурчакда болалигимда дадам олиб келган «Электрон» телевизор. Бор жиҳоз — шу. Ҳатто нафис дарпардалар ҳам қаёққадир гумдон бўлган. Деразаларнинг ярмини тўсган оддий сарғиш парда ғариб мунғайиб турибди.

— Утир, ука. — Акам юзимдаги саволни уқиб, хижолатли илжайди. Шоша-пиша кўрпачага имо қилди. — Юқори чиқинг ойи.

Ойим қўллари қирсиллаганча, хонтахта қиррасидан ушлаб, тўрдага кўрпачага чўкди. Акам токчадан очилган ароқ, иккита пиёла олди.

— Салима! — деди айвон томонга қичқириб. — Обке, редиска-педискадан!

— Шу ўлгурни ичмасаларинг нимаиди-я? — деди онам норози бўлиб.

— Кўпмас, ойи, жиндай... Қани? Омон-эсон қайтганинг учун!

Биринчи пиёладан кейин акамнинг кўзлари қизариб, пишиллаб нафас ола бошлада.

— Ҳайрон бўлаяпсанми? — деди шип-шийдон уйга қараб. — Сотдик! Қани, ол... Майли ука, бош омон бўлсин! Дадам соғ-саломат келсалар бас! — Бир нима дафъатан ёдига тушгандек, кулимсиради. — Аммо сенинг тўйингга аталган нарсаларнинг нинасиниям қимирлатганимиз йўқ. Тўғрими, ойи?

Онам индамай бош ирғаб қўйди.

— Анави исковичлар хўп ёпишди, — деди акам. — «Бу қанақа атлас?» «Қаердан келган?» «Шунча аёлни нима қиласан? Кимдан пора олгансан?» Ўзбекнинг тўйи шунақа бўлади, келинга қилмаса бўмайди, десак, қулоқ солса қани!

Акам яна ароқ қуйди.

— Қўяқол энди, болам, — деди ойим ташвишланиб. — Уканг толиққан, дамини олсин, эртага гаплашарсанлар.

— Йўқ! — Акам алам билан бош чайқади. — Эшитсин! Сен у ёқда дадамдан нега дарак йўқ, деб ёзасан... Бу ёқда дадамни тиқиб қўйган. Бир кечада идоранинг ўзидан олиб кетган. Қўшиб ёзганмиш. Пора олганмиш... Кун ора сўхтаси совуқлар уйга бостириб киради. Яширган тиллаларингни топ дейди... Қўлида мина излайдиган таёққа ўхшаган нарс. Ҳаммаёқни титкилайди. Халажойгача кавлаб кўрди, тўғрими, ойи?

Онам бошини бир ёнга ташлаган қўйи номаълум нуктага термилиб ўтирар, униқиб кетган мошранг рўмоли сирғалиб елкасига тушган, оппоқ сочлари тўзгиган, кўзларида маъно йўқ эди.

Ич-ичимдан титроқ уйғониб, тўсатдан миямда чидаб бўлмас оғриқ турди. Бармоқларим музлай бошладди. Ҳозир, ҳозир бошланади! Онам! Бечора онамнинг бир ками шу томошани кўриш эди! Жон ҳолатда ароқ шишасини юлқиб олиб, пиёлага тўлдириб қўйдим. Гирихланиб қолаётган тишларим орасига пиёла қиррасини зўрлаб тиқиб, ичдим... Қанча вақт ўтганини билмайман. Ниҳоят, кўз ўнгимни қоплаган сарғиш туман тарқалгандек бўлди. Хайрият!

Қарасам, акам кўзлари ҳайратдан чақчайиб, юзимга синчиклаб тикиляпти. Бошимни нимадир таталаётганини ҳис этиб, гашим келди. Ойимнинг қўллари экан. Бурилиб қарасам, онам, орқамда тик турганча икки букланиб бошимни уқалаяпти. Пиёла хонтахтада тўнкарилиб ётибди.

Қути учган келинойим тумшуғимга коса тиқиштирди.

— Ичинг, ича қолинг, Рустамжон! — деди ялиниб.

Сув экан.

Косани кафтим билан нари сурдим.

— Керакмас.

Ойим бошимни уқалашдан тўхтади.

— Сенга нима бўлди, болам! — деди икки юзим-ни силаб. — Онангни нега қўрқитасан, жоним болам?

Энди у йигламас қовжираб қолган кўзларида қўрқинч, хавотир бор эди.

— Ҳеч нима! — дедим илжайишга уриниб. — Нега ваҳима қиласиз!

— Шу ўлгурни ичма девдим-ку! — Ойим акамга дашном берди. — Юр, болам, — деди елкамни силаб. — Жойингни солиб бераман. Чарчагансан.

Худого шукур! Хуруж ўтиб кетди. Бояги арақни ичганим яхши бўлган экан. Титроқ босилди. Қўлимнинг музлаши қолди.

— Ойи, — дедим ялиниб. — Сиз кириб ётинг. Биз акам билан гаплашиб олишимиз керак.

Барибир онам ёнимга ўтириб олди. Биламан, энди бир қадам ҳам жилмайди.

— Бу ҳангомалар, — деди акам хўрсиниб. — Август-да бошланди. Мактаб ремонти охирлаб қолганди. Эрта-индин август кенгаши бошланади... Директор уйга одам юборибди. Областга кимни юбориш муҳокама қилиниши керак экан. Мажлисни илмий мудир ўтказди. Чорак соатчадан кейин директор кириб келди.

«Ўртоқ Шоматов, сизни сўрашяпти», деди. «Ким?» десам, «Чиқсангиз биласиз», дейди. Ўшандаям хаёлимга ёмон ўй келгани йўқ. Фақат ҳайрон бўлдим. Директор доим отимни айтиб, Илҳомжон, деб чақирарди. Чиқсам, мактаб ҳовлисида ҳеч ким йўқ. Дарвоза олдига келсам, кўк «Жигули» турибди, нол олти. Сен тенги йигит ёнимга келиб: «Сиз — Шоматов Илҳом бўла-

сизми?» деди. «Ха», дедим, машинанинг орқа эшигини очди. «Марҳамат, ўтиринг, гражданин Шоматов!» деди.

Акам «Полёт»ни тутатиб, чуқур-чуқур сўрди. Зимдан онамга разм солдим. Ойим пинжимга тикилиб жимгина мунғайиб ўтирар, акамнинг бу ҳикояларини ўнлаб, юзлаб марта эшитган бўлса керак, гапга аралашмас, чамаси эшитишни ҳам хоҳламасди.

— Шопирдан бошқа яна икки киши бор экан. Бит-тасиниям танимайман. Шопир олдида, ўшаларнинг хўжайини бўлса керак, битта семиз киши ўтирибди. Бояги йигит мени орқа ўриндиққа ўтқазди. Ёнбошимга ўзи ўтирди. Худди киноларда кўрсатадиган шпионни қўлга олгандек. Чап томонимда биттаси, ўнг томонимда биттаси.

«Шоматовнинг уйига!» деди олдинги ўриндиқдагиси.

Юрагим гаш тортди. Бояги йигитдан сўрадим. «Тинчликми, брат?» десам, ҳалигина илжайиб турган одам кўзини ола-кула қилди. «Мен сенга брат эмасман, алоҳида муҳим ишлар бўйича терговчи Шевелев бўламан!» дейди. «Отанг Шоматов Шомансур приписка қилгани, катта миқдорда пора олиб, пора бергани учун қамокқа олинди», дейди. Рост, оёқ-қўлим бўшашиб кетди. «Сизлар адашяпсиз, менинг отам унақа одаммас, бир умр ҳалол ишлаган. Ленин ордени бор, депутат», дедим. Олдинда ўтиргани мен томонга қараб, мазах қилиб кулди.

Қоронғи тушгунча ҳамма нарсани рўйхатга олди. Ҳаммаёқни тит-пит қилиб ташлади.

«Нима керак сизларга, айтинг, ўзим топиб бераман», десам, «Ўчир овозингни!» дейди. Аммо ойим — маладес! — Акам ҳамон мунғайиб ўтирган онамга қараб қўйди. — Сенинг тўйингга аталган кўрпа-тушакларни ағдар-тўнтар қилаётган эди, қўлига ёпишдилар. «Келин-

нинг сарпосига тегма, ўғлим келса, уйлантираман, деб, ўз қўлим билан тикканман», дедилар,. Барибир, кўрпаларнинг пахтасигача титиб чиқди. «Миллионер бўлмасанг, келинингга шунча падаркани қаёқдан олдинг?» дейди. Ойим айтдилар. «Нима қилай бўлмаса, сенларга ўхшаб тўрт шиша ароқ билан ўғил уйлантирайми? Мен бу нарсаларни йиллаб тўплаганман», десалар, масхара қилиб кулади. «Миллионни топсанг, эринг қутилиб чиқади, бўлмаса эринг ҳам кетади, ўғлинг ҳам хотин ололмай холостяк ўтади», дейди.

— Ароқдан борми? — дедим ичимдан тагин титроқ келаётганини сезиб.

Ойим кўзимга хавотирланиб қараб қўйди.

— Топилади! — Акам айвон томонга овоз берди. — Сали-и-и! Ошхонани қарагин, яна битта шиша бор эди.

Онам энди оғиз очишга шайланганди, кескин илтимос қилдим:

— Қўрқманг ойи, кўп ичмаймиз. Фақат... йўқ деманг. Илтимос.

Келинойим... Итоаткор ва ҳамиша жилмайиб турадиган келинойим арақ шишасини келтириб, хонтахтага қўйди.

— Овқат иситиб келайми? — деди мунғайиб.

— Обке! — Акам жонланиб, шиша қопқоғини бурай бошлади. — Бояги жаркопдан опке.

— Қишлоққа офат дориди, Рустам! — деди акам бош чайқаб. — Битта «Коммунизм»нинг ўзидан йигирма саккиз киши қамалди. Ишонасанми, дадамни изламаган жойимиз қолмади. Кун ора кеннайинг билан тугун-терсак кўтариб йўлга тушамиз. МВДга борамиз, «Коммунизм» колхозининг раиси Шоматов қаерда?» десак, «Билмаймиз, тоштурмага бор», дейди. Тоштурмага борсак, «КГБга учраш», дейди. Бу ёқда биз дадамни излаб юриб-

миз, у ёқда анавилар ҳар куни келиб, ойимни қўрқитади. «Эринг гумдон қилган миллионни топасан!» дейди.

Акам толиққандек узоқ сукутга чўмди.

— Салима! — деди бақириб. — Нима бало, ўзингга жаркоп бўлиб кетдингми?

Янгам товоқда қовурдоқ кўтариб келди.

— Кейин... — Акам яримта картошкани қошиққа илиб чайнарган, бўйинини чўзиб ютindi. — Кейин мениям қамоққа тиқишди. Икки ой ушлашди... Ичасанми, яна жиндай?! Икки ой ушлашди... Қийнашга қийнади. Икки кеча-кундуз сув бермади. Ухлатмади. Нима? Сен билмайсан-да, ука. Кундузи тик оёқда тургазиб қўяди. Кечаси билан сўроқ қилади. Аммо рoетини айтишим керак. Ургани йўқ. Бундан кўра ургани яхшийди! Саволи нуқул битта: отанг яширган хазина қаерда? Қанча тез топсанг шунча яхши, отанг ҳам чиқиб кетади, сен ҳам!» «Ҳой, одам! Отамда қанақа хазина бўлсин, умрбод ҳалол меҳнат қилган, на колхознинг, на давлатнинг бир тийинига кўз олайтирмаган», десам ҳаммасини қайтадан бошлайди. Бухгалтер тан олди, пахта пункти қабулчиси показание берди, райком тан олди, обком тилхат берди. Ҳаммасини биламиз, дейди. Отанг бирдан пора олиб, бирига берган, ўртада ўзига ҳам чўтал олиб қолган дейди. Тамом — вассалом!

— Бир куни... — Акам энг муҳим нарсa эсига келгандек, келинойимни чақирди. — Сали-и! Салима!

Келинойим останада шарпадек пайдо бўлди.

— Ўтир! — деди акам ёнбошига имо қилиб. — Ўтир! Рустам эшитсин! Ҳаммасини эшитсин! Бир куни эрталабдан соқолимни ҳафсала билан қиртишлаб қолди. Юзимга атир сепди. Машинага ўтқизиб турмадан шаҳарга олиб келди. Битта хонага обқирди. Қарасам, стол тўрида бурни чўмичдек кимса ўтирибди. Кейин

билдим. Москвадан ўзбекни бошига қирон солиш учун келган генерал Амбарцумян дегани шу экан. Хўп мулойим гаплашди. «Сиз — Шоматов интеллигент одам кўринасиз, мактабда дарс бераркансиз», деди. Индамадим. «Демак, сиз ёш авлодни совет жамиятининг га-лабалари руҳида тарбиялашингиз керак», деди. Индамай туравердим. «Шундоқ одам нега отангиз тўплаган миллионларни яширасиз, ваҳ-ваҳ-ваҳ», дейди. Отам ҳеч қачон ҳеч кимдан пора олмаганини, қўшиб ёзмаганини айтдим. Гувоҳинг бўлса юзлаштир, дедим. Шунда нима қилди, дегин? — Акам энтикиб нафас ола бошлади. Кўзлари аланг-жалаң бўлиб буюрди. — Чиқ, Сали! Чиқиб кет! Ойи, — деди ёлбориб. — Жон ойи! Сиз ҳам чиқиб тулинг! Илтимос! Беш минутга...

Келинойим онамнинг қўлтиғидан олиб, чор-ночор айвонга йўналди.

— Эшикни ёп! — деди акам бақриб. Кейин овозини пасайтирди. — Бурни чўмичдек ўша Амбарцумян гувоҳ керакми сенга, деди-да тутмачани босди. Эшикда кўринган соқчига, Шоматовани олиб кир, деб буюрди. Қарасам, остонада янганг турибди. Эғнида эски пальто, бошида рўмол... «Илҳом ака», деб мен томонга юрган эди, армани, соқчига «олиб чиқ» деб буюрди. Янгангниям, мениям оғзимдаги оғзимда, бўғзимдаги бўғзимда қолаверди. Кейин... — акам титроқ қўллари билан сигарет тутатди. — Кейин... биласанми нима деди ўша генерал! Шоматова Салима сенинг хотининг бўлади-а, деди. Агар отангни устидан показание бермасанг, ўмарилган миллионни топмасанг, ажойиб томоша кўрасан, деди. Биласанми, яна нима деди? — Акам ҳиқиллаб қолди. Кафтининг тескариси билан кўз ёшларини артди. — Ўн минутдан кейин хотинингни учта рецидивист бирваракай зўрлаётганини кўрасан, деди... Биттаям бутун жойи қолмайди, деди

ўша хунаса Амбарцумян, хотини ўнта ўйнаш тутса, хайрон бўлмас. Аммо ўзбек бунақа гапга чидайдим, укам?

Акам унсиз йиғлар эди.

— Ўша гапдан кейин тамом бўлдим! — Акам юраги ёниб кетаётгандек кўксини чангаллади. — Дадам пора олганмас, аммо сизларга пул керак бўлса, топиб бераман, дедим. Эртасига дадам ўз қўли билан ёзган хатни олиб келишди. Ўша хатни ҳар битта ҳарфигача эслайман». «Ўғлим! — деб ёзибди дадам. — Онангга туншунтир. Мен-ку, айбсиз айбдор бўлишга бўлдим. Бор бисотни топширинглар! Жон омон бўлса, мол топилади. Онангни эҳтиёт қил. Сенлар тинч бўлсанг, мен ҳам тинчийман. Рустам бу гапларни эшитмасин...» дебди. Уч кундан кейин мени чиқариб юборишди. Биласанми, Рустам? — акам алам билан титради. — Ўша куни Салимани эринг билан свидание қилдирамиз, қайнотангни ҳам кўрасан деб олиб борган экан. Нариги хонада дадамга ҳам кеннойингни кўрсатишибди. Менга нима деган бўлса, дадамга ҳам шуни айтган экан. Келинингни уч киши зўрлаётганини томоша қиласан, дебди!

Огир, чуқур сукунат чўкди. Айвон эшигидан онам журъатсиз мўралади.

— Бўлди энди, — деди мунгайиб. — Қолганини эртага гаплашарсизлар.

— Кейин-чи? — дедим газабдан тишим гижираб. — Нима бўлди?

— Кейинми? — Акам истеҳзоли илжайди. — Сотдик! Ҳаммасини сотдик! Машинани, сигирларни, мебелни! Келинойингнинг тақинчоқларини! Ҳаммасини! Ҳатто бувамдан ойимга ёдгорлик бўлиб қолган билакузукларни ҳам... Йиғиштириб келганда юз мингга бормади. Миллионни топсанг, отангни чиқариб юбораман, деган Амбарцумяннинг корчалонига элиб бердим.

Акам яна сигарет тутатди. Чуқур хўрсинди.

— Суд Москвада бўлди, — деди йўталиб. — Аҳмоқ! Эшшак! — Акам шиддат билан қўшқўллаб бошига муштлади. Тўсатдан хўнграб юборди. — Мен аҳмоқман! Эшакман! Эшшак! — деди ҳансираб. — Ўз қўлим билан дадамни қамоққа тикдим. Мана шу қўлларим билан. Эшитяпсанми, мана шу қўлларим билан! Нима қилай, укам, чопиб ташласам, қутуламанми, қўлларимни! Дадам судда айтди: терговда берган показинеларимни тан олмайман, мениям, ўғлимниям мажбур қилишган, деди. Ҳеч ким қулоқ солмади. Шоматовнинг ўғли тергов группасига саксон уч минг пул, яна ўттиз минг атрофида баҳоланган тилла буюмлар топширган. Демак, Шоматов — миллионер, деб туриб олди.

МАЙ ОЙИНИНГ ЙИГИРМАНЧИ КУНИ

Автостанция чеккасидаги автомат-телефонда рақам терарканман, қўлим титрар эди. Бугун якшанбами? Университетга боришдан наф йўқ. Шаҳноза — уйда. Анави қақажон сингиси дастакни кўтариб қолса, яна бошни қотиради. Хайрият, Шаҳнозанинг ўзи олди.

— Лаббай?

Юрагим гурсиллаб кетди. Икки йил кутгандим бу овозни. Икки йил! Совуқ қиш кечалари заставадаги «уйча»да ётганимда, карвонни кузатиб қайтаётиб, олис йўл азобидан толиқиб, танк ичида мудраб қолганимда мана шу овоз бехосдан қулоғимга чалиниб, чўчиб уйғонган пайтларим кўп бўлган...

— Шаҳноза! — товушим бўғиқ, ишончсиз чиқди. Симнинг у томонида бир лаҳза сукут чўкди-ю, ҳайрат аралаш қувончли хитоб эшитилди.

— Вой! — Шаҳноза энтикиб қолди. — Вой?!

— Бугун соат учда, ўша жойда... — дедим-да, дастак-ни илиб қўйдим. Ҳамон юрагим гурсиллар, шу топда бошқа гапиролмаслигимни билардим. Нарироққа боргандан кейин, ўзимни сўқдим. «Э, ўл, тўнка! Ақалли хол-аҳвол сўрамайсанми? Уйдагилар яхши ўтиришиб-дими, демайсанми? Булар иш бўлди. Военкоматга бо-риш керак».

Тахта тўсиқ ортида ўтирган новча капитан норизо қиёфада ўрнидан турди.

— Нега честь бермайсан, сержант? — деди кўзимга тикандек қадалиб.

Ё, Худо! Хўп, ғалати нарс-да, бу «ҳарбий интизом» дегани! Унвони ўзингдан бир поғона баландми, қоққан қозикдек гўдайгин-да, честь бер! Танисанг ҳам честь бер, танимасанг ҳам. Ҳурмат қилсанг ҳам, честь бер, қилмасанг ҳам! Узини бир тийинга олмаслигинг мум-кин. Аммо эгнида мундир, елкасида погон бор.

— Салом, ўртоқ капитан! — дедим фуқарочасига од-дий қилиб. Киссамдан ҳужжатларимни олиб, тахта тў-сиқ устига қўйдим.

— Устав бўйича доклад қил! — деди капитан дағдаға билан.

Кўрганмиз бунақа пўписаларни! Тўғри, хали «совет фуқаро»сига айланганимча йўқ. Оддий «дембил»ман, холос. Аммо қайтадан ҳарбий хизматга юбориш қўли-дан келмайди. Нар и борса, бир ой «повуска» ташитиш-га мажбур қилиши мумкин. Жазо тариқасида.

Бир-биримизнинг кўзимизга узоқ тикилиб турдик. Охири капитан ҳужжатларимни юлқиб олди.

— Қачон келдинг? — деди қовоқ-тумшуғи осилиб. Бир қадар жаҳдан тушгани овозидан сезилиб турар-ди. — Экипаж командиримидинг?

— Ҳа!

— Контузия бўлганмисан? — Капитан госпиталдан берилган қоғозни синчиклаб кўздан кечира бошлади. — Эҳ-ҳа! Жароҳат ҳам олган экансан. Энди нима қилмоқчисан?

— Ўқишимни давом эттираман.

— Мен Қандахорда хизмат қилганман, — деди капитан ҳужжатларимдан кўз узмай.

Бу ҳам порох ҳидини тотганлардан экан-да! Капитанга ҳурматим ошди.

— Демак, гап бундай! Уруш қатнашчиси сифатида тубандаги ҳуқуқларинг бор. — Капитан «афгонлар»га айтавериб ёд бўлиб кетган сўзларни аниқ-равшан қилиб такрорлади. — Олий ўқув юртига киришда имтиёз, биринчи навбатда телефон олиш, биринчи навбатда квартира олиш, инвалид бўлсанг навбатсиз хусусий автомашина олиш... Хуллас, имтиёзлар тўғрисидаги ҳужжатингни беришади.

— Ўртоқ капитан! — дедим тушунтириб. — У ёқдаги ҳарбий врач, «уйингга қайтишинг билан госпиталга бориб, мутахассисга учрашишинг шарт», деган эди.

— Бу мумкин! — деди капитан кескин оҳангда. — Госпиталга йўлланма берамиз.

ЎША КУНИ

Анҳор бўйига пиёда келдим... Одамларнинг бунчалик бепарво юришига ҳамон кўника олмасдим. Ҳар бир дарахт орқасида «дух» пойлаб тургандек эди.

Боғ яшнаб кетибди. Оппоқ гуллари тескари ўсган узум бошига ўхшаб учини осмонга қаратиб турган каштанлар, довучча тугган ўриклар, ям-яшил арчалар шамолда арғамчи учади. Гулзорда хонаки гунафшалар, сиёҳранг гулсафсарлар эркаланиб чайқалади. Аммо ҳавонинг авзойи бузуқ, осмонда қорамтир булутлар чарх уради.

Мана, ўзимизнинг скамейка. Ўзимизнинг наъматак. Напармон гуллари қуёш томчисидек ярақлайди. Харракка ўтириб, анҳорни томоша қилдим. Тоғ томонда ёмғир ёққан шекилли, анҳор лойқаланиб, тўлганиб оқади. Сув бетида олма шохчалари, настарин гуллари шитоб билан қалқиб боради. Ана, бир дона лола оқиб келяпти. Гулбарглари ёйилиб кетган. Худди зада бўлган юрак парчасидек. Тўлқинлар уни гоҳ эркалаб елкасига кўтаради. Гоҳ бўтана гирдобга улоқтиради. Эрмак қилаётгандек...

Булутлар қуюқлашиб, шамол кучайди. Харрак ёнбошидаги наъматак жонсарак чайқала бошлади... Шошқин қадам товушини эшитиб, юрагим орзиқиб кетди.

Қулоғимга қадрдон овоз кирди:

— Рустам ака! Рустам ака-а-а!

Шаҳноза қушдек учиб келиб, бағримга отилди. Димоғимга гул ҳиди урилди. Ўзгармабди! Фақат... янаям очилиб кетибди!

Эғнида атлас кўйлак. Сочини чиройли турмаклаб, миттигина атиргул ғунчасини қистириб қўйибди.

— Соғиндим, Рустам ака! Соғиниб кетдим. — Кўзларидан икки томчи ёш силқиб чиқиб, лабига сизди.

— Мен ҳам, — дедим бағримга босиб. — Тушларимда кўрдим. Кўп, жуда кўп кўрдим.

— Мен ҳам...

...Кўзлари... Шаҳнозанинг кўзлари шунақанги чиройли, шунақанги бегуноҳ, илҳақлик билан боқадики, юрагингни сугуриб олаётганга ўхшайди...

— Ўзгарибсиз... — деди юзимни силаб. — Озибсиз. Қорайибсиз.

— Сен ўзгармабсан! — дедим елкасидан қаттиқроқ кучиб. — Янаям чиройли бўлиб кетибсан.

Шу алпозда анча ўтирдик.

Бир маҳал Шаҳноза юзимга илкис қараб қўйди.

— Рустам ака... — деди секин. — У ёқда... одам ўлдирдингизми?

Юрагим шиг этди. Кўз ўнгимга сўриток тагида ётган аёл келди. Қизил кўйлакли аёл. Юзлари оппоқ, тиниқ... Худди Шаҳнозаникига ўхшаган...

Шу пайт осмон ярақлаб кетди. Даҳшатли гумбурлашдан қулогим чиппа битиб қолгандек бўлди. «Эр-эс!» Ракета портлади! Осмонда ракета портлади! Ўрнимдан қандай туриб кетганим, қай алпозда наъматак панасига ўтганимни билмайман.

Пешонамга илиқ, йирик ёмғир томчиси урилди. Тагин момақалдиروқ гумбурлади. Қарасам, Шаҳноза ҳам ўрнидан туриб кетибди, кўзлари катта-катта очилган кўйи менга ҳайратланиб тикиляпти.

— Сизга нима бўлди? — деди пичирлаб.

— Ҳеч нима... — дедим шуурсиз бир тарзда қайтиб жойимга ўтирарканман. — Ўзим... Шунчаки...

Ўша заҳоти шовуллаб жала қуйди. Шамсл авжига минди. Наъматак шохлари шиддатли чайқала бошлади. Нафармон гуллар шамолда чирпирак бўлиб учганча, анҳорга тушиб, лойқа тўлқинларга кўмилиб кетди. Чақмоқ булутлар орасида оловли қамчисини ўйнатар, момақалдиروқ муттасил гумбурлар эди. Анҳор юзи бир зумда алғов-далғов бўлиб кетди. Шаҳноза елкамга бошини ташлаб ҳиқиллаб йиғлаб юборди. Вужуди титрар эди. Атлас кўйлаги жиққа сув бўлиб, бада-нига ёпишиб қолди.

— Шамоллаб қоласан... — дедим елкасидан қучиб...

МАЙ ОЙИНИНГ ОХИРИ

Округ госпитали деворлари қалин, пастқам, қадимий бино экан. Кекса дўхтир эринмасдан сўроққа тутди:

— Контузия бўлганингда узоқ ҳушингдан кетганми-динг?

— Бошинг қаттиқ оғрийдими? Қанақа пайтда оғриқ кучаяди?

— Асабинг тез қўзғайдими? Бехосдан чўчиб кетасанми?

— Бошинг оғриганда қусгинг келадими? Баданинг музламайдими?

— Ўшандан кейин ҳеч ҳушингдан кетдингми?

Ҳамма саволларига жавоб бериб бўлгач, мен ҳам сўрадим:

— Контузия асорати қачон тузалади?

— Аниқ айтолмайман, — деди дўхтир. — Бунақа дардни вақт даволайди. Асабийлашмасликка ҳаракат қил.

...Уролог эса ёш йигит экан. Нар и борса мендан беш-олти ёш катта. Белимга тегиб, биқинимдан чиқиб кетган ўқ ўрнини узоқ пайпаслади. Бу ҳам у ёқдаги хирургнинг гапини қайтарди.

— Омадинг бор экан, солдат! Ўқ аортага тегса, тамом эдинг. — Кейин тўсатдан сўраб қолди. — Уйланганмисан?

Индамай бош чайқадим.

— Танлаган қизинг борми?... Яхши... Тезроқ уйлан!

Ҳайрон бўлиб турганимни кўриб, тушунтирди.

— Биласанми, солдат, эркак кишининг иккита юраги бўлади. Биттаси юрак, яна биттаси эркаклиги... Тушунтиролдими? Бунақа жароҳатдан кейин лимфа, простота безлари, жинсий органларда функционал ўзгаришлар рўй бериши мумкин. Паталогияга айланиб кетмаслиги учун органлар фаолиятини кучайтириш керак. — Шундай деб, елкамга дўстона шапатилаб қўйди. — Тўйингга таклиф қиласанми?

Госпиталдан кўнглим гаш тортиб чиқдим. Дўхтир айтган гапларнинг кўпини тушунмадим. Англаганим шуки

тўйни тезлаштириш керак... Майли, биз томон-ку тай-ёр. Онамнинг орзуси ҳам шу. Ҳар куни бир гапни айтади, тўйингни ўтказаверамиз, даданг омон-эсон келсалар орзу-ҳавасларини неvara тўйдан кўраверадилар, дейди. Фақат... Шаҳноза нима деркин? Ота-онаси-чи? Отаси қамоқда ётган, қўли қисқа бўлиб қолган куёвга рози бўлармикан! Билишимча, қуда томон катта даргоҳ... Шаҳноза билан гаплашиш керак!

ИЮНЬ ОЙИНИНГ БОШИ

Акам аллақанча газета йиғиб қўйган экан. Ўқиб, ҳайрон бўлдим. Бирида бутун мамлакатни қамоқхоналарга айлантирган режим емирилгани, тўла демократия рўёбга чиқаётгани ёзилади, бошқасида «ўзбек иши» бўйича қамоққа олинган обкомлар, райкомлар, раислар лаънатланади. Бирида одамларни эътиқоди учун тазйиқ остига олганлар қораланади, виждон эркига йўл очилгани айтилади, бошқасида отасини дафн этиш учун мазорга бориб Қуръон тиловат қилган коммунист фельетон қилинади... Қизиқ...

ИЮНЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИ

Кечқурун Илҳом акамникида эски «Электрон»ни кўриб ўтирган эдик. Москвадан гаройиб «томоша» берилди. СССР прокуратурасининг Амбарцумян ва Петров бошчилигидаги гуруҳи жиноятчилар маконига айланган Ўзбекистонда ҳақиқий қаҳрамонлик намуналарини кўрсатаётган эмиш. Ич-ичидан чириб кетган бу республикага Россиядан яна бир гуруҳ энг яхши мутахассислар ёрдамга келаётган эмиш... Гапириб-гапириб стол устига ёйиб қўйилган тилла буюмларни намойиш

қилишди. Балдоқлар, олтин занжирлар, узуклар... Булар ҳаммаси давлатни, халқни талаш эвазига тўпланган бойликлар экан. Бувамдан ойимга хотира бўлиб қолган тилла билакузук ҳам бормикин шулар ичида?

ИЮНЬ ОЙИНИНГ ОХИРЛАРИ

Уй ичи салқин. Онам дераза пардаларини тўсиб қўйгани учун ташқаридаги иссиқ хонада унча сезилмайди. Ҳовли жимжит. Аҳён-аҳёнда мусича кукувлайди. Иссиқдан толиққан шекилли, овози ҳорғин. Ойим қалин кўзойнак тақиб, кўрпача қавиб ўтирибди. Худо хоҳласа, келаси ой — тўй...

Онам «оқ ўраб» келганидан бери қуда томонни оғзидан бол томиб мақтайди. Ҳозир ҳам гапни айлантириб, шунга тақади:

— Ўзимам сезувдим, ўғлим! Сен у ёқдалигингда, янги йил арафаси Тошкентдан келган қизлар орасида айниқса, Шаҳнозахонга дилим кетувди. «Қани шундоқ қизни келин қилсам», дегандим. Фаришта омин деган экан... Бирам ширин, бирам одобли... Илоё ўзларингдан кўпайинглар. — У кўзойнак устидан менга қараб қўйди-да жимиб қолди.

Биламан, ҳозир отамни гапиради. Айтмадимми?

— Икки орзуни бир етказмас экан-да, болам... Даданг ёнингда бўлганларида-ку... — Сўзлари бемаврид эканини билиб, дарров хатосини тузатди. — Сен кўнглингни чўктирма, — деди мендан кўра кўпроқ ўзини юпатиб. — Тўйни шунақанги қарс-бадабанг қилиб ўтказамизки, «фалончи қамалибди», деб суюниб юрган оғзи катталар уялиб қолсин! Аканг бор... Қариндошуруғ, эл-юрт бор... Худога шукур, юртдан оқибат кўтарилмаган экан. Ҳалитдан нечтаси «Бизга нима хизмат

бор?» деб келяпти. Даданг шунча йил раис бўлиб, бировнинг охига озор берганмас. Ҳаммасининг бошини силаган. Тўйи борми, маъракаси борми, туриб берган.

Ҳовлида ҳамон мусича кукувлайди. Ёзнинг толиқтиргувчи сукунатни янаям чуқурлаштиришга аҳд қилгандек, осойишта ва ҳорғин хониш қилади. Ўзбекнинг ўзидек содда, беозор... Беозорлиги учун дуч келган дайди мушукка ем бўладиган қушча...

Ойим бир нималарни ўйлаб, ўзича жилмайиб қўйди.

— Кафан кийган кетади, капалак кийган келади! — деди ишонч билан. — Мени айтди, дерсан! Даданг келадилар. Ярим йил ўтар, бир йил ўтар... Эшикдан кули-и-б кириб келадилар. Шаҳнозахонни чўгдек ясан-тириб саломга олиб чиқаман.

Шаҳноза кўз ўнгимга келди. «Шу ҳафта совчилар боради, тагин ноумид бўлиб қайтиб кетишмасин», деганимда ийманиб ерга қараб турган Шаҳноза...

Ойим капалакни гапирдимми? Қизиқ... Уйга капалак кириб қопти. Миттигина. Қанотлари кўкимтир. Унсиз типирчилаб у деворга урилади, бу деворга урилади. Ана! Қанотларини жонҳолатда силкиб, учиб борди-да, дарпардага қўнди. Худо билсин, эрталабдан бери ёруғ дунёга чиқиб кетиш илинжида питирлайвериб ҳолдан тойгандир... Синчиклаб кузатиб турдим. Билдимки, капалак нур шу ердан тушаётганини сезиб турибди. У ёқда, ташқарида офтоб бор. Эркинлик бор... Тоза ҳаво... Гулзорлар... Шўрлик! Билмайдики, башарти бирон инсофли одам дейлик, мен, пардани бир четга суриб, йўл очиб берганим тақдирда ҳам, капалак барибир озодликка чиқолмайди. Дераза ёпиқ... Ташқарида ёруғ олам кўриниб туради. Аммо деразадан тушаётган нур — қалбаки нарсаси... Ўртада тўсиқ бор. Ҳаммаси — ёлғон! Ҳаммаси — алдов! Нурли келажак деб одамлар-

ни алдаш мумкин-ку! Сен ким бўпсан, биродар! Оддийгина капалаксан, холос!

...Дадам масаласида югурмаган жойим қолмади. Адвокатура... Прокуратура... Суд... Райком... Обком... Марказқўм... Минг хил амалдорни кўрдим. Эшикдан киришинг билан «ҳозир сузиб ташлайман», деб, буқага ўхшаб ҳўмрайиб ўтирганини ҳам, мулойим табассум билан қарши оладиганини ҳам. Жавоби бир хил. «Майли, аризангизни ташлаб кетинг, ўзимиз хабар қиламиз». Баъзилари овозини пастлатиб дўстона маслаҳат беради. «Отангиз «пахта иши» бўйича қамалганми? Яхши-си бу ишга аралашманг». Аланг-жаланг бўлиб, товушини янаям пасайтиради. «Биласизми, ука, бу иш билан Москва шуғулланияпти. Эҳтиёт бўлинг...» «Ўзи хабар қиладиган»лардан бир тилиш хат келади. «Коммунизм» колхозининг собиқ раиси Шоматов Шомансур асосли равишда ҳибсга олинган. Суд ўн йил қамоқ жазосига ҳукм қилган. Мазкур иш бўйича шикоятингиз бўлса мамлакат олий органларига мурожаат қилишингиз мумкин...»

Ёпиқ дераза! Ҳаммаси равшан. Барчаси адолатли. Ҳаммаёқ гўзал! Олам нурга тўлиқ! Ёлғон нур... Ёлғончи дунё ва... ожиз капалак...

ИЮЛЬ ОЙИНИНГ ТЎРТИНЧИ КУНИ

Республика газетасида ғалати сарлавҳага кўзим тушиб қолди. «Ўзбек иши» ўзбекларнинг ишими?» Шоша-пиша ўқиб чиқдим. Мақола шапалоқдекки эди. Аммо ўқишим билан вужудимда олов ёниб кетгандек бўлди. Мақолада «ўзбек иши» халққа қарши кампанияга айланиб кетгани, минглаб одамлар қамалгани, ҳўлу қуруқ баравар ёнаётгани, гуноҳкорлар қатори бегуноҳлар ҳам

азият чекаётгани, бу масалада редакцияга минглаб хатлар келаётгани баён қилинган эди. Хаяжондан қўлим титраб, қайта ўқиб чиқдим. Хайрият! Рост гапни айтиладиганлар ҳам бор экан-ку! Мақола остига «Маузер Фаниев, хатлар ва шикоятлар бўлими», деб ёзилган эди.

Маузер! Эсда қоладиган исм! Қарасам, газета икки кун олдин чиққан экан.

...Учинчи қаватдаги узундан-узоқ йўлакдан ўтиб борарканман, охиروقдаги эшикка илинган ёзувга кўзим тушди. «Маузер Соатович Фаниев. Меҳнаткашлар хатлари ва шикоят бўлими мудир».

Эшикни тақиллатишим билан ичкаридан «Ха!» деган асабий овоз келди. Кирсам, ёши қирқларга бориб-бормаган, аммо кўзларининг таги осилиб кетган, чакка сочларига оқ оралаган, юзлари сўлгин, тепакал одам алланима ёзиб ўтирибди. Стол усти бетартиб. Бир чеккада «Опал» қутиси. Кулдон сигарет қолдиқларига тўлган...

— Узр! — деди у қоғоздан кўз узмай. — Қайси хат бўйича келгансиз? Қачон ёзгансиз? Фақат тезроқ...

Эшик олдида индамай туравердим. У ҳам ишини қилаверди.

Анча вақт ўтди. Шу ерда эканлигимни эслатиб қўйиш учун маъноли йўталдим.

— Гапингизни айтаверинг, — деди қоғоздан кўз узмай. — Қачон шикоят ёзгансиз?

— Мен шикоят ёзган эмасман! — дедим гашим келиб. — Ёзиш ниятим ҳам йўқ! Оғзаки гапга ишонасизларми ўзи?

Маузер Соатович ёзишдан тўхтаб, тепакал бошини кўтарди.

— Нима? — деди энсаси қотиб.

— Бу дунёда қоғозсиз гапга ҳам ишонадиган одам борми-йўқми?

Маузер Соатович менга ўхшаганларни кўравериб жонидан тўйиб кетган шекилли, ижирганиб қараб қўйди.

— Хўш? — деди чимирилиб.

— Мақолангизни ўқидим, — дедим таклиф қилмаса ҳам рўпарасига ўтириб.

— Рост гапларни ёзибсиз!

— У мақола энди йўқ! Эшитдингизми, йўқ! Вассалом! — Маузер Соатович сигарет қутисини жаҳл аралаш силтаб менга узатди. — Чекасизми?

Қизиқ! Қанақа одам бу? Бир қарасанг дўқ қилади. Бир қарасанг, сигарет тутати.

— Гапиринг! — деди жеркиб. — Нима дардингиз бор? Олдиндан айтиб қўяй! «Пахта иши» билан келган бўлсангиз, гаплашмайман!

Шахт билан ўрнимдан турдим-да, хайрлашмасдан эшикка йўналдим.

— Шошманг! — деди у бақириб.

Тўхтадим.

— Қайтинг! — «Опал» қутисидан сигарет олиб лабига эмас, саргайиб кетган тишлари орасига асабий қистирди. Гуё гажиб ташламоқчи бўлгандек.

— Айтавер дардингни! — деди тўсатдан сенсираб.

Гап бошлашим билан чехраси ёришди.

— Шомансур аканинг ўғлимисан? Ташла қўлни! Отанг ажойиб одамлар! У киши тўғрисида очерк ёзганман. Ишнинг кўзини биладиган раис эдилар... Ўзинг қаерда ишлайсан?

— Ўқийман, — дедим тўнғиллаб. — Журналистикада.

— Ия, ҳамкасб эканмиз-ку! Қани, бир бошидан гапир-чи, нима бўлди ўзи?

Хамма гапимни сабр билан эшитди. Шу орада кам деганда ўнта сигарет чекди. Хона тутунга тўлиб кетган, Маузер Соатович диққат билан тинглар эди. На-

заримда ҳикоям тугагунча баттар қаримсиқ қиёфага кириб қолгандек бўлди.

— Шуми? — деди охири. Кейин негадир кулди. — Биласанми, ука, икки соат олдин Иккинчининг қабулида эдим. — У тамакидан сарғайган бармоғини бигиз қилиб шифтни кўрсатди. — Шахсан ўртоқ Иккинчининг қабулида! Қани, айт-чи, Ўзбекистонда Биринчи каттами, Иккинчими?

Ҳеч балога тушунмадим. У анграйиб қолганимни кўриб хириллаб кулди. Йўталиб, симтўрга туфлади.

— Иккинчи айтдики... Пистадек қилиб юрмасанг...

Яна ҳеч нимага тушунмадим.

— Отинг Рустаммиди? — Маузер Соатович тагин йўталди. — Менга қара, Рустам! Александр Македонский деган пошшони эшитганмисан? Баракалла! Македонскийнинг энг зўр тактикаси қанақа бўлган, биласанми? — Қовоғи салқиган кўзлари билан юзимга синовчан қараб турди-да, давом этди. — Македонскийнинг зўрлиги шунда бўлганки, қайси юртни босиб олса, ўша юртдан чиққан одамни ҳоким қилиб тайинлаган. Ёнига эса Иккинчи қилиб ўз одамини қўйган. Эшитдингми? Иккинчи қилиб! Оми халқ бу ёқда юраверган: пошшо ўзимиздан чиқди, деб хурсанд! У ёқда бўлса Иккинчи Биринчининг нозик жойига ип боғлаб олган. Биринчи гиринг деб кўрсин-чи! Иккинчи ипни тортиб қўяди. Салгина тортса, Биринчи вой-войлаб қолади. Қалай? — У тагин хириллаб кулди. — Жиндай ҳаддидан ошса гўрдан олиб, гўрга тиқишдан ҳам тоймайди... Ўзимиздагига ўхшаб. Биласанми, бунинг отини нима дейди? — Унинг ҳорғин кўзларида изтироб пайдо бўлди. — Мустамлакачилик! — деди хўрсиниб.

Суҳбатимиз тамом бўлганини тушундим.

— Москвага бораман! — дедим ўрнимдан туриб.

— Нима? — Маузер Соатовичнинг ҳозиргина маъ-
юс боқиб турган кўзларида ўт ёниб кетгандек бўл-
ди. — Москвага? — деди истеҳзоли кулиб. — Бо-
рақол! Тезроқ бор! Рустамжон қачон келадилар, қачон
дадаларини олиб кетадилар, деб қучоғини очиб
турибди.

Беихтиёр қайтиб жойимга чўкдим.

— Москва эмиш! — у асабийлик билан янги сигра-
рет пачкасини очди. — Москванинг ўзи бошлади-ку бу
кампанияни! — Қўллари қалтираб тутатди. — Улар-
га қолса, бутун Ўзбекистон қўшиб ёзувчи! Ҳаммаси
ҳаромхўр. Ҳаммаси ўғри, порахўр. Ўттиз еттинчи йил
қайтиб келди! — Унинг кўзлари олайиб, ўрнидан сап-
чиб турди. Алам билан столни муштлади. — «Ўзбек
иши» эмиш! — деди инграгудек бўлиб...

Оғир, изтиробли сукут чўкди. Маузер Соатович каф-
ти билан тутун ҳайдаб, у ёқдан-бу ёққа асабий бо-
риб-кела бошлади. Бир қадар ўзини босиб олди, чоғи,
қайтиб жойига ўтирди.

— Қўшиб ёзиш ҳамма жойда бўлган, — деди ан-
чайин вазмин оҳангда. — Айбни эса келиб-келиб ўз-
бекка ёпиштиришди. Сабаби шуки, арманига осилса,
ўша куни армани кўчага шиор кўтариб чиқади. «Ар-
ман халқидан қўлингни торт», дейди. Гуржига ташлан-
са, гуржи кўчага чиқади. «Нега халқни ҳақорат қила-
сан?» дейди. Сен билан биз — ўзбекмиз. Биттамузми
бўғизласа, иккинчимиз меърайиб турамиз. Навбат ўзи-
мизга етгандагина, қўйга ўхшаб маъраймиз. — У бир-
пас ўйланиб қолди. — Ҳамма нарсанинг ибтидоси бўл-
ганидек, интиҳоси ҳам бўлади, — деди ишонч билан.
— Ҳақиқат эртами-кечми рўёбга чиқади.

— Хўш, мен нима қилишим керак? — дедим ижирга-
ниб.

— Кутасан! — Маузер Соатович хотиржам тушунтирди. — Бошқа илож йўқ. Бу калаванинг учи узун. Мени айтди дерсан, калаванинг учи охир-оқибат Москвага бориб тақалади! Ана ўшанда ҳаммаси жой-жойига тушади. Бунақа ишнинг кетидан югуриб юргандан кўра бизга Афғонистон хотираларини ёзиб кел, газетада чиқарамиз.

— Нимани ёзай? — дедим маъюсланиб. — Одам ўлдириш қанақа бўлишиними?

Маузер Соатович индамай бошини қуйи солди.

Тутунга тўлиб кетган хонадан чиқиб борар эканман, хаёлимни оғир ўйлар чуллаган, ночорликнинг зилдек юки елкамдан босиб, ерга михлаб ташлаётганга ўхшарди. Барибир, барибир топаман! Отамнинг гарданига йўқ ердаги айбларни илиб қамоққа тикқан, оиламиз бошига шунча кулфат солган Амбарцумян гуруҳидан ақалли биттагинасини топмагунча, кўзига тикилиб туриб, жилла қурса, бир нечта савол бермагунча тинчимайман. Тин-чи-май-ман!!!

ЭРТАСИ КУНИ

Дадамдан хат келди. Шимолий Қозоғистондаги «ахлоқ тузатиш» колониясида жазо муддатини ўтаётган дадамдан.

«Рустамжон, ўғлим! — деб ёзибди отам. — У ёқдан жонинг соғ қайтганини ўқиб, Худога минг қатла шукр қилдим. Сен Афғонистонда юрганингда бу ёқда бунақа ишлар бўлиб кетди... Нимаям дердим... Пешонада шу ёзуғ ҳам бор экан... Ёшим бир жойга борганда қамоққа тушиш хаёлимга кептими?.. Мана, энди ҳаммасини бир бошдан ўйлайман. Кечалари уйқум ўчиб кетади. Дунёнинг бу бурчидан кириб, у бурчидан чиқа-

ман. Ўйлаб ўйимга етолмайман. Гуноҳим нима ўзи?.. Ота-онам ўттизинчи йиллардаги очарчиликда ўлиб кетган ғирт етим бўлсам. Ўсмирлигим уруш даврига тўғри келган бўлса... Эсимни танибманки, елкамнинг яғири чиқиб, меҳнат қилдим. Қўш тортдим, мола босдим, трактор ҳайдадим... Тиришиб-тирмашиб ўқидим. Ўзлари кўтаришди. Аввал бригадир қилишди, кейин ҳосилот. Ундан кейин раис. Партия-ҳукуматимиз қаёққа ташласа, ўша ерга бориб тушдим. Тўқайда чивинга ем бўлиб, ер очдим. Қолоқ хўжаликни кўтар, деса қулоқ қоқмай ҳўп дедим. Онанг шўрлик кўрпасини орқалаб кетимдан эргашиб юрди. Аканг Бекободда туғилди, сен — Пискентда... Бир оғиз айтмадим: «Ҳой, мен ҳам одамман-ку, умрим бино бўлиб халоват кўраманми-йўқми?» демадим. Бит анавинақа нарсага семиргандек, берган темир-терсақларига, депутатлигига маҳлиё бўлиб юраверибман... Бир хил раисларга ўхшаб пул йиғмадим, оқ уй-олабаргаклар солмадим. Нима қилсам халқ учун, партия учун қилдим. Ўт етти йил шу колхозда ишладим. Дуч келган одамдан сўраб кўр, ўғлим. «Худони ўртага солиб айтинглари-чи, дадам умри бино бўлиб қинғир иш қилдими, бировнинг бурнини қонатдими?» дегин-чи, имони бўлса айтар, рост гапни! Мана энди келиб-келиб тўхтаган жойим — лагер бўлди. Ўзбекистонда қўшиб ёзганлар бўлмаган, демайман. Аслида ўшалар ҳам Москванинг буйруғи билан қилган бу ишни. Осмон барабар план бериб, бажармасанг онангни учқўрғондан кўрсатаман, деганидан кейин шу йўлга кирмай чораси қолмаган. Менинг бўлса, Худо олдида ҳам, бандасининг олдида ҳам виждоним пок. Бунақа ҳаром ишга қўл урган эмасман. Битта гуноҳим шуки, бу савдолар бошланган заҳоти раисликни топширишим керак эди...

Туриб-туриб ўзимга нашға қилади. «Партиянинг содиқ солдатиман, орденли раисман» деб юраверибман. Ақалли сени Афғонистондан олиб қолишга «партиявий виждоним» йўл қўймабди. Хоҳласам уч кунда Туркма-нистондан Тошкентга ўзлари обкеб қўярди. Энди бўл-са, аллақандай миллионларни бўйнимга илди. Фалон-чидан уч юз минг олгансан, пистончига юз минг бер-гансан... Бўхтон! Ҳаммаси тухмат!

Онангнинг ёзишига қараганда, тўйинг юришиб қол-ганмиш. Отам тўйимни кўролмади деб асло кўнглинг-ни чўктирма. Худо хоҳласа, омон-эсон борсам, невара тўйлари қиламиз. Илоё бахтли бўл, болам! Мендан ҳеч хавотир олманглар. Соғлиғим яхши. Атрофимда ҳурмат қиладиган имонли одамлар бор... Онангни эҳтиёт қил. Дуойи-салом билан даданг. 18 июнь».

ИЮЛЬ ОЙИНИНГ ЕТТИНЧИ КУНИ

Шаҳноза билан ЗАГСга ариза бердик. «Пахтакор» метроси олдида анча кутдим. Метронинг қуббали би-носи афғон «зеленка»сидаги уйларни эслатади. Тўғри, унақа пастак, лойтомли эмас-ку... Ҳарқалай узоқдан қараган одамга шунақага ўхшаб кўринади. Одамлар қуббанинг бир эшигидан ёпирилиб чиқади. Иккинчи-сидан ёпирилиб киради. Бепарво, беписанд... Ростини айтсам, уларни томоша қилиш ёқимли эди. Аввалига ақлим етмади. Нима қипти? Биров у ёққа кетяпти, биров бу ёққа... Нимаси мароқли бунинг! Кейин тў-сатдан бир янгиликни англадим: ўзимда рўй берган ўзгаришни сездим: кўнглимдаги хавотир ҳисси йўқо-ла бошлабди. Мен ўз юртимдаман. Мина портламай-ди, гранатомёт отилмайди. «Эрэс» учмайди. Мен ўз уйимдаман!

...Шахнозани узоқдан кўрдим. Қора «Волга» теле-студия рўпарасида тўхтади. Фариштадек оппоқ либос кийган Шахноза «Волга»нинг орқа эшигидан тушди. Олд эшикка келиб, ялтироқ сумкачасини очди. Ҳайдовчига пул узатиб, алланималар деди. Чамамда, ҳайдовчи пулни олмади. Машинасини жилдирди. «Волга» менинг рўпарамга келганда, атайлаб тезликни оширган-дек бўлди. Рулда ўтирган ҳайдовчини бир лаҳза кўриб қолдим. Сочлари силлиқ таралган... Артистларникига ўхшаган оппоқ юзли, хушмўйлов йигит шу томонга қараб, истеҳзоли кулиб қўйгандек туюлди. Ким бўлди бу таниш башара! Эслай олмадим.

Ҳаммаси бир лаҳзада бўлиб ўтди. Шахноза чопқиллаб келиб, билагимдан тутди. Салом берди.

— Ўлсин, аксига биттаям такси учрамаса! — деди мулойим жилмайиб. Бошини бир томонга ташлаган қўйи қоп-қора киприкларини гуноҳқорона пирпиратиб туриши шу қадар самимий эдики, бояги «артистнамо» шопирдан рашк қилганимга ўзим уялдим.

ЗАГСдан ўтиш катта тантана эканини билардим. Бир хиллар ариза беришга ҳам келин томон бир машина, куёв томон бир машина бўлиб, асъасаю дабдабалар билан келаркан. Сўппайиб келганим учун Шахнозадан уялдим. Ажойиб қиз-да Шахноза! Мени хижолатдан чиқариш учунми, чиройли кўзлари сузилиб таклиф қилди:

— Биласизми, Рустам ака, энди «Лолазор»га бориб, музқаймоқ еймиз! Хўп?

Шахноза шунақанги очилиб кетган, шунақанги чиройлики! Ўзига бунчалик оро берганини кўрган эмасман. Оқ кўйлак, оқ туфли. Сочига оппоқ атиргул гунчасини қистирган. Кўзлари, йирик-йирик кўзлари парпираб турибди. Худди ўзининг юзига ўхшаган пушти-

ранг музқаймоққа жажжи қошиқ учини ботиради-да, ангишвонадек бежирим оғзига олиб бориб, бир лаҳза иккиланиб қолгандек бўлади: «есамми-емасамми?»

Бир маҳал киприклари капалак қанотидек титраб кулиб юборди.

— Айиқ! — деди қошиқчаси билан таҳдид қилиб. — Худди айиқнинг ўзисиз, Рустам ака! Асал еяпган айиққа ўхшайсиз! — Курси суянчигига, елкасини ташлаганча қаҳ-қаҳ уриб кулди. — Айиқсиз!

Ўтирган курсимни шаҳт билан ёнига сурдим-да, елкасидан қучиб музқаймоқ мазаси келиб турган лабларидан ўпдим.

— Жиннимисиз? — У типирлаб ўзини орқага ташлади. — Ҳамма қараб турибди.

— Қарайверсин! — дедим кулиб. — Сен менинг хотинимсан!

— Жинни! Айиқ! — Шаҳноза эркаланиб қўлидаги қошиқчаси билан яна таҳдид қилди. — Ёмон бола бўпсиз! Билиб қўйинг, биздаям қуроқ бор. Бир урсам! — Шундай деб рўмолчаси билан менинг лабларимни артиб қўйди.

— Энди, — деди эркаланиб, — тўполон қилмасдан, яхши бола бўлиб ўтиринг-да гапимга қулоқ солинг! — Негадир кўзларига чуқур жиддият чўкди. — Сиз у ёқда юрганингизда туш кўрдим, — деди ўйланиб. — Тоққа борганмишмиз. Сижжакка. Холамларникига... Қалин қор ёққанмиш. «Юр, Шаҳноз, сирпанчиқ учамиз», дебсиз-да, қўлимдан ушлаб тортибсиз. Қарасам, пастда жарлик бормиш. «Жиннилик қилманг, Рустам ака», десам, қўлимни қўйиб юбормасмишсиз. Иккаламиз жарликка қараб кетаётганмишмиз. Қўлингиздан шунча тортсам қучим етмасмиш... — Шаҳноза тушининг таъбирини билмоқчи бўлгандек, кўзимга тикилиб узоқ жимиб қолди.

— Кейин нима бўпти? — дедим хушчақчақ гапиришга уриниб.

— Бир маҳал қўлимдан чиқиб кетдингиз... — У ўша туш даҳшатини қайтадан кўз ўнгида аниқ тасаввур қилди, шекилли, қандайдир сўник алпозда бошини қуйи солди.

— Кейин-чи? — дедим ўсмоқчилаб. Бемаъни савол бераётганимни тушуниб турардим, ҳарқалай Шаҳнозанинг туши нима билан тугашини билгим келарди.

— Кейинми? — Шаҳноза жилмайди. — Қарасам, жар ёқасида бир туп арча бормиш. Югуриб борсам, арча тагида кули-и-б ётганмишсиз. «Йиқилдингизми?» десам, «Ҳазиллашдим, жинни» дебсиз. Шунақа деб нукул каппалаб қор еётганмишсиз. «Қор еманг, шамоллаб қоласиз», десам, «Чанқаб кетдим, ичим ёниб кетяпти», дермишсиз...

ИЮЛЬ ОЙИНИНГ ЎРТАЛАРИ

Нонушта устида акам айтиб қолди:

— Рўзимат отаникига бориб, кўнгил сўраб кел.

Тушунмадим. Қайси Рўзимат ота, нима гап ўзи?

— Тўртинчи бўлимдаги Рўзимат ота бор-ку, бир оёғи оқсоқ сувчи! Ўшаникида таъзия бор. Бугун — учинчи кун. Сен шаҳарда ўз ташвишларинг билан бўлиб, хабар ололмадинг. Кўнгил сўраб қўй укам.

Эсладим! Ҳовлисида нукул бедана сайраб турадиган киши.

— Нима бўпти? — дедим хавотирланиб. — Рўзимат ота касал эмасди шекилли...

— Ўзимас, ўғли... Яхши бола эди раҳматли... Ўлигини яшикка солиб обкелишибди. Ҳаммаёқ тўполон бўлиб кетди... — Акам ўрнидан тураркан, қаттиқ тайин-

лади. — Албатта боргин, укам! Кўнгил сўра, юпат...
Тобуткашмиз ахир!

Бундан чиқди, Афғонистондан яна битта «икки юзинчи» юк кепти-да!

Рўзимат отани узоқдан танидим. Шипир томли, пастак уй салқинида ўзи тенги иккита қария билан ўтирибди. Қўлида ҳасса. Ёнбошида «отам замонидан қолган» суянчиги ёйсимон курсилар қаторлашиб турибди.

Чоллардан бири ингичка, йиғлоқи овозда узундан-узоқ тиловат қилди. Шаҳид кетганларга ва хусусан, кўзи очик кетган Азаматжонга жаннатдан жой тилади. Қолганларга имон, соғ-саломатлик, юртимизга тинчлик, давлатимизга омад чорлаб, фотиҳа тортди.

Азамат дедими? Э, бўлди, эсимга тушди! Рўзимат отанинг битта-ю - битта ўғли-ку! Мактабда биздан бир синф кейин ўқиган ювошгина бола...

— Худога шукр, ўғлим, у ёқдан жонинг соғ қайтибсан, — деди Рўзимат ота совиб қолган чойдан ярим пиёла узатиб. Чолларнинг қулоғи оғирроқ шекилли, овозини баландлатиб мени таништирди. — Бу йигит — Рустамжон. Шомансурнинг кенжаси.

Чоллар бири олиб-бири қўйиб дадамни алқаб кетишди:

— Даданг яхши одам, болам. Насиб этса эрта-индин чиқиб қолади.

— Хафа бўлманг, ота, — дедим ердан кўз узмай.
— Бандалик.

— Оллоҳнинг иродаси... — чоллардан бири бош чайқаб чўққи соқолини тутамлади. — Биров ҳар куни яратган эгамдан омонатингни олсанг-чи, деб илтижо қилади. Бировни ўн гулидан бир гули очилмасидан олиб кетади. Тақдири азал деб шуни айтади-да...

Орага вазмин сукунат чўкди. Ликопчадаги қанд устида ари айланиб, узоқ гўнгиллади.

— Ота, — дедим ниҳоят юрак ютиб. — Азаматжон қачон кетувди афғонга?

Рўзимат ота кўзимга диққат билан тикилди.

Шунда... кўзларига кўзим тушиб, юрагим сесканиб кетди. Рўзимат отанинг кўзида на алам, на ёш бор эди. Нигоҳи музлаб қолганга ўхшар, кўз қорачиқлари тора-йиб кетган, дунёнинг жамики ғам-андуларини чекавериб оламга маъносиз қарашга мослашиб қолган ҳорғин қорачиқларда армон бор эди: тубсиз армон!

— Ўзим айбдорман, болам, — деди худди оғир гуноҳига иқрор бўлган одамдек ишонч билан. — Афғонистонга юбормасам бўларкан. Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Мана, сен... — у юзимга хаёлчан қараб қўйди-да, негадир кулимсиради. — Худогаминг қатла шукур, тўрт мучанг соғ қайтиб келдинг. Мен бўлса... — Рўзимат ота лабларини аламли буриб, оғир-оғир бош чайқади. Бироқ овози ўзгармади. Гуё биров эшитса роҳатланадиган ҳангомани ҳикоя қилаётгандек, хотиржам давом этди. — Қарасам, ёшим эликдан ўтиб, шартим кетиб, партим қопти. Холанг билан маслаҳат қилдик. Шундоқ-шундоқ дедим. Мен-ку, гирмон билан урушиб, тамом бўлганимни билмабман, энди сен ҳам бола кўрмай ўтасанми, дедим... Эр-хотин аzza-баzza Тошканга бориб, шу болани — Азаматжонни хатлаб, ўғил қилиб олдик.

— Оллонинг иродаси... — деди чўққисоқол чол таскин бериб. — Илож қанча, шукур денг, тақсир...

— Минг қатла шукур... — Рўзимат ота хўрсинди. — Ўғлим имонли бола чиқди. Бегоналиги билинмади. Минг раҳмат, эл-юрт ҳам бефарзандсан деб юзимга солмади... Тенгқурлариям Азаматжондан бегонасирамади...

Рости, Азамат Рўзимат отанинг асранди ўғли эканини мен ҳам биринчи марта эшитиб туришим эди. Юрагим эзилганча бошимни қуйи солиб ўтиравердим.

— Повуска келганида, — деди Рўзимат ота, — военкоматга югурдим. Пешонамдаги битта-ю - битта болам шу, авгонга юборманглар, дедим. Стройбатга жўнатишлар, деб ялиндим. Ширинкомасиниям бердим... Мана, оқибати! Тўрт ойдан кейин Владивостокдан темир яшикда ўлиги келди.

Рўзимат ота негадир кулди. Лаблари титраб кетди.

— Уч кун олдин командиридан хат келувди. Ҳурматли ўртоқ Холматип, ўғлингиз Азамат Ватан олдидаги бурчини ҳалол адо этипти, депти. Шундоқ фарзанд ўстирганингиз учун сиздек фронтовикка минг раҳмат депти... Уч кундан кейин эшикдан темир қути кўтариб кирди. Военкоматдан икки киши билан частидан биттаси... «Тезроқ кўминглар», — дейди. Тўғри айтади: марҳумни маҳтал қилиб қўйиш гуноҳ! «Ўғлингиз эҳтиётсизлик қилди, ток уриб ўлди, мана дўхтир хулосаси», дейди.

— Рўзиматжон, ука, қўйинг бу гапларни, — сийрак соқолли жиккак чол чой қўйиб тутди. — Худо шоҳид, Азаматжон, шаҳид кетди. Ҳуригилмонлар орасида юрибди ҳозир.

— Иншоаллоҳ! — Рўзимат ота чой ҳўплаб пиёлани жойига қўйди. — Мен бир нима деётганим йўқ. Аммо... онаси чидолмади... Ақалли боламнинг совуқ дийдорини кўриб қолай деб оламни бузиб ташлади. Шунча айтаман: «Ҳой онаси, ўликнинг баданига гул тушса, гурзи билан ургандек бўлади, Худонинг қаҳри келади», десам қани кўнса! Ҳалиги военный охири, пўписа қилди... «Ким тобутга тегса, ҳарбий трибунал олдида жавоб беради», деди. Ана ўшандан кейин, кўнглимга шубҳа тушди.

— Қўйинг энди, тақсир! — чоллардан бири Рўзимат отага юмшоқ дашном берди. — Кавламанг шу гапларни! Яратган Эгамнинг ўзи билади ёмонларни қандоқ жазолашни...

Рўзимат ота парво қилмай, сўзида давом этди:

— Аввал очмасам ҳам энди очаман яшигингни, дедим. Мен урушда қон кечиб, «Слава» ордени олган протоникман, дедим. Қочиб кетди ҳаммаси! Очиб кўрсак... темир яшикни очиб кўрсак... — Рўзимат отанинг овози титраб кетди. Аммо йиғламади. — Ток урган одам билан болтада чопилган одамнинг фарқи бўлади-ку, тўғрими?

...Оёқларим музлай бошлади. Қўлларимга титроқ кирди. Рўзимат ота ҳамон бир нималарни гапирар, лаблари қимирлаётгани кўриниб турар, аммо нима деётганини эшитмасдим. Бошимда чидаб бўлмас оғриқ турди. Худо! Ўзинг асра! Ҳозир... Ҳозир йиқилиб тушаман! Ўзинг шарманда қилма, Худо!

ИЮЛЬ ОЙИНИНГ ОХИРИ

Бу даргоҳга унча-мунча одам ўз ихтиёри билан келмаса керак. Бировни повуска билан чақириб оладилар. Бировни мелиса олиб келади. Албатта, нажот излаб, ёки кўмак истаб келганлар ҳам учрайди. Аммо улар ҳам мана шу мармар зиналардан чиқиб бораётганида кўнглида мавҳум хавотир ҳиссини туйса ажабмас.

Йўлакдан ўтиб борарканман, Маузер Соатовичнинг гапи эсимга тушди. Табиийки, бу ерда ҳам Иккинчилар асосий шахслар бўлса керак. Йўқ, бу даргоҳда Москва вакиллари Иккинчиликка қаноат қилмай, бир йўла Биринчи бўлиб қўяқолган экан.

Ҳайҳотдек хона, девори ялтироқ, жигарранг панель билан қопланган. Ҳаммаёқ саришта. Озода, салқин.

Каттакон «Т» ҳарфига ўхшаган столнинг нариги бошида У ўтирибди. «Т»нинг қоқ пешонасида. Бериги томонда «Т»нинг қоқ думида мен ўтирибман. Ўзимни босишга ҳарчанд уринмай, ичимни кемираётган ноаниқ хавотир ҳисси елкамдан босиб турганга ўхшайверади. У қоғозларни шошилмай, айна пайтда эътибор ҳам бермай варақлашга тушди. Деворда машҳур «Инқилоб чавандози»нинг ярим белидан тушган каттакон сурати осифлиқ. «Чавандоз» нимаси биландир Дон-Кихотга ўхшаб кетади. Боши кичкинагина, чўққисоқол, бўйни узун. Фақат бошига шапка кийган: айвони қийшиқроқ шапка. «Чавандоз»нинг шундоқ остида У ўтирибди. Худди чавандознинг бели тагига осилиб тургандек. Ярашиқли кийинган. Бўйнида бўйинбоғ. Соқоли қиртишлаб олинган. Ниҳоятда маданиятли одам экани кўриниб турибди.

— Сиз, гражданин Шоматов, — деди қоғоздан бош кўтариб. — Янглишиб бизга мурожаат қилибсиз. Отангиз Шоматов ишини суд кўриб ҳукм чиқарган. Ажрим хулосаси билан танишмисиз?

— Танишман!

— Ҳукмдан норози бўлсангиз СССР Олий Судига мурожаат қилишингиз мумкин. Бу — сизнинг гражданлик ҳуқуқингиз, — деди хайрихоҳ оҳангда.

Қизиқ, айбланувчиларни сўроқ қилаётганда ҳам шунақа гаплашармикин?

— Олий Судга мурожаат қилмайман, — дедим ишонч билан (Яхши! Ҳали кириб келган пайтимдаги ҳаяжон йўқолиб, кўнглимни алланечук хотиржамлик, ҳатто ўзимнинг ҳақлигимга ишонч ҳисси эгаллади.) — Аризабозлик қилиб Москвага бормаيمان. Рухсатингиз билан сиздан баъзи нарсаларни сўрамоқчи эдим.

Унинг кулранг кўзларида бир лаҳза истехзоли табассум пайдо бўлганини кўриб, қўшиб қўйдим:

— Биламан! Бу даргоҳда саволни сиз берасиз. Шунга қарамай...

— Шошиб турибман. — У соатига қараб қўйди.

— Ўн етти кундан бери навбат кутаман, — дедим овозимни баландлатмасликка уриниб. — Кўп вақтингизни олмайман. Нариси билан ўн минут.

У аллақандай «пешка» билан пачакилашиб ўтириш керакми-йўқми, деб иккиланди шекилли, бир зум ўйланиб қолди.

— Яхши! — деди қатъий қилиб. — Фақат ўн минут!

— Отамнинг сўроғида сиз ҳам қатнашганмисиз?

— Эсимда йўқ. Икки йил ичида минглаб «ишлар»-ни кўрдик. Мақсад?

— Отам жиноятчи эканига шахсан сиз ишонасизми?

Унинг кўзлари қисилиб, мулоийм табассум гойиб бўлди.

— Саволингизга жавоб бермасам майлими, гражданин... Шоматов?

— Айтинг-чи, ўртоқ прокурор! Республика Олий Советининг камида эллик минг одам сайлаган депутатини, сайловчилар чақириб олмасдан туриб, шунчаки, бир кечада КПЭга тикиб қўйиш мумкинми?

Бу гўдакка қонун-қонидани ким ўргатди, дегандек қўзимга диққат билан тикилиб турди-да, дона-дона қилиб тушунтирди:

— Мумкин! Депутатидан тортиб раҳбарларигача қўшиб ёзишни, порахўрликни касб қилиб олган республикада ҳамма нарса қилиш мумкин!

Ажаб! Унинг қанча жаҳли чиқса, кулранг кўзлари қанча ёнса, мен ўзимни шунча хотиржам ҳис эта бошладим.

— Ўзбекистон шунчалик айнаб кетган экан, — дедим киноя билан. — Марказга тола ўрнига вагонда ҳаво,

самолётда дипломат тўла пул борган экан, нега у ёқдагилар индамабди? Нега «бизга пул эмас, тола керак?» демабди? Нега бу ёқдан туриб пора узатганларни қамокқа тикасизлар-у, у ёқдан туриб пора олган казо-казолар билан ишингиз йўқ?

У шошилмай ўрнидан турди. Боши «инқилоб чавандози»нинг киндигига тақалиб қолгандек бўлди.

Иккаламизнинг ҳозирги ҳолатимиз ғалати эди. Шошилиб кетаётганингизда оёгингиз остида аллақаяёқдан сақраб тушган чигиртка пайдо бўлади. Босиб эзгилаб ташласамми, индамай ўтиб кетсамми, деб бир сония иккиланиб қоласиз, Чигиртка эса ўчакишгандек қилт этмай тураверади, сурбет! Шу топда У ҳам иккиланиб турарди. Мен — чигирткани боссамми-йўқми? Ўладиган ҳўкиз болтадан тоймайди, дейишади. Энди менга ҳаммаси барибир эди. Қўлидан келса отиб ташласин. Гапимни айтиб бўлмагунча қимир этмайман!

— Агар йигирма минг одамдан борингки мингтаси ноҳақ қамалган бўлса, — дедим дилимдагини айтиб олиш учун шошилиб. — Мингта одам бир йилдан ноҳақ «ўтирса» минг йил бўладими! Ўша минг йилни ким тўлайди? Сизми? Амбарцумянми? Ҳаммангизни йиғиштириб келганда ҳам умрингиз етмайди-ку!

Унинг кулранг кўзларида бўриникига ўхшаш ўт ёниб кетди. Ҳа, мана, энди қайтдинг асл қиёфангга! Қурбонининг бўйнига ханжар ботираётган жаллоднинг кўзлари шунақа бўлса ажабмас!

Қизиқ... У столни муштламади. Соқчи чақирмади. Сичқон боласига тикилган мушукдек секин лабини ялаб қўйди.

— Сопляк! — деди истехзоли кулиб. — Мен сени қабул қилмаслигим мумкин эди. Афғонистонда хизмат қилганинг ҳурмати...

— Афғонистонни қўя турайлик, ўртоқ прокурор! — дедим ҳоргин оҳангда. — «Икки юзингчи» юк фақат Афғонистондан эмас, мамлакат ичкарисидан ҳам ёғилиб келяпти. Уларнинг хунини ким тўлайди? Ўзбек халқини бутун мамлакатга бадном қилганлар эмасми?

Стул суянчигига тирсагимни таяб, ўрнимдан турдим. Оёқларимда мадор йўқлигини энди сездим. У бўлса, кўзларидан ўт сочиб қилт этмай турарди.

— Охирги гап, — дедим курси суянчигини чангаллаб. — Охирги савол: нега «ўзбек иши!» Нега «арман иши» эмас, нега «ўрис иши» эмас! Ўзбек нима гуноҳ қилди сизларга?!

Эшик томон уч-тўрт қадам юрдим-да, қайтиб келдим. Иккиланиб киссамдан газета қоғозига ўралган темиртакни олиб стол устига қўйдим. Бунга ҳам қаноат қилмай қоғоз қатини очдим. Ленин орденини кафтимнинг орқаси билан туртиб юборган эдим, силлиқ тахта устида сирғаниб, нари борди.

— Амбарқумянга бериб қўйинг! — дедим унинг кўзига чақчайиб. — Онамнинг бор бисотини шилиб олган экан. Бобомдан қолган билагузуккача! Бундаям олтин моддаси бор дейишади. Ҳарқалай коллекциясига беш-ўн грамм тилла қўшилади

Мадорсиз оёқларимни аранг босиб, эшик томон юрарканман, вужудим бўм-бўш бўлиб қолган эди. Аниқ идрок қилиб турибман. Бошим гувуллаётгани йўқ. Гарданим ҳам қотмаяпти. Фақат вужудим бўм-бўш.

— Гражданин! — Эшик тутқичини ушлаган чоғим унинг ҳокимона буйруғи янгради.

Тўхтадим. Қамокқа тиқмоқчимиз! Марҳамат! Наридорса, тўйим ўн йил кечикар! Менга барибир.

Осойишта бурилиб қарадим. У ҳамон стол ортида «чавандоз»нинг белига осилганча турар эди.

— Ким билан гаплашаётганингни биласанми?
— Биламан! — дедим киприк қоқмай.
— Псих! — У негадир кулимсиради. — Контузиядан кейин савдойи бўлиб қолган кўринадан. Сенинг тўғрингдаги ҳамма маълумотлар қўлимизда... Агар...
— Унинг кулранг кўзларида яна бўриникидек совуқ ўт ёнди. — Агар тагин бир марта рўпара келсанг, шу ердан тўппа-тўғри жиннихонага жўнайсан!

АВГУСТНИНГ САККИЗИНЧИ КУНИ

Бугун менинг энг бахтли куним! Тўйимиз бўлди! Шаҳнозанинг кўзларида шу қадар чексиз қувонч порлаяптики, кўрган сайин ўзимнинг ҳам юрагим шодликдан ёрилиб кетгудек типирчилайди. Ёнимда, ҳарир парда ёпиниб ўтирганча зимдан шу қадар теран меҳр билан боқадики, бу нигоҳлар менга, фақат менга насиб этаётганидан оламга сиймайман.

Билмадим, Шаҳноза менга бунчалар меҳр ато этган дамлар, ўзимни шу қадар қудратли ҳис этган онларим аввал ҳам бўлганмиди? Неча марта туйган эдим бундай ҳолатни? Балки, тўрт йил аввал, қор ёғиб турган кечада Шаҳнозани баракдан район марказидаги касалхонага олиб борганимда, иситма аралаш «Раҳмат, Рустам ака», деб қўлимдан тутганидир? Балки, арзиманган битта тарвуз кўтариб, кўргани борганимда, мулойим, жилмайиб қўйганидир! Эҳтимол, Тошкентга қайтгач, кинога тушган кунимиз, биринчи марта ўпганимда, Шаҳноза «унақа қилманг», деб йиглаб юборганидир?

Бугун мен дунёда энг бахтли одамман! Онам орзу қилганидек қарс-бадабанг тўй қилдик. Базм кечаси охирлаганда, айниқса, қизиқ бўлди. Ойим билан Шаҳнозанинг аяси «Муножот»га ўйнашди. Ойим доноларда!

Шунча кундан бери «даданг тўйингни кўролмади», деб маънос тортиб юрган одам шунақаям очилиб кетдилар, шунақаям ўинадилар-ки! Бало эканлар-ку!

ҲАМКАСБЛАР СУҲБАТИДАН

— Келинг, ўртоқ Комиссар!

— Ҳўш, ишларнинг жилиши қалай, коллега? Тўлагановани сўроқ қилдингми?

— Қилдик. Гувоҳлик беришига қараганда, эр-хотин Шоматовлар жуда иноқ яшаган.

— Ҳэҳ! Сен ўша фанатичканинг гапига лаққа тушдинг? Тўғрими? Фирт жинни-ку, бу хотин! Энкайиб намоз ўқиётганда думбасини қовоғари чакса, бу ҳам Худонинг бир маҳлуқи-да, деб силайдиган аҳмоқ! Бутун авлод-аждоди диндор ўтган!

— Қизиқсиз, ўртоқ Комиссар! Тўлагановада нима айб? Мен бу хотинга тўла ишонаман!

— Сенга қолса, Васильевнинг алибийси қўлида! Тўлаганова қўй оғзидан чўп олмаган фаришта. Келин-чи? Келин?! Балки у ҳам сутдек оппоқ, мусичадек беозордир! Хотин киши хоҳласа, бир эмас, ўнта эркакни бемалол ўлдиртириб юборади. Тушундингми, ўлдириб эмас, ўлдиртириб юборади!

— Эрингни қайси ўйнашинг ўлдирди, деб ёқасидан олайми энди? Асос қани?

— Нега мендан сўрайсан? Суриштир ўзидан! Сиқувга ол!

РУСТАМНИНГ УЧИНЧИ КУНДАЛИГИДАН

АВГУСТНИНГ ТЎҚҚИЗИНЧИ КУНИ

Кеча менинг энг бахтли куним эди. Бугун — энг бадбахт куним...

АВГУСТНИНГ ЎНИНЧИ КУНИ

Менга нима бўлди ўзи?

Янгаси нега кетмайди? Эшик тагида қоровул бўлиб ўтириши шартми?

АВГУСТНИНГ ЎН БИРИНЧИ КУНИ

Эрталаб чиқиб кетаётганимда онам қаттиқ тайинлади. «Чиллалисан жон болам, кун ботмасдан уйга кел...»

...Оёғим тортмаяпти... Нега бунча ҳаяжонланаман?

АВГУСТНИНГ ЎН ИККИНЧИ КУНИ

Ичиб келдим... Шаҳноза аввал ҳайрон бўлди, кейин... йиғлади. Ўзимнинг ҳам хўрлигим келаяпти.

АВГУСТНИНГ ЎН УЧИНЧИ КУНИ

Нонушта устида ойим менга еттита, Шаҳнозага еттита майиз едирди. Седана сепилган битта ширмой нонни иккига бўлиб, ярмини Шаҳнозага, ярмини менга узатди. Ялпизми, исирикми ҳиди анқиб турган чой қуйди. «Бисмилло деб енглар, ихлос билан ичинглар, жон болаларим», деди. Шаҳноза уялиб ерга қаради,

аммо ойимнинг айтганини қилиб ширмойни еди, чойни ихлос билан ичди.

АВГУСТНИНГ ЎН ТЎРТИНЧИ КУНИ

Ётар олдидан Шаҳноза ширин жилмайди.

— Бугун уйимизга меҳмон келди...

Ҳайрон бўлдим.

— Қанақа меҳмон?

— Топинг-чи?

Индамай елкамни қисдим.

— Тополмайсизам! — Шаҳноза менинг ёстигимни қучоқлаб туриб, болаларча содда қувлик билан кулди. — Узоқ қариндошларингиз орасида хушторингиз бормиди? — Эркаланиб бурнимни беозор чимчилади. — Қани, эслаб кўрсинлар-чи!

— Жиннимисан! — дедим кулиб.

— Шунақасиз-да! — У шодон қаҳ-қаҳ урди. — Демак бор экан-да!

Бетоқат қараб турганимни кўриб тушунтирди.

— Бугун фолбин келди. Холлаваччангизми-ей, амаваччангизмией... узоқ қариндошингизнинг қизи бор экан. Сиздан умидвор экан... Сиз бевафолик қилиб, ташлаб кетибсиз. Шунга... «боғлаб» қўйганмиш.... Яхшимас-да, бир бечорани куйдириб, бошқасига уйлаиш...

Шаҳноза яна кулди. Кулгиси йигига ўхшаб кетди.

АВГУСТНИНГ ЎН БЕШИНЧИ КУНИ

Майкамни алмаштираётган эдим, Шаҳнозанинг ҳажонли хитобини эшитдим:

— Вой, нима бу, Рустам ака?

Қарасам, кўзлари кўрқувдан катта-катта очилиб тикилиб турибди.

Майкамни шоша-пиша кияётгандим, Шаҳноза югуриб келиб, белимни силади.

— Оғриятими? — деди худди ўзи азоб чекаётгандек изтироб билан.

Кулдим.

— Қизиқмисан! Эсимдан ҳам чиқиб кетган. Шунчаки, дайди ўқ.

Шаҳноза гапимга ишонмади. Чандиқни силаб, кўзимга шунчалар кўрқиб термилдики, жаҳлим чиқди.

— Эсинг жойидами? Ҳеч гап йўқ дедим-ку... Ойимларга айтиб юрма.

АВГУСТНИНГ ЎН ОЛТИНЧИ КУНИ

Нонушта устида Турсунбой ака келиб қолди. Шаҳноза шошилиб уйга кирди-да, бошига ҳарир рўмол ёпиб чиқди. Куёвжўрага уч марта таъзим бажо айлаб, «келин салом» қилди. Турсунбой ака «бахтли бўлинг, синглим, кўша қаринглар», деб киссасидан йигирма беш сўмлик чиқарди.

— Шаҳноза, қизим, — деди ойим. — Турсунбой бегона эмас. Рустамжоннинг куёв жўраси. Ўзингизнинг акангиздек гап.

Шаҳноза бошидан ҳарир рўмолини ечди. Турсунбой акага бармоқларининг учига пиёла қўндириб чой узатди.

— Хола! — деди Турсунбой ака дилкаш шанғиллаб. — Куёв тўрани бир ўйнатиб келсам нима дейсиз. Майлими, келин? — деди Шаҳнозага юзланиб. — Бир шамоллаб келсин-да, куёв тўра! Қани, отлан, ука!

Кўчага чиққанимизда дашном берди:

— Шунга шунча мотамми? Ким айтади сени уруш кўрган йигит деб!

Юрагим шувиллаб кетди.

— Нима «шунга шунча»? — дедим хавотирланиб.

Бир камим энди бутун қишлоққа овоза бўлишим қолувди.

Турсунбой ака кўзимга бирпас қараб турди-да, товушини пасайтирди.

— Куёвжўра бўлганимдан кейин маслаҳат беришга ҳақим борми ахир? Фирт жинни экансан-ку! Ичиб келишга бало борми, чилласи чиқмаган келиннинг ёнига!

Энди огиз очмоқчи эдим, жеркиб берди.

— Нима қиласин, йўқ жойдан гап чиқариб! Мана, ўзим ҳам... — Бир зум чайналиб турди-да, ишонч билан давом этди. — Мен ҳам бир ҳафтагача қўшилолмаганман янганг билан. Эшикдан кирсам оёқ қисталоқ қалтирайди... Ёстиққа бош қўйдим дегунча «у ёқдаги» ўликлар хаёлимга келаверади. — Турсунбой ака кўзимга синчков қараб қўйди. — Энг зўр дўхтирга олиб бораман. Ташвиш қилма, бегонамас, ўзимнинг поччам. Манман, деган уролог!

...Янги ТошМининг паст-баланд йўлакларидан ўтиб, Турсунбой аканинг поччасини топгунча талай вақт ўтди...

Доцент ёруғ чеҳрали одам экан. Ийманиб турганимни кўриб, Турсунбой акага имо қилди:

— Томоша борми сенга? Чиқ-чи, қани!

Доцент ярадор белимни узоқ текширди. Кафтининг қирраси билан биқинимга уриб кўрди.

— Пешоб пайтида ачишмайдими?

Бош чайқадим.

— Пешоб равон тушадими?

— Ҳа, — деб бош ирғадим.

— Ёлғон «визов» бўлмайдами?

Ғапини англамаган эдим, тушунтирди.

— Яъни... Пешобга боргингиз келади-ю, бир-икки томчи тушиб...

— Унақаси йўқ.

— Яхши... — Доцент чаккон ҳаракат билан белимдан сонимгача пайпаслаб чиқди.

— Болалигингизда «свинка» бўлмаганмисиз?

Асабийлаша бошладим.

— Нима у?

— Бизда «тепки» дейди. Томоғингизга без келиб, мояк шишмаганми?

— Йўқ!

У ўйланиб қолди.

— Аввал хотин киши билан бўлганмисиз? — деди тўсатдан.

Қарасам, мутлақо жиддий гапиряпти.

Начора, эътироф этдим. Ҳа, бўлган бунақанги гуноҳ ишлар. Судда ишлаб юрганимда...

— Ўшанда жараён нормал кечганмиди?

— Ҳа! — дедим кўрслик билан. — Рисоладагидек бўлган!

Доцент ранжимади.

— Гап бундай, ука! — деди самимият билан. — Жўн тилда қандай тушунтирсам экан? Умуртқа погонасининг думгаза қисмида пастки органлар фаолиятини бошқарувчи шохчалар бўлади. Простата безлари, сийдик қопчаси, мояк сингари органларни ўша шохобчалар бошқариб туради. Сизда шохобчанинг асаб толаси шиқастланган. Ўқ асаб толасига теккан.

Миқ этмай, кўзига тикилиб турганимни кўриб, қайта бошдан тушунтира кетди:

— Нерв системаси шунақа нозик нарсаси... Айниқса, алоқа пайтида... Арзимаган шовқин, бир оғиз кўн-

гилсизроқ гап, ёмон хотира... шунга ўхшаган нарсалар тормозланиш жараёнини кучайтириб юборади.

Кийинаётганимда ишонч билан таскин берди:

— Жиддий хавф йўқ. Ҳаммаси яхши бўлади. Бу насага, яъни эр-хотин орасидаги интим муносабатга табиий ҳол деб қаранг. Ҳадеб шуни ўйлайверсангиз ўзингизга ишонч йўқолади. Занжирли реакция бошланиб кетади.

Бир даста дори қоғозлар ёзиб, қўлимга тутқазди.

— Овқатга алоҳида эътибор берасиз. Қаз, ёнғоқ, қизил сабзи, топилса, балиқ икрасини кўпроқ истеъмол қиласиз. Аччиқ, шўр нарсалардан ўзингизни тийинг. Ичкилик ичмайсиз.

Эшик гийқиллаб очилиб, Турсунбой аканинг дўппили боши кўринди.

— Ёп! — деди Доцент негадир асабийлашиб.

Чиқиб кетаётганимда алоҳида таъкидлади:

— Рустамжон! Яна бир гап. Иложи бўлса муҳитни ўзгартириш керак. Яшаш муҳитини. Ҳали айтдим-ку, сизда патология йўқ. Эрекциянинг рўй бериши асаб осийишталигига боғлиқ.

Тагин ҳеч балага тушунмадим.

— Келин икковингиз бошқа муҳитда бўлишингизга тўғри келади. Вақтинча бўлса ҳам... Европаликлар «никоҳ сайли» деган гапни бекорга ўйлаб топмаган...

АВГУСТНИНГ ЎН ЕТТИНЧИ КУНИ

Иланг-биланг йўл эмиш. Бир томон қумли чўл. Бир томон — «зелёнка». «Зелёнка»дан ўқ отилаётганмиш. Қизиқ, автомат товуши келмасмиш-да, ёнимдан ҳуштак чалиб ўтаётган ўқлар овозини аниқ эшитармишман. «Зелёнка»га отай десам, автоматим йўқ. Қочай, десам пана жой кўринмайди. Бор бўйимча ўзимни ерга отиб-

ман... Бир маҳал катта йўлдан БМП елиб келди. Қарасам, ёнимдан шитоб билан ўтиб кетаяпти. «Олиб кетинглар, мени олиб кетинглар!» дедим сапчиб туриб. БМП тўхтамади. «Обкет! — дедим бақириб. — Обкет мени!» БМП тўхтади. Етиб борсам, Хайриддин қўл чўзиб турибди. «Чиқинг, жўра, чиқинг тезроқ!» деди. БМПга тортиб чиқарди.

Чўчиб уйғондим... Уй ичи қоронғи. Тўшакда ўтирибман. Юрагим гурсиллаб ураяпти.

— Нима бўлди? — деди Шаҳноза овози қўрқувдан титраб.

— Ҳеч нима. — Ўзимни мажбур қилиб илжайдим. — Чанқадим. Бир пиёла сув бер. Шаҳноз...

АВГУСТНИНГ ЎН САККИЗИНЧИ КУНИ

Уйғонсам, деразадан ғира-шира тонг нури тушаяпти. Шаҳноза тошойна олдида ўтирибди. Ичкийимда. Қўлида миттигина киприк бўягич...

Индамай кузатиб ётавердим. У ҳам қоп-қора кўзларини бир нуқтага тикканча қилт этмай ўтираверди. Гўзал ва жонсиз ҳайкалдек. Қайси келин ўзига оро бермайди. Қайси келин куёвга ёққиси, қўни-қўшниларга чиройли кўрингиси келмайди? Хаёлимдан изтиробли ўй кечди. Шаҳноза пардозга ўтиргану, иккиланиб қолган. Ким учун пардоз қилсин? Нима учун?..

Бир маҳал тикилиб ётганимни ички сезги билан ҳис этди шекилли, ярқ этиб қаради.

— Вой, уйғондингизми? — деди жилмайиб.

Жилмайиши аллақандай аянчли кўринди.

Ҳовли томондан пақир бандининг даранглагани эшитилди. Ойимми, келинойимми «сигнал» бераяпти. Шаҳноза — янги келин. Келин деган кун ёйилгунча ялпайиб

ётса уят бўлади. Қўни-қўшнилари куёв чарчатиб қўйибди-да, ноз уйқудан турмабди, деб гап қилади. Келин ҳовлига сув сепиши керак. Қўча эшик олдини супириши керак. «Нима бўлганда ҳам!»

Шаҳноза киприк бўяғични тошойна пештахтасига қўйди-да, илдам ўрнидан турди. Тезгина гулдор халатини кийиб, оёғига шиппак илди, ҳовлига шошилди.

АВГУСТНИНГ ЎН ТЎҚҚИЗИНЧИ КУНИ

Кун ботди. Қоронғи тушяпти. Уйга боргим келмаяпти. Шаҳнозанинг юзига қарашдан қўрқаяпман!

АВГУСТНИНГ ЙИГИРМАНЧИ КУНИ

Қўчада Турсунбой акага дуч келдим. Велосипед миниб кетаётган экан...

— Яхшимисан, укам, хурсандчиликми? — деб сўради.

Ҳеч ким бизнинг гап-сўзимизни тингламаяптими, деган андишади атрофга алангладим. Назаримда Турсунбой ака атайлаб овозини баралла қўйиб гапираётгандек, бутун қишлоқ бири деразадан, бири дарвозадан мўра-лаб тургандек туюлди.

Турмайман бу ерда! Ҳар бирининг кўзи лазер нурига, ҳар бирининг қулоғи локаторга айланган, бекорчиликдан бировнинг тўшагида нима бўлаётганини суриштирадиган майдакаш одамлар орасида туролмайман! Уй талаб қиламан! Жиллақурса, кафтдек бошпана берсин менга. Мен учун эмас, ақалли оилам учун, Шаҳноза учун!

ЎША КУНИ

Талабалар шаҳарчаси арининг уясига ўхшайди. Мандат деган серғалва тadbир авж палласига чиққани учунми, тумонат одам. Ҳали шаҳар ҳавосига кўникиб улгурмаган, кўйлак-шими гижимланган йигитлар, узун лозим кийган, сочини майдалаб ўрган қизалоқлар... Бақатераклар соясида Ўзбекистоннинг минг бир бурчагидан келган машиналар... Ойнаванд эшиклар олди қий-чув. Бири ялиниб, бири пўписа қилаётган оталар, атлас кўйлагининг ёқасига «Қаҳрамон она» медалини тақиб олган оналар...

Ҳай-ҳай-ҳай! Қўрқади медалиндан! «Ие, онахон сиз Қаҳрамонмисиз? Ўнта бола туққанмисиз, марҳамат, киринг! — дейди. — Ўғлингиз ким бўлмоқчи? Инженерми? Кимёгарми? Юристми? Бош устига, илми борми ишқилиб? Бўпти-да! Сизнинг болангиз ўқимаса, ким ўқийди?»

Овора бўласан! Ўқишга кирадиганларнинг рўйхати икки ой олдин тайёрлаб қўйилган. Мен ҳам юрист бўлмоқчи эдим. Шу ниятда саккиз ой судда дастёрлик қилганман. Яхшисиниям кўрдим, ёмониниям... Охир-оқибат хафсалам ҳам совиди... Тағинам ўзимизнинг факультетда адолат бор экан. Бўлмаса, бунгаям киролмасдим.

Билагига қизил латта ўраган иккитаси йўлимни тўсди. Қийин шуларгаям, воситачи бўлиш осонми?

— Нарн турсанг-чи, ука! Ўқишга олиб кирадиган одамим йўқ. Бошқа иш билан келдим.

Йўлақлар кимсасиз. Ифлос. Қўғоз парчалари сочилиб ётибди.

Эшигига «местком» деган ёзув илинган хонада ўтирган, сочи калта қилиб қирқилган қиз ачиниб бош чайқади.

— Санжар Оллоберганович ҳозиргина чиқиб кетувдилар. Нима деб қўяй?

— Ўзи билан гаплашишим керак, — дедим ҳафсалам пир бўлиб. — Зарил ишим бор эди.

— Энди янаги жумага келадилар. — Қиз астойдил ёрдам бергиси келаётгани кўриниб турарди. — Биласизми, — деди дераза олдида бориб. — Ҳов анави қайрағоч соясида турган қора «Волга» Санжар Оллобергановичники. Йўлдан деканатга кирмоқчи эдилар. Машина олдида пойлаб турсангиз, тушиб қоладилар.

— Номери неччи?

— Ниманинг номери? — деди қиз тушунмай.

— Машинанинг.

— Билмасам... — Қиз бир зум ўйланиб турди-да, қўшиб қўйди. — Менимча бошланиши ўн бир.

«Бошланиши ўн бир» «Волга» олдида узоқ туриб қолдим. Шаҳарча ҳамон гужғон ўйнар, ойнаванд эшик тарафдан шовқин-сурон эшитиларди. Ниҳоят, ярашиқли кийинган, қизларникига ўхшаш лўппи, оппоқ юзларида ўзига ишонч, хотиржамлик акс этиб турган хушмўйлов йигит вазмин қадамлар билан яқин кела бошлади.

Танидим! Ахир бу — ўзимизнинг «вожак»-ку! Пахтадаги воқеадан кейин мени ўқишдан ҳайдашга ваъда берган комсомол сардори Санжар! Ўзгармабди. Фақат сал тўлишибди. Янаям салобатли бўлқопти.

Мен томонга шубҳали қараб қўйди-да, машина эшигига калит солди.

— Сизни кутиб турувдим, — дедим яқин бориб.

У менга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, элас-элас таниди шекилли, самимий жилмайиб, қўл узатди.

— Сиз бизда ўқирдингиз-а! — деди ҳамон жилмайиб.

Қўлига тутқазган аризамни синчиклаб ўқиб чиқди.

— Проблема йўқ! — деди ишонч билан. — Ётоқхонадан алоҳида хона ажратамиз. Ўқишни битиргунча келин билан тураверасизлар.

Ҳаммаси аён! Энди Шаҳноза ётоқ йўлагига турсичан юрган талабалар орасидан ўтиб, бурчакдаги ошхонага бориб, чой қайнатиши қолувди.

— Тушунмадингиз, — дедим совуққонлик билан. — Бизга ётоқхона эмас, уй керак. Алоҳида квартира...

У астойдил ажабланди:

— Ўйлаб гапираяпсизми, Рустамбек! Домлаларнинг ўзидан юзга яқин одам навбатда турибди. Сизга, кечирасиз-ку, аспирантлар уйидан ҳам жой беролмаймиз.

— Менга аспирантлар уйи керакмас, — дедим қайсарлик қилиб.

Санжар Оллоберганович тагин бошимдан оёғимгача қараб чиқди.

— Тўғри, — деди қўлидаги аризани силкитиб. — Афғонистонда бўлган экансиз. Лекин у ёққа сизни биз юборган эмасмиз. Қолаверса бизда «афгон» болалар кўп. Ҳар биттасига алоҳида квартирани қаердан оламиз?

— Мен «бола» эмасман! — дедим гашим келиб. — Гап шу, Санжарбек! Аризамни қабул қилдингиз, деб ҳисоблайман. Келаси жума кuni нечанчи навбатда турганимни тасдиқловчи қогоз ёзиб берасиз. У ёғи менинг ишим!

Чамаси турқи-тароватим қўрқувли эди шекилли, «местком» елка қисганча машинага ўтирди-да, оёйишта ҳайдаб кетди. Шунда... қора «Волга»ни аввал ҳам кўрганим ёдимга тушгандек бўлди. ЗАГСга ариза топширадиган кунимиз «Пахтакор» метроси олдида Шаҳноза шу машинадан тушганди... Тагин билмадим...

АВГУСТНИНГ ЙИГИРМА БИРИНЧИ КУНИ

Шаҳнозанинг юзи аллақандай нотекис бўлиб бораётганини биринчи марта пайқадим. Синчиклаб қарасам, хуснбузар тошиб кетибди. Мойупа суриб шунча уринади, лаънати хуснбузар қасд қилгандек баттар кўпаяди.

АВГУСТНИНГ ЙИГИРМА УЧИНЧИ КУНИ

Эски шаҳардан чарс сотиб олдим. Яхши! Фақат... Уйга боргим келмаяпти. Қоронғи тушишидан қўрқаяпман.

ЎША КУНИ КЕЧАСИ

Қоп-қора соқолли «дух» мени бўғаяпти. Бошида салла. Қизиқ, қўлида ҳам салла. Саллани сиртмоқ қилиб, бўйнимга солди-да, кўзлари олайиб, торта бошлади. Урай десам, қўлим етмайди. Нафасим қайтиб, хириллаб қолдим. «Дух» эса тишларини ғижирлатиб, сиртмоқ учини тортади.

— Автомат! Автоматим қани?

...Сапчиб туриб кетдим.

— Автомат! — дедим хириллаб.

Кўзимни очсам, каравот ёнида, ерда ётибман. Шаҳноза пиёлада совуқ чой тутяпти.

— Ичинг, — деди дағ-дағ титраб. — Сизга нима бўлди, Рустам ака?

Пешонамдан совуқ тер чиқиб, Шаҳнозанинг оёғидан кучдим.

— Қўрқма, Шаҳноз, — дедим юпатиб. — Ҳозир... ҳозир ўтиб кетади... Шунчаки, туш кўрдим...

АВГУСТНИНГ ЙИГИРМА ТҮРТИНЧИ КУНИ

...Кўэлари... ҳайрат аралаш меҳр билан ёниб турадиган кўэлари қовжираб кетибди. Минг йил уйқудан қолган одамдек. Келин дегани тўйдан кейин яйраб-яшнаб, очилиб кетгувчи эди. Шаҳноза кўз ўнгимда сулиб бораяпти.

АВГУСТНИНГ ЙИГИРМА БЕШИНЧИ КУНИ

Кечқурун уйга келсам, Шаҳноза ҳовлига сув сепаётган экан. Эғнида халат, жиякли атлас лозим.

— Аям келдилар, — деди қулогимга пичирлаб. — Кириб, сўрашинг.

Кўзида қувонч, овози хушчақчақ эди.

Қайнонам ойимнинг олдида жуда ёш кўринади. Айланиб-ўргилиб сўрашди. Пешонамдан ўпиб кўришаркан, кўзимга хавотирланиб қараб қўйганини аниқ сездим.

Ётоққа кирсам, Шаҳноза диван олдида турибди.

— Кўзингизни юминг! — деди эркаланиб. — Йў-ўқ, унақаси кетмайди. Яхшилаб юминг. Ана шунақа! Мана бу сизга! Адамлардан — куёвларига!

Кўзимни очган эдим, қўлимга гулдор салапан қопчиқ тутқазди.

«Монтано» спорт костюмчаси экан.

— Қани, дадасининг қизини битта ўпиб қўйсинларчи! — Шаҳноза кулимсираб юзини тутди... Юэлари ловуллаб турибди.

АВГУСТНИНГ ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ КУНИ

Доцент очиқ чехра билан кутиб олди. Нима ўзга-риш бўлаётганини сўради.

— Энг муҳими — қўрқманг! — деди бир бошдан тушунтириб. — Ўша паллада шошманг. Хаяжонланманг. Касалман, деган гапни хаёлингиздан чиқариб ташланг. — Бармоқлари билан столни чертиб ўтирди-ўтирди-да, ўзига ўзи гапираётгандек қўшиб қўйди. — Бунақа пайтда кўп нарса аёлнинг маҳоратига боғлиқ.

«Маҳорат?» Қанақа маҳорат? Нима, Шахноза ж... мидики, «маҳорат»ни намойиш қилса?

Доцент важоҳатимни кўриб, кўзини олиб қочди.

— Мени айтди дерсиз, ука, — деди юпатиб. — Хали қўша-қўша фарзандлар кўрасиз. Ўғлингизнинг тўйида ўзим бориб ошнинг энг ширин жойидан ейман. Келишдикми?

АВГУСТНИНГ ЙИГИРМА ТЎҚҚИЗИНЧИ КУНИ

Шаҳар ижрокомининг уй тақсимоти бўйича комиссияси терговга ўхшаган нарса бўларкан. Узун стол тўрида калта энгли қўйлак кийган, жингалаксоч киши ўтирибди. Стол атрофида йигирма чоғли одам. Эркак-аёл аралаш. Негадир ҳаммасининг қиёфаси бир хил: тунд, лоқайд. Фақат бир одам — мажлис раисининг ўнг тарафида ўтирган киши бошқаларга ўхшамайди. Юзи шунақанги озгин, шунақанги рангсизки, биров эски ўликни гўрдан суғуриб чиқиб, калла чаноғига тери ёпиштириб қўйгандек. Чакаклари ич-ичига кириб кетган, бўйни ингичка, қилтириқ. Аммо тошбақанинг бўйнидек сертомир, чайир... Юпқа лаблари асабий титрайди. Шундай ис-

сиқда қора костюм кийиб, бўйинбоғ тақиб олган, кўкраги тўла орден, медаллар. «Қизил юлдуз», «Жанговар Қизил байроқ», «Ватан уруши»... Гап бунда ҳам эмас. Кўзлари ғалати, кўзлари... Чор атрофга, одамларга, оламга, борингки, ўзига ҳам шу қадар чексиз қаҳр билан боқадики, қараса этингни сескантириб юборади. Баайни Ёвуз Руҳнинг ўзгинаси!

— Фамилиянгиз? — деди Жингалаксоч мен томонга қарамай.

Айтдим.

— Одамларга нима бўлган ўзи, Соат Фаниевич! — Жингалаксоч қўлидаги «дело»ни Ёвуз Руҳ олди-га ташлади. — Шунча эгоизмни кимдан ўрганган бу ёшлар! — деди афсус-надомат билан.

Ёвуз Руҳ қогоз титкиларкан, мен томонга қараб қўйди. Ўзининг ҳақлиги-ю, менинг ноҳақлигимга, ўзининг қудрати-ю, менинг ожизлигимга ишонч билан тўлиб тошган бу нигоҳда яна бир нарса — нафрат бор эди! Ҳатто «инқилоб чавандози»нинг белига «осилиб» турган прокуратура «босси» ҳам менга бунчалик жирканиб қарамаганди. Беихтиёр кўзимни олиб қочдим.

— Уй керакми сенга?

Худо ҳаққи! Шарти кетиб, парти қолган кекса одамнинг овози шу қадар гумбурлашини биринчи кўришим. Худди гўрдан чиққан садодек!

— Уй керак бўлиб қолдими? — деди Ёвуз Руҳ тагин таҳдидли гумбурлаб.

Тамом! Ҳаммаси тушунарли! Булардан ҳеч қачон, ҳеч қандай нажот йўқлигини англадиму, вужудимда ажиб енгиллик сездим. Нима қипти, биринчи марта кўраяпманми бунақа ҳангомаларни!

— Ҳа! — дедим ўзимни босишга уриниб, — Уй керак!

— Домларга йўқ уйни сенга қаяқдан топиб берсин?

— Унисини билмадим, — дедим ростини айтиб. — Аммо менга уй керак. Хотиним билан ётоқхонада туролмайман!

Ёвуз Рух кўзимга тешиб юборгудек узоқ тикилди.

— Биографиянгда ёзибсан! — деди қогоз варақлаб. — Шаҳар судида ишлаган экансан. Бир йил ишладингми?

— Саккиз ой...

— Нега ҳайдашди?

— Ҳайдашгани йўқ, — дедим хотиржамлик билан. — Ишлагим келмади.

— Эшитдингизми, Дмитрий Степанич! — Ёвуз Рух Жингалаксочга қараб кулди. Кулгиси ғалати экан. Худди калтакесакнинг томоқ қоқишига ўхшайди. — Суд органида ишлагилари келмабди... Хэх!

Жингалаксоч индамади. Чарчоқ қиёфада бошини кафтига қўйганча тирсаги билан столга таянди. Бир чеккада ётган «Малборо» сигаретидан олиб, ялтироқ чақмоқтош ёқди.

Узун стол атрофида ўтирган бир хил қиёфадагилар бир хилда сукут сақлашар, ҳайҳотдек хона жимжит, Ёвуз Рух варақлаётган қогозлар ғайритабиий баланд овозда шитирлар эди.

— Афғонда хизмат қилган экан, — деди Ёвуз Рух. — Бош аргументи шу.

— Начора? — Жингалаксоч тутун қайтарди. Юзимга тикилиб туриб, анчайин осойишта оҳангда тушунтирди. — Сизни Афғонистонга биз юборган эмасмиз, йигитча.

— У ёққа борганимга мен ҳам афсусланаман! — дедим совуққина қилиб.

— Қўйиб берса душман томонига ҳам ўтиб кетади бунақалар. — Ёвуз Рух ўйиб юборгудек чақчайди. — Шошма! — деди навбатдаги қогоз варагини ажратиб олиб. — Отанг колхоз раиси экан-ку! Тўғрими шу гап?..

— Тўғри.

— Раис бўлса битта ўғлига Тошкентдан участками, кооператив уйми олиб беришга кучи етмайдими?

Кулдим.

— Бундан чиқди... Раис отам менга участка ёки кооператив уй олиб берса, ҳаммаси ўзидан ўзи ҳал бўлади. Шунақами?

— Пажалста! — деди Ёвуз Рух қўл дўлгаб.

Жингалаксоч унинг хулосасини дарҳол қувватлади:

— Шахсий мулк сотиб олишга ҳар бир гражданининг ҳаққи бор.

— Шунақа-ку... — дедим киноя билан. — Отам энди раис эмас-да! Лагерда ётибди. Шимолий Қозоғистонда! «Ўзбек иши» билан қамалган.

Ёвуз Рухнинг кўзлари ёниб кетди.

— Ах-да! — деди ғўлдираб. — Кўрдингизми, Дмитрий Степанич! Бу... — ипдек бармоғини бигиз қилиб, мени кўрсатди. — Бу — шубҳали шахс! Биографиясини ёлғон ёзган. Отаси қамалганини атайлаб яширган. Жамоатчиликни чалғитмоқчи бўлган.

— Қизиқ... — дедим ясама лоқайдлик билан. — Отам раислигидан фойдаланиб, менга уй олиб берса, қонунга хилоф эмас. Дадамнинг қамалганини ёзмасам — жинойят экан-да!

— Сен... сен... гапни чалғитма, унсур! — Ёвуз Рух ўрнидан туриб кетди. Тошбақаникидек ингичка бўйни баттар тиришиб, боши асабий қалтиради. Кўксидаги орденлари жиринглаб кетди. — Бўшатиб қўй кабинетни!

— Ҳаяжонланманг, Соат Фаниевич! — Жингалаксоч Ёвуз Рухни юпатди — Ўтиринг!.. Йигитча! — деди муросага чорловчи оҳангда. — Сизга квартира беролмаймиз. Бўпти, сизга рухсат.

— Уй керакмиш бунга! — Ёвуз Рух ҳамон ғазабини босиб ололмасди. — Ана, хотинингникига бориб тур!

Чиқиб кетардим-у, гапи нашъа қилди.

— Мусулмонмисиз? — дедим қоним қайнаб. — Мусулмончилик қондаларини тушунасизми?

— Мен ҳеч қанақа мусулмончилик-пусулмончиликни билмайман! — Ёвуз Рухнинг боши соат капгиридек ликиллади.

— Мен биламан! — дедим қайсарлик билан. — Ичкуёв бўлишни хоҳламайман!

— Бўлмаса, хотининг билан кўчада ётиб юравер!

Боядан бери тилимни тийиб турган эдим. Ёвуз Рухнинг гапи жонимдан ўтиб кетди. Айтмаслигим керак бўлган гапни айтиб юбордим:

— Нега шу тупроқда туғилиб ўсганлар шаҳар чеккасига чиқиб, лой чангаллайди-да, кеча келганларга уй тайёр?

— Нима? — Жингалаксочнинг кўзлари таҳдидли қисилди. — Нима дедингиз?

— Аниқроқ қилиб айтайми? — дедим ғазабдан овозим қалтираб. — Нима учун ўзбекка уй йўқ-да, кеча вагондан тушганларга уй тайёр?

— Шунақа денг? — Жингалаксоч лабининг бир чети билан кинояли илжайди. — Демак, сиз Тошкент фақат туб аҳолиники, ғайримиллатлар кетсин, демоқчисиз? Тўғри тушундимми?

— Йўқ! — дедим бош чайқаб. — Илгари келганлар кетсин, демоқчи эмасман. Энди келаётганлар келмасин, демоқчиман. Аҳоли ўзимизда ҳам...

У ёғини айтолмадим. Стол атрофида ўтирган бир хил қиёфаилар тўсатдан ҳар хил қиёфага кирди. Ҳар хил овозда ҳайқира бошлади. Бири кўзи олайиб бақирди, бири чинқирди, яна бири ҳайратдан ёқасини ушлади.

Фақат айбномаси бир хил эди. Миллатчи! Халқлар дўстлигининг душмани!

— Жим! — Гувиллаб турган йўгон-ингичка товушларни гумбурлаган садо таққа тўхтатди. — Жим бўл! — деди Ёвуз Рух ўкириб. Қалтироқ қўлини пахса қилиб қичқирди. — Унсур! — деди оғзидан кўпик сачратиб. — Сени ўз қўлим билан отиб ташлашга тайёрман! — Кейин Жингалаксочга юзланди. — Милиция борми бу даргоҳда, Дмитрий Степанич! Бунақа бандитларни тийиб қўядиганлар борми-йўқми исполкомда!

Жингалаксоч вазмин одам экан. Шошилмай ўрнидан турди.

— Қўйинг, Соат Фаниевич! — деди тасалли бериб. — Асабингизни асранг.

Секин-секин юриб ёнимга келди.

— Ўртоқ Шоматов, — деди қуруқ ва расмий оҳангда. — Совет граждани сифатида давлатдан квартира олишга ҳақлисиз. Навбатингиз келса — оласиз. Сиз — озодсиз!

Қаранг, қандай яхши! Менга озодлик ҳадя этипти!

Мана, майнавозчилик томошаси тугаяпти. Ҳаммаси жойида. Ҳаммаси рисоладагидек.

— Рухсатингиз билан бир нарсани сўрасам, — дедим иложи борича мулойим қилиб. — Навбатим қачон келади?

Жингалаксоч мендан ҳам мулойим жилмайди:

— Юз йилдан кейин!

ЎША КУНИ

Гарангсиб кўчага чиқдим. Чарс чекким келарди. Майли, биз камбағалларга «Прима» ҳам тешиб чиқмайди! Энди сигарет тутатсам, ёнбош томондан гўлдираган овоз келди:

— Чекишдан ол, ука!

Энсам қотиб бурилиб қарадим. Ким бўлди бу? Аввалига эслолмай турдим-у, тамакидан сарғайиб кетган тишларини кўрсатиб, илжайганидан таниб колдим.

— Ие, Маузер ака!

— Қалайсан? — деди у қўлимни қисиб. — Шомансур акадан хабар борми?

— Хат келди. Юрганмишлар...

— Майли, ука, сабр қилинглар! — деди у сигарет тутатиб. — Мени айтди, дерсан, бу олатабирлар босилади. Нариси билан уч-тўрт йил. Жим юрибсанми ишқилиб? Хеч қаёққа бормадингми?

— Бордим. Республика прокуратурасига.

— КПЗга тикмадими?

— Яна бир марта келсанг, жиннихонага жўнатаман, деди.

— Тўғри айтибди! — Маузер Соатович илжайиб қўйди. — Жўнатадиям! Уларга чекланмаган ҳуқуқ берилган.

— Дадамнинг орденини топширдим. Амбарқумянга бериб қўйсин.

— Бекор қипсан! — У кескин бош чайқади. — Даданг орденини ҳалол меҳнат қилиб олганлар.

— Бўлмаса, ҳалол меҳнат қилган одамни қамоққа тикмасин.

Маузер ака «шу гапни менга айтаяпсанми?» дегандек таънаомуз қараб қўйди. Бирпас сукут сақлаб турди-да, сўради:

— Бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Уй масаласида келгандим.

— Уйни нима қиласан?

— Уйландим, — дедим хушламай.

— Зарилмиди? Нима қилардинг ёш бошингга бўйинтуруқ илиб?

Ғашим кела бошлаганини сезиб, елкамга қокди.

— Мен-ку, овқатланиб олдим, — деди кулимсираб.

— Қорнинг қалай? Бу ернинг ошхонасида лағмонни боплайди. Ейсанми?

Индамай бош чайқадим.

— Юр, бўлмаса, салқинроққа борайлик.

Рўпарадаги боққа кирдик. Камалакранг харракка бо-
риб ўтирдик. Боғ ичи дим, болалар қий-чув солиб от-
ўйин учар эди.

— Комиссия мажлиси бўлди-ми? — деди, у менга қа-
рамай. — Зампред бошқаргандир йигилишни? Сочлари
жингалак Васильев?

Бош иргадим.

— Нима деди?

— Юз йилдан кейин навбатим келаркан.

— Тўғри айтибди! — Маузер ака хунук хириллаб
кулди. — Бу ўртоқ, — деди тушунтириб. — Ўзбекис-
тонга ёрдам бериш учун Марказдан келганлардан.

Менга нима? Марказдан келадими, Америкаданми?

Маузер ака мунгайиб ўтирганимни кўриб, елкамга
қўл ташлади.

— Ўзбекнинг мақолини эшитганмисан? — деди кў-
зимга тикилиб, салқиган қовоқлари липиллаб кетди. —
Меҳмон — отангдан улуғ. Зўр мақол-а? — Тагин кул-
ган эди, йўтал тутди. — Шунақа! — деди туфлаб. —
Уйингни тўрини бўшатиб берасан. Охирги кўйлагинг-
ни сотиб бўлса ҳам, дастурхон ёзасан. Ноз-неъматлар-
ни тўлдириб ташлайсан. Меҳмон ия, булар жаннатда
яшаркан-ку, деб ўйлаб қолади. Кетаётганида елкасига
тўн ёпасан. Хотинига бир жўра атлас берасан. Болала-
рига мева-чева... Меҳмон яна ўйлаб қолади. Ие, пора
бераяпти-ку, бундан чиқди, бир балоси бор, дейди...
Кейин... мазахўрак бўлади. Эртасига ўнта меҳмон ке-

лади. Сенга пойгак ҳам тегмай қолади. Ховлига чиқасан. Индинига юзтаси келади. Ховлигаям эга чиқади. Кўчага чиқиб кетасан. Кўчаюм торлик қилиб қолса, «фиш-ш-шт!» — У хуштак чалган эди, оғзидан тупук сачраб кетди. — Учасан, космосга!

Маузер Соатович жимиб қолди. Салқиган қовоқлари орасида милтираб турган кўзларида ғусса бор эди.

— Халқлар биродарлиги деган нарс — муқаддас тушунча, — деди хўрсиниб. — Аммо бир юрт иккинчи юртни азбаройи бахтли қилиш учун босиб олмас экан. Бундан ўттиз йил, қирқ йил аввал юртимизга келган биродарларимизда инсоф бор эди... Энди бўлса... — У ҳафсаласизлик билан қўл силтади. — Ўзимизда юз минглаб ишсизлар юрибди саланглаб, иттифоқ тасарруфидаги корхонани қуради-да, йигирма минг-ўттиз минг «мутахассис» олиб келади. Қурган заводи республикага шимилдирик ҳам бермайди. Хаво билан сувни заҳарлагани қолади. — Бирпас жим қолди-да, ўрнидан турди. — Бўпти кетдик, укам, сениям юрагингни сиқиб юбордим...

Катта кўчани кесиб ўтаётганимизда, истехзоли илжайди.

— Марказ нега шунақа қилаётганини биласанми? Халқаро қонун бор: қайси юртда туб аҳоли сони эллик фоздан кам бўлса, «миллий озчиликка» айланиб қолади, яъни ўша юртга эгалик ҳуқуқини йўқотиши мумкин. Мана, мақсад қаерда ётибди! Бўпти, хайр! — У асабий қалтираётган қўлини чўзди. — Сенинг уйинг масаласи бўйича, албатта, мақола ёзаман! — деди ишонтириб. — Яна эллик учта «афгон»нинг хати қўлимда турибди!

СЕНТЯБРНИНГ БИРИНЧИ КУНИ

Ўқишлар бошланди. Иккинчи курсга кириб, уялиб кетдим. Укам тенги олтита бола ўтирибди. Қолгани қизлар. Ҳаммаси офтобда эркаланиб шўхлик қилаётган мушук болага ўхшайди. Ун икки нафар йигит армияга кетибди...

«Мушукчалар» менга-ку унча эътибор беришмади. Аммо ҳаммаси охирги қаторда ўтирган, бир кўзи кўр, оғзи қийшайиб кетган йигитга хавотирланиб, ҳатто ирганиб қараётганини аудиторияга кирган заҳоти ҳис қилдим.

Билдимки, «афгонлар»дан. Ёнига бориб ўтирдим.

— О-о-отим Т-с-солижон... — деди дудуқланиб. («С»га «Т»ни қўшиб гапирмаса, тили айланмас экан).

Солижоннинг юзи чиндан ҳам қўрққувли эди. Чап кўзи кўр, оғзи қийшиқ, чап юзи оловга тушган махсидек гижимланиб кетган.

Тутилиб-тутилиб айтган ҳикоясидан шуни англадимки, Қобул томонларда бензовоз ҳайдаган экан... У ёққа кетишдан олдин математика куллиётида ўқиркан. У ердаги фанлар оғир бўлгани, мияси муттасил оғришини ҳисобга олиб, бизга ўтказишибди.

— У ёқда нима бўлди? — десам, дудуқланиб тусунтирди:

— Фу-фу-фугас портлади...

Елкасидан қучиб, юзидан силагим келди.

СЕНТЯБРНИНГ ЕТТИНЧИ КУНИ

Республика газетасида «Афғонистон жангчиларига муносабат шуми?» деган мақола чиқибди. Ўзим беҳабар эдим. Танаффусда Шаҳноза қўлимга газета тутқазди.

(Хотининг тўртинчи курсда, ўзинг иккинчида ўқисанг, қизиқ бўларкан). Мақолада шаҳар ижрокоми, хусусан раис ўринбосари Д. С. Васильев Афғонда жароҳатланган аскарлар қисматига бефарқ қараётгани, бу масалада шикоятлар кўплиги айтилган эди.

Бири телефон, бири уй, тагин биттаси оддий табо-бат ёрдамига муҳтож бўлиб юрганларнинг узундан-узоқ рўйхатида менинг ҳам исми-шарифим бор эди. Қизиқ одам-да, Маузер ака! «Булар билан олишишдан наф йўқ», деб менга насиҳат қилади-да, тагин ўзини ўтга уради! Нима фойдаси бор!

СЕНТЯБРНИНГ САККИЗИНЧИ КУНИ

Шаҳноза «аямни соғиндим, кўриб келамиз», деб туриб олди. Аввалига тушунмадим. Мунча тиқилинч? Кейин бирдан ёдимга тушди. Ахир бугун саккизинчи-ку! Тўйимизга роса бир ой бўлди. Вой, Шаҳноза-ей! Вой, шумей! Йўлдан гул, торт олдик.

...Бу кўча менга яхши таниш. Бир вақтлар мана шу тол тагигача кузатиб қўярдим. У ёғи Шаҳнозанинг таъбири билан айтганда, «тақиқланган зона» эди: кўни-кўш-нилар кўрса гап-сўз кўпаяди... Бир ой илгари шу кўчадан жўраларим билан қий-чув қилиб кириб бордик. Ҳозир ҳам қулоғим остида ногора садоси, карнайнинг тантанавор овози янграб кетгандек бўлди. Энди бу кўча — менинг ҳам кўчам. Анави кунгурадор дарвозали уй — менинг ҳам уйим! Куёвман... Ҳарқалай!

Дарвозани Дилноза очди: Шаҳнозанинг қақажон синглиси. Опасининг бўйнига осилиб, икки юзидан чўлпиллатиб ўпди.

— Рустам ака, салом! — деди катта қизлардек қўл чўзиб.

— Почча дегин, жинни! — Шаҳноза дашном бериб, улгурмасиданоқ Дилноза ҳовлига югурди.

— Аяжон! Шаҳноза опам билан Рустам акамлар келишди!

Шаҳнозанинг «қиз ўтириши» да келганимда одам кўплиги учунми, ҳовли тордек кўринган эди. Энди разм солсам, кенг-мўл экан. Ҳовли ўртасида гулзор яшнаб ётибди. Мармар фавворачадан сув зарралари отилади. Дид билан гир айлантириб солинган уйлар ярақлайди. Очиқ айвон нафис пардалар билан тўсилган.

Қайнонам югуриб айвондан тушди. Аввал менинг пешонамдан ўпди. Кейин Шаҳнозани кучоғига олди. Айланиб-ўргилиб кўришаркан, Шаҳнозага термилиб турган кўзларида «қалай, янгиликлар борми?» деган унсиз саволни уққандек бўлдим. Кўнглим чўкиб туриб қолдим.

— Қани, ичкари кинринглар! — Қайнонам елкамга қоқиб илтифот қилди. — Қудам яхшимилар? Қуда бу-вамлардан хушхабар борми? Ҳамманглар яхши ўтириб-сизларми? — Айвонга чиқаётганимизда ичкарига қараб, овоз берди. — Адажониси! Қизингиз билан ўглингиз келди!

Ичкаридан қайнотам чиқди. «Адидас» кийиб олган, сочлари қоп-қора, ҳаракатлари ёшлардек чаққон.... Икковимиз кўришаётганимизда қайнонам беозор койиди:

— Вой ўлмасам, бу қанақа юриш куёвингизни олдида, аллакимларга ўхшаб... Боринг, костюм кийиб чиқинг!

— Нима қипти, Рустам ўзимнинг ўғлим! — деди қайнотам дўстона жилмайиб.

Шаҳноза кўнгироқ қилиб қўйган шекилли, дастурхон ноз-неъматлар билан безатилган, ўртада «Наполеон» коньяги, «Золотое кольцо» арағи турарди. Қайнотам дадамдан қандай хабар борлигини суриштирди.

— Хафа бўлманглар! — деди далда бериб. — Буям юрт бошига тушган тўй-да. Кўрасиз, ҳаммаси изга тушиб кетади.

Шахноза бирпасда елиб-югуриб хизмат қилишга киришди. Аввал чой, кетидан шўрва келтирди. Қайнотам шоколаднинг зар қоғозини йиртиб, олдимдаги ликопчага қўйди. Коньяк пукагини оча бошлади. Шахноза менга таъномуз қараб турганини сезиб, илтимос қилдим:

— Қўйинг, ада, мен ичмайман.

— Тўғри қиласизлар! — деди Шахноза жилмайиб.
— Иссиқ кунда...

— Сен эркакларнинг ишига аралашма, хўпми қизим!
— деди қайнотам эркаловчи оҳангда. — Яхшиси аянгга қараш...

Миттигина биллур қадахдаги бир култум ичкиликдан терлаб кетдим.

— Васильевнинг пўстагини қоқишибди-ку! — деди қайнотам шўрва ичатуриб.

Тушунмадим.

— Кечаги газетани айтаман! — Қайнотам кулимсираб бош чайқади. — Ўзимга айтсангиз ҳам бўларди, Рустамжон. Дмитрий Степанович билан яхши танишмиз.

Бундан чиқди қайнотам Жингалаксоч билан... Ҳа, дарвоқе, шаҳардаги каттакон «торг»нинг бошлиғи бўлганидан кейин танийди-да.

— Бу ёғини ўйламаган эканман, — дедим қимтиниб.

— Маузер Соатович билан тасодифан...

— Ким у Маузер Соатович? — деди қайнотам гапимни бўлиб.

— Редакцияда ишлайди.

— Умуман, тўғри ёзган, — деди қайнотам яна коньяк қуйиб.

— Барибир бизга уй бермайди, — дедим ишонч билан.

— Нега бермас экан? Беради! Қани, олдик! Саломатлик бўлсин! — Қайнотам самимий илтифот қилди. — Олаверинг Рустамжон. Нима қипти, жиндай-жиндай...

Ийманиб шўрва ҳўплаётганимда ўрнидан турди.

— Бемалол ёзилиб ўтираверинг, мен ҳозир... — деди-да айвонга чиқди. Зум ўтмай ўша томондан телефонни ғириллатиб, рақам тераётгани эшитилди.

Хонага гунафшаранг бахмал муқовали альбом кўтариб Дилноза кирди. Ниҳолдек нозик. Қош-кўзлари Шаҳнозага ўхшаб кетади.

— Рустам ака, — деди сирли қилиб. — Битта нарса кўрсатайми?

Ёнимдаги стулга ўтирди-да, альбомни очди.

— Мана! — деди кўзларида болаларча табассум ёниб.

— Қаранг!

Бу ўзимнинг Афғонистондан юборган суратим эди. Эгнимда бушлат, бошимда шлемофон, елкамда автомат...

— Дилноз...! — Остонада пайдо бўлган Шаҳноза альбомга кўзи тушди-ю югуриб келди. Альбомга қўл чўзган эди, Дилноза чаққонлик қилиб, шаппа ёпди.

— Йиғлагансиз! — деди каттакон сирни очаётгандек бошини сарак-сарак қилиб. — Ўзим кўрганман, Рустам акамнинг суратини томоша қилиб, ҳар куни йиғлагансиз!

Шаҳноза дув қизариб кетди.

— Хоин! — деди мушти билан ясама дағдаға қилиб.

— Йиғлагансиз! Йиғлагансиз! — Дилноза кула-кула айвонга қочиб чиқди.

Ўша томондан қайнотамнинг овози келди:

— Барношка! Мен — Расулевман. Дмитрий Степановични улагин... Степанович! Салом! Анави масала бўйича индинга борса бўладими? Ҳа, Шоматов Рустам... Келишдик, соат учга!

Бирпасдан кейин қайтиб кирди.

— Рустамжон! — деди тушунтириб. — Индин соат учга ижрокомга борасиз. Иккинчи кават, зампред қабулхонаси...

— Васильев дегани ўша одам бўлса, — деб бошлаган эдим, қайнотам кулиб, сўзимни кесди:

— Бемалол бораверинг. Ёрдам беришади. Газета танқидидан хулоса чиқарсин-да, мундоқ! Сиз ўзингизнинг қонуний ҳақингизни талаб қиляпсиз!

СЕНТЯБРНИНГ ЎНИНЧИ КУНИ

Эшикни иккиланиб очдим. Майли, Жингалаксоч қайнотамнинг сўзини ерда қолдирмаслик учун мени қабул қилишга-ку қилар. Аммо ўша одам мен эканимни қаёқдан билсин? Кўради-ю, ҳайдаб чиқаради. Юз йилдан кейин кўришишга ваъдалашганмиз, ахир!

Қабулхонада оёгини чалиштириб сигарет чекиб ўтирган секретарь қиздан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Қиз исми-шарифимни сўради.

— Бир минутга! — деди-да, сигаретини кулдонга босиб ўчирди. Шошилмай ўрнидан турди. Жинси юбкаси шунақанги калта эканки, хаёлимга бемаъни ўй келди: табиий зарурат юзасидан анавинақа жойга борса, юбкасини кўтариб ҳам ўтирмаса керак. У чарм қопланган эшик ортида гойиб бўлди-да, дарҳол қайтиб чиқди. Оппоқ, лўмбиллаган сонларини намойиш қилиб, дикдик юриб келиб, жойига ўтираркан, мулойим жилмайди:

— Марҳамат, ўртоқ Шоматов.

Хона унчалик катта эмасди. Ортиқча хашамлар йўқ. Деворда «Партия — давримизнинг ақл-идроки ва виждонидир», деган шиор осиглиқ турибди.

Кириб борганимда Жингалаксоч хона ўртасида турган экан. Осойишта юриб келиб, кўришиш учун қўл чўзди.

— Дмитрий Степанович! — деди ўзини таништириб. Анграйиб қолдим. Наҳот танимаган бўлса? Икки ҳафта олдинги даҳанаки «жанг» наҳот ёдида бўлмаса!

— Шоматов, — дедим мингиллаб.

— Ўтиринг, ўртоқ Шоматов. — У тўрдаги столдан гижимланиб кетган таниш папкани олиб келди. Стол қиррасидаги курсига, ёнимга ўтирди. — Қани, кўрайлик-чи, нима гап ўзи? — деди вазминлик билан.

Қоғозларни шошмасдан варақлашини кузатиб ўтирибману, ҳаёлимда нуқул бир гап айланади. «Мазах қил-япти! Ҳозир мулоийм жилмаяди-да, узр, йигитча юз йилдан кейин келасиз», — дейди.

— Ўртоқ Шоматов! — деди у ҳужжатларни обдон текшириб бўлгач. — Гарчанд қонунни четлаб ўтишга тўғри келса-да, сизга ёрдам берамиз. Интернационалист-жангчиларга қўмаклашиш — бизнинг бурчимиз. Ҳозирча эски фонддан ажратиб турамиз. Кейин ўйлашиб кўрамиз...

— Нима? — дедим ўз қулоғимга ишонмай.

Дмитрий Степановичнинг мовий кўзларида табассум пайдо бўлди.

— Эски фонддан, — деди тушунтириб. — Чилонзорда бир хонали квартира бўшаган. Англашимча, сиз жуда ҳам муҳтожсиз. Янги уй қурилиб битишини кутолмайсиз.

Гап оҳангида «хафа бўлмайсиз-да, биродар», деган маъно бор эди.

— Ордерни келар чоршанба куни Чилонзор ижрокомидан оласиз! — У хайрлашаётиб қўлимни самимий қисди. — Уй тўйига таклиф қилсангиз, албатта, бораман!

Гарангсиб эшик олдида борганимда қўшиб қўйди:

— Редакцияга расмий жавоб хати қиламиз. Унгача ўзингиз ҳам ишим ижобий ҳал бўлди, деб айтиб қўйсангиз ёмон бўлмасди.

Эшик тутқичидан ушлаганча узоқ туриб қолдим. Демак, таниб турибди. Мақолани ҳам ўқиган. Ўша кунги «безорилигимни» бир оғиз юзимга солмади.

— Раҳмат, Дмитрий Степанович! — дедим ҳаяжонланиб.

— Арзимаиди. Бирон проблема туғилса, бемалол келаверинг.

Ташқарига чиқиб, рўпарасидаги қайрағочга суяниб қолдим. Узоқ турдим. Курант соати тантанавор занг урар, япроқлари эрта сарғайган қайрағоч куз шамолида оҳиста шовуллар эди. Юрагим шодон гурсилларди. Бор экан-ку адолат! Бу дунёда ҳақиқат деган нарса ҳам бор экан-ку!

«Маузер аканинг олдига бораман. Ҳозир! Ҳозироқ! Кейин Шаҳнозадан суюнчи оламан. Адамга телефон қиламиз! Раҳмат деймиз! Раҳмат, ада ҳақиқатни тиклашга ёрдам берганингиз учун минг раҳмат!»

ЎША КУНИ КЕЧҚУРУН

Эр-хотин автомат телефонда қўнғироқ қилдик. Адам вазминлик билан қутлади.

— Ҳали сенлар кўрганингни ҳеч ким кўрмайди, болаларим, иноқ бўлинглар, сенларнинг бахтингни кўрсам, бас, — деди. Шаҳноза икковимиз «Гулистон»га кирдик. Шаҳноза жиндай шампан ичди. Юзлари ёниб кетди. Хурсандмиз!

СЕНТЯБРНИНГ ЎН УЧИНЧИ КУНИ

Шаҳнозанинг юзига яна хуснубузар тошди. Чиннидек тиниқ чехраси ғадир-будир бўлиб кетяпти.

СЕНТЯБРНИНГ ЎН ОЛТИНЧИ КУНИ. КЕЧАСИ

Ғалати товушдан уйғониб кетдим. Нима гаплигини тушунолмай узоқ гарангсиб ётдим. Ҳушим жойига келганида англаб етдим: Шаҳноза тескари қараб йиғлаб ётибди. Унини чиқармаслик учун ёстиқни тишлаб олган. Ўкинч билан, алам билан йиғлаяпти. Ҳар ҳиқиллаганида гавдаси силкиниб-силкиниб кетади... Ўзимни ухлаганга солиб ётавердим.

...Ёнингда жондан суйган одаминг йиғлаб ётса-ю, сен ақалли бир оғиз ширин сўз билан юпатоламсанг, оғир бўларкан. ...Ўлгим келаяпти...

СЕНТЯБРНИНГ ЎТТИЗИНЧИ КУНИ

Кўчиб ўтдик. Тўғри, Шаҳнозанинг ярим жиҳозлари Пискентда қолиб кетди. Аммо энди бизнинг ўз бошпанамиз бор! Ҳар куни олтмиш чақиримга қатнаб юрмаймиз.

Дмитрий Степанович «эски фонд» деганда вайронага айланган уйни тасаввур қилган эдим. Йўқ, бир хонали бўлса ҳам яхши таъмирланган, қутидеккина квартира экан... Кечқурун уйимиз меҳмонга тўлди. Ойим, акам, келинойим, бу ёқдан қайнотам билан қайнонам, Дилноза... Шаҳноза ўз қўли билан ош дамлади. Ойим «туп қўйиб, палак ёзинглар, ўзларингдан кўпайинглар», деб оқ фотиҳа берди. Уч эркак иккита ароқни бўшатдик. Хуллас, ҳаммаёқ байрам! Энг муҳими, энг... энг муҳими — Доцент айтганидек, муҳит ўзгарди. Шояд энди...

ОКТАБРНИНГ БОШЛАРИ

Қарасам, буфет токчасида қўғирчоқ турибди. Қоп-қора сочи иккита қилиб ўрилган. Атлас қўйлак, атлас лозим кийгизиб қўйилган... Қўзлари мунчоқдек. «Қаёқдан келди» десам, Шаҳноза қўғирчоқни олиб, бағрига босди.

— Чиройлими? — деди жилмайиб.

Қўғирчоқ сочини силаркан, кўзининг туб-тубида яшириниб ётган мунг юзага қалқиб чиққандек бўлди.

Қиз бола нимага эсини танимасдан туриб қўғирчоқ ўйнайди? Нима учун «боласи»нинг сочини тарайди. Ювинтиради, аллалаб ухлатади?

Шаҳноза ҳамон қўғирчоқ сочини силар, мендан кўз узмас эди. Индамай кўчага йўл олдим. Чарс чекким келаяпти!

ЭРТАСИ КУНИ

Бу гал Доцент анча хомуш муомала қилди.

— Биласизми, ука, нуқул шуни ўйлаб, яхши қилмаяпсиз. Айтдим-ку, хаёлингизда фақат бир нарсга айланаверса, тормозланиш кучайиб кетади.

Қоним қайнаб кетди.

— Нима қилай бўлмаса! — дедим бақириб. — Ўйламагин деб калламни узиб ташлайми?

Доцент елкамга кафтини босиб, кўзимга ҳамдардлик билан узоқ тикилди.

— Ахир хотиним тирик одам-ку, — дедим титраб.

— Қўғирчоқ эмас-ку, дўхтир! Икки ой бўлди!

Доцент бир лаҳза ўйланиб қолди.

— Тушингиз бузилиб эвакуация бўлиб турадими?

Дафъатан гапини тушунмадим. Кейин бориб етди, калламга.

— Нимаиди? — дедим гашим келиб.

— Бир гап айтсам, кўнглингизга келмайдими? — деди ҳардамхаёл алпозда.

— Айтаверинг! Менда кўнгил қоптими?

Доцент рўпарамга ўтирди.

— Аввал ҳам гапирмоқчи бўлгандим-у, тилим бор-маганди. — Узоқ жим қолди-да, иккиланиброқ давом этди. — Ўзбекка ўзбек сифатида бу гапни айтишим ноқулай. Врач сифатида гапиришга ҳам ҳақим йўқ. — Тагин, бирпас чайналиб турди-да, қатъий қарорга келди шекилли, ишонч билан деди. — Агар майл сезсангиз, бошқа аёл билан бўлиб кўрасиз! Йўқ, келин билан ажрашинг, демайман. Шунчаки, кўнглингиз тусаган бирон аёл билан... Кўп эмас, бир-икки марта. Ҳаётда бундай ҳолатлар кўп бўлади, Рустамжон. Бир аёлга муносабатда рўй берган тормозланиш бошқаси билан бўлганда йўқолиши, яъни уйғониш жараёни нормал изга тушиб кетиши мумкин. Биласизми... — Бошини кўтариб, кўзимга қаради-ю, дами ичига тушиб кетди.

— Мен фаришта эмасман, дўхтир, — дедим эзилиб. — Лекин Шаҳнозанинг садоқатига жавобим шу бўладими?

Доцент ерга қараб, хўрсинди:

— Уэр, укажон...

ОКТАБРНИНГ ЎРТАЛАРИ

Домимизда Қурбоной хола деган хотин бор. Фаррош. Коптокдек думалоқ, қачон қараса, қўлидан супурги тушмайди. Аллақаерини онамга ўхшатаман. Меҳрибонлигими, ҳар гапда айланиб-ўргилишими...

Кечқурун эшик жиринглаб қолди. Чиқсам, Қурбоной хола турибди.

— Аканг келди, холанг тасаддуқ! — деди елкамга қоқиб. — Пешинда келган эди. Бизникига кириб ўтириб турақолинг, Рустамжон билан келин ҳали-замон кепқолишади, десам кўнмади. Шошиб турган экан, хат ташлаб кетди. — Қурбоной хола конвертига Пискент адреси ёзилган хатни узатди. Дадамдан.

— Уйга кириг, хола. Келинингизнинг овқати тайёр бўлди, — деб ҳарчанд қистамай, рози бўлмади.

— Умидахон иккинчи исменда, холагинанг ўргилсин. Невараларим ёлғиз. Худо хоҳласа, ойинглар келганларида, албатта, кираман! — деди-ю шоша-пиша тушиб кетди.

...Шаҳноза овқат келтиргунча диванга ёнбошлаб, хатни икки марта ўқиб чиқдим.

«Рустамжон, — деб ёзибди дадам. — Тўйинг бўлганини ўқиб, ўзимда йўқ севиндим. Мендан келинга салом айт. Насиб этса, ўз юртимга омон-эсон борсам, Шаҳноза қизимнинг қўлидан албатта ош ейман. «Сизнинг масалангиз бўйича оёғим етган жойгача боравераман», дебсан. Калта ўйлама, жон болам! Феълингни биламан-ку, Рустамжон! Арзимаган нарсага ловилаб кетасан. Шундоқ ювош акангни бошига қай кунларни солмади булар! Дадам тинч бўлсин, бир азоби икки бўлмасин, десанг, ҳеч кимнинг эшигини тақиллатма! Ҳеч кимга ялинма! Турган-битгани ёлғон-яшиққа, зўравонликка қурилган бу юртда адолат деган нарсанинг ўзи йўқ! Аммо бу гапни айтолмайсан. Ғиринг десанг, уриб белингни синдиради!

Ёшим олтмишдан ўтиб кўп нарсаларга энди-энди тушунапман, хом сут эмган банда!

Ўйлаб қарасам, ўтган умрим — умр эмас, туш экан. Гўё мен эсимни таниб-танитай биров уйқу дори ичиргану туш кўриб юраверганман: гоҳ ширин, гоҳ хатарли туш

кўриб. Ўша «бирова» қаёққа судраса, кетидан эргашиб кетаверганман, нима буюрса, қулоқ қоқмай бажараверганман... Уйғонишга эса қўрққанман... Мана энди, уйғониб, ёнверимга қарасам менга ўхшаганлар кўп экан...

Ишонасанми ўғлим: баъзан қараб туриб кулгим келади. Хўп, мен-ку, «гуноҳқорман», «жиноятчиман». Биздақа «ёмонлар»ни «яхши» йўлга соладиганлар-чи? Улар ким? Муроди нима? Разм солиб қарасам, улар ҳам уз-зу-кун туш кўриб юрганга ўхшайди. Вазифаси битта: буйруқни бажариш... Кўзида маъно йўқ. Мен уларни ёмон кўраман. Аммо қараб туриб баъзан шуларга ҳам раҳмим келади. Ўлганининг кунидан, азбаройи бола-чақасини боқиш учун шу юмушни бажариб юрганга ўхшайди, бечоралар... Худо ҳаққи ақлим етмайди: бу қанақа ҳаёт?

Авваллари лагердаги баъзи оғзига кучи етмаганлар, мени «босмачи» деса, хафа бўлардим. Энди парво қилмайман. Босмачи ким? Қайси босмачи қайси юртга босиб борибди? Ўз юртини ҳимоя қилган одам босмачи бўладими? Йигирма-йигирма беш йил аввал туғилмаганимга афсусланаман, ўғлим! Йигирма беш йил олдин, аср бошида туғилганимда эди, «босмачилар» қаторида туриб, ҳақиқий босмачиларнинг додини берган бўлардим. Тоғ-тошларда ўлиб кетсам рози эдим. Ўшанда онанг бечора мени учратмасди. Сен ҳам туғилмасдинг. Афғонистонга бориб ўзинг ҳам азоб чекмасдинг. Ўзгаларга ҳам ўқ отмасдинг!

Яна бир карра айтаман: Рустамжон, жон болам! Милиция, тергов, прокуратура деган идораларнинг эшигига йўлай кўрма! Финг деб овозинг чиқдим, милён хил айбни бўйнингга шилқ этиб илади-да, КПЗга тикади. Кейин, додингни Худога айтасан!

Буларнинг қўлига тушишни душманимга ҳам раво кўрмайман, ўғлим! Шунақанги маккорки, қилаётган ҳу-

нарларини кўрса Шайтони лаъиннинг оғзи очилиб қолади. Шунақанги бешафқатки, қўллаётган усулларини кўрса, фашистнинг лабига учук тошади!

Адолат, ҳақиқат деган нарсаларни излаб овора бўлма. Бунақа гаплар қорга ёзиб, офтобда қуритилган. Яхшиси, ўзингни ўйла. Онангни эҳтиёт қил. Сен у ёқдасан, мен — қамоқдаман... Онанг шўрлик иккаламизнинг дардимизда адойи тамом бўлди-ку!

Лагер начальниги дуруст одам кўринади. Октябрь ойида посилкага рухсат берган. Иложи бўлса, жун пайпоқ, қўлқоп юборинглар. (Акангга ҳам ёзганман бу гапни.) Бу юртлар совуқ... Началник декабрда свидание берамиз, деб ваъда қилган. Гапида турса, яна хабар қиламан. Онанг келиб, овора бўлиб юрмасин. Илҳом иккаловинг келсанг — бас.

Мендан Шаҳнозахонга салом айт. Худо насибамни қўшиб омон-эсон борсам, келинимни пешонасидан ўпиб, яна бир карра оқ фотиҳа бераман. Дуои - салом билан, даданг. 23 сентябрь».

ОКТАБРНИНГ ЎРТАЛАРИ

Бугун Ёвуз Рухни кўрдим. Гастрономда гўштга навбат кутиб тургандим, қарасам, олдинроқда у ҳам турибди. Кўзлари оловдек ёниб, менга узоқ тикилди. Салом беришимни кутди. Кўзига тик қараб туравердим.

— Ёшлар айниб кетди, — деди ёнидаги кампирга ҳасрат қилиб. — Катталарни иззат қилмайди.

Ҳасрат қилаяпти-ю, овози ўктам, қаҳрли.

Қариганда аҳволи шу бўлса, ёшлигида қанақа бўлганийкин? Хаёлимга келган гапдан ичимда кулиб қўйдим: «Қари бўри!»

Бундан чиқди, Ёвуз Рух шу атрофда туради.

ОКТАБРНИНГ ЙИГИРМАНЧИ КУНИ

«Қўлга тушишим»га сал қолди. Кундалигимни «ўз жойи»га — балкондаги эски қақир-қуқурлар солинган шкафнинг энг пастки тортмасига яшираётганимда, Шаҳноза чиқиб қолди. «Нима қидиряпсиз?» деган эди, сигарет чекишга чиққанимни айтдим. Маънилироқ баҳона тополмасам нима қилай? Шаҳноза кўзимга узоқ тикилиб турди-да, индамай уйга кириб кетди. Шунақанги синчковки, хоҳласанг, нима туш кўрганинггача айтиб беради...

ОКТАБРНИНГ ЙИГИРМА ИККИНЧИ КУНИ

Рўпарадаги домда турадиган қўшнимиз ўғлини уйлантирди. Улар билан кириш-чиқишимиз йўқ... Умуман, домда туриш галати... Қишлоқда боринг-ки, шаҳардаги маҳаллаларда ҳам қўни-қўшни бир-бирининг иссиқ-совуғидан хабар олиб туради. Ўн қўшнилари биров-бировига бир коса овқат узатади. Эркаклар кечқурунлари чойхонага чиқиб гурунглашишади. Бировникида яхши тўй, ёмон ўлим бўлса, ҳамма ёпирилиб келади... Домдагилар... Нима десам экан... тошбақага ўхшайди. Аҳён-аҳёнда зинадами, эшигингиз рўпарасидами, қўшнингизга дуч келасиз. Бошини косаси ичидан чиқариб, хўмрайиб қараб қўяди. На салом бор, на алик... Бирпас қараб туради-да, ўрмалаб инига кириб кетади...

...Тўйга чиқмоқчи эмасдик-ку, Қурбоной хола коийиб берди.

— Вой, худо урди-кетди, Рустамжон болам! Кўздек қўшнининг тўйига чиқмайдими одам деган? Шаҳноз келинимгаям айт: холам тайинладилар, дегин, сил-

киниб-силкиниб хизмат қилсин! Тўй дегани кўпчилик билан бўлади-да, холанг қоқиндиқ! Худо хоҳласа, эртага сенлар ҳам бешик тўйи қиласан, ўғил тўйи кўрасан...

Хўп, дедим. Шаҳноза эрталабдан чиқиб «силкиниб-силкиниб» хизмат қилди. Мен ҳам наҳорги ошда лаган ташидим. Кечқурун икки дом ўртасига ёзилган никоҳ дастурхонини безатишда кўмаклашдим... Қизиқ, тўй деган нарсанинг Худо назар солган ғалати файзи бўлади, шекилли. Ўзимнинг руҳимда ҳам ажиб енгиллик сездим...

Тўй кечаси очиқ деб эълон қилинганида рўпарамизга ингичка мўйловли сумкадек озгин йигит билан атлас кўйлак кийган, қорни қаппайиб, юзини сезилар-сезилмас доғ босган аёл келиб ўтирди.

Келин-куёв шаънига айтилган биринчи табрикдан кейин рўпарамизда ўтирган аёл жилмайган кўйи менга гап қотди:

— Танимадингиз-а, Рустам ака! — Ёнидаги йигитга ўтирилиб, таништирди. — Бу киши — Бахтиёр акам...

Бир зум тикилиб турдим-да, эсладим.

— Ие, Ҳабиба?

«Сиз» дейишни ҳам, «сен» дейишни ҳам билмай, каловланиб қолдим.

Ахир бу — Ҳабиба-ку! Ўнинчи синфда ўқиётганимда саккизинчида эди. Менга замондош шоирларнинг шеърлари қўшилган ишқий мактублар ёзавериб, бошимни қотириб юборган қизалоқ! Боядан бери танимай ўтирганимга ўзим ҳайрон бўлдим. Жудаям ўзгариб кетибди.

— Яхши юрибсизми, Ҳабибахон? — дедим бошқа гап тополмай.

— Ништякман! — Ҳабиба шўх жилмайиб «Бахтиёр акаси»га юзланди. — Рустам ака билан мактабдошмиз... Келинойимизни таништирмайсизми, мундоқ, Рустам ака!

Шаҳнозани таништирарканман, ҳаёлимга нохуш ўйлар келди. Назаримда, Ҳабиба, кўриб қўй, сен писанд қилмагандинг, тенгимни топдим, яқинда фарзандли бўламиз, деётгандек, Шаҳнозага истеҳзо аралаш тикилиб-тикилиб қараётгандек эди... Худога шукр! Ит эгасини танимайдиган Тошкентдек шаҳри-азимда ҳам яна бир ҳамқишлоғим топилди... Ким билсин, қишлоқдаги висир-висирлар Ҳабибанинг ҳам қулоғига етгандир.

Ҳаммаси жонга тегди! Ичгим келаяпти!

...Базм айна қизиганда тўртинчи қават деразаси очилиб майкачан бўлиб олган барзанги «ўчир даранг-дурингини» деб ҳокимона буйруқ берганда вужудимга титроқ кирди. Қарасам, тўйхонадаги уч юзга яқин одамда ичига тушиб, мунғайиб турибди. Куёв билан келин саросимада, машшоқлар созини ғилофига солади-ган... Бу қандоқ гап! Тўй қилиш гуноҳми? Кимдан кўрқасан? Нимага кўрқасан, қўйга ўхшаган овсарлар!

Умрим бино бўлиб, қўлимни кўтарган бола эмасдим. Атайлаб «Лазги»га ўйнадим.

Девор тагидаги столда қий-чув кўтарилганини, беш-олти хотин-халаж орасида Шаҳноза ҳам сапчиб ўрнидан туриб кетганини, жиққа ҳўл бўлиб, баданига ёпишиб қолган кўйлагининг ёқасини гижимлаётганини кўриб, тепага қарадим. Барзанги деразани ланг очганча қўлида яшил пластмасса пақир ушлаб турибди.

...Тўртинчи қаватга қандай чиққаним эсимда йўқ. Худо ҳақки, мен унга қўл кўтармоқчи эмасдим. Қўлидаги вино шишасини бошим устида кўтарганидан кейин... у ёғи нима бўлгани ёдимда йўқ. Шаҳнозанинг «ўлдириб қўясиз!» деган чинқиригидан ўзимга келдим... Ким нима деди, нима қилди, бунисиниям эслолмайман. Фақат гўрдан чиққандек гулдираган садо қулоғимга аниқ-равшан кирди:

— Фирт миллатчи экансан, бола! Умринг турмада чириб кетади!

...Бу — Ёвуз Рухнинг овози эди.

ОКТАБРНИНГ ЙИГИРМА УЧИНЧИ КУНИ

Фарход бозоридан майда-чуйда харид қилиб келаётсам, домнинг пастида, Қурбоной хола ўрис кампир Клава хола билан гаплашиб турибди. Салом бердим. Русчалаб.

— Сан, ўғлим, хапа бўма! — деди Клава хола соф тошкентча шевада. — Ичвоганидан кейин кўнглига кеган қилғилиқни қилган-де, ану чўчқа! Эси бўса, мундоқ пастга тушмийдими, ўтирмийдими, одамга ўхшаб...

Кечаги воқеа ёдимга тушди.

— Қўяверинг, хола, — дедим кулиб. — Шунчаки гап-да! Эсимдан ҳам чиқиб кетди...

— Келинни опкир маникигаям, — Клава хола сидқидилдан тайинлади. — Мундоқ кириш-чиқиш қилийлик, болам, кўздай қўшнимиз...

— Раҳмат, хола, — дедим меҳрим ийиб. — Ўзингиз чиқинг бизникига!

— Насиб этса чиқаман, болам... — Клава хола Қурбоной холага юзланиб тагин ўз дардларидан ҳасратлаша кетишди.

ЎША КУНИ КЕЧҚУРУН

Уйимизга Ўвуз Рух келди. Юракни сиқадиган оқшом эди. Пешиндан кейин осмонни мағзавадек кир булутлар қоплади. Қуёш ботганми-йўқми, билиб бўлмайди. Дилтанг қоронғилик чўкди. Ташқарида куз шамоли инграйди. Дераза рўпарасидаги бақатераклар шохи

айқаш-уйқаш бўлиб, бандидан узилган хазонлар кўр-шапалакдек жонсарақ парвоз қилади.

Шаҳноза тушдан кейин «аямлардан хабар олиб келай», деб уйга кетганча ҳамон дараги йўқ, кўнглим алағда эди. Эшик жиринглади. Йўқ, бу Шаҳноза эмас. Шаҳнозада калит бор, очиб кираверади. Ҳайрон бўлиб, эшикни очсам, остонада ёвуз Руҳ турибди. Бошида қора шляпа. Эғнида узун, қора плаш. Кўзлари ёниб турибди.

— Икки оғиз гап бор! — деди-да, рухсат сўраб ўтирмай, ичкари кирди.

Бейхтиёр ортга чекиниб, йўл бўшатдим.

Ёвуз Руҳ йўлакка кириб атрофни синчков кузата бошлади. Худди бу хонадонда алақандай шубҳали шахслар яшириниб ётгандек... Ўзимга нашъа қилди. «Нега киргаздим уйимга!»

— Хизмат? — дедим гашим келганини яширмай.

— Гап бор! — У шляпасини ечаётган эди, билагидан тутдим.

— Ечинишингиз шартмас.

— Чироқни ёқ! — деди у ғулдираб.

Асабийлашдим.

— Қоронғидан кўрқасизми?

— Мен ҳеч нимадан кўрқмайман. Ёқ чироғингни!

Унинг заҳил юзи нимқоронғида яна ҳам оқариб кетгандек бўлди.

Нега буйруқ қилади бу менга? Нега сенсирайди? Мен унинг ўғли бўлмасам, невараси бўлмасам! Хаёлимга ғалати савол келди. «Қизиқ, шунинг ҳам болалари бормикин?»

— Менга қаранг! — дедим таҳдидига таҳдид билан.

— Гапингиз бўлса айтинг-да, чиқиб кетинг.

Бу арвоҳни Шаҳноза кўришини хоҳламасдим.

— Хэх! — Ёвуз Рух калтакесакдек томоқ қоқди. — Кечаги қилигинг билан бир эмас, тўртта статья сотиб олганингни биласанми? — У ипдек бармоқларини букиб, санай кетди. — Бировнинг уйига бостириб кирдинг — бир! Уриб, майиб қилдинг — икки! Миллатчилик қилдинг — уч... Исполкомдаги мажлисда ҳам миллатчиликка оид гаплар айтган эдинг...

Бир қўлим билан эшикни очиб, иккинчиси билан елкасидан тутдим. — Чиқинг!

Ёвуз Рухнинг боши соат капгиридек ликиллаб кетди.

— Жунанг! — дедим таҳдид билан. Тагин бир дақиқа, атиги бир дақиқа ўтса, ўзимни идрок этолмай қолишимни сезиб турардим.

— Қўрамиз! — У зина майдончасига чиқди-да, қоронгида кўзлари ёниб, гумбурлади. — Отангни ёнига бадарга қилмасам... Унсур!

ОКТАБРНИНГ ЙИГИРМА БЕШИНЧИ КУНИ

Кундуз кунлари метрода одам сийрак бўлади. Дарсдан қайтаётгандик. Шаҳноза ўртароқдаги ўриндиқда ўтирар, мен ёнида тик турган эдим. Метроми, автобусми, бўш жой бўлса ҳам ўтирмасликка одатланганман.

Ёшлик бекатида беш-ўн одам чиқди. Ичиб олган шекилли, баркашдек башараси қизариб кетган йигит илжайиб келиб, Шаҳнозанинг ёнига ўтирди. Сурбетларча қараб-қараб қўйди-да, гапга солди:

— Соатингиз неччи бўлди, яхши қиз?

Шаҳноза энсаси қотиб юзини ўтирган эди, йигит шаппа билагидан ушлади.

— Айтақолинг, жонидан!

Ёқасидан олиб бир силтагандим, японча курткасининг занжири тириллаб узилди.

— Қўйвор! — деди типирчилаб.

Кейин нима бўлгани эсимда йўқ. Шуниси ёдимдаки, навбатдаги бекатда поезд тўхташи билан итқитиб юбордим. У вагонга ёпирилиб кираётган одамларга туртинганча гандираклаб бориб, мармар скамейкага урилди, ўнбалоқ ошиб кетди...

Ташқари чиқсак, ёмғир шивалаётган экан... Совуқ ва зериктирувчи куз ёмғирининг дебочаси. Ўзимни қўлга олишга ҳарчанд уринмай, ҳамон титроғим босилмас, газабдан тишларим гижирлаётганини сезиб турардим.

— Ёмғирпўш олмаган экансан-да, — дедим ўзимниям, Шаҳнозани ҳам юпатиш учун.

Шаҳноза юзини ўгирди. Ранги ўчиб кетган, лаблари пирпираб турарди.

Уйгача гаплашмай келдик. Эшиқдан киришимиз билан Шаҳноза туфлисини ечиб улоқтирди.

— Қанақа одамсиз? — деди тўсатдан. — Қанақа одамсиз ўзи? Бугун биттасини урасиз! Эртага бошқасини бўғасиз! Кунига бир карра юрагимни ёрмасангиз, кўнглингиз жойига тушмайди! — У йиғлаб юборди. — Башарангизга қаранг! Бандитнинг ўзисиз!

Миям зирқираб кетди.

— Ҳа! — дедим бақириб. — Бандитман! Каллаке-сарман! Чидасанг — шу!

Шаҳноза юзимга ярқ этиб қаради.

— Муштлашишдан бошқа нарсаниям биласизми! — деди кўзлари газабдан ёниб.

Юрагимда бир нима узилиб кетгандек бўлди.

— Балки билагингдан ушлагани хуш ёққандир? — дедим ўкириб.

— Ҳа! — Шаҳноза алам билан ер тепинди. — Ёқди! Билдингизми, ёқди! — деди чинқириб. Ўзининг гапидан ўзи қўрқиб кетгандек, бирдан жимиб қолди. Кафти

билан оғзини тўсиб, юзимга термилиб турди-да, ҳўнграб юборди.

— Рустам ака! — деди бўйнимга осилиб. — Кечиринг, жон Рустам ака... — Сўнгги сўзларини йиғидан бўғилиб, пичирлаб айтди. — Қийналиб кетдим. Қийналиб кетди-им!

ЎША КЕЧА

Тошойна тоқчасида тунчиروق милтираб турибди. Гоҳ ўчади, гоҳ ёнади... Шаҳноза алақайси «Совғалар магазини»дан топиб келган тунчиروق... Жимжилоқнинг учидек келадиган, шамга ўхшаган митти чироқча гоҳ ёнади, гоҳ ўчади. Муттасил қизил нур таратади... Қизил нур!

Биламан, Шаҳноза уйгоқ... Шунчаки, ўзини ухлаганга солиб ётибди... Ҳали тўғри айтди: мушглашишдан бошқа нимаям келарди қўлимдан! Рост айтди. Тагинам инсофли экан. Бошқа қиз бўлса...

— Шаҳноз, — дедим босиқлик билан. — Сениям қийнаб юбордим. Раҳмат, шунча чидадинг...

У жавоб бермади. Аммо бир лаҳза нафас олишдан тўхтагандек бўлди.

Қароримни иложи борича осойишта тушунтиришим керак: секин, жанжал-суронсиз...

— Бундай қиламиз, Шаҳноз, — дедим осойишта ва қатъий оҳангда. — Мен кетаман. Эртага...

Шаҳноза қаддини ростлади. Яланғоч тиззаларини қучоқлаганча юзимга ҳам таажжуб, ҳам хавотир билан тикилди.

— Қўлимда яхшими-ёмонми, ҳунарим бор. Шопир ҳамма ерда керак, — дедим кўзига қарамай. — Қўрқма! Узоққа кетаман. Сени безовта қилмайман...

Шаҳноза юзимга яна бирпас термилиб турди-да, тўсатдан устимга ўзини отди.

— Рустам ака! — деди инграб. Ўпкасини тутолмай антикиб-антикиб йиглаб юборди. — Ўлиб қоламан, Рустам ака! Сизсиз ўлиб қоламан! — Юз-кўзимдан ўпа бошлади. Елкамга, бўйнимга қайноқ кўз ёшлари томар, нуқул битта гапни такрорлар эди. — Ўлиб қоламан! Ўлиб қоламан! — Бутун вужуди қалтираб нола қилди. — Керакмас! Керакмас менга «ўша нарса», Рустам ака! Менга... ўзингиз кераксиз! Эшитяпсизми, ўзингиз.

...Шу кеча... шу кеча Шаҳноза менга... «ёрдам беришга» уринди... Шўрлик Шаҳноз!

КЕРАКЛИ ДАЛИЛ – КЕРАКЛИ ПАЙТДА АЙТИЛАДИ

Комиссар карахт бўлиб уйғонди. Уйғонди эмас, ухладими-йўқми, ўзи билмасди. Туни билан алоқ-чалоқ тушлар кўриб чиқди. Фенобарбитал ичганидан кейин қулоғи шанғиллаб, кўз ўнгида қумдек майда, ялтироқ заррачалар кўрина бошлади. Боши ғувиллаб, энди кўзи илинган эди, қараса, ёнида Назира ётибди. Секин қўлидан ушлади. «Қўйвор! — деди Назира сансираб. — Қўйвор, беномус!» Ие, Назира эмас, Фотимаку! «Қўйвор!» — деди Фотима газабдан афти қийшайиб...

Комиссар юраги гурсиллаб уйғонди. Анчагача қоронғи шифтга қараб ётди. Бора-бора тагин боши ғувиллай бошлади. Шунда... девор орасидан қандайдир шарпа сирғалиб чиқди. Бир қараса, Ҳусанхўжага ўхшайди, бир қараса, Тўлаганга. Нуқул иршайиб, унсиз кулади...

Бўлмади... Комиссар ўрнидан туриб, валидол шимди. Бирпас иккиланиб турди-да, ваннахонага кириб, илиқ душ олди. Адёлга ўраниб ётган жойида «Спидола» қулоғини буради. Алланечук ҳузурбахш куй вужудини ёқимли

сийпалаб ўтди. Анчагача эшитиб ётди. Охири куй тугаб, диктор бир нималарни гапира бошлади. Комиссар «Исломобод» деган сўзни тушунди, холос. Бундан чиқди, Покистон экан... Мэлс ёдига тушиб, дарров радио қулоғини бошқа тўлқинга олди. «Америка овози» СССР да бўлаётган демократик жараёнларни гапирар эди.

Ниҳоят, деразада тонг бўзара бошлади. У шошилмасдан кийинди. Плашини, шляпасини... Сут бидонини олиб, пастга тушди. Қиш ҳали тугамаган, аммо кўклам нафаси сезилиб турарди. Қорлар эриб битган, бақатераклар шоҳида бўртишга мойил куртаклар кўз очсамми-йўқми, деб иккиланиб тургандек, шабадада оҳиста силкинарди.

Орқа томондан кимдир ҳансираб нафас олгани эшитилди. Эгнига «олимпийка», бошига чанғичилар телпагини кийган икки киши югуриб ўтиб кетди. Ота-бола Оллобергановлар!

«Югура-югур! — деб ўйлади Комиссар энсаси қотиб. — Умрингни узайтирмоқчимисан? Хэх! Кўчани кесиб ўтаётганингда пақ этиб машина уриб кетса — тамом! Қарабсанки, эшигинг олдида қўшалоқ тобут турибди! Икки қаватли участканг хотинингга қолади». Дарвоқе, икки қаватли кошонани қандай қурдийкин, бу? Хўп, профессорсан. Хўп, ана ойлигинг саккиз юздир. Саккиз юз сўм маош билан юз эллик минглик қаср солиб бўладими? Порахўр! Ҳаммаси порахўр! Тагин булар ёшларга адолатдан ваъз ўқийди. Маузерни йўлдан урганлар ҳам шунақа домлалар! Ёшсан, профессор, ёшсан! Ақалли ўн беш ёш каттароқ бўлганингдами! Элигинчи йилларда бир марта сўроқ берсанг, сичқоннинг инини минг тангага сотиб олган бўлардинг.

Ўн йил олдин рўй берган ҳангома Комиссарнинг ёдига тушди. Фирт комедия! Йўқ, ўн йилмас, аввалроқ бўлган экан. Унда Назира тирик эди.

Марказдаги уйда қўшни турадиган Совмин ходими илтимос қилди:

— Эрталаб ош бор, Соат Ғаниевич. Дорилфунунда ишлайдиган домлам неvara тўйи қияпти.

Комиссар хушламайроқ турганини кўриб тушунтирди:

— Биламан, сиз ошга боришни ёқтирмайсиз. Шунақа-ку, одамларга қўшилсангиз ёмон бўлмайди.

Тахминан шундай фасл эди. Февралнинг охирлари. Қорлар эриб, қиш чекина бошлаган, аммо ҳали кўк-лам келмаган...

Қўшни хизмат машинасини чақириб қўйган экан, тонг отмасдан йўлга тушдилар.

— Домла Саидийни олиб кетсак, — деди қўшни. — Шундоқ, йўл устида.

Қўшнининг айтишига қараганда, домла Саидий дегани — шоир экан. Тўй қилаётган олим билан эски қадрдон эмиш.

Комиссар менга барибир, дегандек қўл силтади. Нима фарқи бор: шоирми, ёзувчими? У шоир-поирларни танимас, адабий китоб ўқишга тоқати йўқ эди.

Машина тор кўчага кирди. Аллақандай дарвоза олдида тўхтадилар. Совмин ходими кўнгироқни босди. Ичкаридан ҳадеганда овоз келавермагач, дарвозани тақиллата бошлади. Комиссар тоқати тоқ бўлиб, машинадан тушди. Уйғотишнинг оддий усулини ҳам билмайди, бу галварс! Деразани муштлаш керак! Мана бундай! Ҳа, баракалла! Дарров чироқ ёнди.

Дарвоза ортида шўлтилаган қадам товуши эшитилди.

— Ким? — деди эркак киши хавотирланиб.

Комиссар кўнглида гурур ҳиссини туйди. Сенга ҳисоб бериб ўтириш қолувди энди!

— Очинг! — деди дағдаға аралаш.

Калит шиқирлади. Дарвоза остонасида елкасига тўн ташлаган, оппоқ сочли бошига яп-янги дўппи кийган

ихчам гавдали одам пайдо бўлди. Тўсатдан бир қалқиди-ю, чалқанчасига ерга қулади. Дўпписи бир томонга, калиши иккинчи томонга учиб, оёғи тарвақайлаб қолди.

— Домла! — Совмин ходимининг капалаги учиб, шоирнинг бошига эгилди. — Сизга нима бўлди, домла? Кўзингизни очинг!

Бунақа пайтда гарданини ишқалаш керак. Шундай қилишди. Шоир кўзини очди.

— Нима га-ап? — деди инқиллаб. — Тинчликми?

— Тинчлик, домлажон, сизни ошга айтиб келдик. — Совмин ходими меҳрибонлик билан шоирни қўлтигидан кўтарди. Шоирнинг шими хўл, тиззалари лой эди.

Ховли бир зумда югур-югур бўлиб кетди. Эркагу аёл, бола-бақра аралаш-қуралаш ёпирилиб келди. Ўғил-келиндари, невара-чеваралари шоирни авайлаб уйга етаклашди.

— Дадажон, нима бўлди?

— Бобожон, нима қилди?

Жўжага ўхшамай ўл ҳамманг! Нима бўларди? Отанг кўрққанидан сийиб юборди. Тамом — вассалом!

Совмин ходими ҳам ичкари кириб кетганча зим-зиё бўлди. Анча кутишди. Комиссар машинада ўтиравериб, зерикиб кетди. Нима зарил эди, шу лаънати ошга бориб? Наҳорлаб мечкай қоринга ош ейишдан бошқасини билмайди булар!

Ниҳоят, Совмин ходими домла Саидийни суягудек бўлиб олиб чиқди.

— Олдинга ўтирақолинг, домлажон! — деди меҳрибонлик билан.

Комиссар орқа ўриндиққа ўтаётганда қўшниси ўзига нафрат билан қараб қўйганини сизди... Тўйхонага етгунча бир оғиз гаплашмадилар. Шоир ортига бурилиб қарамас, ўхтин-ўхтин хўрсиниб қўяр эди.

Ош тугамаган экан. Дастурхонда турп бўлаклари, гуруч қолдиқлари сочилиб ётган иссиқ уйга олиб киришди. Буни қарангки, Совмин ходими билан шопирга бир лаган, шоир билан Комиссарга бир лаган ош келди. Шоир ошга қўл ҳам урмади. Емасанг, заҳарингга! Комиссар таъби тортганча еди.

— Ошдан олмадингиз-ку, домла! — деди чой ҳўплаб.

Бир нуқтага тикилиб ўтирган шоир сесканиб ўзига келди. Кўзи чакчайди. Паст овозда дона-дона қилиб таъкидлади:

— Сен билан ош ейманми? Сен билан-а?

Хонада ўтирган ўн чоғли одам ярқ этиб, шу томонга қаради...

Қайтишда машинага яна ўша тартибда жойлашдилар: олдинда шоир, орқада Совмин ходими билан Комиссар. Ҳеч кимдан садо чиқмади. Совмин ходими шоирни дарвозагача суяб олиб борди. Комиссар унинг охириги гапини эшитди:

— Мени кечиринг, домла... Билмабман... Билсам...

Комиссарнинг хаёлидан истехзоли ўй кечди. «Хэх! Билганда нима қилардинг?»

Совмин ходими қайтиб келиб, олдинги ўриндиққа ўтирди.

— Ишхонага! — деди қатъий оҳангда.

Комиссар мийигида кулиб қўйди. «Демак, мени дуч келган метро бекатига ташлаб кетасан! Гапир, Совмин! Нега индамайсан? — деди хаёлан хитоб қилиб. — Хэх! Албатта индамайсан-да! Яхшилаб титкилаб кўрилса, ўзингнинг биографиянгдан ҳам хоҳлаганча иллат топилади!»

...Сут дўконида очирид кўп экан. Узоқ туриб қолди. Қайтаётганида кун ёришиб кетган эди. Эгнига пахталик кийган Қурбоной йўлка супураяпти. Дўконга нон

тушяпти... Ота-бола Оллобергановлар тагин югургилаб ёнидан ўтиб кетишди.

Қани чопавер-чи, қаёққа бораркансан. Эрта-индин ўғлингга передача ташийсан. Тоштурмага. Ўғлинг анави Шоматовнинг ўлиги устида айтган гап эсингдан чиқдими? Тергов практикасининг ўз қонунлари бор. Энг залварли далил энг охирида айтилади. Ўнганмас зарба бериш учун...

Анави сўтак терговчига айтиб қўйиш керак. Шоматовни мана шунинг ўғли ўлдирган!

ҲАМКАСБЛАР СУҲБАТИДАН

- Хўш, коллега, келин нима дейди?
- Шоматова касал эди. Стенокардия бўлиб, шифохонада бир ярим ой ётди. Чиққанига уч кун бўлди.
- Шунинг ўзи энг катта аргумент! Сўроқ берувчи ўзини касалга солдими, демак айби — бўйнида.
- Сизга қолса, ҳамма жиноятчи!
- Сенга қолса, ҳамма оппоқ! Яхшиси, бу соҳани ташлагин-да, боғчага бориб, қўғирчоқ ўйна!
- Ташласам — ташлайвераман, ўртоқ Комиссар!
- Қочмоқчиман, дегин? Овора бўласан! Давлат сени шунча йил бекорга ўқитдими?
- Ўртоқ Комиссар! Ростини айтсам, жонга тегдингиз...
- Хэх! Аввал мана бу ишни охирига етказгин-да, кейин катта кўча! У қулоқ-бу қулоғинг билан эшитиб қўй! Сенга охирги фактни айтаяпман. Ўлиб ётган Шоматовнинг бошида тўпланганлар орасида биттаси бор эди. Биласанми, нима деди? «Шунақа бўлишини билардим», деб айтди. Ўз оғзи билан!
- Аспирант Оллобергановни айтмоқчимисиз? Рўйхатимизда турибди.

— Оператив ишлашни билар экансанлар-ку! Хэх! Бу ёғини эшит! Байрам куни, яъниким Шоматов ўлдирилишидан бир кун олдин кечки пайт гастрономда конфет сотишди. Очиридда турган эдим. Кўчада шовқин-сурон бўлиб қолди. Чиксам, йўл четида қора «Волга» турибди. Анави ойимча бўлса, иккитасининг итдек ириллашини томоша қилиб турибди. Шоматов «Волга» шопири билан ёқа бўғишяпти.

— Ким экан ўша шопир?

— Шопир эмас, «Волга»нинг эгаси! Оллоберганов Санжар! Профессор Оллобергановнинг ўғли! Ўлик тепасига биринчи бўлиб югургилаб келганлар ҳам шулар эди. Шоматовнинг қотили ўша йигит бўлади!

— Айби исботланмагунча ҳеч кимни қотил деёлмайман, Комиссар!

— Билганингни қил! Устингдан генералга рапорт ёзаман! Сендақа ландовурларни ҳайдаш керак органдан!

— Илтимос, чиқинг бу ердан.

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

Оллоберганов Санжар. Йигирма олти ёшда. Олийгоҳ аспиранти. Миллати — ўзбек. Ота-онаси билан бахт кўчасидаги хусусий уйда истиқомат қилади. Уйланмаган. Аввал судланмаган. Комсомол аъзоси.

— Шоматовни танирмидингиз?

— Қайси Шоматов?

— Шоматов Рустам. Сиз аспирант бўлган олийгоҳда ўқиган. Биринчи курсни битириб, ҳарбий хизматга кетган. Афғонистонда бўлган.

— Э, бўлди, анави йигитми?

— Қайси маънода «анави йигит»?

— Байрамнинг эртаси куни ҳалок бўлган...

- Худди ўша! Танирмидингиз?
- Умуман, танирдим. Ўқиш бошланмасидан олдин уй олишим керак, справка беринг, деб борди. Ёзиб бердим.
- Нега справкани сиздан сўрайди?
- Менга жамоатчилик вазифаси сифатида куллийт месткомлигини юклаб қўйишган.
- Тушунарли. Шоматов билан ораларингда гап қочмаганмиди?
- Менинг Шоматовга нима хусуматим бўлиши мумкин?
- Шоматова Шаҳнозани танийсизми?
- Нима десам экан...
- Борини айтаверинг.
- Умуман... танийман. Қўшни бўлгандан кейин...
- Ўшанда Шоматовлар оиласи Чилонзорга кўчиб келганига икки ой ҳам бўлмаган эди. Бировнинг хотини билан танишиб олиш учун анчайин қисқа муддат эмасми бу?
- Нега энди? Шаҳноза ўзимизда ўқийди... Танийманда!
- Қанча одам ўқийди ўша даргоҳда?
- Факультетдами? Аниқ билмайман-ку... беш юздан ортиқ.
- Беш юздан ортиқ талаба орасида нега айнан Шаҳнозани танийсиз?
- ...
- Қулоғим сизда.
- Гап шундаки, Шаҳноза — Дилянинг дугонаси. Иккаласи курсдош.
- Ким у Диля?
- Дилфуза... Илтимос қиламан, ўртоқ терговчи, бу ишга Диляни аралаштирманг! Яқинда тўйимиз бўлиши керак. Ваъда берасизми?

— Ўйлаб кўрамиз... Шоматова сиз айтаётган Диля билан дугона эканини ким исботлайди?

— Марҳамат, Шаҳнозанинг ўзидан сўранг! Дилфуза Шаҳнозанинг ЗАГСига борган, тўйида қатнашган. Иккаласи сирдош ўртоқ...

— Яхши, гражданин Оллоберганов! Фақат... Баъзи деталларга аниқлик киритишга тўғри келади. Шоматов ҳалок бўлган куни, эрталаб сиз ўша атрофда югуриб юрганингизни кўрган одамлар бор.

— Тўғри! Ҳар куни ўша ерда югураман!

— Ўша куни айнан Шоматовнинг подъезди рўпарасида нима қилаётган эдингиз?

— Менми?

— Сиз!

— Эсимда йўқ.

— Эслаб кўринг! Бақатерак панасида турган одам сиз эдингиз.

— Э-ҳа, бўлди! Ноқулай бўлса ҳам айтаверайми?

— Бемалол!

— Қистаб қолди. Туман эди... Дарахт панасига ўтиб...

— Нима учун Шоматовнинг ўлиги тепасига келиб, «Шунақа бўлишини билардим!» деддингиз?

— Ким? Менми?

— Сиз!

— Гапиринг!

— Ўртоқ терговчи! Борди-ю мен Шоматовнинг жонига қасд қилган бўлсам, шунақа гапни айтармидим?

— Айтгансиз-ку!

— Қайси аҳмоқ бировни ўлдиради-да, тепасига келиб, ҳаммага эшиттириб, «ажаб бўпти» дейди? Қани мантиқ!

— Қайси аҳмоқ худди шунақа, мантиққа сигмайди-ган мантиқдан фойдаланмайди?

— Сиз мени... мени...

- Ҳаяжонланманг, гражданин Оллоберганов!
- Чақиринг, Шаҳнозани! Ҳозир чақиринг! Мен нима ёмонлик қипман уларга!
- Ҳарқалай «шунақа бўлишини билардим», деганда нимани назарда тутгандингиз?
- Рустамнинг ўзи жанжални пулга сотиб оладиган йигит эди. Йўқ ердан бағис топарди. Шу феъли учун университетдан ҳайдалишига оз қолган. Биринчи курсда... Уй масаласида анави справкани олгунча ҳам жонимдан тўйдирди. Қўйиб берсам, сўйиб ташлайдиган важоҳати бор эди...
- Еттинчи ноябрь, байрам куни кечқурун соат олтилар атрофида қаерда эдингиз?
- Нима?
- Эслаб кўринг, гражданин Оллоберганов. Шома-тов билан нега ёқалашдингиз?
- Бўлди! Эсладим! Мен у билан эмас, у мен билан ёқалашди! Шаҳнозани қўлида оғир юки бор экан. Уйига элтиб қўйганим учун гуноҳкор бўлдимми?..

МУҲАББАТНИНГ САРОЙИ КЕНГ...

Санжар ташқари чиқди-ю юзига муздек ҳаво урилиб, нафаси қайтиб кетгандек бўлди. Кўклам нафаси сезилиб қолган бўлса ҳам, ҳавода қиш заҳри ҳамон сақланиб турар, октябрда қуёш тафти баданни илитгандек бўлар, аммо салқин жойда бир зум турсангиз, этингиз жунжикар эди. Санжар кўнгли ғаш тортиб уйга пиёда кетди. Атрофдаги одамларга парво қилмас, машиналар шовқини қулоғига кирмас эди. Қуруқ тухматга қолади, шекилли! Ҳа, айтди! Ўша куни ертўла зинасида чўзилиб ётган Рустамни кўриб «Шунақа бўлишини билардим!» деди. Ўлганини қаёқдан билибди? Биров билан

уришган бўлса, таъзирини бериб қўйишгандир, деб ўйлаганди-да!

Қизиқ, Шаҳноза нимасини ёқтирган бу боланинг! Ўлгудек кўрс бўлса, текканга тегиб, тегмаганга кесак отса... Шундоқ чиройли, шундоқ ақлли қиз... Муҳаббатнинг саройи кенг, деб шуни айтса керак-да!

Ўша куни Диля билан концертга тушмоқчи эдилар. Санжар Фарҳод бозоридан гул харид қилди. Машинасини жилдириб, бозор дарвозасидан чиқаётса, Шаҳноза турибди. Қўлида каттакон хўжалик сумкаси... Санжар машинани тўхтатди. Шаҳноза иккиланиброқ орқа ўриндиққа ўтирди. Сумкаси қўполлигидан хижолат чекиб, оёқ остига қўяётган эди, Санжар машинадан тушиб, юкхонани очди. Сумка оғир эди: турп, картошка, олма, сабзи, бало-баттарлар...

Санжарнинг гаши келди. Гулдек хотинига сумка кўтартириб қўйганидан кўра бозор-ўчарни ўзи қилса ўладими, анави хўкиз! Ҳирсдек кучи бор.

Моторга калит солаётиб рўпарадаги ойначада Шаҳнозага разм солди. Қизнинг ранги синиққан, хомуш кўринарди.

— Бозорни хўжайин қилмайдими? — деди Санжар ярим ҳазил оҳангида.

— Қиладилар... — Шаҳноза синиқ жилмайди. — Қишлоқдан ойим келгандилар, Рустам акам кузатгани автостанцияга кетдилар... Диля яхши юрибдими?

Санжар самимий кулди. — Ўртоғингизни минг йил кўрмагандек гапирасиз...

— Шунақа-ку... — Шаҳноза тагин маъюс кулимсиради. — Дилянинг кайфияти кўп жиҳатдан сизга ҳам боғлиқ-да...

— Ташвишланманг, — деди Санжар. — Ўртоғингизнинг кайфияти зўр. Бугун концертга тушамиз.

Машинани симёғочларга байроқчалар илинган, уйлар пештоқига «Яшасин Улуғ Октябрь!» деган қизил алвонлар осиб қўйилган кўчадан ҳайдаб кетди.

— Салом айтинг, — деди Шаҳноза. — Байрам билан табриклаб қўйинг...

Санжар «Волга»ни физиллатиб бораркан, эсига тушган гапни айтди.

— Дил айтди. Шу томонларга кўчиб келибсизларми?

— Шунақа... — Шаҳноза қаёққа юриш кераклигини тушунтирди.

Деярли қўшни туришаркан. Катта кўчанинг бу бети — маҳалла, у бети Шаҳнозаларнинг доми...

— Қўшни эканмиз-ку! — Санжар астойдил ажабланди. — Нега ҳеч кўрмайман сизни?

— Мен сизни кўриб тураман! — деди Шаҳноза машинадан тушаётиб.

— Қаерда?

— Шу ерда! — Шаҳнозанинг кўзлари боядан бери илк бора шўх порлади. — Ҳар куни эрталаб югуриб юрасиз. Шеригингиз билан.

— Шеригим эмас, дадам, — деди Санжар кулиб. — Рустамга айтинг: хоҳласа у ҳам югурсин. — Юкхонани очиб, сумкани туширди. Орқа ойна тагида ётган гулдастадан учта чиннигул олиб Шаҳнозага узатди.

— Байрамингиз муборак бўлсин. Бахтли бўлинг...

...Худди шунинг устига анави аҳмоқ келиб қолса бўладими? Пойлаб турган эканми, нима бало... Машинанинг орқа ойнасини чил-чил қилди. Санжар олишиб ўтириш бефойдалигини билиб, машинага ўтираркан, Шаҳнозанинг ранги қув ўчиб кетганини, кўзида жиққа ёш билан эрининг билагига осилганини кўрди.

Аслида Санжарнинг Диля билан танишишига Рустам сабаб бўлган. Сабаб эмас-ку, баҳонамикин...

У пайтда пахта кампанияси сиёсий масала ҳисобланар эди. Ўшанда Санжар бешинчи курсда ўқир, айни пайтда куллийт комсомол ташкилотининг котиби эди. Штабда ҳар кеча мажлис, ҳар кеча ҳисобот...

Шундай кунлардан бирида ЧП рўй берди. Биринчи курс талабаларидан биттаси безорилик қилибди. Баракка нон олиб борган тракторчига ҳозироқ совхоз марказига бориб, дўхтир топиб келасан, деб дағдаға қилибди. Тракторчи кўнмаган экан, ёқасидан судраб ерга туширибди-да, тракторни ўзи ҳайдаб кетибди. Кеч кириб, поликлиника ёпилган экан. Ярим кечаси дўхтирнинг уйига бостириб борибди. Хотин кишини тракторга ўтқазиб, баракка оборибди. Бир қиз шамоллаб қолган экан... Энг ёмони эртасига бутун курс далага чиқишдан бош тортибди.

Қалтакнинг йўғони Санжарнинг бошида синди. «Комсомол вожаклигини эпложмаяпсиэ», дейишди. «Студентларни эркалатиб юборгансиэ», дейишди.

Кечаси олмадек лампочка хира ёритиб турган, сичқон ҳиди билан тўлган баракда умумий комсомол йиғилиши бўлди. Биринчи курслар энг чеккада, қамишзорга туташиб кетган участкада эди. (Одат шу: биринчи курсларни «Камчатка»га юборишади.)

Тўполон ташкилотчиси — Рустам деган йигит экан. Баскетболчиларга ўхшаган баланд бўйли, гавдали...

Санжар ёш раҳбарларга хос вазминлик билан пахта халқимизнинг бойлиги эканини тушунтирди. Павел Корчагинлар бундан ҳам қийин шароитда темирийўл қурганини эслатди.

Кекса декан ярим кечада хотин кишини совуқда дийдиратиб тракторда олиб келиш яхши иш бўлмаганини, совхоз раҳбарияти ректоратдан ўша болани ўқишдан ҳайдашни талаб қилаётганини айтди.

— Врач бўлганидан кейин бурчини бажарсин! — деди Рустам пинагини бузмай.

Санжарнинг жаҳли чиқди.

— Ўзинг-чи! — деди бақриб. — Ўзинг нега бурчингни адо этмайсан? Нега пахта термайсан? Болаларни йўлдан уриб, нега саботаж қиласан?

Санжар Рустамнинг уэр сўрашини кутган эди. Ғалати иш қилди, ярамас! Кат тагига қўл суқиб, лойга беланган иккита этак олди. Биттасини ўзининг белига боғлади. Иккинчисини Санжарга узатди.

— Тақинг! — деди лаби истеҳзоли қийшайиб. — Юринг, далага чиқамиз. Иккаламиз бир бўлиб, эрта-лабгача ярим этак подбор терсак, бетимга туф денг! Қани ўша пахта! Қор босиб ётибди-ку!

...Ҳаммаёқ қий-чув бўлиб кетди. Қирқтаси барабар гапирса ёмон бўларкан.

Сочи қирқилган, совуқдан лаблари ёрилиб кетган, аммо ниҳоятда кўҳлик эканлиги кўриниб турган қиз айниқса кўп гапирди.

— Домла! — деди деканга қараб. — Боядан бери пахтани гапирасизлар. Нима гап ўзи, деб сўрадингларми! Касал бўлган ким, деддингларми? — У тўсатдан йиғлаб юборди. — Кеча Шаҳнозанинг олдига бориб келдик. Иситмаси қирқдан тушмаяпти. Сизнинг ҳам қизингиз бордир ахир!

Ёш тўла кўзлари билан Санжарга чақчайди.

— Корчагинингиз йўқ пахтани термагандир! Чақриб келинг, кўрсин аҳволимизни!

Қиз қорайиб кетган қўлини силкита-силкита, алам билан гапирар, Санжар хафа бўлмас, аксинча қизалоқнинг гаплари ёқар эди унга... Бу — Дия эди...

ТЕРГОВ ҲУЖЖАТИДАН

— Шундай қилиб, гражданка Шоматова, сиз еттинчи ноябрдан саккизинчи ноябрга ўтар кечаси эрингиз билан бир уйда бўлганингизни тасдиқлайсиз. Шунақами?

— Ҳа.

— Демак сиз саккизинчи ноябрь куни эрталаб, эрингиз Шоматов Рустам ухлаб ётганида сутга чиққансиз?

— Ҳа.

— Навбат кутгансиз. Сут етмаган.

— Ҳа.

— Айтинг-чи, эрталаб чиқиб кетаётганингизда ташқари эшикни қулфлаганмидингиз?

— Аввал ҳам айтувдим-ку, эшик ёпилса ўзи қулфланиб қолади, деб.

— Айтгансиз. Айнан ўша куни эшик қулфланиб қолганмиди-йўқми?

— Билмайман, эсимда йўқ.

— Демак, сиз сутга бордингиз. Навбат кутдингиз. Сут етмади. Қайтиб келдингиз. Соат неча эди?

— Эсимда йўқ.

— Эслаб кўринг.

— Билмайман. Тонг ёришган эди. Келсам, Рустам акамни олиб кетишган экан.

— Мушук-сичқон ўйинини бас қилинг, Шоматова! Мана, экспертиза хулосаси! Ўзингиз ўқийсизми, ё ўқиб берайми? «Ўлим ҳодисаси тунги соат ўн икки билан икки ўртасида рўй берган. Суд медицина текширувида шу нарса аниқландики, юрак фаолияти...» Йиғлашнинг

хожати йўқ! Агар сиз ўша кеча эрингизнинг ёнида бўлганингизда, уйда чинни идишлар, дераза ойнаси синганини эшитмаслигингиз мумкин эмас эди! Столга ёзилган дастурхонга оққан қонни кўрадингиз... Эрталаб сутга чиққанингиз ёлгон! Ўша куни сут дўконига бормагансиз! Умуман, дўконга сут олиб келинмаган! Бинобарин, ўша кеча уйда бўлмагансиз.

— Рустам акам... Рустам акам ҳар куни тушимга кирадилар, Нима қилай? Ним қил-а-ай? Жонимдан тўйиб кетдим!

— Йиғлашдан фойда йўқ. Ўша кеча қаерда тунадингиз?

— Уйимда! Аямнинг ёнида... Эрталаб... эрталаб... адам билан аям насиҳат қилишди. «Ошсиз уй бор, уришсиз уй йўқ, арзимаган нарсани баҳона қилиб, аразлаб келишга ўрганма», дейишди. Ўзим ҳам кечаси билан ухломмай тўлғаниб чиқдим. Бир маҳал...

— Йиғламанг... Марҳамат... Сув ичинг...

— Бир маҳал кўзим илинган экан... Билмайман, тушимми, ўнгимми...

— Йиғламанг, Шоматова...

— Дарё эмиш... Йўқ, дарёмас, анҳормиш. Гагарин боғидаги анҳор. Ўзимизнинг скамейкада, ўзимизнинг наъматак тагида ўтирган эмишман. Қарасам, сувнинг у бетида Рустам акам турибдилар. Кулиб турибдилар. Кел, деб имлармишлар. «Сузишни билмайман-ку!» десам, кийимларини ечмай, анҳорга калла ташлабдилар... Мундай қарасам... Қарасам...

— Ўзингизни босинг...

— Қарасам, анҳорда сув эмас, сув эмас... қон оқаётганмиш... Рустам акам қон ичида оқиб кетибдилар... Рустам акам... Қон ичида... Биласизми, қип-қизил қон ичида... Ишонсангиз... Уйга қандоқ етиб келганим-

ни билмайман. Қарасам, уй тўла одам. Милициялар...
Қора кийимлилар...

— Сизга ишонгим келади, синглим... Ишонгим келад-
ди-ю... Нега бу гапларни бошида айтмадингиз?

— Қўрқдим... Нима қилай, қўрқиб кетдим!

— Балки бу ёғига очиқ гаплашармиз. Айтинг-чи,
бир кун олдин, яъни байрам куни эр-хотин жанжал-
лашганмидинглар?

— Ҳа...

— Нима масалада?

— Ростини айтинг! Тушунаман... Эрингизнинг жаҳли
тез бўлган. Ҳарқалай контузия таъсири... Лекин тўғри-
сини айтинг! Буниси жуда муҳим, бияпсизми, жуда-
ям муҳим... Ўртага рашк аралашганмиди?

— ...

— Тушунарли... Эрингиз, 11–24 рақамли «Волга»-
нинг ойнасини нега синдирди? Такрор айтаман, фақат
тўғри гапиришингизни талаб қиламан!

— Бола-чақангизнинг роҳатини кўринг! Ёлбораман! У
одамни тинч қўйинг! Гуноҳ менда бўлса, қамай қолинг!
Унга тегманглар! Яқинда уйланади. Сирдош дугонамга
уйланади! Бирйўла икки бегуноҳнинг уволига қолманг...

— Айтинг-чи, синглим... Эрингиз жаҳли чиққан пайт-
ларида нормадан чекиниш ҳоллари рўй берармиди? Ма-
салан, ўзини идрок этолмай қолиш... Ҳушдан кетиш...

— Рустам акамни тушларимда кўраман. Ҳар куни
кўраман... Нега кетдим? Ўша куни нега кетди-и-им?
Нега-а-а?

РУСТАМНИНГ ОХИРГИ КУНДАЛИГИДАН

ЕТТИНЧИ НОЯБРДАН САККИЗИНЧИ
НОЯБРГА ЎТАР КЕЧАСИ

Менга нима бўлди? Нега ҳаммаёқ қоронги? Танкда ётибман шекилли... Демак, мина портлаган. Бола-лар қани? Хайриддин! Йўқ... Хайриддин ўлган-ку... Э-ҳа... Бўлди! Коризда ётибман. Ана, ёнбош томондан нур тушаяпти. Амаллаб силжишим керак. Чиқиб олмасам бўлмайди... Биламан, «дух» пойлаб турибди. Қимирладим — отади... Барибир чиқиб кетишим керак, қаеримдан яраландим экан? Автоматим нега йўқ?

...Аста-секин ҳушимга келдим. Қарасам, уйимда эканман. Ташқари эшик очиқ. Остонада чўзилиб ётибман. Гавдамнинг ярмиси семон майдончада, ярмиси шолча ташланган кавшандозда... Гира очиқ қолган ичкари эшикдан хира нур тушиб турибди. Амаллаб ўрнимдан турдим. Бошим ғувиллайди. Баданим ўт бўлиб ёниб кетяпти. Оёқларим тош боғлангандек огир.

Дастурхони йиғиштирилмаган стол устида стаканга солинган шам липиллаб турибди. Ярми ёниб бўлибди. Эриган шам қуйқалари стакан ичига оқиб тушибди. Девор тагига чил-чил бўлиб ётган чойнак бўлакларини, гиламга ёпишиб қолган чой шамасини кўрдиму бугун рўй берган воқеа эсимга тушди. Вужудим бўм-бўш бўлиб қолди... Бўм-бўш...

Эрталаб ойим келди. Қўлида бир тугун узум: байрам қилиб хабар олгани кепти. Ўзимдан хафа бўлиб кетдим. Нега онамни кўргани мен бормайман-да, у келиши керак? Қачон одам бўламан! Шаҳноза ош дамлади. Анчагача чакчаклашиб ўтирдик. Дадам «декабрда

свидание беради. Рустам албатта келсин», деб ойимга ҳам хат ёзган экан.

Тушдан кейин ойим отланиб қолди. «Бугун қолақолинг, эртага қудаларингиз ҳам келишмоқчи», деб эр-хотин ҳарчанд қистамайлик, кўнмади. Бир хонали каталакда ётиб қолишга ийманди, шекилли.

— Жон болам, — деди елкамга қоқиб. — Яхши ўтирган экансизлар. Худога шукур, кўнглим жойига тушди. Мени Пискентнинг автобусига чиқариб юборсанг — бас. Қоронғи тушмасидан етиб олақолай.

Шаҳнозани қайта-қайта бағрига босиб хайрлашди. Пастга тушаётганимизда Шаҳноза ҳам отланиб қолди.

— Фир этиб бозорга тушиб келаман, — деди тушунтириб. — Уйда ҳўл мева билан кўкат қолмабди.

«Эрталаб ўзим олиб келарман», десам, кўнмади. Онамни кузатиб қайтсам, Шаҳноза халиям келмабди. Юрагим сиқилиб, пастга тушдим. Қуёш ботган, сийрак туман туша бошлаган, ҳаво совуқ эди. Кўнглим баттар ғаш тортди. Шунча бозор қиладими, одам!

Кўча бўйидаги бақатерак тагига келиб тўхтаган машинага аввал эътибор бермадим. Орқа эшикдан тушаётган Шаҳнозанинг сарғиш плашини кўрганимдан кейингина разм солиб қарадиму, қора машинани танидим: Санжарнинг «Волга»си! Юрагим нохуш уриб кетди. Санжар нариги эшикдан тушди. Башанг кийинган, бўйида бўйинбоғ... Машина орқасига ўтиб, юкхонани очди. Хўжалик сумкасини ерга қўйиб, очилиб-сочилиб, бир нималар деди. Шаҳноза ҳам чамаси ғамза билан жавоб қилди. Санжар Шаҳноза тушган эшикдан машина ичига бош суқди. Шаҳнозага оппоқ чиннигуллар узатди. Назаримда Шаҳноза боягидан ҳам очикроқ ғамза билан кулгандек бўлди.

Қандай етиб борганимни билмайман. Шаҳнозанинг қўлидан гулларни юлиб олдим-да, майда-майда қилиб, Санжарнинг башарасига отдим. У ранги гезарганча, бир зум довираб турди-да, «аҳмоқ»! деди. Ўзимни идрок этолмай қолдим. Шуниси эсимдаки, Санжар чап бериб қолди. Қўлим машинанинг орқа ойнасига қарсиллаб урилди.

Ойна чил-чил бўлиб кетди. Аммо тўкилиб тушмади. Шаҳноза қўрқувдан кўзлари олайиб, билагимга осилди.

— Кетинг! — деди ялиниб. — Илтимос, кетинг, Санжар ака!

«Санжар ака»си бирпас серрайиб турди-да, рулга ўтирди. Машина беш-олти қадам юриб, бир силкинган эди, орқа ойнаси дув тўкилиб кетди.

Шаҳноза икковимиз йўл четида анча туриб қолдик. Байрам бўлгани учунми, одам гавжум, аммо ҳеч ким бизга парво қилмас эди. Ниҳоят, Шаҳноза кафти билан юзини тўсганча уй томон югурди. Бирпас иккиланиб турдим-да, мен ҳам уйга йўл олдим. Терак тагида турган сумкага қўл тегизишга ҳазар қилдим. Назаримда жигарранг сумка ҳам, ичидаги нарсалар ҳам ҳаромга ўхшар эди.

Шаҳноза каравотга мук тушиб йиғлаб ётган экан. Ростини, қилган ишимдан ўзим пушаймон бўлдим. Ёнига келиб ўтирдим. Бошини силаб юпатгим келди-ю, гурурим йўл қўймади. Телевизорни ёқсам, «Ахборот» кўрсатаётган экан. Москвадаги Ҳарбий парадни беряпти. Ана, БТРлар, БМПлар, танклар, ракеталар... Қулоғим остида портлаш садолари, ярадор йигитларнинг оҳу - фиғони эшитилгандек бўлди. Телевизорни ўчириб қўйдим. Анча фурсат ўтди. Шаҳноза ҳамон каравотда ҳиқиллаб ётар, ёнига боргим, кўнглини кўтаргим келарди-ю, гапни нимадан бошлашни билмасдим.

Аксига олиб чироқ ўчиб қолди. Дераза пардасини очиб қарасам, ҳамма ёққа зулмат чўкибди. Фақат катта кўчадаги симёғочларда чироқлар ёниқ, улар ҳам туман қўйнида ярадек хунук, ярадек оғриқ аралаш милтираётгандек эди.

— Шам бормиди, Шаҳноз? — дедим вазиятни юмшатиш илинжида.

У хоҳламай ўрнидан турди. Ҳиқиллаб йиғлаганча, ошхонага кириб кетди. Тарақ-туруқ қилиб, шам излади. Анчадан кейин стаканга солинган, липиллаб ёнаётган шамни кўтариб кирди. Йиғиштириб олинмаган дастурхонга қўйди. Йиғидан кўзлари шишиб кетган эди. Ачиндим. Ичимда ўзимни сўқдим.

— Чой ичайлик, Шаҳноз... — дедим секин.

У кескин бурилиб, яна ошхонага кирди. Чойнак кўтариб чиқди-да, дастурхон устига дўқ этиб қўйди. Чойнак қопқоғи шарақлаб силкинди, тумшугидан чой томди.

— Қуймайсанми? — дедим ноқулай илжайиб.

— Балки ичириб қўйишим ҳам керакдир? — Энди у йиғламас, шам ёғдусида кўзлари газабли ёниб турарди. Э-ҳа, — деди асабий кулиб. — Эсимдан чиқибди: ахир сиз ёш боласиз-ку! Нотавон гўдак!

Гапидан кўра оҳанги оғир ботди. Ичимдан тошиб келаётган титроқни аранг тийиб турардим.

Эшик журъатсиз тақиллади. Шаҳноза шошилмай бориб очди. Қоронғи йўлак томондан Қурбоной холанинг овози келди. Шаҳноза билан айланиб-ўргилиб сўрашди. «Рустамжон ўғлим яхши ўтирибдими?» деди. Гап-сўзидан шам сўраб чиққанини англадим.

...Шаҳноза қайтиб келиб, юзини терс ўгирган қўйи ўтираверди. Нимадир дейишим керак эди.

— Ким кепти? — дедим ўта бемаъни савол бераётганимни била туриб.

Шаҳноза ярқ этиб ўтирилди.

— Вой! Эшитиб қолдингизми? — деди ўйиб оладиган оҳангда. — Санжар ака келди! Байрам баҳона машинасида сайр қилдирмоқчи экан. Диляни ўйнатиб зерикибди. Энди менинг галим экан!

Қазабим қўзиди. Амаллаб ўзимни босишга уринардим. Билиб турибман: ҳозир уришсак, буниси — охирги жанжал бўлади.

— Гулни-чи? — дедим лабим титраб. — Гулни нега Диляга бермабди?

Шаҳноза афтимга чақчайиб, истехзоли кулди.

— Сиз бермаганингиздан кейин у беради-да! Бирон марта гул совға қилганмисиз одам бўлиб?

Титраб кетдим.

— Бас! — дедим таҳдид билан.

— Урмоқчимисиз? — Шаҳноза ўрнидан сапчиб турди. — Уринг! — деди чинқириб. — Уринг! Шундан бошқа нима келарди қўлингиздан! Дуч келган одамга мушт кўтарасиз. Ҳамма — ёмон. Битта сиз — яхшисиз! Ўз кўнглингизда қаҳрамонсиз! Адолат ўрнатмоқчи бўласиз...

Уни бу алпозда биринчи кўришим эди. Юзи газабдан хунуклашиб кетган, кўзларида алам эмас, газаб ҳам эмас, нафрат ёнар, вужуди қалтираганча автоматдек тўхтовсиз гапирар эди.

— Нимага эришдингиз? — деди ҳамон чинқириб. — Нимани исботладингиз? Одамлар сизнинг адолатингизга тупурган, эшитдингизми! Минг марта, миллион марта! Бундан кейин ҳам тупуради, билдингизми?..

Қулоқларим шанғиллаб борар, кўз ўнгим қоронғилаша бошлаганини сезиб турардим.

— Бўлди! — дедим нафасим қайтиб. — Бўлди, Шаҳноза... илтимос, Шаҳноза... Дунёда адолат бор-ку! Озми-кўпми, адолат бор ахир...

У дами кесилгандек жимиб қолди. Мени биринчи марта кўраётгандек бошимдан оёғимгача қараб чиқди.

— Нима? — деди овозини пасайтириб. — Нима дедингиз? — Эсдан оған одамдек қийқириб-қийқириб кула бошлади. — Ҳа-а, энди тушундим, тушундим! — Яна баттарроқ қийқирди. — Манави кошонани айт-япсиз! Сенга уй олиб бердим, демоқчисиз. Шунақами? Айтинг, шуни пеш қилмоқчимисиз? Уй олиб берганмиш. Вой! Уй олиб берганмиш! — Жазаваси тутиб, қўш-қўллаб тиззаларига ура кетди. — Суюнчи беринглар! Бу киши излаган адолатини топибдилар!

Ҳайратдан оғзим очилиб қолган, нима дейишни, нима қилишни билмасдим.

Кулиб-кулиб, чарчади шекилли, энтиккан кўйи афтимга узоқ тикилди.

— Қаҳ-ра-мон! — деди нафратли истехзо билан бош чайқаб. — Адолат курашчиси!.. У қулоқ бу қулоғингиз билан эшитиб олинг! Агар адам исполкомдаги Степанмичи, гўрми-ерми, ўшанинг жиғилдонига беш мингни тикмаса, мана шу товуқ катагиниям тушингизда кўрардингиз!

Бу сафар музлаш бармоқларимдан бошланмади. Оёқ-қўлим бирваракайига музлади-қолди. Ичимдан отилган титроқ миямга урилди-ю, бошим бир коса оловга айланди.

Эсимда йўқ. Аввал қайноқ чойнакни отиб, кейин бақирдимми, ё олдин бақириб, кейин чойнакни отдимми?.. У жонҳолатда чап берганини, чойнак гилам осиглиқ деворга урилиб, чил-чил синганини гира-шира кўрдим.

Бўғзимдан отилиб чиққан ваҳшиёна ҳайқириқдан ўзимнинг қулоқларим ёрилиб кетгудек бўлди.

— Йўқ-о-о-ол!!!

Унинг кетидан йўлакка отилганим ҳам элас-элас ёдимда.

... Шам тугай деб қолди. Ичим ёниб кетаяпти. Ҳаво етишмаяпти... Нега очилмайди бу падарлаънат дераза! Михлаб қўйилганми, нима бало? Ойна синдими? Ҳа-а, тирсагимга тегибди. Баттар бўлмайдими! Ташқари зим-зиё. Йилт этган чироқ йўқ. Қарғалар хосиятсиз фиғон чекади... Туман қуюқлашиб кетибди. Яхши... Ҳеч ким кўрмайди... Аччиқ ҳазон ҳиди. Куз ҳиди...

Куз — ўлим тўшагида ётган беморга ўхшайди... Оёқ остида касалманд ҳазонлар инграйди. Эрта баҳордан бўтана бўлиб шоша-пиша қирғоғига сигмай оққан ариқлар тиниқлашади. Шунча уринишлари зое кетганини тушуниб, оламга маъюс боқади... Еру кўкни оппоқ кафандек туман чулғайди. Эрта-индин осмонга мотам либосини кийган булутлар чиқади. Ер устида узоқ чарх уради-да, аччиқ-аччиқ кўз ёши тўқади... Симсим ёмғир ёғади. Тўрт кунлик умрида дунёга сигмаган, охир-оқибат жон таслим этган табиатга аза очиб, унсиз йиғлайди.

...Билагим ачишяптими? Ҳаммаёқ қон-ку! Нима қипти: қонни энди кўришимми? Шам тугай деяпти... Тезроқ... Дафтарни жойига қўйишим керак. Аввалгиларнинг олдига...

Мен неча ёшга чиқдим ўзи? Йигирма иккига? Йўғ-е, ахир мен етмиш иккидаман-ку! Балки саксон иккидир! Нима фарқи бор?! «Донолар ҳаётни кузатурлар жим...»

Тамом! Ҳаммаси тамом бўлди... Ажаб... Юрагим нега бунча осойишта? Қилт этса-чи? Э-ҳа... Ахир.. Мен энди йўқман-ку. Бу дунёда борлигиндан ким наф кўрди-ю, йўқлигиндан кимга зиён? Ойимга ачиняпман. Дадамга... Шаҳнозага... Рози бўлинглар... Онажон... Мени кечиринг ойи!

ОППОҚ-ОППОҚ ҚОРЛАР ЁҒДИ

Бир ҳафтадан кейин қор ёғди. Аввал ёмғир эзмаланиб турди-да, тушга бориб қорга айланди. Қабристондаги шамдек қотган тераклар устида совуқ учқунлар ғужғон ўйнади. Қор, барча марҳумлар қатори девор тагидаги ҳали тупроғи совиб улгурмаган қабрни ҳам муздек қучоғига олди...

Чўққисоқол гўрков пешин намозини ўқиб, ҳужрасидан чиқди. Қор қабристон узра чўккан ўлик сукунатни янаям чуқурлаштиришга қасд қилгандек унсиз ёғар, мазористон кимсасиз эди... Гўрков девор тагидаги қабр бошида ўтирган одамга кўзи тушиб, яқин борди.

Юпун кийинган ёш жувон қабр устидаги қорни кафти билан сидириб туширар, совуқдан қўллари қизариб кетган, қора рўмоли, елкалари қорга беланган, плашининг этаги лой эди...

— Унақа қилманг, қизим, — деди гўрков вазминлик билан.

Аёл тиззалаб ўтирганча, беҳуш алпозда бош кўтариб қаради.

— Нега? — деди ҳайратланиб.

— Ўзингизни олдириб қўясиз... — Гўрков юмшоқлик билан тушунтирди. — Марҳум ҳам безовта бўлади.

— Нега? — Аёл қўллари билан қор чангаллаган қўйи титраб-титраб йиғлаб юборди. — Нега! — деди инграб. — Рустам акам нега ўлди? Яхши бўлгани учунми?!

ҚУРБОНОЙ ХОЛАНИНГ ҲАР КУНГИ ТАШВИШЛАРИ

Биқини ачишиб уйғонди.

— Худойим, ўзингни раҳминг келсин... — деди пичирлаб.

Уч кун олдин касали тўсатдан зўриққани эсига тушди. Кўча супуриб турган жойида тутиб қолса бўладими? Оғриқнинг зўридан аъзойи баданидан муздек тер чиқиб, бирпасда икки букилиб қолса, денг! Худойимдан ўргилай! Бандасига атаган дарди ҳам кўп эканда. Бўлмаса, ёқмас овқат егани йўқ, оғир иш қилгани йўқ...

...Бўйнидан «ачом» қилиб ётган неварасининг дўмбоқ қўлчасини авайлаб олиб, устига кўрпа тортди. Ўрнидан сирғалиб турди-да, йўлакка чиқиб, чироқ ёқди. Шошилмай таҳорат қилди. Газга чой қўйиб, ним қоронғи хонага қайтиб кирди. Бомдодни ўқиб ўтганларга Оллоҳнинг раҳматини тилади. Жумла-мўминга имон, саломатлик, юртга тинчлик сўради...

Ошхонага кириб, чой ичди. Бир қўлига пақир, бир қўлига узун бандли супурги олиб, яна ётоққа мўралади.

— Умида, — деди паст овозда. — Болалар боғчага кеч қолмасин.

Умиданинг каравоти гирчиллади.

— Бораверинг, — деди уйқусираб.

Қурбоной хола пақир бандини даранглатиб юбормаслик учун зиналардан эҳтиёткор қадам босиб, пастга тушди. Кунлар узайиб қолган эди. Қиш бўйи қоқ суякдек сўппайиб турган бақатераклар кўклам яқинлашаётганини сезгандек жонланиб қолган, яланғоч шохларини тонг шамолида силкитиб, ўзини ўзи уйғотаётганга ўхшар эди. Қирғоғи бетонланган ариқлар четида майсалар униб чиқибди... Мунис, ожиз майсалар...

Қурбоной хола пақирни терак остига қўйиб, шигиллатиб супуриб кетди. Анчадан кейин нон дўконига машина келди. Бошига эски дўппи кийган ҳайдовчи машина кажавасини очди.

— Супураяпсанми?

Қурбоной хола Комиссарнинг гўлдираган овозини эшитиб, ишини тўхтатди.

«Йўқ, уйнапман!» деб уйлади энсаси қотиб.

Салом берди. Комиссар чангдан қочиб, ун қадамча нарида турарди. Бошида қора шляпа, эгнида қора плаш. Қўлида сут бидон...

— Қуёвингни судга бердингми? — деди Комиссар.

— Худога солдим!

— Тўғри қиласан! — Комиссар истехзоли илжайди.

— Худонинг сендан бошқа дарди-касали йўқ.

Қурбоной хола супургини кўтариб, ишини давом эттирмоқчи эди, Комиссар сўраб қолди.

— Хабаринг бўлмадими, анави болани ўлдирганлар топилдимикан?

— Топилганда нима? — деди Қурбоной хола. — Ўлганнинг ёш жони кетди... Худо раҳмат қилсин...

— Келин-чи, келин? Қадами қийшаймаяптими?

Қурбоной хола норози алпозда қараб қўйди.

— Ўзингиз тузукмисиз? — деди бошқа гап тополмай.

— Менми? — Комиссар кулди. — Хэх-хэх-хэх! Қачон ўласиз, демоқчимисан? Овора бўласан! Мен ўлмайман! Хэх!

1991-1992

МУНДАРИЖА

Рустамнинг охириг кундалигидан	3
Қурбоний холанинг ҳар кунги ташвишлари.....	3
Тергов ҳужжатида	11
«Совуқни ёмон кўрадидлар»	12
Тергов ҳужжатида	21
«Ҳозир кечирим сўрайсан!»	23
Тергов ҳужжатида	27
Оқимга қарши сузганим бўлсин!	32
Тергов ҳужжатида	44
«Ёввойилар»	48
«Қулоғингни динг қилгин-у, тилингни тий!»	71
Ҳамкасблар суҳбатидан	84
Рустамнинг биринчи кундалигидан	85
Май ойининг йигирма учинчи куни	86
Май ойининг охири	92
Июнь ойининг бошлари	93
Июнь ойининг ўрталари	93
Июнь ойининг охири	94
Июнь ойининг охири	94
Июль ойининг бошлари	94
Июль ойининг ўрталари	96
Август ойининг охири	96
Сентябрь ойининг ўрталарида	96
29 сентябрь	97
Октябрь ойининг бошлари	98
Октябрь ойининг ўнинчи куни	99
Эртаси куни	99
Октябрь ойининг йигирманчи куни	100
Эртаси куни	100
Октябрь ойининг охири	101
Ноябрь ойининг боши	103
Ноябрь ойининг ўрталари	104
Ўша кеча	106
Ноябрнинг охири	107
Декабрь ойининг боши	108
Декабрь ойининг ўрталари	108
Декабрь ойининг ўттиз биринчи куни	110
Январь ойи	112
Февраль ойининг ўрталари	112

Февраль ойининг ўрталари.....	112
Февраль ойининг охири.....	113
Март ойининг охирлари.....	114
Апрель ойининг боши	115
Апрель ойи	116
Ўша куни	116
Апрель ойининг ўрталари	116
Бир ҳафтадан кейин.....	118
Июнь ойи.....	125
Июнь ойининг 22-куни	125
Кечаси	129
Октябрнинг бошлари	130
Октябрнинг ўн еттинчи куни	131
Ноябрь ойи	137
Тергов ҳужжатидан	138
Қурбоной холанинг эртакларидан	146
Омоҳ ҳар нарсани кўргувчидир	146
Худо урган одам.....	162
Қурбоной холанинг эртакларидан	166
Ҳаётнинг бош мазмуни – принципааллик.....	166
Рустамнинг иккинчи кундалигидан.....	196
Май ойининг ўн олтинчи куни	196
Май ойининг йигирманчи куни	216
Ўша куни	218
Май ойининг охири.....	220
Июнь ойининг боши.....	222
Июнь ойининг ўрталари.....	222
Июнь ойининг охирлари	223
Июль ойининг тўртинчи куни	225
Эртаси куни.....	230
Июль ойининг еттинчи куни	232
Июль ойининг ўрталари.....	235
Июль ойининг охири.....	239
Августнинг саккизинчи куни.....	244
Ҳамкасблар суҳбатидан	245
Рустамнинг учинчи кундалигидан.....	246
Августнинг тўққизинчи куни.....	246
Августнинг ўнинчи куни	246
Августнинг ўн биринчи куни	246
Августнинг ўн иккинчи куни.....	246
Августнинг ўн учинчи куни.....	246
Августнинг ўн тўртинчи куни	247
Августнинг ўн бешинчи куни	247

Августнинг ўн олтинчи куни	248
Августнинг ўн еттинчи куни	251
Августнинг ўн саккизинчи куни	252
Августнинг ўн тўққизинчи куни	253
Августнинг йигирманчи куни	253
Ўша куни	254
Августнинг йигирма биринчи куни	257
Августнинг йигирма учинчи куни	257
Ўша куни кечаси	257
Августнинг йигирма тўртинчи куни	258
Августнинг йигирма бешинчи куни	258
Августнинг йигирма олтинчи куни	259
Августнинг йигирма тўққизинчи куни	259
Ўша куни	264
Сентябрнинг биринчи куни	268
Сентябрнинг еттинчи куни	268
Сентябрнинг саккизинчи куни	269
Сентябрнинг ўнинчи куни	273
Ўша куни кечқурун	275
Сентябрнинг ўн учинчи куни	275
Сентябрнинг ўн олтинчи куни. Кечаси	276
Сентябрнинг ўттизинчи куни	276
Октябрнинг бошлари	277
Эртаси куни	277
Октябрнинг ўрталари	278
Октябрнинг ўрталари	281
Октябрнинг йигирманчи куни	282
Октябрнинг йигирма иккинчи куни	282
Октябрнинг йигирма учинчи куни	285
Ўша куни кечқурун	285
Октябрнинг йигирма бешинчи куни	287
Ўша кеча	289
Керакли далил – керакли пайтда айтилади	290
Ҳамкасблар суҳбатидан	295
Тергов ҳужжатидан	296
Мухаббатнинг саройи кенг	299
Тергов ҳужжатидан	304
Рустамнинг охириг кундалигидан	307
Еттинчи ноябрдан саккизинчи ноябрга ўтар кечаси	307
Оппоқ-оппоқ қорлар ёғди	314
Қурбоной холанинг ҳар кунги ташвишлари	315

Ўткир Ҳошимов

ТУШДА КЕЧГАН УМРЛАР

Муҳаррир: З.Хамдамова

Техник муҳаррир: А.Турсунов

Мусахҳих: Ю.Нуруллоҳ

Саҳифаловчи ва дизайнер: Ю.Исломов

Нашриёт лицензияси:

АИ № 002 – 2018-йил 20-июл

Теришга берилди: 26.04.2019.

Босишга рухсат этилди: 04.07.2019. Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$.

Офсет босма. Times гарнитураси. Босма табағи 20,0

Адади 2000 нусхада. Буюртма: № 21

Бахоси шартнома асосида.

Нашриёт манзили:

«BOOK MEDIA NASHR» нашриёти, 100128,

Тошкент шаҳри, Боғ кўчаси, 9-11.

«ADAD PLYUS» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

Тошкент шаҳри, Бунёдкор кўчаси, 28-уй.